ISSN 3105-370X (PRINT)
3105-8213 (ONLINE)

МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҶОМЕА ВА ҲУҚУҚИ МУОСИР

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕН-НОГО ГОСУДАРСТВА, ОБЩЕСТВА И ПРАВА

CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE, SOCIETY AND LAW

2026. №2(10)

ДУШАНБЕ, 2026

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ “МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҶОМЕА ВА ҲУҚУҚИ МУОСИР”

Муассиси маҷалла: Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Маҷалла соли 2023 таъсис дода шудааст

Масъулият оид ба мухтаво ва саҳеҳияти иттилооти дар мақолаҳо истифодашударо дар маҷаллаи мазкур ба муаллиф вогузор карда мешавад.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст.
Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Матни мукаммали маводи чопӣ дар сомонаи расмии маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №314/МҶ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДБССТ барои нашр таҳия мегардад. Нишонии Марказ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5
Сомонаи маҷалла: (www.iutet.tj). E-mail: majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА, ОБЩЕСТВА И ПРАВА”

Учредитель журнала: Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Журнал основан в 2023 г.

Ответственность относительно содержания и достоверности использованной информации несет автор статьи в данном журнале.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.
Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.iutet.tj).
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство №314/МҶ-97 от 27.11.2023 г.
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре МУТПТ.
Адрес Издательского центра: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.
Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail: majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

SCIENTIFIC JOURNAL “CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE, SOCIETY AND LAW”

Journal Founder: International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

The journal was founded in 2023.

The author of the article in this journal is responsible for the content and reliability of the information used.

The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI).
The journal is printed in Tajik, Russian and English.
Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.iutet.tj).
The journal is registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate №314/МҶ-97 of 27.11.2023
The journal is being prepared for publication at the IUTET Publishing Center.
Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue, Dushanbe, Tajikistan, 734055
Journal website: (www.iutet.tj). E-mail: majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон
© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана
© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

САРМУҲАРРИР

Асрорзода Убайдулло Саттор - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, ректори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР

Қудратов Некруз Абдунабиевич - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Илмҳои ҳуқуқшиносӣ (5.5.)

Иброҳимов Солеҳҷон - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, ходими пешбари Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Бобоҷонзода Исрофил Ҳусейн - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи ходими пешбари Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Меликов Умрилло Асадуллоевич - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафеда ҳуқуқи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Буризода Эмомалӣ Бозор - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири шуъбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Нематов Акмал Рауфҷонович - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, саркотиби илмии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Раҷабов Саидумар Адинаевич - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири шуъбаи ҳуқуқи байналмилалии Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Зоир Ҷурахон Маҷидзода - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири шуъбаи ҳуқуқи давлатии Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Бобозода Ҷамрод - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори Донишгоҳи молия ва иқисоди Тоҷикистон

Исмоилов Шавкат Маҳмудович - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори Донишгоҳи молия ва иқисоди Тоҷикистон

Минбалеев Алексей Владимирович - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи иттилоотӣ ва технологияҳои рақамии Доншгоҳи давлатии ҳуқуқшиносии Москва ба номи О.Е. Кутафина

Салиева Роза Наильевна - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори Донишгоҳи давлатии Казан.

Ҷабборов Фарҳодҷон Нозимович - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ходими калони Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Наботзода Сиёвуш Холмурод - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Турлаев Андрей Викторович – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти Донишгоҳи миллии илмӣ тадқиқотии Қарағанда ба номи Е.А. Букетов

Илмҳои педагогӣ (5.3.)

Хоҷа Қурбон Тоҳирӣ - доктори илмҳои педагогӣ, профессори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Мирзоев Абулазиз Раҷабович - доктори илмҳои педагогӣ, профессори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Умаров Абдураҳмон Саидаҳмадович - доктори илмҳои педагогӣ, профессори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Назаров Холназар Давлатназарович - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Акрамова Моҳрухсор Ҳамидҷноновна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Ализода Сабрина Тилла - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Илмҳои сиёсӣ (5.6.)

Қурбонова Зулфия Маҳмаднабиевна - доктори илмҳои сиёсӣ, профессори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Муҳаммадизода Парвиз Абураҳмон - доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, директори Институти фалсафа ва сиёсатшиносии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Каримов Шамсиддин Турсунматович - доктори илмҳои сиёсаӣ, профессори

Мирсаидов Фаридун Аврорович. - номзади илмҳои сиёсаӣ, дотсенти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Амиров Толиб Шарипоич - номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Матробиён Матроб Хуррам - ходими калони илмии раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, котиби масъул

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Асрорзода Убайдулло Саттор - доктор экономических наук, профессор, ректор Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Кудратов Некруз Абдунабиевич - доктор юридических наук, профессор, начальник управления науки и инноваций Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Юридические науки (5.5.)

Иброхимов Солехджон - доктор юридических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института государства и права Национальной академии наук Таджикистана.

Бобочонзода Исрофил Хусейн - доктор юридических наук, профессор, заведующий отделом теоретических проблем государства и права Института государства и права Национальной академии наук Таджикистана.

Меликов Умрилло Асадуллоевич - доктор юридических наук, профессор кафедры права Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Буризода Эмомали Бозор - доктор юридических наук, профессор, заведующий отделом истории государства и права Института государства и права Национальной академии наук Таджикистана.

Нематов Акмал Рауфджонович - доктор юридических наук, профессор, главный учёный секретарь Национальной академии наук Таджикистана.

Раджабов Саидумар Адинаевич - доктор юридических наук, профессор, заведующий отделом международного права Института государства и права Национальной академии наук Таджикистана.

Зоир Джурахон Маджидзода - доктор юридических наук, профессор, заведующий отделом государственного права Института государства и права Национальной академии наук Таджикистана.

Бобозода Джамрод - доктор юридических наук, профессор Таджикского университета финансов и экономики.

Исмоилов Шавкат Махмудович - доктор юридических наук, профессор Таджикского университета финансов и экономики.

Минбалеев Алексей Владимирович - доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой информационного права и цифровых технологий Московского государственного юридического университета имени О.Е. Кутафина.

Салиева Роза Наильевна - доктор юридических наук, профессор Казанский федеральный университет

Джабборов Фарходжон Нозимович - кандидат юридических наук, старший научный сотрудник Института государства и права Национальной академии наук Таджикистана.

Наботзода Сиёвуш Холмурод - кандидат юридических наук, депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан.

Турлаев Андрей Викторович – кандидат юридических наук, доцент Карагандинского национального исследовательского университета имени Е.А. Букетова.

Педагогические науки (5.3.)

Ходжа Курбон Тохири - доктор педагогических наук, профессор Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Мирзоев Абдулазиз Раджабович - доктор педагогических наук, профессор Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Умаров Абдурахмон Саидахмадович - доктор педагогических наук, профессор Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Назаров Холназар Давлатназарович - кандидат педагогических наук, доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Акрамова Мохрухсор Хамиджоновна - кандидат педагогических наук, доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Ализода Сабрина Тилла - кандидат педагогических наук, доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Политические науки (5.6.)

Курбонова Зулфия Махмаднабиевна - доктор политических наук, профессор Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Мухаммадизода Парвиз Абдурахмон - доктор политических наук, профессор, директор Института философии и политологии Национальной академии наук Таджикистана.

Каримов Шамсиддин Турсунматович - доктор политических наук, профессор.

Мирсаидов Фаридун Аврорович - кандидат политических наук, доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Амиров Толиб Шарипович - кандидат политических наук, доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Матробиён Матроб Хуррам - старший научный сотрудник управления науки и инноваций Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, ответственный секретарь.

EDITOR-IN-CHIEF

Asrorzoda Ubaydullo Sattor - Doctor of Economics, Professor, Rector of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Kudratov Nekruz Abdunabievich - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Science and Innovation of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Legal Sciences (5.5.)

Ibrohimov Solehjon - Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow at the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Bobojonzoda Isrofil Husein - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theoretical Problems of State and Law at the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Melikov Umrillo Asadulloevich - Doctor of Law, Professor of the Department of Law at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Burizoda Emomali Bozor - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of History of State and Law at the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Nematov Akmal Raufjonovich - Doctor of Law, Professor, Chief Scientific Secretary of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Rajabov Saidumar Adinaevich - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of International Law at the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Zoir Jurakhon Majidzoda - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional (State) Law at the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Bobozoda Jamrod - Doctor of Law, Professor at the Tajik University of Finance and Economics.

Ismoilov Shavkat Makhmudovich - Doctor of Law, Professor at the Tajik University of Finance and Economics.

Minbaleev Alexey Vladimirovich - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Information Law and Digital Technologies at Kutafin Moscow State Law University.

Salieva Roza Nailevna - Doctor of Law, Professor of Kazan State University

Jabborov Farhodjon Nozimovich - Candidate of Law, Senior Researcher at the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Nabotzoda Siyovush Kholmurod - Candidate of Law, Deputy of the Assembly of Representatives of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan.

Andrey Viktorovich Turlaev – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the E.A. Buketov Karaganda National Research University.

Pedagogical Sciences (5.3.)

Khoja Kurbon Tohiri - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Mirzoev Abduaziz Rajabovich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Umarov Abdurahmon Saidahmadovich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Nazarov Kholnazar Davlatnazarovich - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Akramova Mokhrukhsor Hamidjonovna - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Alizoda Sabrina Tilla - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Political Sciences (5.6.)

Kurbanova Zulfiya Mahmadnabievna - Doctor of Political Sciences, Professor at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Muhammadizoda Parviz Abdurahmon - Doctor of Political Sciences, Professor, Director of the Institute of Philosophy and Political Science of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Karimov Shamsiddin Tursunmatovich - Doctor of Political Sciences, Professor.

Mirsaidov Faridun Avrorovich - Candidate of Political Sciences, Associate Professor at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Amirov Tolib Sharipovich - Candidate of Political Sciences, Associate Professor at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Matrobiyon Matrob Khurram - Senior Research Fellow of the Department of Science and Innovation of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Executive Secretary.

УДК 340.1:347.94:343.14

МАСОИЛИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ҲУҚУҚИ ИСБОТКУНӢ ВА БАҲОДИҲИИ ДАЛЕЛҲО ДАР МУРОФИАҲОИ СУДӢ

БОБОҶОНЗОДА ИСРОФИҲ ҲУСЕЙН
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Институти давлат ва ҳуқуқ, мудири шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. Почтаи электронӣ: bobojonov_i@mail.ru

ҚОДИРЗОДА ТОҲИР ҚАМАР
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Институти давлат ва ҳуқуқ, Сарходимаи илмии шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. Почтаи электронӣ: t.kodirzoda@mail.ru

Фишурда: Дар мақола сухан дар бораи масоили умуминазариявии ҳуқуқи исботкунӣ ва баҳодиҳии далелҳо дар мурофиаҳои судӣ меравад. Мақсад аз таҳияи мақолаи мазкур ин муайян намудани риоя ва амалишавии принсипҳои конститутсионии мурофиаҳои судӣ мебошад, ки онҳо пеш аз ҳама барои ҳалли дурусти баҳсҳо ва қабули санадҳои асоснок ва қонунии судӣ меравад, ки онҳо барои ҳифзи ҳуқуқ озодиҳои инсон ва шаҳрванд равона карда шудаанд. Агар мо ба низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон назар афканем, пас маълум мегардад, ки дар Тоҷикистон мурофиаҳои маданӣ, мурофиаи иқтисодӣ, мурофиаи маъмурӣ, мурофиаи ҷиноятӣ ва мурофиаи конститутсионӣ амал мекунанд, ки ҳар кадоми ин мурофиаҳо, қонунгузории худро доро мебошанд ва вазифаҳои асосии ҳар кадоми онҳо пеш аз ҳама аз дуруст ва саривақт баррасӣ ва ҳал намудани баҳсҳои парвандаҳо бо мақсади ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии вайронгардида ё мавриди баҳс қарордоштаи шаҳрвандон (шахсони воқеӣ), шахсони ҳуқуқӣ, инчунин ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, шахсони дигар, ки субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ, меҳнатӣ, оилавӣ, манзил, замин, экологӣ ва дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ, иборат аст. Мурофиаҳои судӣ инчунин ба таҳкими адолат, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо, ташаккули муносибати эҳтиромона ба ҳуқуқ ва суд бояд мусоидат намоянд. Илова бар ин дар мақола масъалаҳои ҷамъоварии далелҳо, исботкунӣ ва баҳодиҳии онҳо аз ҷониби суд мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Инчунин, амалишавии институти далелҳо ва исбот дар таҷрибаи судӣ ва қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: Принсипҳои конститутсионӣ, мурофиаи маданӣ, мурофиаи иқтисодӣ, мурофиаи маъмурӣ, мурофиаи ҷиноятӣ, мурофиаи конститутсионӣ, суд, судя, институти исбот, далелҳо, баҳодиҳии далелҳо, ҷоизӣ ва дахлдории далелҳо, ухдадориҳои исботкунӣ, субъектҳои исботкунӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд.

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОГО ПРАВА И ОЦЕНКИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В СУДЕБНЫХ ПРОЦЕССАХ

БОБОДЖОНЗОДА ИСРОФИЛ ХУСЕЙН
Национальная академии наук Таджикистана, Институт государства и права, заведующий отделом теоретических проблем современного государства и права, доктор юридических наук, профессор. Электронная почта: bobojonov_i@mail.ru

КОДИРЗОДА ТОХИР КАМАР

Национальная академии наук Таджикистана, Институт государства и права, главный научный сотрудник отдела теоретических проблем современного государства и права, доктор юридических наук, доцент. Электронная почта: t.kodirzoda@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются общие теоретические вопросы права доказывать и оценивать доказательства в судебном процессе. Цель статьи — определить соблюдение и применение конституционных принципов судебного процесса, которые в первую очередь направлены на правильное разрешение споров и принятие обоснованных и законных судебных актов, направленных на защиту прав и свобод человека и гражданина. Рассматривая законодательную систему Республики Таджикистан, становится ясно, что в Таджикистане существуют гражданский, экономический, административный, уголовный и конституционный суды, каждый из которых имеет своё законодательство, и главными задачами каждого из них являются, прежде всего, правильное и своевременное рассмотрение и разрешение споров в целях защиты нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан (физических лиц), юридических лиц, а также прав и законных интересов Республики Таджикистан, государственных органов, органов местного самоуправления, иных лиц, являющихся субъектами правовых отношений в сфере гражданского, трудового, семейного, жилищного, земельного, экологического и иного права. Судебная деятельность также должна способствовать укреплению справедливости, законности и правопорядка, предотвращению нарушений закона и формированию уважительного отношения к закону и суду. Кроме того, в статье рассматриваются вопросы сбора доказательств, их доказывания и оценки судом. Также анализируется и изучается применение институтов доказывания в судебной практике и решения Пленума Верховного суда и Высшего экономического суда.

Ключевые слова: конституционные принципы, гражданское судопроизводство, экономическое судопроизводство, административное судопроизводство, уголовное судопроизводство, конституционное судопроизводство, суд, судья, доказательственное производство, доказательства, оценка доказательств, допустимость и релевантность доказательств, обязанности доказывания, предметы доказывания, права и свободы человека и граждан.

GENERAL THEORETICAL ISSUES OF THE LAW OF EVIDENCE AND THE EVALUATION OF EVIDENCE IN COURT PROCEEDINGS

BOBOJONZODA ISROFIL KHUSEIN
National Academy of Sciences of Tajikistan, Institute of State and Law, Head of the Department of Theoretical Problems of Modern State and Law, Doctor of Law, Professor. Email: bobojonov_i@mail.ru

KODIRZODA TOHIR KAMAR
National Academy of Sciences of Tajikistan, Institute of State and Law, Chief Researcher, Department of Theoretical Problems of Modern State and Law, Doctor of Law, Associate Professor. Email: t.kodirzoda@mail.ru

Abstract: This article examines general theoretical issues of the law of proof and the evaluation of evidence in court proceedings. The purpose of the article is to determine compliance with and application of constitutional principles of judicial process, which are primarily aimed at the proper resolution of disputes and the adoption of reasoned and lawful judicial decisions aimed at protecting the rights and freedoms of individuals and citizens. When examining the legislative system of the Republic of Tajikistan, it becomes clear that Tajikistan has civil, economic, administrative, criminal, and constitutional courts. Each has its own legislation. The primary objectives of each are, first and foremost, the accurate and timely consideration and resolution of

disputes in order to protect the violated or contested rights, freedoms, and legitimate interests of citizens (individuals) and legal entities, as well as the rights and legitimate interests of the Republic of Tajikistan, state bodies, local governments, and other entities involved in legal relations in the spheres of civil, labor, family, housing, land, environmental, and other laws. Judicial activity should also contribute to strengthening justice, legality, and the rule of law, preventing violations of the law, and fostering respect for the law and the court. Furthermore, the article examines the collection of evidence, its proving, and its evaluation by the court. The application of evidence institutions in judicial practice and the decisions of the Plenum of the Supreme Court and the Supreme Economic Court are also analyzed and studied.

Key words: constitutional principles, civil proceedings, economic proceedings, administrative proceedings, criminal proceedings, constitutional proceedings, court, judge, evidentiary proceedings, evidence, assessment of evidence, admissibility and relevance of evidence, burden of proof, subjects of proof, rights and freedoms of man and citizens.

Муқаддима. Пеш аз он ки дар бораи проблемаҳои назариявии ҳуқуқи исботкунӣ ва баҳодиҳии далелҳо сухан ронем, бояд муайян намоем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом намудҳои мурофиаҳо вуҷуд доранд ва онҳо кадом ваифаҳоро иҷро менамоянд. Агар мо ба низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон назар афканем, пас маълум мегардад, ки дар Тоҷикистон мурофиаи маданӣ, мурофиаи иқтисодӣ, мурофиаи маъмурӣ, мурофиаи ҷиноятӣ ва мурофиаи конститутсионӣ амал мекунанд, ки ҳар кадоми ин мурофиаҳо ба худ қонунгузории худро доро мебошад [1; 2; 3; 4]. Масалан, Кодекси мурофиавии мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон [7], Кодекси мурофиавии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон [5], Кодекси мурофиавии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон [8], Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [6], ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [9].

Натиҷаҳои таҳқиқот. Тибқи моддаи 3 Кодекси мурофиавии мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон «Вазифаҳои мурофиаи судии маданӣ аз дуруст ва саривақт баррасӣ ва ҳал намудани парвандаҳои маданӣ бо мақсади ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии вайронгардида ё мавриди баҳс қарордоштаи шаҳрвандон (шахсони воқеӣ), шахсони ҳуқуқӣ, инчунин ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, шахсони дигар, ки субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ, меҳнатӣ, оилавӣ, манзил, замин, экологӣ ва дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд, иборат аст. Мурофиаи судии маданӣ ба таҳкими адолат, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо, ташаккули муносибати эҳтиромона ба ҳуқуқ ва суд бояд мусоидат намояд» [7].

Дар асоси моддаи 2 Кодекси мурофиавии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, «Вазифаҳои мурофиаи судии иқтисодӣ аз дуруст ва сари вақт баррасӣ ва ҳал намудани парвандаҳои иқтисодӣ бо мақсади ҳифзи ҳуқуқу озодӣ ва манфиатҳои қонунии вайронгардида ё мавриди баҳс қарордоштаи шахсони воқеӣ (соҳибкорони инфиродӣ) ва ҳуқуқӣ, инчунин ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, шахсони дигар, ки субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии гражданӣ, соҳибкорӣ, тиҷоратӣ, замин, экологӣ ва муносибатҳои дигари ҳуқуқӣ мебошанд, иборат аст. Мурофиаи судии иқтисодӣ ба таҳкими адолат, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо, ташаккули муносибати эҳтиромона ба қонун ва суд бояд мусоидат намояд» [5].

Тибқи моддаи 2 Кодекси мурофиавии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон «1. Вазифаҳои қонунгузории мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз инҳо иборатанд:

- муқаррар кардани тартиби барасмиятдарорӣ ва пешбурди парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ;
- ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- ҳимояи манфиатҳои қонунии ҷамъият, давлат ва ташкилотҳо, ки аз ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ зарар дидаанд;

- ба ҷавобгарии маъмурӣ кашидани шахси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ содиркарда;

- таъмини баррасии саривақтӣ ва дурусти парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз ҷониби суд ва мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор);

- риояи меъёрҳои мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳангоми татбиқи қонунгузорӣ оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ;

- кафолати ҳимояи манфиатҳои қонунии иштирокчиёни мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва шахсони дигар;

- муқаррар кардани тартиби иҷрои қарорҳо оид ба татбиқи ҷазои маъмурӣ ва санадҳо оид ба татбиқи чораҳои таъминкунандаи пешбурди парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ.

2. Мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ барои таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ, эҳтироми қонун, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини баррасии одилонаи парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз ҷониби суд ва мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор) равона карда шудааст» [8].

Мутобиқи моддаи 2 Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон «1. Вазифаҳои пешбурди мурофиаи судии ҷиноятӣ аз инҳо иборатанд:

- муқаррар кардани тартиби пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ;
- ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- ҳимояи манфиати ҷамъият, давлат ва ташкилотҳо, ки аз ҷиноят зарар дидаанд;
- сари вақт ва пурра ошкор намудани ҷиноят;
- ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахси ҷиноят содиркарда;
- ҳалли одилонаи масъалаҳои баррасишаванда дар суд;
- риоя намудани меъёрҳои мурофиавӣ ҳангоми татбиқи қонуни ҷиноятӣ;
- кафолати ҳимояи манфиати қонунии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ ва шахсони дигар.

2. Мурофиаи судии ҷиноятӣ барои таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҷиноят, эҳтироми қонун, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ба амал баровардани адолати судӣ равона шудааст.

3. Тартиби муқаррарнамудаи Кодекси мазкур оид ба пешбурди парвандаи ҷиноятӣ инсон ва шаҳрвандро аз беасос айбдор ва маҳкум кардан, ғайриқонунӣ маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои ӯ ҳимоя мекунад ва дар ҳолати гунаҳгор донистан ё маҳкум намудани шахси бегуноҳ ӯро бетаъхир сафед менамояд» [6].

Тибқи қисми 2 моддаи 1 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конститутсионии мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, адолати судии конститутсиониро амалӣ менамояд» [9].

Таҳлили мазмуну муҳтавои вазифаҳои мурофиаҳои дар боло зикргардида, аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳамаи мурофиаҳои судии мавҷуда, қариб, ки вазифаҳои якхеларо иҷро менамоянд, ба истиснои Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки вазифаи он як дараҷа махсусияти худро дорад. Мо дар ин мақола ба ғайр аз мурофиаи конститутсионӣ, умумият ва тафовутҳои мурофиаҳои судиро мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод.

Агар мо муқарраротҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодексҳои мурофиавиҳоро таҳлил намоем, маълум мегардад, ки ин мурофиаҳо якчанд умумиятро доро мебошанд:

1. Ҳамаи мурофиаҳо дар асоси принсипҳои конститутсионӣ, ба монанди:

а) принсипи ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Яъне, адолати судӣ дар асоси баробарии ҳама дар назди қонун ва суд қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, инчунин ҳамаи шахсони ҳуқуқӣ сарфи назар аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, шакли моликият, маҳалли ҷойгиршавӣ, тобеият ва

дигар ҳолатҳо амалӣ мешавад. Иштирокчиёни мурофиаҳои судӣ ва намояндагони онҳо барои изҳори раддия ва дархост, пешниҳоди далел, иштирок дар тафтиши судӣ, баромад дар музокираҳои судӣ, ба суд пешниҳод кардани тавсия оид ба ҳамаи масъалаҳои дар қонун нишондодашуда, инчунин барои иштирок дар баррасии ҳама масъалаҳои дигар, ки ҳангоми муҳокимаи судии парванда ба миён меоянд, аз ҳуқуқи баробар истифода мебаранд;

б) принсипи мустақилияти судяҳо. Яъне, Ҳангоми амалӣ намудани адолати судӣ судяҳо мустақил буда, танҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонун итоат мекунанд. Ҳангоми амалӣ намудани адолати судӣ ҳама гуна дахолат ба фаъолияти судяҳо манъ аст. Тибқи қонун ҳар гуна дахолат ба фаъолияти судяҳо боиси ҷавобгарӣ мегардад. Кафолати мустақилияти судяҳоро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонун муқаррар менамояд;

в) принсипи мурофиа ба тарзи мубоҳиса ва дар асоси баробарии тарафҳо. Яъне, адолати судӣ оид ба парвандаҳои судӣ дар асоси мубоҳиса ва баробарҳуқуқии тарафҳо ба амал бароварда мешавад. Суд мустақилият, беғаразӣ ва холисии худро нигоҳ дошта, роҳбарии мурофиаро анҷом медиҳад, ба шахсони иштирокчии парванда ҳуқуқ ва уҳдадориҳояшонро фаҳмонида, оид ба оқибатҳои содир кардан ё накардани амалҳои мурофиавӣ огоҳ месозад, ба онҳо дар татбиқи ҳуқуқҳояшон мусоидат намуда, барои таҳқиқи ҳамаҷониба ва пурраи далелҳо, муқаррар намудани ҳолатҳои воқеӣ ва истифодаи дурусти қонунҳо ҳангоми ҳалли парвандаҳои судӣ шароит фароҳам меоварад;

г) принсипи мурофиа дар ҳамаи судҳо ба тарзи ошкоро мегузарад, ба истиснои мавридҳое, ки қонун муайян кардааст. Яъне, муҳокима дар маҷлиси пӯшидаи судӣ оид ба парвандаҳои дорои маълумоти сирри давлатӣ, инчунин оид ба дигар парвандаҳое, ки қонун пешбинӣ намудааст, гузаронида мешавад. Муҳокима дар маҷлиси пӯшидаи судӣ, инчунин ҳангоми қонеъ намудани дархости шахсони иштирокчии парванда, ки ба зарурати нигоҳ доштани сирри тиҷоратӣ ё дигар сирре, ки қонун ҳифз менамояд, ишора мекунанд, ба дахлнопазирии ҳаёти шахсии шаҳрвандон ё дигар ҳолатҳое, ки ошкоро муҳокима намудани онҳо барои баррасии дурусти парванда халал мерасонанд ва ё боиси ифшои сирри зикршуда ё вайрон шудани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон мегарданд, имконпазир аст. Муросилот ва мухобироти шахсии шаҳрвандон метавонад дар маҷлиси кушодаи судӣ танҳо бо иҷозати шахсоне, ки байни онҳо чунин муросилот ва мухобироти шахсӣ сурат гирифтааст, эълон ва таҳқиқ карда шавад. Бе иҷозати ин шахсон муросилот ва мухобироти шахсии онҳо танҳо дар маҷлиси пӯшидаи судӣ эълон ва таҳқиқ карда мешавад. Қоидаҳои зикргардида инчунин ҳангоми таҳқиқи сабтҳои аудио ва видеоии дорои хусусияти шахсӣ татбиқ мегарданд. Суд оид ба муҳокимаи парванда дар маҷлиси пӯшидаи судӣ таъиноти асоснок қабул менамояд. Ҳангоми муҳокимаи парванда дар маҷлиси пӯшидаи судӣ шахсони иштирокчии парванда, намояндаҳои онҳо ва дар ҳолатҳои зарурӣ, инчунин шоҳидон, тарҷумонҳо, коршиносони судӣ, мутахассисон иштирок мекунанд. Парванда дар маҷлиси пӯшидаи судӣ бо риояи ҳамаи қоидаҳои мурофиаи судӣ баррасӣ ва ҳал карда мешавад. Шахсони иштирокчии парванда, дигар шахсони иштирокчии мурофиа ва шаҳрвандони дар маҷлиси кушодаи судӣ ҳузурдошта ҳуқуқ доранд дар шакли хаттӣ ҷараёни муҳокимаи судиро сабт кунанд. Истифодаи воситаҳои аксбардорӣ, сабти аудио, видео, пахши ҷараёни маҷлиси судӣ тариқи радио ва телевизион танҳо бо иҷозати суд роҳ дода мешавад. Санади судӣ ошкоро эълон карда мешавад, ба истиснои ҳолатҳое, ки эълони ошкорои ҳалнома ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ноболиғон, ҳаёти шахсии шаҳрвандонро халалдор мекунад. Дар ҳолатҳои баррасии парванда дар маҷлисҳои пӯшида тибқи таъиноти (қарори) асосноки суд, судя, танҳо қисми муқаддима ва хулосаи санади судӣ эълон карда мешавад;

д) принсипи забони мурофиаи судӣ. Мурофиа ба забони давлатӣ ва ё забони аксарияти аҳолии маҳал баргузор мегардад. Шахсоне, ки забони мурофиаро намедонанд, бо тарҷумон таъмин карда мешаванд. Шахсони иштирокчии парванда, ки забони давлатиро намедонанд, ҳуқуқ доранд бо забони модариашон дар мурофиаи судӣ баёнот ва хулоса

диҳанд, баромад ва пешниҳодҳо кунанд, инчунин аз хизмати тарҷумон истифода намоянд. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки далелҳои хаттӣ ва дигар далелҳоро пешниҳод менамоянд, вазифадоранд тарҷумаи онҳоро ба забони мурофиаи судии граждании ва бо тасдиқи дуруст буданашон тибқи тартиби муқарраргардида таъмин намоянд.

2. Умумият дар қонунҳо:

а) умумият дар вазифаҳои мурофиаҳои судӣ. Ҳамаи мурофиаҳои судӣ тибқи қонунгузорӣ вазифадоранд, ки парвандаҳоро дуруст ва саривақт баррасӣ ва ҳал намоянд, ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон (шахсони воқеӣ), шахсони ҳуқуқӣ, инчунин ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, шахсони дигарро, таъмин намоянд. Мурофиаҳои судӣ ба таҳкими адолат, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо, ташаккули муносибати эҳтиромона ба ҳуқуқ ва суд бояд мусоидат намояд;

б) умумият дар оғоз намудани парвандаи судӣ. Суд парвандаҳои судиро дар асоси аризаи шахс (шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ), қарори мақомоти таҳқиқ ва тафтиш ё прокурор оғоз менамояд ё ба баррасӣ қабул менамояд, ки дар ин бора санади судӣ қабул менамояд, ки ин амал ба ҳамаи мурофиаҳои судӣ хос мебошад.

в) умумият дар амалӣ намудани адолати судӣ. Адолати судӣ оид ба парвандаҳои судӣ дар ҳамаи мурофиаҳо тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории мурофиавии судӣ танҳо аз ҷониби суд амалӣ мегардад;

г) умумият дар таҳқиқ ва баҳодиҳии далелҳо. Суд ба далелҳо аз рӯйи эътимоди ботинии худ баҳо медиҳад, ки он ба таҳқиқи ҳамаҷониба, пурра, объективона ва бевоситаи далелҳои дар парванда мавҷуда асос меёбад. Ҳеҷ яке аз далелҳо барои суд дорои эътибори қаблан муқарраргардида намебошад. Суд дахлдорӣ, ҷоизӣ, саҳеҳии ҳар як далелро дар алоҳидагӣ, инчунин басандагӣ ва алоқаи мутақобилаи ин далелҳоро дар маҷмуъ баҳо медиҳад. Суд уҳдадор аст, ки натиҷаҳои баҳодиҳии далелҳоро дар санади судӣ дарҷ намояд, ки дар он асосҳо барои қабули баъзе далелҳо чун воситаи асосноккунии хулосаи суд қабул гардида, дигар далелҳоро суд рад намудааст, инчунин асосҳое, ки мутобиқи онҳо ба як далел нисбат ба далели дигар афзалият дода шудааст, зикр мегарданд. Далелҳоро суд ҳангоме саҳеҳ эътироф менамояд, ки агар дар натиҷаи таҳқиқ, муқоиса бо дигар далелҳо муайян гардад, ки маълумоти дар он мавҷуда ба ҳақиқат мувофиқанд. Ҳангоми баҳодиҳии саҳеҳии ҳуҷҷатҳо ва дигар далелҳои хаттӣ суд бояд бо назардошти дигар далелҳо эътимод дошта бошад, ки ҳуҷҷат ва дигар далелҳои хаттӣ аз мақомоте пешниҳод шудаанд, ки барои додани чунин навъи далелҳо ваколатдоранд, аз ҷониби шахсе имзо шудааст, ки ҳуқуқ дорад ба ин ҳуҷҷатҳо имзо гузорад, дорои ҳамаи дигар реквизитҳое мебошад, ки барои чунин навъи далелҳо заруранд. Суд наметавонад ҳолатро исботшуда ҳисоб кунад, агар он танҳо бо нусхаи ҳуҷҷат ё дигар далели хаттӣ тасдиқ гардида, асли ҳуҷҷатҳо гум шуда ё ба суд пешниҳод нашуда бошад ва нусхаи ин ҳуҷҷатҳое, ки тарафҳои баҳс пешниҳод кардаанд, якхела нестанд ва муқаррар намудани муҳтавои воқеии манбаи аслӣ бо кумаки дигар далелҳо имконнопазир мебошад.

3. Тафовутҳо дар мурофиаҳои судӣ:

а) ҳар як мурофиаи судӣ дар асоси кодекси мурофиавии дахлдор анҷом дода мешавад. Масалан, мурофиаи маданӣ дар асоси Кодекси мурофиавии мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад ва дигар мурофиаҳо низ дар асоси кодекси дахлдор анҷом дода мешавад;

б). тафовут дар муносибатҳо ва парвандаҳое, ки баррасӣ ва ҳифз карда мешаванд. Масалан, дар судҳои юрисдиксия умумӣ парвандаҳои зерин баррасӣ ва ҳал карда мешаванд:

- парвандаҳо оид ба даъвои шаҳрвандон, ташкилот, мақомоти ҳокимияти давлатӣ

ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар хусуси ҳифзи ҳуқуқи вайроншуда ё мавриди баҳс қарордошта, озодӣ ва манфиатҳои қонунӣ, оид ба баҳсҳое, ки аз муносибатҳои ҳуқуқи гражданӣ, меҳнатӣ, оилавӣ, экологӣ, манзил, замин ва дигар муносибатҳо бармеоянд;

- парвандаҳо оид ба тартиби мурофиаи фармонӣ;

- парвандаҳое, ки аз муносибатҳои ҳуқуқи омма бармеоянд ва дар ҳамин Кодекси мурофиавии маданӣ пешбинӣ шудаанд;

- парвандаҳои мурофиаи махсус, ки дар Кодекси мурофиавии маданӣ пешбинӣ шудаанд;

- парвандаҳо оид ба эътироф ва иҷрои ҳалномаҳои судҳои давлатҳои хориҷӣ ва ҳалномаҳои судҳои ҳакамии давлатҳои хориҷӣ (арбитражҳо);

- парвандаҳо дар хусуси додани варақаи иҷро барои иҷрои маҷбурии ҳалномаҳои судҳои ҳакамӣ.

Судяҳо парвандаҳоро бо иштироки шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд, ташкилотҳои хориҷӣ, ташкилотҳо бо инвеститсияҳои хориҷӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ баррасӣ ва ҳал менамоянд. Судяҳо парвандаҳои пешбининамудаи Кодекси мурофиавии маданиро, ба истиснои баҳсҳои иқтисодӣ ва дигар парвандаҳое, ки тибқи қонун таҳти тобеияти судҳои иқтисодӣ қарор доранд, баррасӣ ва ҳал менамоянд. Ҳангоми муроҷиат ба суд бо аризаи дорои якчанд талаботи ба ҳам алоқаманд, ки баъзеи онҳо таҳти тобеияти суди юрисдиксияи умумӣ ва баъзеи онҳо таҳти тобеияти суди иқтисодӣ қарор доранд, агар тақсими талабот имконнопазир бошад, парванда бояд дар суди юрисдиксияи умумӣ баррасӣ ва ҳал карда шавад. Дар сурати имконпазирии тақсим кардани талабот судя оид ба қабули талаботи таҳти тобеияти суди юрисдиксияи умумӣ ва оид ба рад намудани қабули талаботи таҳти тобеияти суди иқтисодӣ қарордошта таъинот кабул мекунад. Ё судҳои иқтисодӣ парвандаҳоро оид ба баҳсҳои иқтисодӣ ва дигар парвандаҳоро бо иштироки шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, инчунин дар ҳолатҳои пешбиникардаи Кодекси мурофиаи иқтисодӣ ва дигар қонунҳо, бо иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти хокимияти давлатӣ, дигар мақомот, шахсони мансабдор, воҳидҳое, ки мақоми шахси ҳуқуқиро надоранд ва шаҳрвандоне, ки мақоми соҳибкори инфиродиро доро нестанд баррасӣ ва ҳал менамояд. Дар мурофиаҳои маъмурӣ ва ҷиноятӣ бошад, маводҳо ва парвандаҳои оид ба ҳуқуқвайнокунии маъмурӣ ва ҷиноятӣ баррасӣ ва ҳал карда мешаванд.

Ба ҳамаи умумият ва тафовутҳо нигоҳ накарда, бояд дар назар дошт, ки дар ҳамаи мурофиаҳо, институти далелҳо ва исбот яке аз институтҳои марказӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҳамаи мурофиаҳо далел ва исбот асос барои қабули санади судӣ, қоунӣ ва асоснок будани он мавқеи махсусро доро мебошад.

Дар ҳамаи кодексҳои мурофиавӣ мафҳум ва намудҳои далелҳо бо ин ё он тарз кушода дода шудааст, ки хусусияти хоси ҳар як мурофиаро нишон медиҳад. Масалан, дар қисми 1 моддаи 57 Кодекси мурофиавии мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми далелҳо дода шудааст: «Ҳама гуна маълумот оид ба фактҳое, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун гирифта шудаанд ва дар асоси онҳо суд мавҷуд будан ё набудани ҳолатҳои асосноккунандаи талабот ва норозигии тарафҳо, инчунин дигар ҳолатҳои барои ҳалли дурусти парванда аҳаммият доштаро муқаррар менамояд, далелҳо оид ба парванда эътироф мешаванд». Яъне, дар ин мафҳум якчанд аломатҳое мебошанд, ки мазмуни ин мафҳумро ифода менамоянд ё онро кушода медиҳанд. Аз ҷумла, «ҳама гуна маълумот оид ба фактҳо», «мавҷуд будан ё набудани ҳолатҳои асосноккунанда», «ҳолатҳои барои ҳалли дурусти парванда аҳаммият дошта». Дар қисми 2 моддаи 57

Кодекси мурофиавии мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, намудҳои далелҳо оид ба парвандаҳои маданӣ дода шудааст: «баёноти тарафҳо ва шахсони сеюм», «нишондоди шоҳидон», «далелҳои хаттӣ ва шайъӣ», «сабтҳои овоз ва видео», «хулосаи коршиносони судӣ».

Дар Кодекси мурофиави иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ айнан бо Кодекси мурофиавии мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳум ва намудҳои далелҳо дода шудааст.

Дар қисми 1 моддаи 72 Кодекси мурофиави ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми далелҳо чунин дода шудааст: «Далелҳо оид ба парвандаи ҷиноятӣ маълумоти воқеие ба шумор меравaнд, ки дар асоси онҳо суд, прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда бо тартиби муайяннамудаи Кодекси мазкур мавҷуд будан ё набудани кирдори барои ҷамъият хавфнок, исбот гардидан ё нагардидани ҳолатро оид ба парвандаи ҷиноятӣ ва ҳолати дигари барои ҳалли дурусти парванда аҳамиятдоштаро муқаррар мекунанд». Аломатҳои ин мафҳум чунинанд: «маълумоти воқеӣ», «мавҷуд будан ё набудани кирдори барои ҷамъият хавфнок», «исбот гардидан ё нагардидани ҳолат», «ҳолати барои ҳалли дурусти парванда аҳамиятдошта». Тибқи қисми 2 ҳамин модда бошад, намудҳои далелҳо нишон дода шудаанд: «- нишондоди шоҳид; - нишондоди ҷабрдида; - нишондоди гумонбаршуда; - нишондоди айбдоршаванда; - нишондоди судшаванда; - хулоса ва нишондоди коршинос; -хулоса ва нишондоди мутахассис; - далелҳои шайъӣ; - протоколҳои амалҳои тафтишӣ ва судӣ; - сабтҳои пинҳонӣ; - гуфтугуи телефонии гушкардашуда ва сабтгардида; - мушоҳидаҳои электронӣ, видео ва магнитофонӣ; - ҳуҷҷатҳои дигар».

Дар моддаи 48 Кодекси мурофиавии ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ айнан ба Кодекси мурофиави ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳум ва намудҳои далелҳо пешбинӣ карда шудааст.

Таҳлили мафҳуми далелҳо дар қонунгузории мурофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки далел маълумоти воқеӣ эътироф мегардад, ки бо риояи муқарраротИ пешбининамудаи қонунгузорӣ ҷамъоварӣ шуда, барои муайян намудани ҳолатҳои барои ҳалли дурусти парванда аҳаммиятдошта пешбинӣ шудааст. Далелҳо заминаи асосии қабул намудани санади судӣ буда, бе онҳо татбиқи адолати судӣ ғайриимкон аст. Далелҳо дар мурофиаҳои судӣ ҳамон вақт аҳаммияти ҳуқуқӣ пайдо мекунанд, ки агар: - бо манбаи қонунӣ ба даст оварда шаванд; - ба мавзуи исбот алоқаманд бошанд; - қобили санҷиш ва баҳодиҳӣ бошанд.

Дар шароити ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ва таҳкими волоияти қонун, масъалаи исбот дар мурофиаҳои судӣ аҳаммияти калидӣ пайдо мекунад. Самаранокии адолати судӣ пеш аз ҳама ба дуруст ташкил ва татбиқ гардидани раванди исбот вобаста мебошад. Зеро маҳз тавассути исбот суд ба ҳақиқати мурофиавӣ даст ёфта, санади қонунӣ ва асоснок қабул менамояд.

Дар низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, принсипҳои мурофиавӣ – қонуният, баробарии тарафҳо, мубоҳиса, мустақилияти суд – бевосита бо институти исбот алоқаманд мебошанд. Бе таҳқиқи ҳамаҷониба, пурра ва воқеии далелҳо татбиқи одилонаи меъёрҳои ҳуқуқӣ ғайриимкон аст.

Масъалаҳои умумин назариявии исбот дар осори олимони классик ва муосир таҳқиқ гардидаанд. Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ консепсияи «ҳақиқати объективӣ» ва дар мурофиаи маданӣ – «ҳақиқати мурофиавӣ» мавриди баҳси илмӣ қарор гирифтаанд. Бо вуҷуди ин, таҳлили муқоисавии исбот дар ҳамаи намудҳои мурофиаи судӣ (маданӣ, иқтисодӣ, маъмурӣ ва ҷиноятӣ) дар заминаи қонунгузории миллӣ то ҳол таҳқиқи мукаммалро талаб мекунад.

Исбот дар мурофиаҳои судӣ, фаъолияти мурофиавии тарафҳо ва суд мебошад, ки ба ҷамъоварӣ, пешниҳод, таҳқиқ ва баҳодиҳии далелҳо бо мақсади муайян намудани ҳолатҳои дорои аҳаммияти ҳуқуқӣ равона шудааст. Мазмуни исбот аз унсурҳои зерин иборат аст: мавзуи исбот – маҷмуи ҳолатҳое, ки барои ҳал намудани парванда бояд муайян карда шаванд; субъектҳои исбот – тарафҳо, намояндагон, прокурор (дар

ҳолатҳои пешбинишуда), мақомоти таҳқиқ ва суд; воситаҳои исбот – далелҳо (шаҳодат, ҳуҷҷатҳо, хулосаи коршинос, ашёи моддӣ ва ғ.); раванди исбот – пешниҳод, таҳқиқ ва баҳодиҳии далелҳо.

Исбот дар намудҳои гуногуни мурофиа бо хусусиятҳои худ тафовут дорад:

1. Исбот дар мурофиаи маданӣ. Дар мурофиаи маданӣ принсипи мубоҳиса ва мусовии тарафҳо ҳукмрон аст. Ҳар як тараф вазифадор аст ҳолатҳое, ки ба онҳо такя мекунад, исбот намояд. Суд дар ин раванд мавқеи бетарафро ишғол намуда, далелҳоро арзёбӣ мекунад. Хусусиятҳои асосӣ: тақсимоти бори исбот байни тарафҳо; нақши фаъоли тарафҳо дар пешниҳоди далелҳо; баҳодиҳии далелҳо аз рӯйи эътиқоди дохилии суд.

2. Исбот дар мурофиаи иқтисодӣ**.** Мурофиаи иқтисодӣ (байни субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ) дорои хусусияти касбӣ ва ҳуҷҷатӣ мебошад. Аксаран далелҳо шакли хаттӣ доранд (шартномаҳо, санадҳои ҳисобдорӣ, мукотиба). Дар ин ҷо низ принсипи мубоҳиса амал мекунад, вале талаботи исбот бо назардошти хусусияти муносибатҳои соҳибкорӣ мушаххастар аст.

3. Исбот дар мурофиаи маъмурӣ. Дар мурофиаи маъмурӣ хусусияти омехта ба назар мерасад. Аз як тараф, шаҳрванд ё ташкилот бар зидди мақоми давлатӣ даъво пеш мебарад; аз ҷониби дигар, мақоми давлатӣ вазифадор аст қонуният ва асоснокии қарори худро исбот намояд. Дар ин ҷо принсипи ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон нақши калидӣ дошта, бори исбот аксаран ба зиммаи мақомоти давлатӣ вогузор мегардад.

4. Исбот дар мурофиаи ҷиноятӣ. Исбот дар мурофиаи ҷиноятӣ дорои хусусияти оммавӣ мебошад. Вазифаи исбот ба зиммаи мақомоти таҳқиқ, муфаттиш ва прокурор гузошта мешавад. Айбдоршаванда уҳдадор нест бегуноҳии худро исбот намояд (принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ). Дар ин навъи мурофиа талаботи исбот баландтар буда, гуноҳ бояд берун аз шубҳаи асоснок собит гардад. Ҳар гуна шубҳа ба манфиати айбдоршаванда тафсир мешавад. Ҳамзамон тибқи моддаи 88 (1) Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон далелҳо ғайри қобили қабул ҳисобида мешаванд, агар онҳо бо вайрон кардани талаботи Кодекси мазкур бо роҳи маҳрум кардан ё маҳдуд кардани ҳуқуқҳои иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ, ки бо қонун кафолат дода шудаанд, вайрон кардани тартиби ҷамъоварии далелҳо ё дигар қоидаҳои мурофиаи ҷиноятӣ ҳангоми пешбурди тосудӣ ё муҳокимаи судии парванда ба даст оварда шуда, ба саҳеҳияти маълумотҳои воқеии бадастовардашуда таъсир расонида бошанд ё имкони таъсиррасонӣ дошта бошанд, аз ҷумла бо:

– истифодаи шиканҷа, муносибати бераҳмона, зӯроварӣ, таҳдид, фиреб ё дигар кирдори ғайриқонунӣ;

– истифодаи гумроҳшавӣ, ки дар натиҷаи нафаҳмонидан, нопурра ё нодуруст фаҳмонидани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои иштирокчии мурофиаи ҷиноятӣ ба миён омадааст;

– гузаронидани амали мурофиавӣ аз ҷониби шахсе, ки ҳуқуқи анҷом додани пешбурдро бо парвандаи ҷиноятии мазкур надошт;

– гузаронидани амали мурофиавӣ бо иштироки шахсе, ки бояд рад карда мешуд;

– ба таври ҷиддӣ вайрон кардани тартиби гузаронидани амали мурофиавӣ;

– ба даст овардани маълумот аз сарчашмаи номаълум ё сарчашмаи дигаре, ки дар мурофиаи ҷиноятӣ муайян кардани он ғайриимкон аст;

– истифода бурдани усулҳои хилофи донишҳои муосири илмӣ ҳангоми исботкунӣ.

Далелҳое, ки ғайри қобили қабул ҳисобида шудаанд, беэътибор дониста шуда, ба асоси айбдоркунӣ гузошта намешаванд ва барои исботи ягон ҳолати дар моддаи 85 КМҶ ҶТ зикрёфта истифода шуда наметавонанд.

Аҳаммияти институти исбот дар адолати судӣ дар чанд самт зоҳир мегардад, пеш аз ҳама, дар кафолати қонуният – бе исботи муътамад татбиқи дурусти меъёрҳои моддӣ ва мурофиавӣ ғайриимкон аст; дар таъмини адолат – исбот воситаи барқарорсозии ҳақиқат ва ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои қонунист; дар мустаҳкамсозии эътимод ба суд – санадҳои асосноки судӣ сатҳи боварии ҷомеаро ба ҳокимияти судӣ баланд мебардоранд;

дар таъмини тавозуни манфиатҳо – дар мурофиаҳои гуногун (хусусӣ ё оммавӣ) исбот воситаи нигоҳдории мувозинат миёни шахс ва давлат мебошад.

Исбот категорияи универсалии мурофиавӣ буда, дар ҳамаи намудҳои мурофиа мавҷуд аст, вале мазмун ва механизми татбиқи он вобаста ба табиати ҳуқуқӣ фарқ мекунад. Дар мурофиаҳои хусусӣ (маданӣ ва иқтисодӣ) принсипи мубоҳиса ҳукмрон буда, бори асосии исбот ба тарафҳо вогузор мешавад. Дар мурофиаи ҷиноятӣ ва маъмурӣ унсури оммавӣ бартарӣ дошта, вазифаи исбот асосан ба зиммаи давлат гузошта мешавад. Баҳодиҳии далелҳо дар ҳамаи ҳолатҳо аз рӯйи эътиқоди ботинии судя (судяҳо), дар асоси таҳқиқи ҳамаҷониба ва бевосита амалӣ мегардад.

Исбот пояи марказии адолати судӣ мебошад. Бе механизми самараноки исбот наметавон дар бораи суди одилона ва ҳифзи воқеии ҳуқуқу озодиҳои инсон сухан гуфт. Аз ин рӯ, такмили назариявӣ ва амалии институти исбот яке аз самтҳои муҳими рушди низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Мавзуъ ва ҳудуди исботкунӣ яке аз институтҳои марказии ҳуқуқи мурофиавӣ ба шумор меравад. Мавзуи исботкунӣ маҷмуи ҳолатҳои ҳуқуқие мебошад, ки мавҷуд ё набудани онҳо барои ҳаллу фасли дурусти парванда аҳаммияти ҳалкунанда дорад. Муайян намудани мавзуи исботкунӣ дар ҳар як намуди мурофиа хусусияти махсус дорад ва ба табиати баҳси ҳуқуқӣ вобаста мебошад. Ҳудуди исботкунӣ бошад, ҳаҷми зарурии далелҳоро ифода мекунад, ки барои ба хулосаи асоснок расидани суд кофӣ мебошад. Аз нуқтаи назари умуминазариявӣ, риоя накардани ҳудуди исботкунӣ метавонад ба баррасии нопурраи парванда, қабул гардидани санадҳои беасоси судӣ ва вайрон гардидани ҳуқуқҳои тарафҳо оварда расонад.

Бори исботкунӣ ва тақсими он бошад, яке аз масъалаҳои марказии ҳуқуқи исботкунӣ мебошад, яъне уҳдадории тарафҳо оид ба исботи ҳолатҳое, ки ба онҳо истинод мекунанд. Дар назарияи ҳуқуқ, бори исботкунӣ ҳамчун кафолати баробарии мурофиавии тарафҳо баррасӣ мешавад. Тақсими бори исботкунӣ вобаста ба намуди мурофиа фарқ мекунад: дар мурофиаи маданӣ ва иқтисодӣ – принсипи рақобатпазирӣ ҳукмрон аст; дар мурофиаи ҷиноятӣ – презумпсияи (эҳтимолияти) бегуноҳӣ нақши калидӣ мебозад; дар мурофиаи маъмурӣ бошад – хусусияти омехтаи исботкунӣ мушоҳида мешавад.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи исботкунӣ ҳамчун маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва қоидаҳои назариявӣ баромад мекунад, ки тартиби ҷамъоварӣ, пешниҳод, таҳқиқ, санҷиш ва баҳодиҳии далелҳоро дар мурофиаи судӣ муайян менамояд. Аз нигоҳи умуминазариявӣ, ҳуқуқи исботкунӣ яке аз унсурҳои калидии адолати судӣ буда, бевосита ба амалишавии принсипи қонуният, баробарии тарафҳо ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон мусоидат мекунад. Исботкунӣ на танҳо амалиёти мурофиавӣ, балки раванди маърифатӣ мебошад, ки дар он суд воқеияти ҳуқуқиро тавассути воситаҳои ҳуқуқӣ дарк ва арзёбӣ менамояд. Аз ин ҷиҳат, ҳуқуқи исботкунӣ дар буриши фалсафа, мантиқ, назарияи маърифат ва ҳуқуқи мурофиавӣ қарор дорад.

Аз нигоҳи умуминазариявӣ, ҳуқуқи исботкунӣ ва баҳодиҳии далелҳо ҳамчун меҳвари адолати судӣ баромад намуда, робитаи зичи назария ва амалияи ҳуқуқро таъмин менамояд. Таҳқиқи амиқи ин соҳа барои такмили қонунгузорӣ, баланд бардоштани сифати санадҳои судӣ ва таҳкими эътимоди ҷомеа ба суд аҳаммияти калидӣ дорад.

Баҳодиҳии далелҳо марҳилаи калидии фаъолияти исботкунӣ дар мурофиаҳои судӣ буда, аз таҳлил, муқоиса, санҷиш ва муайян намудани қобили қабул, дахлдорӣ, эътимоднокӣ ва кифоятнокии далелҳо иборат аст. Ин раванд бо мақсади муайян кардани ҳақиқати ҳуқуқӣ (объективӣ ё формалӣ вобаста ба навъи мурофиа) ва қабули санади қонунӣ ва асоснок амалӣ мегардад. Дар назарияи ҳуқуқ, баҳодиҳии далелҳо ҳамчун фаъолияти фикрӣ-ҳуқуқии судя (ё ҳайати суд) тавсиф мешавад, ки бар асоси меъёрҳои қонун, эътимоди ботинӣ (виҷдони дохилӣ) ва таҳлили ҳамаҷонибаи ҳолатҳои парванда анҷом мегардад.

Баҳодиҳии далелҳо ба як қатор принсипҳои умумӣ ва соҳавӣ такя мекунад: озодии баҳодиҳии далелҳо – судя далелҳоро аз рӯйи эътиқоди ботинии худ баҳогузорӣ мекунад, на тибқи қувваи пешакӣ муайяншудаи онҳо; қонуният – далел бояд бо роҳи қонунӣ ба даст оварда шуда бошад; ҳамаҷониба, пурра ва объективона баррасӣ намудан – тамоми далелҳо дар маҷмуъ таҳлил карда мешаванд; мубоҳисавӣ ва баробарии тарафҳо – ҳар як тараф ҳуқуқ дорад далел пешниҳод ва баҳс намояд; бевоситагӣ ва шифоҳият (дар мурофиаҳои маданӣ ва ҷиноятӣ) – суд далелҳоро мустақиман таҳқиқ мекунад.

Ҳангоми баҳодиҳӣ суд одатан ба меъёрҳои зерин такя мекунад: дахлдорӣ – оё далел ба ҳолатҳои барои ҳал намудани парванда аҳаммиятдошта марбут аст?; қобили қабул будан – оё далел мутобиқи талаботи мурофиавӣ ба даст оварда шудааст?; эътимоднокӣ – оё мазмуни далел воқеиятро дуруст инъикос мекунад?; кифоятнокӣ – оё маҷмӯи далелҳо барои баровардани хулоса кофӣ мебошад?

Хусусиятҳои баҳодиҳӣ дар навъҳои гуногуни мурофиа аз якдигар тафовут доранд. Масалан, дар мурофиаи ҷиноятӣ амалкарди принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ аҳаммияти хос дорад. Суд уҳдадор аст, ки ҳар гуна шубҳаи бартарафнашавандаро ба фоидаи айбдоршаванда шарҳ диҳад. Далелҳое, ки бо вайрон намудани талаботи қонун ба даст оварда шудаанд, беэътибор дониста мешаванд. Дар мурофиаи маданӣ асосан принсипи мубоҳисавӣ ҳукмрон аст. Суд далелҳоро дар доираи талаб ва норозигии тарафҳо баҳогузорӣ мекунад. Бори исботкунӣ ба зиммаи тарафест, ки ба ҳолати муайян истинод менамояд. Дар мурофиаи иқтисодӣ аҳаммияти далелҳои хаттӣ, ҳисобдорӣ ва электронӣ зиёд мебошад. Баҳодиҳӣ бештар ба мутобиқати ҳуҷҷатҳо ба меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ ва молиявӣ равона мешавад. Дар мурофиаи маъмурӣ суд на танҳо далелҳои пешниҳоднамудаи тарафҳоро, балки фаъолияти мақомоти давлатӣ ва асоснокии санадҳои онҳоро низ месанҷад. Принсипи ҳифзи ҳуқуқҳои шахс аз дахолати ғайриқонунии ҳокимияти давлатӣ нақши муҳим мебозад.

Ҳангоми баҳодиҳии далелҳо марҳилаҳои он низ аҳаммияти махсус дорад. Аз ҷумла, санҷиши қонуният ва қобили қабул будани далелҳо, муайян намудани дахлдорӣ ва ҷоизии далелҳо, таҳлили эътимоднокии далелҳо, арзёбии маҷмуӣ ва кифоятнокии далелҳо, ифодаи натиҷа дар қисми асосноккунии ҳалнома ё ҳукми суд.

Масъалаи далелҳо ва исбот, баҳодиҳии далелҳо дар амалияи судӣ ва қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи махсусро ишғол менамоянд.

Аз ҷумла, дар мурофиаҳои судӣ ҳангоми баҳодиҳии далелҳо судяҳо дар баъзе ҳолатҳо ба саҳв роҳ медиҳанд, ё мазмуну моҳияти баъзе аз меъёрҳои қонунро нодуруст мефаҳманд. Тибқи моддаи 70 Кодекси мурофиавии мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Суд ба далелҳо аз рӯйи эътимоди ботинии худ баҳо медиҳад, ки он ба таҳқиқи ҳамаҷониба, пурра, объективона ва бевоситаи далелҳои дар парванда мавҷуда асос меёбад. Ҳеҷ яке аз далелҳо барои суд дорои эътибори қаблан муқаррargардида намебошад. Суд дахлдорӣ, ҷоизӣ, саҳеҳии ҳар як далелро дар алоҳидагӣ, инчунин басандагӣ ва алоқаи мутақобилаи ин далелҳоро дар маҷмӯъ баҳо медиҳад. Суд уҳдадор аст натиҷаҳои баҳодиҳии далелҳоро дар ҳалнома дарҷ намояд, ки дар он асосҳо барои қабули баъзе далелҳо чун воситаи асосноккунии хулосаи суд қабул гардида, дигар далелҳоро суд рад намудааст, инчунин асосҳое, ки мутобиқи онҳо ба як далел нисбат ба далели дигар афзалият дода шудааст, зикр мегарданд. Далелҳоро суд ҳангоме саҳеҳ эътироф менамояд, ки агар дар натиҷаи таҳқиқ, муқоиса бо дигар далелҳо муайян гардад, ки маълумоти дар он мавҷуда ба ҳақиқат мувофиқанд. Ҳангоми баҳодиҳии саҳеҳии ҳуҷҷатҳо ва дигар далелҳои хаттӣ суд бояд бо назардошти дигар далелҳо эътимод дошта бошад, ки ҳуҷҷат ва дигар далелҳои хаттӣ аз мақомоте пешниҳод шудаанд, ки барои додани чунин навъи далелҳо ваколатдоранд, аз ҷониби шахсе имзо шудааст, ки ҳуқуқ дорад ба ин ҳуҷҷатҳо имзо гузорад, дорои ҳамаи дигар реквизитҳое мебошад, ки барои чунин навъи далелҳо заруранд. Ҳангоми баҳодиҳии саҳеҳии нусхаи ҳуҷҷат ё дигар далелҳои хаттӣ суд месанҷад, ки оё ҳангоми нусхабардорӣ дар мазмуни нусхаи ҳуҷҷат нисбат ба асли он тағйирот ба миён наомадааст, нусхабардорӣ бо кадом усули техникӣ

сурат гирифтааст, оё ҷараёни нусхабардорӣ барои аёнияти нусха ва манбаи аслӣ кафолат медиҳад, нусхаи ҳуҷҷат бо чӣ усул нигоҳ дошта мешавад. Суд наметавонад ҳолатро исботшуда ҳисоб кунад, агар он танҳо бо нусхаи ҳуҷҷат ё дигар далели хаттӣ тасдиқ гардида, асли ҳуҷҷатҳо гум шуда ё ба суд пешниҳод нашуда бошад ва нусхаи ин ҳуҷҷатҳое, ки тарафҳои баҳс пешниҳод кардаанд, якхела нестанд ва муқаррар намудани мӯҳтавои воқеии манбаи аслӣ бо кӯмаки дигар далелҳо имконнопазир мебошад» [7].

Илова бар ин, дар ҳамаи мурофиаҳои судӣ асосҳои озод кардан аз исбот пешбинӣ шудааст. Масалан, тибқи моддаи 64 Кодекси мурофиаи мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси мурофиаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолатҳое, ки суд онҳоро умумимаълум эътироф кардааст, ба исбот эҳтиёҷ надоранд. Ҳолатҳое, ки бо санади эътибори қонунӣ пайдокардаи судӣ оид ба парвандаҳои мадании, оилавӣ ва ҳуқуқвайронкунии маъмурии қаблан баррасигардида муқаррар шудаанд, барои суд ҳатмӣ буда, онҳо ҳангоми баррасии дигар парвандаҳои маданӣ ва оилавӣ, ки дар он ҳамин шахсон иштирок менамоянд, аз нав исбот карда намешаванд ё мавриди баҳс қарор намегиранд. Санади эътибори қонунӣ пайдокардаи судӣ оид ба парвандаи иқтисодии қаблан баррасигардида барои судҳои юрисдиксияи умумӣ ва иқтисодӣ, ки парвандаҳои маданӣ ва оилавиро баррасӣ мекунад, ҳатмӣ буда, оид ба ҳолатҳое, ки бо санади судии суди маданӣ ва ё суди иқтисодӣ муқаррар карда шудаанд, ҳангоми баррасии парвандаи дигар, ки дар он ҳамин шахсон иштирок менамоянд, аз нав исбот карда намешавад ё мавриди баҳс қарор намегирад. Санади эътибори қонунӣ пайдокардаи суд оид ба парвандаи ҷиноятӣ барои суди баррасикунандаи парванда оид ба оқибатҳои маданию ҳуқуқии амали шахсе, ки нисбати ӯ санади судӣ дар хусуси оё чунин амалҳо ҷой доштанд ва ё онҳоро ҳамин шахс содир намудааст, бароварда шудааст, ҳатмӣ мебошад.

Мутобиқи моддаи 89 Кодекси мурофиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад: «Ҳукми эътибори қонунӣ пайдокарда оид ба парвандаи ҷиноятӣ барои суд, судя, прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ нисбат ба ҳолатҳои муқарраркардашуда ва ҳам баҳодиҳии ҳуқуқии онҳо ҳатмӣ мебошад. Ҳалномаи эътибори қонунӣ пайдокардаи суд оид ба парвандаҳои граждании, оилавӣ, иқтисодӣ ва қарори суд оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ барои суд, судя, прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ танҳо оид ба масъалаи ҷой доштани худи ҳодиса ё кирдор ҳатмӣ буда, набояд пешакӣ гунаҳгорӣ ё бегуноҳии судшавандаро ҳал намояд» [6].

Аммо судяҳо бошанд, мазмуну моҳияти ин меъёрҳои қонунро дуруст дарк накарда, дар баъзе аз ҳолатҳо санадҳои беасос ва ғайриқонунӣ қабул мнамоянд, ки ҳуқуқ, озодиҳо ва манфиати қонунан ҳифзшавандаи иштирокчиёни мурофиаҳои судиро халалдор месозанд. Аз ҷумла, бо ҳукми суди шаҳри Панҷакенти вилояти Суғд шаҳрванд Ҳ.М., барои содир намудани ҷинояти авбошӣ бо моддаи 237 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳкум карда мешавад. Дар қисми баёнии ҳукми суд, судя беасоси қонунӣ ва ё дуруст нафаҳмидани мазмуну моҳияти қонун ба хатогии дағал роҳ дода, ному насаби шахсонеро нишон медиҳад, ки судшаванда дар якҷоягӣ бо онҳо гӯё ҷинояти авбоширо содир кардааст ва парвандаи ҷиноятӣ нисбати онҳо дар пешбурди алоҳида ҷудо карда шудааст ва ин ҳукми суд дар оянда асос барои маҳкум намудани дигар шахсон Ҳ.Ш., А.М., мегардад [13]. Яъне, суд ҳангоми баррасӣ ва қабули ҳукми суд нисбати Ҳ.Ш. ва А.М., асоси гунаҳгорӣ танҳо такя ба ҳукми қаблан қабулшуда мекунад.

Тибқи талаботи банди 8 қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2010 таҳти №33 «Дар бораи ҳукми судӣ» омадааст, ки: «Азбаски муҳокимаи судӣ танҳо нисбати судшавандагон сурат мегирад, суд, судя набояд дар ҳукм иборaҳоеро дарҷ намоянд, ки шаҳодати гунаҳгории дигар шахсон дар содир намудани ҷиноят бошанд. Гарчанде иштирокчиёни алоҳидаи кирдори ҷиноятӣ, ки дар содир намудани он судшаванда низ айбдор карда мешавад, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо асосҳои пешбининамудаи қонун озод карда шуда бошанд ва агар ин барои муқаррар намудани нақш, дараҷа ва хусусияти иштироки судшаванда дар ҷиноят, бандубасти ҳаракатҳои ӯ ё

муайян кардани дигар ҳолатҳои муҳими парванда аҳамият дошта бошад, суд, судя метавонанд дар ҳукм ба нақшҳои шахсони мазкур дар содир намудани ҷиноят бо ҳатман қайд кардани асосҳои қатъ гардидани парванда ишора намоянд. Агар парванда нисбати якчанд нафар айбдоршавандагон ба пешбурди алоҳида ҷудо карда шуда бошад, дар ҳукм қайд карда мешавад, ки судшаванда ҷиноятро дар якҷоягӣ бо дигар шахсон, бе номбар кардани ному насаби онҳо содир намудааст» [11].

Муҳокима. Чӣ тавре қайд намудем, дар оянда бе гузаронидани тафтиши пешакӣ (танҳо дар асоси нусхабардории ҳуҷҷатҳо аз парвандаи қаблии ҷиноятӣ) тафтиши парвандаи ҷиноятӣ анҷом дода шуда, бо тасдиқи фикри айбдорӣ аз ҷониби прокурор ба суд равон карда мешавад, ки суд низ дар асоси ҳукми қаблии эътибори қонунӣ пайдокарда (дар асоси он), ду шахсро ба гунаҳгории содир кардани ҷинояти авбошӣ маҳкум менамояд. Аҷибаш дар он аст, ки судҳои марҳилаҳои болоӣ ва прокуратураи зинаҳои болоӣ низ ба ин ҳукми суд баҳои дурусти ҳуқуқӣ надода, онро асоснок ва қонунӣ эътироф намудаанд.

Чунин тартиб дар таҷрибаи судҳои юрисдиксияи умуиӣ ва иқтисодӣ низ ҷой дорад. Аз ҷумла, бо ҳалномаи суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе даъвои шаҳрванд Ф. бо асоси он ки ҳалномаи эътибори қонунӣ пайдокардаи суд мавҷуд мебошад, рад карда шудааст, ҳол он ки ҳамаи ҳалнома не балки як ҳолате, ки дар он ҳалнома исбот ёфтааст, далели аз исбот озодшуда эътироф мешавад. Аммо судҳо ҳамон ҳолати исботшударо дар ҳалнома не, балки ҳалномаи судро ҳамчун далели исбот асос мекунанд, ки ин ба талаботи қонун ҷавобгӯ намебошад. Судҳои марҳилаҳои болоӣ низ ба андешаи мо ба чунин ақидаанд, ки чунин камбудиҳоро ҳангоми баррасии парвандаҳо ба тариқи кассатсионӣ ва назоратӣ ислоҳ намекунанд. Ҳол он ки тибқи талаботи қисми 2 моддаи 70 Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамин гуна меъёрҳои кодексҳои мурофиавии дигар: «Ҳеҷ яке аз далелҳо барои суд дорои эътибори қаблан муқаррargардида намебошад» ва суд бояд ҳамаи далелҳои дар мурофиаи судӣ ҷамовардашударо дар якҷоягӣ бе бартарӣ додан ба дигар далелҳо баҳо диҳад.

Бинобар ин асосҳо, пешниҳод карда мешавад, ки бо мақсади бартараф намудани кмбудиҳои ҷойдошта дар қонунгузорӣ ва таҷрибаи судӣ аз кодексҳои мурофиавӣ асосҳои озод кардан аз исбот бинобар ҷой доштани санади судии эътиборпайдокарда, хориҷ карда шавад ва дар ҳама ҳолат бояд ҷой доштани ин ё он далел ё ҳолат аз ҷониби ҳар як суд дар як мурофиа санҷида, баҳо дода шуда, пас санади асосноку қонунӣ қабул карда шавад. Дар акси ҳол, ин меъёрҳо духурагии фаҳмиши қонунро бавуҷуд оварда, асос барои қабули санадҳои беасос ва ғайриқонунӣ мешаванд. Агар мо ба таҷрибаи судии давлатҳои оилаи ҳуқуқии англосаксонӣ назар афканем, пас дар он ҷо санади судии эътибор пайдокарда, сарчашмаи ҳуқуқ буда, он амсоли судӣ (преседенти судӣ) номида мешавад. Озод кардан аз исбот бинобар мавҷуд будани санади судии эътиборпайдокарда ё дар мурофиаи ҷиноятӣ бошад, преюдисия низ яке аз намудҳои амсоли судиро мемонад, ки ба оилаи ҳуқуқии романию олмонӣ мутобиқат надорад.

Масъалаҳои далеҳо ва исбот, баҳодиҳии далелҳо дар қарорҳои Пленумҳои Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ ба таври возеҳу равшан тавзеҳ дода шудааст (гарчанде дар қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар моддаи 25 барои судҳои юрисдиксияи умумӣ он ҳатмӣ нест, дар моддаи 48 бошад, барои судҳои иқтисодӣ тавзеҳоти дастурӣ ҳатмӣ пешбинӣ шудааст). Аз ҷумла, дар қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳалномаи судӣ», «Дар бораи ҳукми судӣ», дар бораи татбиқи меъёрҳои қонунгузории мурофиавӣ дар марҳилаи якум, кассатсионӣ, назоратӣ ва оид ба парвандаҳои соҳаҳои мушаххас ё ҷиноятҳои алоҳида. Масалан, дар бандҳои 8, 9, 10 қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июни соли 2010 таҳти №13 «Дар бораи ҳалномаи судӣ» омадааст, ки: «8. Бо дарназардошти он, ки яке аз принсипҳои муҳокимаи судӣ бевосита будани он мебошад (моддаи 160-и КММ), ҳалнома танҳо ба он далелҳое асоснок карда мешавад, ки дар маҷлиси судӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуда бошанд.

Агар ҷамъоварии далелҳо аз ҷониби суди парвандаро баррасикунанда гузаронида нашуда бошад, (масалан, супориши судӣ моддаи 65-и КММ) бо он шарте суд ҳуқуқ дорад ҳалномаро ба ин далелҳо асоснок намояд, ки агар онҳо бо тартиби муқаррарнамудаи КММ (масалан моддаи 66-и КММ тартиби иҷрои супориши судӣ) ба даст оварда шуда, дар маҷлиси судӣ эълон гардида, ба шахсони иштирокчии парванда, намояндагони онҳо ва ҳангоми зарурат ба шоҳидон, коршиносони судӣ ва мутахассисон пешниҳод карда, дар маҷмӯъ бо дигар далелҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шуда бошанд. Ба далелҳое, ки аз тарафи суд бо риояи талаботи муқарраркардаи КММ мавриди таҳқиқ қарор дода нашудаанд, инчунин ба далелҳое, ки бо вайрон намудани меъёрҳои муқаррарнамудаи қонун ба даст оварда шудаанд, асоснок намудани ҳалнома роҳ дода намешавад.

Қайд кардан зарур аст, ки хулосаи коршиноси судӣ дар баробари дигар далелҳои парванда воситаҳои истиснoии исбот ва барои суд далели дорои эътибори қаблан муқарраргардида намебошад ва бояд дар маҷмӯъ бо ҳамаи далелҳои дар парванда мавҷудбуда баҳо дода шавад. Баҳои ба хулосаи коршинос додаи суд бояд пурра дар ҳалнома инъикос карда шавад. Дар ин маврид нишон дода шавад, ки хулосаи коршиноси судӣ (эксперт) ба чӣ асос карда шудааст, оё ҳамаи маводе, ки ба экспертиза пешниҳод шудаанд ба эътибор гирифта шуда, онҳо аз тарафи коршиносони судӣ мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор гирифтаанд ё не. Агар гузаронидани экспертиза ба зиммаи якчанд коршиноси судӣ гузошта шуда бошад ва ҳар яки онҳо хулосаи алохида дода бошанд, асосҳои ба ҳар як хулоса розӣ будан ё набудан бояд дар ҳалнома нишон дода шавад.

Мутобиқи қисми 3 моддаи 64-и КММ ҳукми эътибори қонунӣ пайдокардаи суд оид ба парвандаи ҷиноятӣ барои суди баррасикунандаи парванда оид ба оқибатҳои гражданию ҳуқуқии амали шахсе, ки нисбати ӯ ҳукми судӣ дар хусуси оё чунин амалҳо ҷой доштанд ва ё онҳоро ҳамин шахс содир намудааст, бароварда шудааст, ҳатмӣ мебошад. Бо дарназардошти ин, аз рӯйи даъвое, ки аз парвандаи ҷиноятӣ бармеояд, суд гунаҳгории ҷавобгарро муҳокима накарда, танҳо масъалаи талаботи даъворо ҳал менамояд. Дар ҳалномаи суд оид ба қонеъкунии даъво, ба ғайр аз ишора ба ҳукм аз рӯйи парвандаи маданӣ, инчунин далелҳои дар парванда мавҷудбуда, ки талаботи даъво (масалан, андозаи маблағи рӯёнидашаванда, баҳисбогирии вазъи молу мулкии ҷавобгар ё гуноҳи ҷабрдида ва ғайра) бо онҳо асоснок карда шудаанд бояд нишон дода шавад» [10].

Чунин тартиб дар дигар қарорҳои Пленум низ ҷой дода шудааст. Аз ҷумла, тибқи бандҳои 4 ва 5 дастури тавзеҳотии қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2010, таҳти №33 «Дар бораи ҳукми судӣ» омадааст, ки: «4. Дар ҳукм бояд далелҳои дар муҳокимаи судӣ таҳти таҳқиқи ҳаматарафа қарор дода шуда, ки бо онҳо суд, судя хулосаи худро асоснок кардаанд, дарҷ гардида, ҳамзамон ба ҳамаи далелҳои исботкунанда ва сафедкунандаи судшаванда, ки онҳоро суд, судя қабул ё инкор намудаанд, баҳо дода шаванд. Ҳукм аз рӯйи парвандае, ки бо он якчанд судшаванда дар содир намудани якчанд ҷиноят айбдор карда мешаванд, бояд таҳқиқи далелҳоро нисбати ҳар як судшаванда ва аз рӯйи ҳар як айб дар бар гирад. Ҳангоми дар мурофиаи судӣ аз додани нишондод саркашӣ кардани шоҳид, ки хешованди наздики судшаванда мебошад, суд, судя метавонанд дар ҳукм ба нишондодҳои қаблан дар таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ додаи ӯ ҳамчун далел ишора намоянд, агар шахси номбурда тибқи талаботи қисми 2 моддаи 56-и КМҶ ҳангоми додани нишондод розигии худро дода бошад. Дар ҳукм ба нишондодҳои шахсони аз рӯйи парванда пурсидашуда хулосаи коршинос (эксперт), протоколҳои ҳаракатҳои тафтишӣ ва судӣ, дигар ҳуҷҷатҳое, ки ба фикру ақидаи суд ин ё он ҳолати воқеиро тасдиқ мекунанд, ишора карда, мазмуни онҳо бояд возеҳу равшан нишон дода шаванд. (Масалан, на танҳо ному насаби ҷабрдидагон, шоҳидон номбар карда шаванд, балки моҳияти нишондодҳои онҳо бояд қайд гарданд). Диққати суд, судяҳо ба он ҷалб карда шавад, ки мувофиқи талаботи қисми 4 моддаи 881 КМҶ далелҳое, ки ғайри қобили қабул ҳисобида шудаанд, беэътибор дониста шуда, ба асоси

айбдоркунӣ гузошта намешаванд ва барои исботи ягон ҳолати дар моддаи 85 Кодекси мазкур зикрёфта истифода шуда наметавонанд.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 339-и КМҶ ҳукми айбдоркунанда набояд бо тахминҳо асос ёбад ва танҳо ба шарте бароварда мешавад, ки дар ҷараёни муҳокимаи судӣ гунаҳгор будани судшаванда дар содир намудани ҷиноят бо маҷмӯи далелҳои таҳқиқшуда тасдиқ гардидааст. Аз ин лиҳоз, суд, судя бояд дар назар дошта бошанд, ки ҳукми айбдоркунанда дар асоси далелҳои боэътимод, вақте ки ҳама гуна масъалаҳои ба миён омада мавриди таҳлил қарор гирифта, мухолифатҳои ҷойдошта бартараф гардида, ба онҳо баҳои ҳуқуқӣ дода шудааст, қабул карда мешавад. Аз тарафи судшаванда эътироф намудани гуноҳи худ, агар он бо маҷмӯи дигар далелҳои аз рӯи парванда ҷамъовардашуда ва дар мурофиаи судӣ таҳқиқгардида, тасдиқ нагардида бошад, барои қабул намудани ҳукми айбдоркунанда асос шуда наметавонад. Риоя намудани муқаррароти қисми 4 моддаи 15-и КМҶ, ки мутобиқи он ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳгории айбдоршаванда, ки бо тартиби пешбининамудаи Кодекси мазкур 137 бартараф карда намешаванд, ба фоидаи айбдоршаванда маънидод карда мешаванд, қатъӣ мебошад. Мувофиқи талаботи қонун ба фоидаи судшаванда на танҳо шубҳаҳои бартарафнашавандаи гунаҳгории ӯ бо пурragӣ, балки он шубҳаҳои бартарафнашавандае, ки бо лаҳзаҳои алоҳидаи айби эълонгардида, намуди гуноҳ, дараҷа ва хусусияти хоси иштироки ӯ дар содир намудани ҷиноят, ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунандаи ҷазо ва ғайра алоқаманд мебошад, маънидод карда мешаванд» [12].

Хулоса. Ҳамин тавр, **хулоса кардан** ба маврид аст, ки ҳамаи кодексҳои мурофиавӣ зарурат ба таҷлилро доранд. Махсусан, дар замоне, ки технологияҳои нав, ба монанди зеҳни сунъӣ, иттилоотикунонии қонунгузорӣ, иқтисоди рақамӣ дар ҷомеа ҳукфармо мебошанд, бояд қонунгузорӣ ба ин талаботҳо мутобиқ бошад.

АДАБИЁТ:

1. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Гносеологические аспекты судебного правоприменения и его влияние на устойчивость судебных решений и независимость судей. Академический журнал. 2019, №4 (32). С. 44-51.
2. Furthermore placeholder

7. Кодекси мурофиавии мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008, таҳти №341 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 24.12.2025).

8. Кодекси мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.07.2013. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2013, , мод.502; с.2014, №3, мод.145, №7, қ.1, мод.391, №11, мод.644; с.2015, №3, мод.202, №7-9, мод.709, мод.710, мод.711, №11, мод.956, №12, қ.1, мод.1109; с.2016, №3, мод.133, №7, мод.615; с.2017, №5, қ.1, мод.276; с.2018, №1, мод.8, №5, мод.270, мод.271; с.2020, №1, мод.7, №79, мод.601, мод.605, мод.622, №12, мод. 902, мод. 903; с. 2021, №1-2, мод. 4; қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2021, №1774, №1775, аз 13.11.2024 № 2088). (Қонуни ҶТ аз 14.03.2014 № 1070, аз 26.07.2014 № 1094, аз 27.11.2014 № 1135, аз 18.03.2015 № 1180, аз 8.08.2015 № 1221, № 1222, № 1223, аз 23.11.2015 № 1235, аз 25.12.2015 № 1263, аз 15.03.2016 № 1280, аз 23.07.2016 № 1337, аз 30.05.2017 № 1419, аз 2.01.2018 № 1476, аз 17.05.2018 № 1519, № 1520, аз 2.01.2020 № 1660, 04.07.2020 № 1695, аз 04.07.2020 № 1699, аз 07.08.2020 № 1716, аз 17.12.2020 № 1728, 1729, аз 29.01.2021 № 1754, аз 20.04.2021 № 1774, 1775, аз 25.06.2021 № 1786, аз 23.12.2021 №1816, аз 18.03.2022 № 1858, № 1859, № 1860, аз 24.12.2022 № 1929, аз 15.03.2023 № 1951, аз 22.06.2023 № 1972, аз 03.01.2024 № 2020, № 2021).

9. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 17 июли соли 2014, таҳти №672 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 24.12.2025).

10. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014, таҳти №1084 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 24.12.2025).

11. Қарорҳои Пленуми Суди Одии Ҷумҳурии Тоҷикитон (оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ). Душанбе, ҶДММ «Контраст». 2022. -С. 136-146.

12. Қарорҳои Пленуми Суди Одии Ҷумҳурии Тоҷикитон (оид ба парвандаҳои маданӣ). Душанбе, ҶДММ «Контраст». 2022. -С. 87-91.

13. Парвандаҳои ҷиноятӣ №1-118/20 ва №1-82/20 нисбати Ҳ.М.,Ҳ.Ш.,А.М. Бойгонии суди шаҳри Панҷакент дар соли 2020.

УДК 340.114.5:342.4

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН КАК ОСНОВА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ СВЕТСКОГО И ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

БОБОДЖОНЗОДА ИСРОФИЛ ХУСЕЙН
заведующий отделом теоретических проблем современного государства и права Института государства и права Национальной академии наук Таджикистана, доктор юридических наук, профессор. Email: bobojonov_i@mail.ru

Аннотация: В статье изучаются, анализируются и исследуются вопросы правового воспитания как основы формирования светского и правового государства. Отмечается, что одним из путей формирования уровня правового образования граждан в современную эпоху является повышение их осведомленности и использование возможностей поиска правовых мер при разрешении общественных конфликтов. В результате формируется правовое мышление общества, что в свою очередь в корне меняет мировоззрение таджикского общества. В этой связи правовое образование и подготовка юридических кадров как условие повышения правосознания и правовых механизмов в повседневной жизни общества должны стать одной из важных задач государственной политики в области правового воспитания. Достижение баланса в этой работе позволит более эффективно пропагандировать правовые ценности в обществе, а право и всю законодательную систему, прежде всего, трактовать как стимул для обеспечения достойной и благополучной жизни граждан. Условия должны формироваться исходя из возможностей государства по обеспечению достойной жизни граждан. В целом, все эти факторы позволяют непрерывно повышать правовую грамотность граждан с раннего возраста и тем самым обеспечивать надлежащее правовое воспитание граждан.

Ключевые слова: Конституция, концепция правовой политики, правовое воспитание, правосознание общества, правосознание, образование юридических кадров, правовая культура, правосознание, правовая грамотность, программа правового воспитания, образование и воспитание детей, семья.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН ЗАМИНАИ ТАШАККУЛИ ДАВЛАТИ ДУНЯВӢ ВА ҲУҚУҚБУНЁД

БОБОҶОНЗОДА ИСРОФИЛ ҲУСЕЙН
мудири шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. Email: bobojonov_i@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун заминаи ташаккули давлати дунявӣ ва ҳуқуқбунёд мавриди омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайд мегардад, ки яке аз роҳҳои ташаккули сатҳи тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон дар замони муосир, ин баланд бардоштани маърифатнокии онҳо ва истифодаи имкониятҳо дар ҷустани чораҳои ҳуқуқӣ ҳангоми танзими низоъҳои ҷамъиятӣ мебошад. Дар натиҷа тафаккури ҳуқуқии ҷомеа ташаккул ёфта, дар навбати худ нигоҳи ҷомеаи Тоҷикистонро куллан тағйир медиҳад. Аз ин лиҳоз, тарбияи ҳуқуқӣ ва тарбияи кадрҳои ҳуқуқӣ ҳамчун шарти баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва механизмҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа бояд яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ҳуқуқӣ гардад. Ноил шудан ба тавозун дар ин кор имкон медиҳад, ки арзишҳои ҳуқуқӣ дар байни ҷомеа самараноктар тарғиб карда

шаванд, ҳуқуқ ва тамоми низоми қонунгузорӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун ҳавасмандгардонӣ барои таъмини зиндагии шоиста ва шукуфон ба шаҳрвандон шарҳ дода шавад. Шароит бояд дар асоси имкониятҳои давлат барои таъмини зиндагии шоиста ба шаҳрвандон ташаккул ёбад. Дар маҷмуъ, ҳамаи ин омилҳо имкон медиҳанд, ки шуури ҳуқуқии шаҳрвандон аз даврони хурди мунтазам баланд бардошта шавад ва бо ин васила тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон дуруст ба роҳ монда шавад.

Калидвожаҳо: Конститутсия, консепсияи сиёсати ҳуқуқӣ, тарбияи ҳуқуқӣ, тафаккури ҳуқуқии ҷомеа, фаҳмиши ҳуқуқӣ, тарбияи кадрҳои ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, маърифатнокии ҳуқуқӣ, барномаи тарбияи ҳуқуқӣ, **таълиму тарбияи кӯдак, оила.**

THEORETICAL FOUNDATIONS OF LEGAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AS A BASIS FOR THE FORMATION OF A SECULAR AND RULE-BASED STATE

BOBOJONZODA ISROFYL HUSSEIN

head of the department of theoretical problems of modern state and law at the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Law, and Professor.

Email: bobojonov_i@mail.ru

Abstract: The article studies, analyzes and explores the issues of legal education as the basis for the formation of a secular and legal state. It is noted that one of the ways to form the level of legal education of citizens in the modern era is to increase their awareness and use the opportunities to search for legal measures in resolving social conflicts. As a result, the legal thinking of society is formed, which in turn radically changes the worldview of Tajik society. In this regard, legal education and training of legal personnel as a condition for raising legal awareness and legal mechanisms in the everyday life of society should become one of the important tasks of state policy in the field of legal education. Achieving a balance in this work will allow more effectively promoting legal values in society, and the law and the entire legislative system, first of all, to be interpreted as an incentive to ensure a decent and prosperous life for citizens. Conditions should be formed based on the capabilities of the state to ensure a decent life for citizens. In general, all these factors make it possible to continuously improve the legal literacy of citizens from an early age and thereby ensure proper legal education of citizens.

Key words: Constitution, concept of legal policy, legal education, legal consciousness of society, legal consciousness, education of legal personnel, legal culture, legal consciousness, legal literacy, legal education program, education and upbringing of children, family.

Важнейшим способом формирования уровня правового воспитания граждан в современную эпоху является повышение их осведомленности и использование возможностей обращения за правовой помощью при разрешении общественных конфликтов. В результате формируется правовое мышление общества, что, в свою очередь, коренным образом меняет мировоззрение таджикского общества. В этой связи правовое воспитание и подготовка юридических кадров как условие повышения правовой осведомленности и правовых механизмов в повседневной жизни общества должны стать одной из важных задач государственной политики в области правового воспитания [29; 30; 6; 39; 50; 8, 106-115; 7, 21-39; 16, 87-98; 13, 45-54; 12, 44-51; 44; 41, 86; 46, 6; 40].

При формировании высокого уровня правовой осведомленности граждан в условиях развития информационного общества важно также учитывать психологию индивида как человека, имеющего свой уровень жизненных потребностей. Нередко необходимо признавать, что человек готов адаптироваться к определенным правилам жизни (включая законодательные нормы), если для его развития созданы необходимые условия. В этой связи следует учитывать систему учета интересов государства и общества. Достижение баланса в

этой работе позволит более эффективно продвигать правовые ценности в обществе, а закон и вся законодательная система должны интерпретироваться, прежде всего, как стимулы для обеспечения достойной и благополучной жизни граждан. При этом очень важно различать понятия «условия» и «стимулы», поскольку в обществе всегда существует многогранное понимание значимых слов. Стимулами должны быть привилегии, улучшения материальных или иных условий, призыв к обществу внести свой вклад в укрепление правопорядка. Условия должны формироваться на основе возможностей государства обеспечить достойную жизнь граждан. В совокупности все эти факторы позволяют систематически повышать правовое сознание граждан с юного возраста [1; 7, 21-39; 48, 26-37; 18, 72-80; 21; 23, 54].

Формирование правового сознания граждан в каждой стране происходит по-разному. И часто на этот процесс влияют исторические особенности развития государства. Но нет сомнений в том, что каждое общество стремится жить лучше и поэтому создает свой собственный идеал правового поведения, внутреннее содержание которого основано на определенных правовых ценностях.

Таким образом, успех в решении вышеупомянутых вопросов во многом зависит от уровня правового сознания и правовой культуры населения. Политическая активность человека, его реальное гражданское положение, восприимчивость к демократическим изменениям являются важнейшими факторами достижения поставленных целей.

В сознании людей должно формироваться убеждение, что культурным и образованным считается только тот, кто обладает правовыми знаниями и умеет применять их на практике. В то же время, современное состояние развития общества и государства требует повышения правовой осведомленности человека, правовой грамотности всех участников правовых отношений. Все эти меры направлены на создание всеобъемлющей и постоянно действующей системы формирования правовой культуры, чтобы все слои населения могли овладеть правовой грамотностью, достичь высокого уровня юридического образования и применять правовые знания в повседневной жизни.

В этом отношении весьма актуален учебник «Основы государства и права Республики Таджикистан» для 8-9 классов общеобразовательных учреждений, изданный авторами академиком Махмудзода М.А. и членом-корреспондентом Национальной академии наук Таджикистана Рахимзода М.З. [34; 35].

Если мы посмотрим на историю преподавания этого предмета, то увидим, что, подобно содержанию этих учебников, «Основы государства и права» был издан на таджикском языке для учеников 8-го класса во второй половине 1970-х годов, а из-за нехватки учебников уроки доставлялись ученикам через газеты. Странно было то, что эти уроки вели не специалисты, а люди, которые сами не имели представления о содержании и сущности государства и права, и в результате ученики от них не получали никакой пользы.

Учебники, издаваемые сегодня в эпоху независимости, носят преимущественно образовательный характер и играют важную роль в обучении теоретическим знаниям о государственности и праве не только для воспитания и образования молодого поколения, но и для самосознания и самопознания молодежи об истории и цивилизации государственности их предков, правовой культуре и усвоении национальных ценностей, которые наши предки создали и передали нам как нематериальные блага. Книги написаны простым, понятным языком, приближенным к повседневной жизни читателей, и такой способ написания книг также будет способствовать правовому воспитанию граждан.

Как мы уже отмечали, учебники «Основы государства и права Таджикистана» имеют большое значение для образования и воспитания молодого поколения, поскольку считаются одним из главных источников формирования правового мировоззрения и народного воспитания. Их главное значение выражается в нескольких аспектах. Прежде всего, в этих книгах учащиеся знакомятся с основными понятиями государственности, структурой власти, принципами права и национального законодательства. Они узнают, какие права и обязанности есть у гражданина и чего от него ожидает государство. Изучение основ государственности и права помогает подросткам уважать свою родину, государственный язык, гос-

ударственную символику, Конституцию и закон. Этот процесс играет важную роль в формировании ответственной гражданской личности. Правовые знания позволяют молодым людям защитить себя от нарушений своих прав и, при необходимости, обратиться в соответствующие органы. Изучение права дает им первоначальный опыт самостоятельной жизни. Книга объясняет подросткам, что соблюдение закона - это не только обязанность, но и условие социальной стабильности и справедливости. Благодаря ее изучению повышается уровень правовой самосознательности и снижается склонность к правонарушениям. Для тех, кто хочет стать юристом, государственным служащим или политиком в будущем, эти книги станет первой научно-теоретической основой. В заключение следует отметить, что учебники «Основы государства и права Таджикистана» являются важным средством воспитания и подготовки молодого поколения, поскольку они не только предоставляют теоретические знания, но и формируют чувство ответственности, уважение к закону и патриотизм.

Авторы отмечают, что «…не следует забывать, что это новообразованное государство возникло не на пустом месте, а имеет более пятитысячелетнюю историю (изд. Б.И.Х.). Еще во времена правления Ахеменидов Кир Великий принял первую Декларацию прав человека, которая включала в себя важнейшие вопросы, касающиеся правовых отношений и человеческих ценностей. Не отбирать чужую собственность силой, не порабощать, получать заработную плату в соответствии с трудом и тому подобное были первыми признаками прав человека или правовых норм, которыми руководствовалось общество» [34]. Правовое воспитание в Декларации Кира Великого ясно отражено в форме уважения к правам и свободам человека, социального равенства и судебной справедливости, в которых отражены ценности прав человека и свободы человека. Хотя этот документ носит скорее политический и исторический характер, его содержание является выдающимся примером правового воспитания общества. Несмотря на то, что он был написан еще в VI веке до н.э., его содержание по-прежнему имеет большое значение для развития правового воспитания в современном обществе.

В учебниках авторы придают особое значение роли Закона Республики Таджикистан от 20 июня 2024 г. № 2049 «Об ответственности в воспитании детей» [33], отмечая, что целью настоящего Закона является регулирование ответственности в воспитании детей, в целях обучения и воспитания детей в духе гуманизма, патриотизма, уважения к национальным, универсальным и культурным ценностям, а также защиты прав и интересов ребенка [36; 34; 35; 22; 44; 49; 45].

Особое внимание авторы уделили обязанностям родителей в Законе Республики Таджикистан «Об ответственности в воспитании детей». Этот закон признает родителей лицами, ответственными за воспитание детей в семье и обществе. Отмечается, что родители обязаны обеспечивать ребенка необходимыми условиями жизни – питанием, одеждой, жильем и другими основными потребностями. Родители обязаны защищать здоровье и физическое развитие ребенка. Они обязаны вовлекать ребенка в образование и создавать условия для продолжения его обучения. Также подчеркивается, что родители обязаны воспитывать ребенка в духе уважения к закону, национальной культуре, универсальным человеческим ценностям и патриотизму. Ответственность родителей выражается не только в воспитании, но и в контроле за поведением ребенка, его свободным временем и социальной средой. Они должны предотвращать вовлечение ребенка в противоправную деятельность, бродяжничество и вредные привычки. Родители обязаны защищать права и интересы ребенка, оберегать его от насилия, жестокого обращения и издевательств. В необходимых случаях они должны сотрудничать с государственными и общественными учреждениями для обеспечения интересов ребенка. Если родители не выполняют эти обязанности (например, забирают ребенка из школы, пренебрегают воспитанием), они будут привлечены к административной и даже уголовной ответственности в соответствии с законом. В заключение авторы признают родителей главной опорой и первостепенной фигурой в формировании личности и воспитании ребенка.

Исходя из необходимости обеспечения прав человека и интересов в стране, создания условий для демократизации общественной жизни и формирования основ правового государства, был принят ряд национальных стратегических документов, направленных на повышение правовой культуры и правовое воспитание в обществе.

В основе этого процесса лежит необходимость обеспечения прав человека и защиты его интересов в стране, создания условий для демократизации общественной жизни и формирования основ правового государства. Следует отметить, что в Таджикистане государственная политика в направлении повышения правовой осведомленности, правового воспитания и подготовки юридических кадров осуществляется на основе нормативно-правовых актов, включая Указ Президента Республики Таджикистан от 9 апреля 1997 г. № 691 «О правовой политике и обеспечении правового воспитания граждан в Республики Таджикистан», Постановление Правительства Республики Таджикистан от 22 августа 1997 г. № 383 «О некоторых мерах по повышению правового воспитания граждан и правовой работы в республике», Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2006 г. № 94 «Об утверждении Национальной концепции образования в Республике Таджикистан» и Указ Президента Республики Таджикистан от 6 февраля 2018 г. № 1005 «О концепции правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы» и Программу правового обучения и воспитания граждан Республики Таджикистан на 2020-2030 годы, утвержденные Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 ноября 2019 г. № 599. [30; 29; 6; 32; 25; 24], именно на эти источники обращают внимание правоведы при проведении научных исследований.

Как подчеркнул Лидер нации в своем очередном послание к Маджлиси оли Республики Таджикистан: «Следует отметить, что в процессе построения прогрессивного и справедливого общества ключевую роль играет вопрос формирования правового сознания граждан. В настоящее время в стране реализуется третья программа правового обучения и воспитания граждан Республики Таджикистан на 2020-2030 годы» [42, 7].

В вышеупомянутых документах говорится, что высокий уровень правового воспитания и правового обучения создает условия для того, чтобы граждане могли осуществлять свои права, быть ответственными и иметь доступ к равным возможностям, в том числе правовым, посредством верховенства права, что будет способствовать достижению Республикой Таджикистан своих целей по вхождению в ряды развитых стран мира.

В этих документах конкретно указывается, что правовое воспитание и правовое обучение являются неотъемлемой частью правовой политики государства и должны осуществляться в сочетании с политическим, моральным, трудовым, эстетическим и другими видами правового воспитания людей. Правовое воспитание осуществляется с учетом моральных ценностей, национальной культуры, исторического наследия, национальных обычаев и ценностей. В этом процессе особое внимание следует уделять конкретному отбору групп населения, уязвимых из-за низкого уровня правовой осведомленности и осведомленности или отсутствия доступа к правовой информации [29; 6; 32; 7, 21-39].

В принятых программах особое значение придается культурным, историческим, гендерным и другим аспектам развития современного общества в Республике Таджикистан, международным обязательствам в области прав человека и результатам, обеспечивающим устойчивое развитие государства.

Государственная политика на уровне формирования и совершенствования правовой культуры основывается на ряде принципов, в том числе: приоритете прав и свобод человека; верховенстве Конституции и права; демократии; социальной справедливости; науке; преемственности; непрерывности и всеобщности юридического образования; доступности правовой информации; единстве и дифференцированном подходе к юридическому образованию и знаниям.

В целом, высокая правовая культура как хорошо развитое правовое сознание человека является основой демократического общества и показателем зрелости правовой системы. В этой связи, учитывая современные политико-правовые реалии, важно разработать целена-

правленную программу мер по всестороннему совершенствованию правового и культурного образования в стране, по распространению правовых знаний в обществе.

Формирование правовой культуры требует повышения качества подготовки юридических кадров. Одним из способов обеспечения качества юридического образования является совершенствование учебного процесса, обновление учебных планов и программ, а также внедрение новых дисциплин. Необходимо также учитывать новые тенденции в развитии правонаучных дисциплин, в том числе тенденцию к укреплению междисциплинарных связей между традиционными и новыми дисциплинами, включая правовые и неформальные дисциплины [37, 6-20; 38; 39; 14, 15-26; 15, 106-118; 26; 27].

Формирование правового воспитания напрямую зависит от уровня юридического образования. С точки зрения правоведов, существует прямая связь между юридическим образованием и юридической подготовкой, а также повышением уровня правовой культуры. Юридическое образование и юридическая подготовка естественным образом взаимосвязаны. Как справедливо отмечают правоведы, правовое воспитание – это, прежде всего, целенаправленная и систематическая деятельность государства, его органов и их работников, общественных объединений и трудовых коллективов по формированию и повышению правового сознания и правовой культуры в обществе [34; 35; 37, 6-20; 38; 39; 14, 15-26; 15, 106-118].

Рассматривая вопрос повышения уровня правового воспитания, педагоги-юристы считают, что совокупность знаний в области права и юридической подготовки является основным средством формирования правового сознания и подготовки человека к правовым отношениям. Следовательно, деятельность по правовому воспитанию представляет собой профессионально-педагогический правовой процесс.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в своем выступлении, проанализировал достижения независимой Республики Таджикистан за прошедшие пять лет и наметил перспективы развития национальной экономики и других областей социальной и государственной безопасности на ближайшие годы [48, 26-37; 17, 66-80; 37, 6-20].

Включение этих экономических и социальных анализов в послание свидетельствует о том, что мир, стабильность и спокойствие в стране, реализация государственных программ и стратегий, проведение правовых реформ в стране, включая судебные и правовые реформы, уровень и качество судебного правосудия, эффективность применения правовых норм и исполнение судебных актов зависят от этих показателей.

В послании также подчеркивается, что с учетом дальнейшего развития общественных отношений и усиления судебных гарантий для субъектов этих отношений необходимо постоянно укреплять и совершенствовать деятельность судебных органов.

Как следует из послания, Лидер нации счел необходимым принять более эффективные меры по укреплению и совершенствованию судебной деятельности, устранению существующих недостатков и пробелов, надлежащему отбору и расстановке кадров, а также повышению уровня квалификации и профессиональной подготовки судей. В частности, в послании отмечается, что «Еще одним важным вопросом, играющим ключевую роль в правовой системе страны, является обеспечение верховенства права, которое является осью деятельности судебной и правоохранительной власти. Обеспечение доступа к правосудию и информации о деятельности судов, открытые и справедливые судебные разбирательства способствуют укреплению верховенства права, предотвращению преступности, уважению закона и защите прав и свобод человека и гражданина. Внедрение современных электронных технологий в деятельность судов также входит в число важных задач, и в этом направлении должны быть приняты конкретные меры. Все государственные структуры и органы, включая правоохранительные органы, должны мобилизовать все ресурсы и возможности для выполнения вышеупомянутых задач в 2024 году и последующие годы, когда отмечалась тридцатая годовщина принятия Конституции Республики Таджикистан, и предусмотрены другие задачи. Потому что Конституция независимого Таджикистана, которая зало-

жила основу для построения независимого национального государства и прогресса во всех аспектах жизни народа страны, является одним из наших важнейших достижений. Нормы Конституции позволили нам создать прочные основы общества и государства, укрепить мир и спокойствие, политическую стабильность и национальное единство, обеспечить устойчивое экономическое развитие нашей страны, создать условия для достойной жизни и свободного развития каждого гражданина страны. Поэтому я предлагаю объявить 2024 год «Годом правового образования» в честь этой очень важной исторической даты». [42, 7].

По нашему мнению, для выполнения этих великих миссий послания необходимо повысить правовое просвещение населения и правовую сознательность судей, и в этом контексте укрепить правовое воспитание населения.

Повышение уровня правового просвещения, воспитание и правовая обучения граждан являются одним из приоритетных направлений правовой политики Таджикистана и осуществляются через государственные органы, организации, граждан и с участием средств массовой информации. Правовая пропаганда способствует высокому уровню правовой грамотности и создает условия для осуществления ими своих законных прав [29; 32].

Правовое воспитание должно осуществляться с учетом моральных ценностей, национальной культуры, исторического наследия, обычаев и национальных ценностей. В этом процессе особое внимание следует уделять конкретным группам населения, уязвимым из-за низкого уровня правовой грамотности и осведомленности или отсутствия доступа к правовой информации [6].

Для обеспечения качества отправления правосудия, усиления защиты прав и свобод человека и соблюдения принципа равенства участников судебного процесса, предотвращения задержек, устранения неточных и двусмысленных норм в действующем законодательстве, а также в процессе устранения сложных методов и способов рассмотрения дел и других вопросов, необходимо вносить поправки в материально-процессуальное законодательство или принимать его в новых редакциях, чтобы они могли способствовать своевременному и быстрому рассмотрению судебных дел, предотвращать потери времени сторонами, использовать опыт правильного применения законов и в целом обеспечивать справедливость и прогресс в работе судов [31; 1; 2, 15–19; 5, 474–475; 19; 20; [11, 119-141; 21; 23; 46, 6; 26].

Принятие мер по непрерывному повышению профессиональных знаний и навыков, ответственности и этики судей, совершенствование процесса профессиональной переподготовки, учет изменений в системе высшего профессионального образования и, в этом контексте, повышение статуса Центра подготовки судей при Верховном суде могут способствовать принятию законных и обоснованных решений.

С учетом перехода к трехступенчатой системе образования в высших профессиональных учебных заведениях страны следует изучить и обсудить вопрос пересмотра требований к отбору кандидатам на судебные должности.

Программы судебно-правовой реформы, реализованные с 2007 по 2021 год, сыграли ключевую роль в стабилизации различных отношений в этой области, совершенствовании законодательства Таджикистана, и была проделана большая работа по дальнейшему повышению статуса суда в обществе, обеспечению верховенства права и судебной справедливости. Сегодня уровень материально-технического обеспечения судов, подготовка высококвалифицированных кадров, своевременное рассмотрение и разрешение судебных дел, а также принятие правовых и обоснованных актов в определенной степени отвечают требованиям общества и времени [32; 25; 24; 43; 7, 21-39; 12, 44-51; 26; 27].

Однако, несмотря на все эти достижения, в этой области все еще существуют вопросы, требующие комплексного решения. Это, прежде всего, подготовка высококвалифицированных кадров и переподготовка судей и других сотрудников правоохранительных органов, что является основой предпосылки и гарантией эффективности осуществления судебной системы и правового воспитания.

Мы считаем, что сегодня подготовка кадров и повышение правовой грамотности должны осуществляться не только по принципу требований к субъектам права, но и на основе высоких национальных традиций и ценностей. В практике современного правового воспитания необходимо создавать и стимулировать нормы права, правового поведения и реализации общественных и личных интересов, а также необходимость единства и тесного сотрудничества. При этом, на наш взгляд, целесообразно направлять все воспитательные усилия на формирование такого поведения, которое не порождает ожесточенной внутренней борьбы между общественно полезными и личными мотивами, а скорее приводит к тому, что такой мотив, как согласие и одобрение личности, преобладает над действиями, вытекающими из правовых норм [3, 53-57; 9, 88-103; 16, 87-98; 13, 45-54].

Для нас также крайне важно привить всем слоям населения понимание права как наиболее эффективного средства социального регулирования отношений, социальной стратификации всех и каждого, механизма координации различных общественных интересов, наилучшее функционирование которого должно приносить пользу всему обществу.

Воспитание чувства гражданской активности у граждан должно быть целенаправленным и практическим. Вся система правового воспитания должна быть адаптирована к различным социальным классам и группам, то есть категория объекта правового воспитания должна определяться современной социальной структурой общества, которая включает абсолютно все категории населения – от детей дошкольного возраста до пенсионеров.

В целом, показателями эффективности могут быть степень достижения целей, время достижения определенного результата, объем организационно-материальных затрат, способность граждан применять полученные знания и т. д.

Общими критериями эффективности правового воспитания являются позитивные изменения в структуре правового воспитания, включая уровень правовых знаний, уровень правовых убеждений, уровень социально-правовой активности и т. д.

Обращаясь к практическим аспектам, следует отметить, что правовое воспитание должно быть направлено на воспитание активного правового поведения человека и уважения к закону. Поэтому очень важно внедрить среди всех слоев населения особое понимание права как наиболее эффективного средства социального регулирования отношений, социальной стратификации всех и каждого, механизма координации различных социальных интересов, оптимальное функционирование которого отвечает интересам всего общества [47; 10].

Мы считаем необходимым рассмотреть следующие меры, которые будут способствовать развитию правового воспитания в Таджикистане.

При этом особенно важно формирование прочной внутренней веры в необходимость правового поведения. Таким образом, эффективность правового сознания будет зависеть от того, насколько общество начало самоуправляться. При этом такое правовое поведение можно назвать правовым, которое является социально необходимым, желательным или социально допустимым, реализуется в соответствии с правовыми нормами и поддерживается возможностью государственной защиты.

В Республике Таджикистан традиционно большое внимание уделяется формированию правового просвещения и правового сознания в обществе, воспитанию граждан в духе уважения к закону. Свидетельством этому являются нормативно-правовые акты, такие как Указ Президента Республики Таджикистан от 6 февраля 2018 г. № 1005 «О концепции правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы» и Программа правового обучения и воспитания граждан Республики Таджикистан на 2020-2030 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 ноября 2019 г. № 599, а также ряд других документов. Таким образом, при решении важных задач в области укрепления национальной государственности, развития демократии и формирования гражданского общества необходимо разрабатывать и предлагать меры по повышению уровня правовой грамотности населения и совершенствованию форм, методов и механизмов правового воспитания.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аверин А.В. Правоприменительная деятельность суда и формирование научно-правового сознания судей: Проблемы теории и практики / Под ред. Байтина М.И. Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Сарат. гос. акад. Права», 2003. – 305с.
2. Амосов С. Пределы судебного познания в процессуальном праве / С. Амосов // Российский судья. – 2001. – № 1. – С. 15–19.
3. Бабаджанов И.Х. Принцип состязательности и равноправия сторон в уголовном судопроизводстве. Материалы международной научно-практической конференции (Душанбе, 03 ноября 2016). Душанбе, Ирфон 2016. – С. 53-57.
4. Баранов П.П., Овчинников А.И. Актуальные проблемы теории правосознания и правового мышления. Ростов н/Д: РЮИ МВД России, 2006. –82с.
5. Баранов, П.П. Правосознание и правовое воспитание / П.П. Баранов // Общая теория права: Курс лекций /под ред. В.К. Бабаева. - Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. - С. 474 -475.
6. Программа правового обучения и воспитания граждан Республики Таджикистан на 2020-2030 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 ноября 2019 г. № 599.
7. Бободжонзода И.Х. (Бабаджанов И.Х.)., Анушервонни Исрофил. Правовая система Республики Таджикистан в годы государственной независимости. Правовая жизнь. июль-сентябрь 2019, №3 (27). –С. 21-39.
8. Бободжонзода И.Х. Возникновение и развитие новых институтов в гражданском процессуальном праве Таджикистана: Проблемы и перспективы. Академичекий журнал. 2019, №2 (30). –С. 106-115.
9. Бободжонзода И.Х. Гаюров Ш.К. Добросовестность в гражданском праве: некоторые проблемы теории и практики. Правовая жизнь. январь-март 2019, №1 (25). –С. 88-103.
10. Бободжонзода И.Х. Правовое регулирование доступа к правовой информации. Монография / колл. авторов. Душанбе, 2017. (в соов). –103 с.
11. Бободжонзода И.Х. Правоприменительная практика и механизмы судебной защиты субъективных гражданских прав // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 119-141.
12. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Гносеологические аспекты судебного правоприменения и его влияние на устойчивость судебных решений и независимость судей. Академический журнал. 2019, №4 (32). –С. 44-51.
13. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Доступ к правосудию и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. Академический журнал. 2019, №3 (31). –С. 45-54.
14. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Понятие правосознание и ее структурные элементы // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 15-26.
15. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Проблемы правосознания и правовой культуры судей в процессе судебного правоприменения // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 106-118.
16. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Процессуальные препятствия и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. Законодательства. 2019, №3 (35). июль-сентябрь. –С. 87-98.

17. Бобоҷонзода И.Ҳ. Паёми тақдирсоз ва ояндабин. Паёми Пешвои миллат-ҳуҷҷати камназири давлатсоз. Душанбе, 2023. - С. 66-80.

18. Бобоҷонзода И.Ҳ. Ҳуқуқ ҳамчун арзиш ва арзишҳо дар ҳуқуқ: ҷанбаи назарӣ ва ҳуқуқӣ. Маводҳои I-умин Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Илми ҳуқуқшиносӣ ва амалияи он» бахшида ба Рӯзи илми тоҷик дар Академияи ВКД ҶТ (ш. Душанбе, 29 апрели соли 2022). Душанбе, 2022. - С. 72-80.

19. Бобоҷонов И.Ҳ., Давлатов С.А., Бадалов Ш.К. Мурофиаи гражданӣ: Намунаи ҳуҷҷатҳои судӣ. (Васоити таълимӣ). Нашри дуюм. Душанбе: «ЭР-граф», 2013. –504с.

20. Бобоҷононов И.Ҳ., Қодиров Т.Қ., Бадалов Ш.К. Уҳдадориҳои алиментдиҳӣ (дар назария ва амалия). Душанбе: «ЭР-граф», 2012. –272 с.

21. Гаибов Р.Д. «Судебное правоприменение в условиях судебно-правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект». Душанбе, 2012г. –19с.

22. Ғаюрзода Ш.К., Азиззода У.А., Мирзозода П.З., Сулаймонзода М.С. //Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон”: нашри аввал. Воситаи таълимӣ. Зери назари доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Насриддинзода Э.С. – Душанбе: матбааи ДМТ, 2024. – 140 с.

23. Грошев А.В. Правосознание и правотворчество (Уголовно-правовой аспект): Учеб. пособие / МВД России. Екатеринбург. высш. шк. Екатеринбург, 1996. - С. 54.

24. Гражданско–процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 5 января 2008 года, за №341 // Централизованная база данных правовой информации Республики Таджикистан «Адлия». Форма 7.0. [Электронный ресурс]. – Источник доступа: http://www.adlia.tj (дата доступа: 06.05.2026).

25. Уголвно- процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 3 декабря 2009 года, за №564 // Централизованная база данных правовой информации Республики Таджикистан «Адлия». Форма 7.0. [Электронный ресурс]. – Источник доступа: http://www.adlia.tj (дата доступа: 06.05.2026).

26. Кодирзода Т.К. Правосознание судей (понятие, структура и виды). Монография. Часть 1. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. –164 с.

27. Кодирзода Т.К. Правосознание судей (судебное познание и мышления судей). Монография. Часть 2. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022. –188с.

28. Кодирзода Т.К. Проблемы злоупотребления субъективными гражданскими правами. Монография. Душанбе.: Издательство “Эр-граф”, 2019. -173с.

29. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028. Душанбе, 2018, (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). 118 с.

30. Конституция Республики Таджикистан. Душанбе, 2016.

31. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқии судяҳо. Монография.-Душанбе: «Эр-граф», 2023. – 320с.

32. Конституционный закон Республики Таджикистан от 26 июля 2014 года, за № 1084 “О судах Республики Таджикистан” **(Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2014 г., №7, ч. 1, ст. 380; 2015 г., №7-9, ст. 698; 2016 г., №7, ст. 603; Конституционный закон РТ от 21.02.2018 г., №1509).**

33. Закон Республики Таджикистан от 20 июня 2024 г. № 2049 «Об ответственности в воспитании детей». Https://www.google.com (дата обращения: 06.05.2026).

34. Маҳмудзода М.А., Раҳимзода М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 8-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2006. – 200 с.

35. Маҳмудзода М.А., Раҳимзода М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Нашри чорум. – Душанбе: “Маориф”, 2024. – 336 с.

36. Маърифати ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Тоҷикистон

Маҳмудзода М.А. ва доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Бобоҷонзода И.Ҳ. – Душанбе: “Дониш”, 2024. – 429 с.

37. Насриддинзода Э.С. Нақши Пешвои миллат дар баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа // Ваҳдат, Давлат, Президент. Ҷилди XXXIII. – Душанбе: Ирфон, 2021. – С. 6-20.

38. Насриддинзода Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект. Монография.- Душанбе: «ЭР-граф», 2013.- 160 с.

39. Насриддинзода Э.С. Правовое воспитание и образование как факторы формирования правовой культуры в Республики Таджикистан: Монография. – Душанбе: “Эр-граф”, 2014. – 184 с.

40. Нусратов Л.М. Проблемы формирования правосознания в современном Таджикистане (теоретико-методологические аспекты). Душанбе: Изд. «Дониш», 2012. - 142с.

41. Окара, А.Н. Правосознание - центральная категория философии права И.А. Ильина / А.Н. Окара // Государство и право. - 1999. - № 6. - С. 86.

42. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. Ҳафтаномаи “Мароми пойтахт” №1 (779) аз 3.01.2024. – С. 7.

43. Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование) /Под ред., д.ю.н. Бободжонзода И.Х., д.ю.н. Нематов А.Р. Из-во «Дониш», Душанбе, 2022, –246с.

44. Саидзода М.Ш. Проблемаҳои ҳуқуқии тарбияи кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография. – Душанбе, 2021. – 240 с.

45. Сангинзод Д.Ш., Сангинов К.Ш. Пешвои миллат ва соли маърифати ҳуқуқӣ (Монография). –Душанбе: балоғат, 2024. – 304 с.

46. Сафронов В. В. Правосознание гражданина: дис. ... канд. юрид. наук. Красноярск, 2004. - С. 6.

47. Тафсири Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, "ЭР-граф," 2014. – С. 520.

48. Холиқзода А.Ғ., Бобоҷонзода И.Ҳ., Шосаидзода Ш.Ш. Бардоштҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шохроҳи бунёди давлати миллӣ. «Маҷаллаи Академиявии ҳуқуқ». 2022, №2 (42). –С. 26-37.

49. Шарифов Р.А. Организационно-методическая и координационная деятельность Министерства юстиции Республики Таджикистан в сфере правового воспитания. – Душанбе, “Бухоро”, 2013. – 192 с.

50. Шарифов Рахмонкул. Теории правового воспитания. – Душанбе: “Истеъдод”, – 2010. – 80 с.

УДК 340.114.5:37:34

ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢ ОМИЛИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ ВА ТАҲКИМИ ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ

ҚОДИРЗОДА ТОҲИР ҚАМАР
академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Институти давлат ва ҳуқуқ, сарходими илмии шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент E-mail: t. kodirzoda@mail.ru

Фишурда: Дар мақола сухан дар бораи тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун омили баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва нақши он дар таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ меравад. Қайд мегардад, ки тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун асоси баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва механизмҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа бояд яке аз вазифаҳои муҳимми сиёсати давлат дар соҳаи маърифатнокии ҳуқуқии шаҳрвандон бошад. Сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ ва тарғибу ташвиқи меъёрҳои Конститутсия ва санадаҳои ҳуқуқӣ шароит фароҳам меорад, ки шаҳрвандон аз ҳуқуқҳои худ истифода баранд, уҳдадорихояшонро иҷро кунанд, масъулият дошта бошанд ва ба имкониятҳои баробар, аз ҷумла имкониятҳои ҳуқуқӣ тавассути волояти қонун дастрасӣ дошта бошанд, ки заминаи мусоид барои таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеъа ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: Конститутсия, қонун, маърифати ҳуқуқӣ, тафаккури ҳуқуқӣ, ҳуқуқтатбиққунӣ, тартиботи ҳуқуқӣ, таълиму тарбия, фароҳам овардани шароит, давлати ҳуқуқбунёд, сиёсати давлатӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ.

ПРАВОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ЯВЛЯЕТСЯ ФАКТОРОМ ПОВЫШЕНИЯ ПРАВОВОЙ ПРОСВЕЩЕННОСТИ И УКРЕПЛЕНИЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКА

КОДИРЗОДА ТОХИР КАМАР
Национальная академия наук Таджикистана, Институт государства и права, главный научный сотрудник отдела теоретических проблем современного государства и права, доктор юридических наук, доцент. E-mail: t. kodirzoda@mail.ru

Аннотация: в статье речь идет о правовом образовании как факторе повышения правовое просвещение и его роли в установлении правопорядка. Отмечается, что правовое воспитание как основа повышения правовое просвещение и правовых механизмов в повседневной жизни общества должно быть одной из важнейших задач государственной политики в области правовое просвещение граждан. Высокий уровень правового просвещения и пропаганды норм Конституции и правовых актов создает условия для того, чтобы граждане могли осуществлять свои права, выполнять свои обязанности, нести ответственность и иметь доступ к равным возможностям, в том числе к правовым возможностям через верховенство закона, что является благоприятной основой для установления правопорядка в обществе.

Ключевые слова: Конституция, закон, правовое просвещение, правовое мышление, правопорядок, образование и воспитание, создание условие, правовое государства, государственная политика, правовой культуры.

LEGAL EDUCATION IS A FACTOR IN RAISING LEGAL AWARENESS AND STRENGTHENING THE LEGAL ORDER

KODIRZODA TOHIR KAMAR

National Academy of Sciences of Tajikistan, Institute of State and Law, Chief Researcher, Department of Theoretical Problems of Modern State and Law, Doctor of Law, Associate Professor. E-mail: t. kodirzoda@mail.ru

Abstract: the article deals with legal education as a factor in improving legal education and its role in establishing law and order. It is noted that legal education as a basis for improving legal education and legal mechanisms in the daily life of society should be one of the most important tasks of state policy in the field of legal education of citizens. A high level of legal education and promotion of the norms of the Constitution and legal acts creates conditions for citizens to exercise their rights, fulfill their duties, bear responsibility and have access to equal opportunities, including legal opportunities through the rule of law, which is a favorable basis for establishing law and order in society.

Key words: Constitution, law, legal education, legal thinking, legal order, education and up-bringing, creation of conditions, legal state, public policy, legal culture.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистони ҷиҳати бунёди давлати мустақили миллӣ ва пешравии тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мардуми кишвар, нақши муҳими сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ дошта, барои эъмори давлати ҳуқуқбунёд, заминаи мусоид ба миён овард. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ таъкид намуданд, ”амалӣ намудани меъёрҳои Конститутсия ба мо имкон дод, ки пояҳои устувори ҷомеа ва давлатро созмон диҳем, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро таҳким бахшем, рушди устувори иқтисодии кишварамонро таъмин намоем, барои ҳар як шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро муҳайё созем. Бинобар ин, пешниҳод намуданд, ки соли 2024 ба ифтихори 30 солагии қабули Конститутсия, ин санаи бисёр муҳими таърихӣ, «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон карда шавад.”

Ҳамзамон, Пешвои миллат қайд намуданд, ки“Бояд гуфт, ки дар раванди бунёди ҷомеаи пешрафта ва адолатпарвар масъалаи ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон нақши калидӣ дорад”.

Барои ба иҷро расонидани нишондодҳои паём, яке аз асосҳои дар ҷомеъа баланд бардоштани маърифатнокии шаҳрвандон, тарбияи ҳуқуқӣ аст, ки дар натиҷа шуурнокии ҳуқуқии онҳо ташаккул меёбад ва ба таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ мусоидат мекунад.

Дар Тоҷикистон сиёсати давлатӣ дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва таълиму тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистони, фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, № 691 "Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон", қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 августи соли 1997, №383 "Дар бораи баъзе чораҳои беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва кори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ", қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006, № 94 "Дар бораи тасдиқи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" ва фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феврали соли 2018, №1005 "Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028" ва Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "27" ноябри соли 2019, № 599 тасдиқ карда шудаанд, амалӣ карда мешавад [1, 2, 3, 4].

Сатҳи баланди тарбияи ҳуқуқӣ ва тарғибу ташвиқи меъёрҳои Конститутсия ва сандаҳои меъёрии ҳуқуқӣ шароит фароҳам меоранд, ки маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон боло рафта, онҳо аз ҳуқуқҳои худ истифода баранд, масъулият дошта бошанд ва ба имкониятҳои баробар, аз ҷумла имкониятҳои ҳуқуқӣ тавассути волоияти қонун дастрасӣ дошта бошанд.

Санадҳои мазкур махсус таъкид мекунанд, ки таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ ҷузъи муҳимми сиёсати ҳуқуқии давлат буда, дар робита бо тарбияи сиёсӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ ва намудҳои дигари тарбияи шаҳрвандон анҷом дода мешавад.

Тарбияи ҳуқуқӣ бо дар назар доштани арзишҳои ахлоқӣ, фарҳанги миллӣ, мероси таърихӣ, одату арзишҳои миллӣ бояд ба амал бароварда шавад. Дар ин раванд, диққати махсус ба интихоби мушаххаси гуруҳҳои аҳолӣ, ки бо сабаби дар сатҳи паст будани маърифат ва шуури ҳуқуқӣ ё надоштани имконияти гирифтани иттилооти ҳуқуқӣ дар ҳолати осебпазир қарор доранд, бояд равона гардад [5, 7, 11,10,12,20].

Дар Барномаҳои давлатии номбаршуда бошад ба хусусиятҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва паҳлуҳои дигари рушди ҷомеаи муосири Тоҷикистон, ухдадориҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва натиҷаҳое, ки рушди устувори давлатро таъмин менамояд, аҳаммияти махсус дода шудааст.

Сатҳи тарбияи ҳуқуқӣ, ташаккул ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ба якчанд принсипҳо такя мекунад, аз ҷумла: афзалияти ҳуқуқ ва озодиҳои инсон; волоияти Конститутсия ва қонун; демократия; адолати иҷтимоӣ; илм; муттасилӣ ва универсалии тарбияи ҳуқуқӣ; мавҷудияти иттилооти ҳуқуқӣ; ягонагӣ ва муносибати дифференсиалӣ ба таълим ва маърифати ҳуқуқӣ.

Аз ҳама муҳим барои тарбия ва ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон дар замони муосир ин баланд бардоштани маърифатнокии онҳо ва истифодаи имкониятҳо дар ҷустани чораҳои ҳуқуқӣ ҳангоми танзими низоъҳои ҷамъиятӣ мебошад. Дар натиҷа тафаккури ҳуқуқии ҷомеа ташаккул ёфта, барои таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ ҳамаҷониба мусоидат менамояд.

Бинобар ин, тарбияи ҳуқуқӣ ва тарғибу ташвиқи меъёрҳои Конститутсия ва санадҳои меъёри ҳуқуқӣ асоси маърифатнокии ҳуқуқии шаҳрвандон буда, яке аз роҳҳои таҳкими тартиботи ҷамъиятӣ ва механизмҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа ба ҳисоб меравад ва бояд яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати давлатӣ дар соҳаи маърифатнокии ҳуқуқии шаҳрвандон бошад.

Дар замони рушди ҷомеаи иттилоотӣ, барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, ба равонии шахс, ҳамчун шахсе, ки дараҷаи эҳтиёҷоти худро дар ҳаёт дорад, диққат додан муҳим аст. Аксар вақт бояд эътироф кард, ки шахс омода аст ба қоидаҳои муайяни ҳаёт (аз ҷумла меъёрҳои қонунгузорӣ) мутобиқ шавад, агар барои рушди он шароити муайяни зарурӣ фароҳам оварда шавад. Дар ин ҷо низоми баҳисобгирии манфиатҳои давлат ва ҷомеа ба назар гирифта мешавад. Муҳиту шароит бояд дар асоси имкониятҳои давлат барои таъмини зиндагии шоиста ба шаҳрвандон ташаккул ёбад. Дар маҷмуъ, ҳамаи ин омилҳо имкон медиҳанд, ки маърифати ҳукуқии шаҳрвандон аз даврони хурдӣ мунтазам баланд бардошта шавад [5, 12,13, 21].

А.А. Кваша маърифатро бо унсурҳои таркибии он муайян мекунад: (таълими ҳуқуқӣ аз интиқол, ҷамъоварӣ ва омӯхтани дониш дар бораи принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқ, инчунин дар ташаккули муносибати мувофиқ ба қонун ва амалияи амалӣ намудани он, истифодаи ҳуқуқҳои худ, риояи манъҳо ва иҷрои вазифаҳо иборат аст. Аз ин рӯ, зарурати омӯхтани ҳуқуқии асосию зарурӣ, ташаккули эҳсоси эҳтироми амиқ ба қонун. Маълумоти бадастомада метавонад ба эътиқоди шахсӣ, ба нияти устувор барои риояи қатъии қонунҳо ва сипас ба эҳтиёҷи дохилӣ барои риояи қонунҳо табдил ёбад [19].

Ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон дар ҳар як кишвар ба таври гуногун сурат мегирад. Ва аксар вақт ба ин раванд хусусиятҳои таърихии рушди давлат таъсир мерасонанд. Аммо шубҳае нест, ки ҳар як ҷомеа мехоҳад бехатар зиндагӣ кунад ва маҳз барои ҳамин идеали рафтори ҳуқуқии худро ба вуҷуд меорад, ки мундариҷаи дохилии он ба арзишҳои муайяни ҳуқуқӣ асос ёфтааст.

Аз ин рӯ, муваффақияти масъалаҳои зикргардида бештар аз сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон вобаста аст. Фаъолияти сиёсии шахс, мавқеи воқеии шаҳрвандии он, ҳассосият ба дигаргуниҳои демократӣ омилҳои муҳиммтарини ноил шудан ба ҳадафҳои пешбинишуда мебошанд.

Ҳамзамон, вазъи кунунии рушди ҷомеа ва давлат баланд бардоштани шуури ҳуқуқии шахс, саводнокии ҳуқуқии ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқиро тақозо мекунад. Ҳамаи ин чорабиниҳо ҳадафи ташкили низоми фарогир ва доимоамалкунандаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқиро доранд, то ки ҳамаи қишрҳои аҳолӣ саводнокии ҳуқуқиро азхуд намуда, ба сатҳи баланди шуури ҳуқуқӣ расанд ва дониши ҳуқуқиро дар ҳаёти ҳаррӯза татбиқ кунанд. Дар зеҳни одамон бояд эътиқод пайдо шавад, ки танҳо шахсе, ки дониши ҳуқуқӣ дорад ва дар амал татбиқ кардани онҳоро медонад, фарҳангӣ ва маълумотнок ҳисобида мешавад.

Маърифати баланди ҳуқуқӣ ҳамчун шуури ҳуқуқии боло инкишофёфтаи шахс, асоси ҷомеаи демократӣ ва нишондиҳандаи камолоти низоми ҳуқуқӣ мебошад ва бо дарназардошти воқеиятҳои муосири сиёсиву ҳуқуқӣ, таъмин намудани барномаи мақсадноки тадбирҳо, ҷиҳати ба таври куллӣ беҳтар намудани таҳсилоти ҳуқуқӣ ва маърифат дар кишвар, тарғиби донишҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа муҳим мебошад.

Тарбияи ҳуқуқӣ ва ташаккули маърифати ҳуқуқӣ баланд бардоштани сифати тайер кардани кадрҳои ҳуқуқиро талаб мекунад. Яке аз роҳҳои таъмини сифати таҳсилоти ҳуқуқӣ такмил додани раванди таълим, навсозии барномаҳои таълимӣ ва барномаҳо, ҷорӣ намудани фанҳои нав мебошад. Инчунин бояд тамоюлҳои нави рушди фанҳои илмии ҳуқуқӣ, аз ҷумла тамоюли тақвияти робитаҳои байнисоҳавӣ байни фанҳои анъанавӣ ва нав ва байни фанҳои ҳуқуқӣ ва ғайрирасмӣ ба назар гирифта шаванд [7,13,15].

Аз нуқтаи назари олимони ҳуқуқшиносӣ, робитаи мустақими таълими ҳуқуқӣ ва омӯзиши ҳуқуқӣ бо баланд шудани сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ вуҷуд дорад ва баланд бардоштан тарбияи ҳуқуқӣ бевосита аз сатҳи таҳсилоти ҳуқуқӣ вобаста аст. Таълими ҳуқуқӣ ва омӯзиши ҳуқуқӣ бо ҳам таври органикӣ алоқаманд буда, тарбияи ҳуқуқӣ фаъолияти мақсаднок ва муназзами давлат, мақомоти он ва хизматчиени онҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва коллективҳои меҳнатӣ оид ба баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҷомеа мебошад.

Фаъолият оид ба таълими ҳуқуқӣ бошад, раванди ҳуқуқии педагогӣ буда, масъалаи баланд бардоштани сатҳи тарбияи ҳуқуқӣ, маҷмӯи донишҳо дар соҳаи ҳуқуқ ва тарбияи ҳуқуқӣ воситаи асосии ташаккули маърифати ҳуқуқӣ ва омода намудани шаҳрванд ба муносибатҳои ҳуқуқӣ ба шумор меравад.

Тарбияи ҳуқуқӣ бо дар назар доштани арзишҳои ахлоқӣ, фарҳанги миллӣ, мероси таърихӣ, одату арзишҳои миллӣ ба амал бароварда мешавад. Дар ин раванд, диққати махсус ба интихоби мушаххаси гуруҳҳои аҳолӣ, ки бо сабаби дар сатҳи паст будани маърифат ва шуури ҳуқуқӣ ё надоштани имконияти гирифтани иттилооти ҳуқуқӣ дар ҳолати осебпазир қарор доранд, бояд равона гардад. Тарғибу ташвиқи ҳуқуқӣ ба сатҳи баланди маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон мусоидат менамояд ва муҳит фароҳам меорад, ки онҳо аз ҳуқуқҳои қонунии худ истифода баранд [2, 3,4].

Ҳамаҷониба таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва риояи принсипи баробарҳуқуқии истифодаи қонун аз ҷониби ҳама ва ҳар кас, барои таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ дар кишвар зарур мебошад.

Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ имрӯз набояд танҳо аз рӯйи принсипи талаботи субъектони ҳуқуқ, балки ба урфу одатҳо ва арзишҳои баланди миллӣ асос ёфта бошанд, амалӣ шавад. Дар амалияи таълими ҳуқуқии муосир зарур аст, ки меъёрҳои ҳуқуқ рафтори ҳуқуқӣ ва татбиқи манфиатҳои ҷамъиятӣ ва шахсӣ ва эҳтиёҷоти ягонагӣ ва ҳамкории зичро ба вуҷуд оранд ва ҳавасманд кунанд. Ҳамзамон, ба назари мо, тавсия дода мешавад, ки тамоми кушишҳои тарбиявиро ба ташаккули чунин рафторҳое равона созем, ки бидуни муборизаи шадиди дохилӣ байни ангезаҳои иҷтимоӣ-муфид ва шахсӣ дода шаванд, балки натиҷаи чунин ангеза ба монанди ризоият ва тасдиқи шахс аз амалҳое, ки аз меъёрҳои ҳуқуқӣ бармеоянд [6, 8,13,15,21].

Лозим аст, ки фаҳмиши ҳуқуқро дар тамоми қишрҳои аҳолӣ ҳамчун воситаи муҳимми танзими иҷтимоии муносибатҳо, табақабандии иҷтимоии ҳама ва ҳама, механизми

ҳамоҳангсозии манфиатҳои гуногуни иҷтимоӣ, ки тамоми ҷомеа бояд ба фаъолияти беҳтарини (оптималии) он манфиатдор бошад, ҷорӣ намоем.

Тарбияи ҳисси ватандӯстӣ фаъолияти маърифатнокӣ дар шаҳрвандон бояд мақсаднок ва амалӣ бошад ва ин метавонад дараҷаи ноил шудан ба ҳадафҳоро таъмин созад.

Низоми таълими ҳуқуқӣ бояд ба табақаҳо ва гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ мутобиқ карда шавад, яъне категорияи объекти тарбияи ҳуқуқӣ бояд аз ҷониби сохтори муосири иҷтимоии ҷомеа муайян карда шавад, ки комилан ҳамаи категорияҳои аҳолиро дар бар мегирад – аз кӯдакони томактабӣ, то нафақахӯрон. Меъёрҳои умумии самаранокии тарбияи ҳуқуқӣ тағйироти мусбӣ дар сохтори шуури ҳуқуқӣ мебошанд, ки аз ҷумлаи онҳо сатҳи дониши ҳуқуқӣ, сатҳи эътиқоди ҳуқуқӣ, сатҳи фаъолияти иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ ва ғайра мебошанд.

Ба рушди ташаккули маърифати ҳуқуқӣ ташаккули эътиқоди қавии дохилӣ ба зарурати рафтори қонунӣ махсусан муҳим аст ва самаранокии маърифати ҳуқуқӣ аз он вобаста хоҳад буд, ки чӣ гуна ҷомеа ба худидоракунӣ оғоз кардааст. Дар айни замон, чунин роҳи рафтори ҳуқуқиро қонунӣ номидан мумкин аст, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ, матлуб ё аз ҷиҳати иҷтимоӣ иҷозатдодашуда, тибқи муқаррароти ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад ва бо имконияти ҳимояи давлатӣ дастгирӣ карда мешавад [9,14,15,16,17].

Дар тарбия ва ташаккули маърифати ҳуқуқӣ психологияи ҳуқуқӣ, нақши худро дорад, ки он маҷмуи ҳиссиёт, майл, эҳсосоти шахс, ҷомеа, давлатро дар назар дорад, ки онҳо аз ҳуқуқ ва падидаҳои ҳуқуқӣ бармеоянд. Омили асосии ташаккули психологияи ҳуқуқӣ менталитет мебошад. Менталитет сатҳи амиқи шуури ҳуқуқӣ буда, дар мураттабии ягона ва бутунии таассурот, қолабҳо, одатҳо, аксуламалҳо ва ғайра дар хислат ва усули дарки ҳуқуқ ифода меёбад. Урфу одатҳои миллӣ, қолабҳои муқарраршуда хусусияти муносибати эҳсосии миллатро нисбат ба навовариҳо ва навсозиҳои ҳуқуқӣ муайян мекунанд. Ба менталитет анъанапарстӣ, коллективизм, зиддифардикунонии ошкоро, майли аз ҳад зиёд идеализатсия намудани зуҳуроти муайяни ҳаёти иҷтимоӣ хос аст. Дар баробари ин талош ба ҳақиқат, некӣ, баробарӣ, шафқат ва ғайра вуҷуд дорад. Нишонаи махсусро ба менталитети мо гуногунрангии мазҳабӣ ва этникии Тоҷикистон мегузорад ва менталитетро ҳамчун омили асосии ташаккули шуури ҳуқуқии ҷамъиятӣ дониста, метавон гуфт, ки он ҳам дар шуури ҳуқуқии фардии ҳар шаҳрванд ва ҳам дар ҷомеа осори худро мегузорад.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки идеологияи ҳуқуқӣ, низ дар ташаккули маърифати ҳуқуқӣ хело муҳим мебошад ва он падидаи мураккаби ҷамъиятӣ буда, ҳамчун нишондиҳандаи хосиятҳои арзишӣ, сифат, ҷанбаҳо, хусусиятҳои ҳақиқати ҳуқуқӣ, ки барои субъекти муайян дар лаҳзаи таърихӣ аҳаммият доранд, хизмат мекунад. Он муносибатҳои ҷамъиятиро ҳамчун як низом инъикос мекунад ва ин кумак мерасонад муайян кард, ки маҳз ба кадоме аз онҳо танзими ҳуқуқӣ зарур мебошад. Идеологияи ҳуқуқӣ дар заминаи шуури назариявии ҳуқуқӣ бунёд ёфта, то ба андозае низоми худташкилкунандае мебошад, ки дар инкишофи ақидаҳои ҳуқуқӣ муттасилии муайянро таъмин менамояд. Агар инъикоси ҳастии ҷамъиятӣ дар идеологияи ҳуқуқӣ дар сатҳи дарки назариявӣ, дониши назариявӣ ва арзёбии қонунгузорӣ, тартиботи ҳуқуқӣ, қонуният ва дигар падидаҳои ҳуқуқӣ сурат гирад, пас дар психологияи ҳуқуқии иҷтимоӣ ин дар сатҳи шуури ҳаррӯза сурат мегирад.

Дар тарбия ва ташаккули идеологияи ҳуқуқӣ ва паҳн намудани он дар ҷомеа ҳуқуқшиносон, сиёсатшиносон, арбобони давлатӣ ва сиёсӣ, намояндагони ВАО иштирок мекунанд. Азбаски асоси психологияи ҳуқуқиро ҳиссиёти психологии шахс, эҳсосот, таассуроти ӯ ташкил медиҳанд, пас идеологияи ҳуқуқӣ боз бо дарки мақсадноки назариявии илмии ҳуқуқ ҳамчун падидаи бутуни иҷтимоӣ тавсиф дода мешавад. Умумияташон дар он аст, ки онҳо ҳастии ҷамъият ва ҳақиқати объективии ҳуқуқиро тавассути воситаҳои иҷтимоӣ, яъне якум - бо ёрии ғояҳо, назарияҳо ва дуюм - бо кумаки зуҳуроти психологии ҳиссиёт ва эҳсосот инъикос менамоянд.

Идеологияи ҳуқуқӣ падидаҳои ҳуқуқии ҷомеаро амиқтар инъикос мекунад. Ба психологияи ҳуқуқӣ таъсири амиқтар ва самаранок ба ирода ва рафтори субъектҳо хос аст.

Вақте ки ҳисси эҳтиром нисбат ба қонунҳо, масъулият барои иҷрои вазифаҳои ҳуқуқӣ ба шахс ботинан хос буда, ба қолабҳои психологӣ мубаддал мегарданд, он гоҳ самараи ғояҳо ва назарияҳои ҳуқуқӣ бениҳоят баланд мешавад.

Идеологияи ҳуқуқӣ ва психологияи ҳуқуқӣ якҷоя зич амал намуда, якдигарро дар даркунӣ ва арзёбии ҳуқуқ, танзими рафтори одамон пурра мекунанд. Тайёрии идеологии шахс назорати ӯро аз болои таассурот ва эҳсосот, имконияти идора кардани худро таъмин мекунад. [8,16,17,20].

Давлати ҳуқуқбунёд, сатҳи баланди мафкураи ҳуқуқӣ ва дар ин раванд риояи принсипи тақсимоти ҳокимияти давлатӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, гуногунандешии сиёсӣ, эътирофи нақши баланди мақомоти ҳифзи ҳуқуқро пешбинӣ менамояд.

Мафкураи ҳуқуқӣ дар шароити низомҳои авторитарӣ аз ҷониби шахсоне ташаккул дода мешавад, ки дар сари ҳокимият қарор дошта, ба сифати яке аз роҳҳои дасткорӣ кардани одамон хизмат мекунанд. Яке аз қисми идеологияи ҳуқуқии муосир ғояи миллӣ мебошад, ки бо худ ғояи эҳёи давлат, ташаккули он ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд ва демократиро ифода медиҳад, ки дар он шароити зиндагии арзанда фароҳам оварда мешавад. Ба амал баровардани ғояи миллӣ инчунин аз муайян кардани мавқеи арзандаи давлат дар ҷомеаи ҷаҳонӣ бо мақсади ҳимояи манфиатҳои шаҳрвандони худ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои онҳо иборат аст

Маърифати ҳуқуқӣ як намуди шуури ҷамъиятӣ мебошад. Аз ин рӯ, зарурати баррасии шуури ҳуқуқӣ дар низоми шаклҳои шуури ҷамъиятӣ ба миён меояд. Шуури ҷамъиятӣ дар адабиёти илмӣ ҳамчун шакли махсуси инъикоси воқеияти объективии инсон муайян карда мешавад. Шаклҳои шуури ҷамъиятӣ кодексҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқии рафтор, меъёрҳои одоб, урфу одатҳо ва ғайра мебошанд.

Маърифати ҳуқуқӣ як шакли муайяни шуури ҷамъиятӣ мебошад, ки аз як тараф ба қонунҳои муайяне, ки барои ҳама намудҳои шуури ҷамъиятӣ маъмуланд, тобеъ аст ва аз тарафи дигар дорои хусусиятҳои муайяне мебошад, ки имкон медиҳад, он аз дигар шаклҳои шуури ҷамъиятӣ ҷудо карда шавад.

Маърифати ҳуқуқӣ ба рафтори одамон дар баробари меъёрҳои ҳуқуқ, дар баробари онҳо ва баъзан бархилофи онҳо таъсир мерасонад. Ҳама чиз аз он вобаста аст, ки меъёри мавҷуда аз ҷониби шуури ҳуқуқӣ то чӣ андоза тасдиқ карда мешавад ва то чӣ андоза он муносибатҳои ҷамъиятиро пурра танзим мекунад. Аз ин рӯ, дар бораи таъсири танзимкунандаи шуури ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ сухан рондан мумкин аст, агар холигии қонун вуҷуд дошта бошад ё худи қонун ба роҳбарияти гирандагони меъёрҳо дар ҳалли масъалаҳои алоҳида иҷозат диҳад. Амали маъмулии маърифати ҳуқуқӣ, бархилофи меъёр, ҳолати фарсудашавии меъёр дар шуури пешрафтаи ҳуқуқӣ ё баръакс, ақибмонии шуури ҳуқуқӣ ҳангоми муқовимат ба меъёри нав ва прогрессивӣ мебошад.

Маърифати ҳуқуқӣ инъикоси ҳаёти ҳуқуқии ҷомеа, муносибатҳои ҳуқуқӣ, моҳият ва нақши муқаррароти ҳуқуқӣ дар шуури ҷомеа, гурӯҳи иҷтимоӣ ва шахс мебошад. Маърифати ҳуқуқӣ дониш дар бораи ҳуқуқ, арзёбии ҳуқуқ ва фикрҳои амалкунанда, ғояҳо дар бораи тағйироти дилхоҳ дар ҳуқуқ, яъне шуури ҳуқуқӣ – на танҳо натиҷаи инъикоси объект, балки воситаи таъсир ба объект ба тамоми низоми ҳуқуқии давлат мебошад.

Маърифати ҳуқуқӣ-таҳсилоти мураккаби сохторӣ буда, сохтори маърифати ҳуқуқӣ аз ду унсури асосӣ иборат аст: психологияи ҳуқуқӣ ва идеологияи ҳуқуқӣ. Дар айни замон, психологияи ҳуқуқӣ нисбат ба идеологияи ҳуқуқӣ хусусияти ибтидоӣ дорад. Афзалияти психологияи ҳуқуқӣ дар он ифода ефтааст, ки он аз ҷиҳати мундариҷа нисбат ба идеологияи ҳуқуқӣ васеътар аст. Психологияи ҳуқуқӣ маҷмӯи зуҳуроти гуногуни психикаи иҷтимоиро дар бар мегирад, ки воқеияти ҳуқуқиро инъикос мекунанд. Дар он ҷанбаҳои мавҷудияти иҷтимоӣ инъикос меёбанд, ки дар идеологияи расмии ҳуқуқӣ инъикос наёфтаанд.

Бунёди давлати ҳуқуқбунёд муносибати эҳтиромона ба ҳуқуқ, қонунҳо ва ислоҳоти ҳуқуқии дар кишвар гузаронидашударо талаб мекунад. Аз ин рӯ, маърифати ҳуқуқӣ яке аз

шартҳои муайянкунандаи сохтмони самараноки давлатдории ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон мебошад[10,17,21].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври анъанавӣ ба ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ дар ҷомеа, тарбияи шаҳрвандон дар рӯҳияи эҳтиром ба қонун эътибори зиёд дода мешавад. Далели ин санадҳои меъерии ҳуқуқӣ, ба монанди, фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феврали соли 2018, №1005 "Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028" ва Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2019, № 599 тасдиқ карда шудаанд ва як қатор санадҳои дигар мебошанд.

Ҳамин тавр, таълиму тарбияи дурусти ҳуқуқӣ омили баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон буда, он дар таҳкими давлатдории миллӣ, рушди демократия ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ муҳим мебошад ва тарбияи ҳуқуқӣ яке аз самтҳои сиёсати ҳуқуқии давлат буда, сатҳи баланди маърифати ҳуқуқии аҳолӣ амният ва тартиботи ҳуқуқиро дар ҷомеъ таъмин менамояд.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] аз 6–уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26–уми сентябри соли 1999, 22–юми июни соли 2003 ва 22–юми майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

2. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028. Душанбе, 2018, (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). 118с.

3. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "27" ноябри соли 2019, № 599 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 24.12.2021).

4. Кодекси мурофиавии мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008, таҳти №341 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 24.12.2024).

5. Бабаджанов И.Х. Гражданско-правовые проблемы права на жизнь и здоровье: специальность 12.00.03. «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право»: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Бабаджанов Исрофил Хусейнович. –Душанбе, 2004. –175 с.

6. Бабаджанов И.Х. Право на жизнь и проблемы признания гражданина безвестно отсутствующим и объявления его умершим. Государство и право. Душанбе, 1999 г. № 3, -С.21-22.

7. Бабаджанов И.Х. Право на жизнь как юридическая квинтэссенция витальных общечеловеческих ценностей / И.Х. Бабаджанов // Юридический мир. -2010. -№1. –С. 49-54.

8. Бабаджанов И.Х. Правовая жизнь и смерть как правовое состояние и специфическое юридическое явления / И.Х. Бабаджанов // Юридическая наука: история и современность. -2012. -№1. –С. 8-16.

9. Бободжонзода И.Х., Гаюров Ш.К. Добросовестность в гражданском праве: некоторые проблемы теории и практики. Правовая жизнь. январь-март 2019, №1 (25). –С. 88-103.

10. Бободжонзода И.Х. (Бабаджанов И.Х.)., Анушервони Исрофил. Правовая система Республики Таджикистан в годы государственной независимости. Правовая жизнь. июль-сентябрь 2019, №3 (27). –С. 21-39.

11. Бобоҷонзода И.Ҳ. Бардоштҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шоҳроҳи бунёди давлати миллӣ. «Маҷаллаи Академиявии ҳуқуқ». 2022, №2 (42). –С. 26-37.

12. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Понятие правосознание и ее структурные элементы // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации

права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 15-26.

13. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Проблемы правосознания и правовой культуры судей в процессе судебного правоприменения // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 106-118.

14. Бобоҷонзода И.Ҳ. Паёми тақдирсоз ва ояндабин. Паёми Пешвои миллат-ҳуҷҷати камназири давлатсоз. Душанбе, 2023. - С.66-80.

15. Грошев А.В. Правосознание и правотворчество (Уголовно-правовой аспект): Учеб. пособие / МВД России. Екатеринбург. высш. шк. Екатеринбург, 1996. С. 54.

16. Насриддинзода Э.С. Нақши Пешвои миллат дар баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа // Ваҳдат, Давлат, Президент. Ҷилди XXXIII. – Душанбе: Ирфон, 2021. – С. 6-20.

17. Нусратов Л.М. Проблемы формирования правосознания в современном Таджикистане (теоретико-методологические аспекты). Душанбе: Изд. «Дониш», 2012. - 142с.

18. Сафронов В. В. Правосознание гражданина: дис. ... канд. юрид. наук. Красноярск, 2004. с. 6.

19. Кваша А.А. Правовые установки граждан:Дис...канд. юрид. наук: l2.00.0l / А.А.Кваша - Волгоград. - 2002. 160 с.

20. Кодирзода Т.К. Поблемы злоупотребления субъективными гражданскими правами. Монография. Душанбе.: Издательство “Эр-граф”, 2019. -173с.

21. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқии судяҳо. Монография. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода. – Душанбе: «ЭР–граф», 2023. – 312 с. – ISBN 978-99985-1-160-6.

УДК 343.9:343.2/.7

НАҚШИ АФОРИЗМҲО ДАР ТАКМИЛИ ҚОНУНИ ҶИНОЯТӢ ВА ПЕШГИРИИ ҶИНОЯТКОРӢ

ҚУДРАТОВ НЕКРУЗ АБДУНАБИЕВИЧ
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.
Сардори раёсати илм ва инноватсия, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳлили нақши афоризмҳо ҳамчун шакли мухтасари андешаи фалсафӣ ва ахлоқӣ дар такмили қонунгузории ҷиноятӣ ва баланд бардоштани самаранокии сиёсати пешгирии ҷинояткорӣ бахшида шудааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки афоризмҳо на танҳо арзиши адабӣ доранд, балки ҳамчун манбаи ғоявӣ барои ташаккули принсипҳои ҳуқуқӣ, рушди фарҳанги ҳуқуқӣ ва тарбияи ахлоқии ҷомеа хизмат менамоянд.

Калидвожаҳо: афоризм, қонуни ҷиноятӣ, пешгирии ҷинояткорӣ, ахлоқ, криминология, адолат, тарбия.

РОЛЬ АФОРИЗМОВ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРЕСТУПНОСТИ

КУДРАТОВ НЕКРУЗ АБДУНАБИЕВИЧ
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана.
Начальник управления науки и инноваций, доктор юридических наук, профессор. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

Аннотация. Настоящая статья посвящена анализу роли афоризмов как краткой формы философско-нравственной мысли в совершенствовании уголовного законодательства и повышении эффективности политики предупреждения преступности. Автор показывает, что афоризмы обладают не только литературной ценностью, но и выступают в качестве идейного источника формирования правовых принципов, развития правовой культуры и нравственного воспитания общества.

Ключевые слова: афоризм, уголовное право, предупреждение преступности, мораль, криминология, справедливость, воспитание.

THE ROLE OF APHORISMS IN IMPROVING CRIMINAL LEGISLATION AND CRIME PREVENTION

KUDRATOV NEKRUZ ABDUNABIEVICH

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.
Head of the Department of Science and Innovations, Doctor of Law, Professor. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

Abstract. This article analyzes the role of aphorisms as a concise form of philosophical and moral thought in improving criminal legislation and enhancing the effectiveness of crime prevention policy. The author demonstrates that aphorisms possess not only literary value, but also serve as an ideological source for the formation of legal principles, the development of legal culture, and the moral education of society.

Keywords: aphorism, criminal law, crime prevention, morality, criminology, justice, education.

Дар шароити муосир, ки мубориза бо ҷинояткорӣ аҳамияти стратегӣ касб намудааст, зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои нав ва самараноки пешгирии он бештар мегардад. Дар баробари механизмҳои анъанавии ҳуқуқӣ, аз қабили татбиқи ҷазо ва назорати давлатӣ, омилҳои маънавию ахлоқӣ низ дар пешгирии ҷинояткорӣ нақши муҳим доранд. Яке аз чунин воситаҳо афоризмҳо, ки дар шакли мухтасар, вале пурмазмун андешаҳои амиқи фалсафӣ ва таҷрибаи таърихиро таҷассум менамоянд, мебошанд. Афоризм - ин як ҷумла ё ибораи кӯтоҳ, пурмазмун ва ҳикматомез аст, ки дар шакли мухтасар як андешаи амиқи фалсафӣ, ахлоқӣ ё ҳаётиро ифода мекунад [3].

Афоризмҳо ҳамчун шакли махсуси ифодаи фикр, дар худ таҷрибаи иҷтимоӣ ва фалсафии инсониятро нигоҳ медоранд. Онҳо метавонанд ҳамчун сарчашмаи ташаккули принсипҳои ҳуқуқӣ, ба хусус ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология хизмат намоянд. Масалан, андешаҳои Аристотел, Оноре де Балзак, Конфутсий, Шарл Монтеске, Ж.Ж. Руссо, Волтер (Франсуа-Мари Аруэ), Д. Дидро, Ч. Беккариа, Марк Туллий Ситсерон, Ч. Ломброзо, Зигмунд Фрейд, Карл Густав Юнг, И. Бентам, Ж. Марат, А. Сен-Симон, Ш. Фуре, Р. Оуэн ва дигарон то имрӯз дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология мавқеи муҳим доранд. Афоризмҳо ин мутаффакирон ба таври содда ва фаҳмо ба шарҳи масъалаҳои мураккаби ҳуқуқӣ бахшида шуда, барои густариши донишҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа мусоидат менамоянд.

Афоризмҳо метавонанд ба такмили қонунгузории ҷиноятӣ дар чанд самт таъсир расонанд. Аввалан, онҳо ба ташаккули принсипҳои асосии қонуни ҷиноятӣ мусоидат мекунанд. Масалан, андешаи Ситсерон дар бораи беҷазоӣ ҳамчун тарғиби ҷиноят ба принсипи ногузирии ҷавобгарӣ асос гузоштааст.

Дуюм, афоризмҳо ба инсонгароии қонун мусоидат мекунанд. Андешаҳои Конфутсий оид ба аҳамияти “меҳрубонӣ” нишон медиҳанд, ки қонун бояд на танҳо ҷазодиҳанда, балки дорои хусусияти тарбиявӣ бошад. Сеюм, онҳо метавонанд дар таҳияи сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун манбаи ғоявӣ истифода шаванд, махсусан дар масъалаҳои мутаносибии ҷазо, адолати судӣ ва ҳифзи ҳуқуқи инсон.

Аҳамияти асосии афоризмҳо дар он аст, ки онҳо метавонанд ба шуури инсон таъсири мусбат мерасонанд. Агар қонун муносибати ҷамъиятиро дар мум танзим намояд, пас афоризмҳо ба ҷаҳонбинии шахс, тафаккури шахс метавонанд таъсир расонанд. Масалан, андешаи Оноре де Бальзак дар бораи он ки «ҷаҳолат модари ҷиноятҳост» зарурати баланд бардоштани сатҳи маърифат, аз ҷумла маърифати ҳуқуқиро таъкид мекунад. Одатан, афоризмҳо дар шакли шиорҳо, барномаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ метавонанд барои баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ, ташаккули масъулияти шахсӣ ва пешгирии рафтори зиддиқонунӣ (каҷрафторӣ ва ҷинояткорӣ) самаранок истифода шаванд.

Афоризмҳо дорои хусусияти тарбиявӣ низ мебошанд. Онҳо арзишҳои ахлоқиро тақвият дода, дар ташаккули шахсияти қонуншинос ва масъулиятшинос саҳм мегузоранд. Дар ин замина, андешаҳои Иоганн Волфганг фон Гёте дар бораи масъулияти судя аҳамияти хос доранд, зеро онҳо ба виҷдон (ақидаи ботинӣ) ва адолати шахсӣ такя мекунанд. Тавассути афоризмҳо метавон дар ҷомеа фазои эҳтиром ба қонун ва адолатро тақвият бахшид, ки ин яке аз омилҳои муҳими пешгирии ҷинояткорӣ мебошад.

Ҳамин тавр, афоризмҳо ҳамчун шакли мухтасари андешаи фалсафӣ ва ахлоқӣ метавонанд дар такмили қонуни ҷиноятӣ ва пешгирии ҷинояткорӣ нақши муҳим бозанд. Онҳо ба ташаккули принсипҳои ҳуқуқӣ, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва рушди ахлоқии ҷомеа мусоидат намоянд.

Дар шароити муосир, истифодаи мақсадноки афоризмҳо дар фаъолияти илмӣ, таълимӣ ва тарбиявӣ метавонад ба ташаккули ҷомеаи ҳуқуқбунёд ва коҳиши сатҳи ҷинояткорӣ саҳми назаррас гузорад. Дар зер мо чанд аффоризм ё худ иқтибосҳои мутаффакирон, файласуфон ва ҳуқуқшиносони маъруфи ҷаҳонро дар таносуб бо қонунгузории ҷиноятӣ, мурофиавии ҷиноятӣ ва пешгирии ҷинояткорӣ дида мебароем. Аз ҷумла:

1. **Оноре де Балзак** вобаста ба ҷинот ва ҷинояткорӣ қайд мекунад, ки «Ҷаҳолат модари ҳамаи ҷиноятҳост. Ҷиноят пеш аз ҳама беандешагӣ аст» [1]. Ин афоризм дорои

мазмуни амиқи фалсафӣ ва криминологӣ буда, ба сабабҳои ботинии ҷинояткорӣ равшанӣ меандозад. Ин андешаи Балзак ду мафҳуми муҳимро ба ҳам мепайвандад: ҷаҳолат (надонистан, нодонӣ, бехирадӣ) ва беандешагӣ (ноқисии тафаккур). Ба ақидаи ӯ, ҷиноят на танҳо натиҷаи шароити иҷтимоӣ ё иқтисодӣ, балки пеш аз ҳама натиҷаи норасоии маърифат ва ақлу тадбир аст.

Қисми аввалли ин гуфтор, яъне «Ҷаҳолат модари ҳамаи ҷиноятҳост», ба он ишора мекунад, ки шахсе, ки дониш, тарбия ва маърифати кофӣ надорад, наметавонад меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқиро дуруст дарк кунад. Ҷаҳолат инсонро пеш аз ҳама ба беэътиноӣ нисбат ба арзишҳои иҷтимоӣ, осебпазирӣ ба таъсири манфии муҳит ва ноқобилияти дарк кардани оқибатҳои кирдор мебарад. Аз ин рӯ, ҷаҳолат ҳамчун манбаи аслии рафтори ҷинояткорона бароmad мекунад.

Вобаста ба ҷаҳолат Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуда буданд, ки “Дар баробари ин, ҷаҳони пуртазоду нооромии муосир ҷавонони кишварро водор месозад, ки аз таҳаввулоти босуръати сайёра ҳамеша огоҳ бошанд, худ ва ҳамсолонашонро аз таъсири мафкураи радикаливу ифротӣ ва хурофотпарастӣ эмин нигоҳ доранд, барои ҳифзи истиқлолу озодии сарзамини аҷдодӣ, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ ҳамеша омода бошанд. Вобаста ба ин, бори дигар таъкид месозам, ки хурофот ҷаҳолат аст ва ҷаҳолат ба ҷомеа танҳо бадбахтӣ меоварад”[12]. Пешвои миллат муҳтарам Эмомали Раҳмон дуруст таъкид намуданд, ки хурофот ҷаҳолат аст ва ҷаҳолат ба ҷомеа танҳо бадбахтӣ меоварад, зеро боварҳои беасос ва ғайриилмӣ инсонро аз роҳи дониш, маърифат ва тафаккури солим дур сохта, сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ ва иҷтимоиро коҳиш медиҳанд, ба рушди илм ва навоварӣ монеа эҷод мекунанд ва метавонанд сабаби қарорҳои нодуруст, ноустувории иҷтимоӣ ва ақибмонии ҷомеа гарданд, бинобар ин мубориза бо хурофот ва боло бурдани сатҳи маърифатнокии аҳолӣ ҳамчун шарти муҳимми пешрафти давлат ва таъмини рушди устувори ҷомеа арзёбӣ мегардад.

Қисмти дуввуми гуфтори Оноре де Балзак, ки «Ҷиноят пеш аз ҳама беандешагӣ аст», ба он ишора мекунад, ки ҳатто дар ҳолати мавҷуд будани дониш, тафаккур, хирад, агар шахс қобилияти истифодаи дурусти онҳоро надошта бошад, метавонад ҷиноят содир намояд. Беандешагӣ ин бе таҳлил ва баррасии вазъият амал кардан, таслим шудан ба эҳсосот (ғазаб, ҳасад, тарс) ва ё нодида гирифтани оқибатҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоии кирдор (тарафи объективии ҷиноят) мебошад.

Аз нуқтаи назари илми криминология, ин андеша ба назарияҳое мувофиқат мекунад, ки ҷиноякориро бо сатҳи пасти маърифат, норасоии тарбия ва маҳдудияти қобилияти худидоракунӣ вобаста медонанд. Яъне, пешгирии ҷиноятkорӣ бояд на танҳо тавассути ҷазо, балки тавассути баланд бардоштани сатҳи маърифат ва таълим, тарбияи ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ ва рушди тафаккури интиқодӣ ва масъулиятшиносӣ амалӣ карда шавад.

Эълон гардидани соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешгирии ҷиноятkорӣ ва дар амалия татбиқ намудани гуфтори Оноре де Балзак аҳамияти бузург дорад. Ин иқдом ба баланд бардоштани сатҳи дониш ва шуури ҳуқуқии шаҳрвандон, тарғиби арзишҳои демократӣ ва таҳкими волоияти қонун равона шуда буд. Маърифати ҳуқуқӣ ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки ҳуқуқ ва уҳдадориҳои худро беҳтар дарк намуда, дар ҳифзи онҳо фаъолона иштирок намоянд. Инчунин, маърифати ҳуқуқӣ ба ташаккули ҷомеаи ҳуқуқмеҳвар ва пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ мусоидат мекунад. Новобаста аз мавҷудияти пойгоҳи дахлдори ҳуқуқӣ, эълон гардидани соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» пешгирии ҷиноятkорӣ сол то сол яке аз проблемаҳои муҳим боқӣ мемонад. Чи тавре аз сарчашмаҳои оморӣ бармеояд, аз соли 1991 то 2025 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 771 572 ҳолати содиршавии ҷиноят ба қайд гирифта шудааст, ки ин ҳолат нигаронкунанда мебошад.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои сатҳи ҷиноятkорӣ дар ҶТ дар солҳои 2020-2025

Миқдори умумии ҷиноятkорӣ дар ҶТ	**Сол**						**Ҳамагӣ**
	2020	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2025**	
	23460	24118	22481	21319	22315	23488	137181

Таҳияи муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2025. Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2025 С. 199

Ҳамин тавр, Оноре де Балзак ба хулоса меояд, ки ҷиноят пеш аз ҳама натиҷаи камбуди дониш, бемаърифатӣ ва норасоии ақли солим аст. Дарки ин ҳақиқат имкон медиҳад, ки мубориза бо ҷинояткорӣ бештар хусусияти пешгирикунанда ва тарбиявӣ касб намояд.

2. **Валтер Скотт** нависта буд, ки «Оқибатҳои бади ҷиноят аз худи ҷиноят дарозтар зиндагӣ мекунанд» [2]. Ин гуфтаи Валтер Скотт дорои мазмуни фалсафӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ буда, ба табиати дарозмуддатии таъсири ҷиноят ишора мекунад. Дар нигоҳи аввал, ҷиноят ҳамчун як кирдори муайян ва дар як лаҳза содиршуда (хотимаёфта) ба назар мерасад. Аммо Скотт таъкид мекунад, ки ҷиноят танҳо як воқеаи гузашта нест, балки оғози занҷираи пайомадҳост, ки метавонанд солҳо ва ҳатто даҳсолаҳо идома ёбанд. Яъне, худи кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) зуд анҷом меёбад, аммо таъсири он дар замон «зинда» мемонад. Пеш аз ҳама, ин ҳолат ба ҷабрдидагони ҷиноят дахл дорад. Оқибатҳои ҷиноят барои онҳо на танҳо зарари моддӣ ё ҷисмонӣ, балки зарарӣ маънавӣ ё худ равонӣ мебошанд. Масалан, тарс, ташаннуҷи равонӣ (стресс), эҳсоси ноамнӣ ва бовари аз дастрафта метавонанд муддати дароз бо инсон бимонанд. Ҳамин тавр, ҷиноят дар шуури ҷабрдида ҳамчун таҷрибаи дарднок идома меёбад, ҳатто то охири ҳаёти инсон.

Дар сатҳи ҷомеа, ҷиноят ба муҳити иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонад. Афзоиши ҷинояткорӣ боиси паст шудани эътимоди шаҳрвандон ба якдигар ва ба ниҳодҳои давлатӣ мегардад. Ҳисси ноамнӣ ва изтироб дар ҷомеа метавонад фазои иҷтимоиро заиф гардонад. Аз ин рӯ, ҳатто баъд аз анҷоми ҷиноят, таъсири он дар муносибатҳои иҷтимоӣ боқӣ мемонад.

Барои худи ҷинояткор низ оқибатҳои содиршавии ҷиноят хеле дарозмуддатанд (то якумра). Ҷазои ҷиноятӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ, инчунин доғи иҷтимоӣ (назарияи стигматизатсияи Ф. Таненбаум) [6; 8; 10] метавонанд тамоми ҳаёти ӯро тағйир диҳанд. Пас аз адои ҷазо низ шахс бо мушкилоти иҷтимоӣ, аз ҷумла дарёфти кор ва барқарор кардани обрӯ рӯ ба рӯ мешавад. Яъне, ҷиноят на танҳо як амали гузашта, балки як «соҳаи таъсир»-и доимӣ дар зиндагии шахс мегардад.

Илова бар ин, оқибатҳои ҷиноят ба оила ва наздикон низ таъсир мегузорад. Оилаи ҷабрдида ё ҷинояткор метавонад аз ҷиҳати равонӣ, иҷтимоӣ ва ҳатто иқтисодӣ зарар бинад. Дар аксар ҳолатҳо, таъсири ҷиноят ба наслҳои баъдӣ низ мегузарад.

Аз нуқтаи назари криминологӣ, ин андеша ба зарурати пешгирии ҷинояткорӣ ишора мекунад. Агар оқибатҳои ҷиноят ин қадар дарозмуддат ва фарогир бошанд, пас мубориза бо он бояд на танҳо ба ҷазо, балки ба баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ, тарбияи ахлоқӣ, коҳиш додани омилҳои иҷтимоии ҷинояткорӣ ва барқарорсозии адолати иҷтимоӣ равона гардад.

Ҳамин тавр, андешаи Валтер Скотт таъкид мекунад, ки ҷиноят як кирдори гузаранда нест, балки як падидаи дорои таъсири давомдор мебошад. Дарк кардани ин ҳақиқат барои ташаккули сиёсати самараноки ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо аҳамияти муҳим дорад.

3. **Арасту** яке аз мутаффакироне мебошад, ки дар бораи пешгирии ҷинояткорӣ гуфтаҳои зиёде дорад ва яке аз онҳо чунин мебошад: «Камбизоатӣ сарчашмаи ошӯбҳо ва ҷиноятҳо мебошад». Ин гуфтаи Арасту яке аз аввалин таҳлилҳои назариявӣ дар бораи робитаи иқтисод ва ҷинояткорӣ маҳсуб меёбад [14].

Дар фалсафаи Арасту ҷомеа ҳамчун низоми мутавозин тасвир мешавад, ки устувории он аз адолати иҷтимоӣ ва баробарии нисбӣ вобаста аст. Вақте ки ин мувозинат халалдор мегардад ва қишри муайяни аҳолӣ дар ҳолати камбизоатӣ қарор мегирад, ва чунин ҳолат барои ноороми, норозигӣ ва рафтори зиддиқонунӣ замина фароҳам меоварад. Яъне, камбизоатӣ на танҳо ҳолати иқтисодӣ, балки як падидаи иҷтимоӣ мебошад, ки метавонад ба вайроншавии тартиботи ҷамъиятӣ оварда расонад. Ҳолати мазкур тасдиқи худро дар

Барномаи давлатии муқовимат ба ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030 ёфтааст. Зеро, дар асоси бандҳои 36-39-и ин барнома яке аз ҷиноятҳое, ки дар шароити муосир афзоиш дорад, ин дуздӣ буда, дар давраи таҳлилӣ аз ҷониби мақомоти ҳифзи хуқуқи кишвар 26996 (2016-5064, 2017- 5311, 2018-5078, 2019-5346, 2020-6197) адад ба қайд гирифта шудааст, ки кушодашавии онҳо аз 78,5 то 87,8 фоизро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, миқдори зиёди содиршавии ҳарсолаи он нисбат ба дигар намуди ҷиноятҳо ташвишовар боқӣ монда, он 24,2 фоиз миқдори умумии ҷиноятҳои дар 5 соли охир ба қайд гирифташударо ташкил медиҳад [4]. Таҳлил нишон медиҳад, ки сабабҳои асосии содиршавии ҷиноятҳои дуздии молу мулки ғайр ба шароити иқтисодиву зисти зиндагонии шаҳрвандон алоқамандии зич дошта, шахсони алоҳидаро ба содиркунии дуздӣ маҷбур сохтааст.

Камбизоатӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ низ дар ин раванд нақши муҳим мебозанд: вақте ки як қисми ҷомеа дастрасӣ ба имкониятҳои асосии зиндагиро надорад ва худи ин ҳолатро дар муқоиса бо зиндагии табақаҳои баландтар эҳсос мекунад, эҳтимолияти содир кардани ҷиноятҳои дорои ангезаҳои иқтисодӣ зиёд мешавад [10, с. 114].

Дар ҳақиқат, пеш аз ҳама, камбизоатӣ ба шахс таъсири ҷиддӣ мерасонад. Шахсе, ки ниёзҳои асосии худро (ғизо, манзил, амният) бо роҳи қонунӣ қонеъ карда наметавонад, бештар ба фишори равонӣ, эҳсоси ноумедӣ ва маҳрумият дучор мегардад. Дар чунин ҳолат, эҳтимоли рӯ овардан ба воситаҳои ғайриқонунӣ барои қонеъ кардани ниёзҳо, аз ҷумла содир намудани ҷиноят, меафзояд. Дар чунин маврид ҷиноят ҳамчун роҳи «маҷбурӣ» ё «алтернативӣ» зоҳир мегардад. Дар баробари ин, камбизоатӣ эҳсоси беадолатӣ ва нобаробариро тақвият медиҳад. Вақте ки инсон фарқияти калон байни худ ва қишрҳои дорои (шахсони бойи) ҷомеаро мебинад, дар ӯ эҳсоси маҳрумияти нисбӣ ба вуҷуд меояд. Ин эҳсос метавонад ба норозигии иҷтимоӣ, эътироз ва ошӯбҳо ва ё афзоиши ҷиноятҳои дорои хусусияти иқтисодӣ ва зӯроварӣ оварда расонад.

Дар сатҳи ҷомеа, камбизоатӣ метавонад ба заифшавии институтҳои иҷтимоӣ мусоидат намояд. Дар минтақаҳое, ки сатҳи камбизоатӣ баланд аст, одатан сатҳи маориф паст мешавад, имкониятҳои шуғл маҳдуд мегарданд ва ё назорати иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ заъиф мешавад. Ин омилҳо дар умум муҳити мусоид барои рушди ҷинояткориро дар давлат ба вуҷуд меоранд.

Аз нуқтаи назари криминология, андешаи Арасту бо як қатор назарияҳо ҳамоҳанг аст. Масалан, назарияи аномия (Эмил Дюркгейм, Р. Мертон) [7; 11] нишон медиҳад, ки вақте имкониятҳои қонунии расидан ба ҳадафҳо маҳдуд мешаванд, шахс метавонад ба роҳҳои ғайриқонунӣ рӯ оварад; назарияи маҳрумияти нисбӣ таъкид мекунад, ки эҳсоси нобаробарӣ худ метавонад сабаби рафтори ҷиноят널корона гардад; назарияҳои назорати иҷтимоӣ ба он ишора мекунанд, ки дар муҳити камбизоат назорати иҷтимоӣ суст мешавад [9;13].

Бо вуҷуди ин, муҳим аст таъкид карда шавад, ки камбизоатӣ сабаби бевоситаи содиршавии ҷиноят нест, балки як омили хавфзо мебошад. Дар ҷомеа аксар одамони камбизоат зиндагии ҳалолро интихоб мекунанд. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки омилҳои дигар, аз қабили тарбия, арзишҳои ахлоқӣ ва динӣ, муҳити оилавӣ ва сиёсати давлатӣ низ дар ин раванд нақши ҳалкунанда доранд.

Аз ҷиҳати амалӣ, ин андеша ба он ишора мекунад, ки мубориза бо ҷинояткорӣ бояд танҳо ба ҷазо маҳдуд нашавад. Барои коҳиш додани ҷинояткорӣ паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва бекорӣ, фароҳам овардани имкониятҳои баробар дар маориф ва шуғл, рушди сиёсати иҷтимоии одилона ва ё таҳкими институтҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ зарур аст.

Арасту бо ин гуфтори худ нишон медиҳад, ки ҷинояткорӣ на танҳо масъалаи ҳуқуқӣ, балки пеш аз ҳама масъалаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад. Камбизоатӣ ҳамчун омиле, ки эҳсоси маҳрумият ва нобаробариро дар ботини шахс ба вуҷуд меорад, метавонад ба ноустувории ҷомеа ва афзоиши ҷинояткорӣ мусоидат намояд. Аз ин рӯ, сиёсати самараноки пешгирии ҷинояткорӣ дар давлат бояд ба таъмини адолати иҷтимоӣ ва беҳбудии иқтисодӣ бештар такя намояд.

4. **Конфутсий** вобаста ба ҷиноят ва ҷинояткорӣ чунин навистааст: «Аз ҳамаи ҷиноятҳо вазнинтаринаш - ин бераҳмӣ аст» [5]. Ин андеша Конфутсий ба моҳияти ботинии ҷинояткорӣ ва арзиши инсоният равшанӣ меандозад. Дар таълимоти Конфутсий мафҳуми марказӣ «жэнь»[15, с. 40] (инсондӯстӣ, меҳрубонӣ, раҳмдилӣ) мебошад. Ин мафҳум на танҳо як сифати ахлоқӣ, балки пояи тамоми муносибатҳои иҷтимоӣ ба шумор меравад. Ба андешаи ӯ, ҷомеаи солим танҳо дар сурате вуҷуд дошта метавонад, ки инсонҳо нисбат ба якдигар эҳсоси ҳамдардӣ, эҳтиром ва масъулият дошта бошанд. Аз ин рӯ, вақте ки инсон аз ин сифат маҳрум мегардад, вай на танҳо меъёрҳои ахлоқиро вайрон мекунад, балки моҳияти инсонияти худро гум мекунад.

Конфутсий бераҳмиро аз ҳама ҷиноятҳо вазнинтар мешуморад, зеро он решаи дохилии дигар ҷиноятҳост, набудани дилсӯзӣ инсонро ба беэътиноӣ нисбат ба ҳаёт ва ҳуқуқи дигарон мебарад, шахси бераҳм метавонад бе пушаймонӣ ба дигарон зарар расонад. Яъне, агар дар қалби инсон меҳрубонӣ, раҳм, шафқат набошад, ҳеҷ гуна қонун ё ҷазо наметавонад ӯро пурра аз содирнамоии ҷиноят боздорад. Дар КҶ ҶТ категорияи "бераҳмӣ" дар 8 ҳолат ҳамчун ҳолати бандубастшаванда пешбинӣ карда шудааст.

Бераҳмӣ ба маънои набудани эмпатия (ҳамдардӣ (назарияи низоъи фарҳангҳо Т. Селлин)) мебошад. Шахсе, ки ин сифатро надорад, ӯ наметавонад эҳсосоти дигаронро дарк кунад, дард ва азоби дигаронро нодида мегирад ва бештар ба зӯроварӣ ва таҷовуз майл дорад. Дар илми муосир низ исбот шудааст, ки бисёре аз ҷиноятҳои вазнин (махсусан ҷиноятҳои зӯроварӣ) бо паст будани сатҳи ҳамдардӣ ва рушди нокифояи ахлоқӣ алоқаманд мебошанд. Масалан содир намудани одамкушӣ бо бераҳмии махсус (банди "е" қ. 2 м. 104 КҶ ҶТ), бо бераҳмии махсус қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ (банди "д" қ. 2 м. 110 КҶ ҶТ), таҷовуз ба номус нисбат ба ҷабрдида ё дигар шахсони ба ӯ наздик, ки бо бераҳмии махсус содир шудааст (банди "в" қ. 2 м. 138 КҶ ҶТ) ва монанди инҳо.

Дар сатҳи ҷомеа, бераҳмӣ метавонад ба вайрон шудани ҳамбастагии иҷтимоӣ оварда расонад. Ҷомеае, ки дар он меҳрубонӣ ва эҳтироми мутақобил кам аст, бештар ба низоъ ва зиддиятҳо, афзоиши зӯроварӣ, паст шудани эътимоди иҷтимоӣ дучор мегардад. Аз ин нуқтаи назар, Конфутсий ба он ишора мекунад, ки ҷиноят на танҳо як масъалаи ҳуқуқӣ, балки пеш аз ҳама бӯҳрони ахлоқӣ мебошад.

Ин андеша бо равияҳои муосири криминология ҳамоҳанг аст, ки ба нақши тарбия ва муҳити иҷтимоӣ аҳамияти калон медиҳанд. Масалан, назарияҳои рушди ахлоқӣ нишон медиҳанд, ки набудани тарбияи дуруст метавонад ба рафтори зиддиқонунӣ оварда расонад; назарияҳои равонӣ таъкид мекунанд, ки камбуди эмпатия яке аз омилҳои асосии рафтори ҷинояткорона мебошад. Аз ин рӯ, бераҳмӣ ҳамчун як омили дохилии криминогенӣ баррасӣ мешавад.

Конфутсий моро ба он даъват мекунад, ки решаи ҷиноятро дар дохили инсон, дар ботини инсон бояд ҷустуҷӯ кунем. Агар инсон дилсӯз, инсондӯст ва масъулиятнок бошад, эҳтимоли содир кардани ҷиноят аз ҷониби ӯ хеле кам мегардад. Аз ин бармеояд, ки пешгирии ҷинояткорӣ бояд на танҳо ба ҷазо, балки ба тарбияи ахлоқӣ аз синни хурдсолӣ, рушду ташаккули эҳсоси ҳамдардӣ ва инсондӯстӣ, таҳкими арзишҳои маънавӣ дар ҷомеа равона гардад. Ҳамин тавр, ин андешаи Конфутсий нишон медиҳад, ки вазнинтарин ҷиноят на танҳо амали беруна (тарафи объективии ҷиноят), балки гум шудани дил ва инсоният дар қалби инсон мебошад.

5. «Беҷазоӣ бузургтарин ташвиқи ҷиноят аст», ин гуфтор ё худ иқтибоси Марк Туллий Ситсерон [16] таалуқ дошта, ҳамчун андешаи бунёдӣ дар фалсафаи ҳуқуқ, сиёсатшиносӣ ва криминология арзёбӣ гардида, ба яке аз муҳимтарин принсипҳои давлатдории ҳуқуқбунёд ва қонуни ҷиноятӣ, яъне ногузирии ҷавобгарӣ (м. 6 КҶ ҶТ) ишора мекунад. Мувофиқи м. 6 КҶ ҶТ принсипи мазкур чунин ифода гардидааст: "Ҳар шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, бояд таҳти ҷазо қарор гирад ё нисбати ӯ чораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятии дар ҳамин Кодекс пешбинишуда татбиқ гардад". Ҳамчунин, гуфтори Марк Туллий Ситсерон бо принсипи лотинии "Nullum crimen sine poena" мувофиқат менамояд. Ин принсип маънои онро дорад, ки ҳар як ҷинояти содиршуда бояд

ба оқибати ҳуқуқӣ, ба монанди ҷазо ё дигар чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқии ҷиноятӣ оварда расонад.

Принсипи "Nullum crimen sine poena" яке аз асосҳои бунёдии ҳуқуқи ҷиноятӣ буда, мазмуни ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ-ро ифода мекунад. Моҳияти он дар он аст, ки давлат уҳдадор аст нисбати ҳар шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, вокуниши ҳуқуқӣ нишон диҳад. Беҷазо мондани ҷиноят на танҳо адолати иҷтимоиро халалдор мекунад, балки боиси зиёд шудани сатҳи ҷинояткорӣ мегардад, зеро эҳсоси беҷазоӣ (импунитет - аз лот. *impunitas* ин беҷазоӣ, яъне ҳолатест, ки шахс барои амали ғайриқонунӣ, аз ҷумла ҷиноят, ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашида намешавад ё ҷазо намегирад) рафтори ҷиноятиро ташвиқ мекунад. Бо вуҷуди ин, татбиқи принсипи мазкур бояд танҳо дар асоси қонун ва бо риояи дигар принсипҳои ҳуқуқӣ сурат гирад, аз ҷумла: қонуният (nullum crimen sine lege), (м. 4 КҶ ҶТ); одилона будани ҷазо (м. 8 КҶ ҶТ); инсондӯстӣ (гуманизм), (м. 9 КҶ ҶТ). Яъне "Nullum crimen sine poena" маънои ҷазодиҳии худсарона ё беасосро надорад, балки таъкид мекунад, ки ҳеҷ ҷиноят набояд бе вокуниши ҳуқуқии қонунӣ монад.

Агар ҳатто ҷазо сабуктар бошад, вале ногузир бошад, таъсири боздорандаи он баланд мегардад. Баръакс, ҷазои хеле сахт, вале камтатбиқшаванда, самаранок нест.

Дар фаҳмиши М.Т. Ситсерон қонун на танҳо маҷмӯи меъёрҳо, балки воситаи таъмини адолат ва тартиботи ҷамъиятӣ мебошад. Аммо қонун (кодекс) танҳо дар сурате самаранок аст, ки он амалӣ гардад. Агар ҷиноят бе ҷазо монад, худи қонун (кодекс) арзиши худро аз даст медиҳад. Аз ин рӯ, беҷазоӣ на танҳо камбудии низоми ҳуқуқӣ, балки хатар ба пояҳои давлат ва ҷомеа мебошад. М.Т. Ситсерон нишон медиҳад, ки беҷазоӣ ба дигарон ҳамчун як ишора ё паём амал мекунад, яъне вақте шахс мебинад, ки дигарон ҷиноят содир намуда, ҷазо намегиранд, дар зеҳни ӯ чунин тасаввурот оид ба ҳатмӣ набудани меъёрҳо қонунгузорӣ, набудани хатари ҷавобгарии ҳуқуқӣ, бештар будани фоидаи ҷиноят аз зарари расонидашуда, пайдо мешавад. Ҳамин тавр, беҷазоӣ метавонад ба як омили ангезандаи ҷинояткорӣ дар ҷомеа табдил ёбад.

Аз нуқтаи назари равонӣ (психология), кирдори инсон аксаран ба арзёбии «фоида ва зарар» такя мекунад. Агар шахс эҳсос намояд, ки эҳтимоли ҷазо кам аст, ӯ метавонад ба содир кардани ҷиноят ҷуръат пайдо кунад.

Дар сатҳи ҷомеа, беҷазоӣ метавонад ба вайроншавии тартиботи ҷамъиятӣ оварда расонад. Вақте қонун баробар татбиқ намешавад эътимоди шаҳрвандон ба давлат ва ниҳодҳои он коҳиш меёбад; эҳсоси беадолатӣ ва норозигӣ афзоиш меёбад; шаҳрвандон метавонанд худсарона адолатро «барқарор» кунанд. Дар чунин шароит, ҷинояткорӣ на танҳо афзоиш меёбад, балки метавонад шакли муташаккил ва низомнокро дар худ касб намояд.

Беҷазоӣ метавонад ба як қатор оқибатҳои манфӣ оварда расонад:

а) афзоиши такрори ҷиноятҳо (ретсидиви ҷиноят м. 21 КҶ ҶТ);
б) паҳншавии коррупсия;
в) ташаккули фарҳанги беэҳтиромӣ ба қонун;
г) заифшавии институтҳои давлатӣ ва судӣ.

Дар ҳолатҳои шадид, беҷазоӣ метавонад ба буҳрони сиёсӣ ва иҷтимоӣ оварда расонад.

М.Т. Ситсерон бо ин андешаи худ таъкид мекунад, ки адолат бояд на танҳо эълон, балки амалӣ гардад. Қонун танҳо дар сурате ҳукмрон аст, ки вайронкунандагони он ҳатман ба ҷавобгарӣ бояд кашида шаванд. Аз ин бармеояд, ки барои пешгирии ҷинояткорӣ зарур аст:

а) таъмин намудани ногузирии ҷавобгарӣ барои ҳар як ҷиноят;
б) таҳкими фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;
в) таъмини мустақилият ва адолати судҳо;
г) мубориза бо коррупсия ва истифодаи нодурусти қудрат.

Ҳамин тавр, ин иқтибоси М.Т. Ситсерон нишон медиҳад, ки беҷазоӣ худ як навъ механизми ташвиқи ҷиноят мебошад ва бартараф кардани он шарти асосии устувории ҷомеа ва ҳукмронии қонун аст.

Ҳамин тавр, таҳлил нишон медиҳад, ки афоризмҳо ҳамчун шакли мухтасари андешаи фалсафӣ ва ахлоқӣ дорои аҳамияти назаррас дар рушди ҳуқуқи ҷиноятӣ ва сиёсати пешгирии ҷинояткорӣ мебошанд. Онҳо на танҳо воситаи баёни ҳикмат, балки манбаи ғоявӣ барои ташаккули принсипҳои бунёдии қонуни ҷиноятӣ, аз қабили адолат, инсондӯстӣ ва ногузирии ҷавобгарӣ ба ҳисоб мераванд. Афоризмҳои мутаффакирон, аз ҷумла андешаҳои Балзак, Арасту, Конфутсий ва Ситсерон, нишон медиҳанд, ки сабабҳои ҷинояткорӣ на танҳо дар сатҳи ҳуқуқӣ, балки дар омилҳои маънавӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ низ ҷой доранд.

Дар айни замон, афоризмҳо ба баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ, ташаккули ҷаҳонбинии ҳуқуқмеҳвар ва тарбияи ахлоқии шахсият мусоидат намуда, метавонанд ҳамчун воситаи муассири таъсиррасонӣ ба шуури ҷамъиятӣ истифода шаванд. Онҳо ба инсон имкон медиҳанд, ки оқибатҳои ҷиноят, моҳияти адолат ва арзиши қонунро амиқтар дарк намояд, ки ин, дар навбати худ, ба коҳиши рафтори зиддиқонунӣ мусоидат мекунад.

Бо дарназардошти шароити муосир, ки дар он мубориза ба ҷинояткорӣ танҳо бо усулҳои ҷазодиҳӣ самараи кофӣ намедиҳад, истифодаи мақсадноки афоризмҳо дар фаъолияти илмӣ, таълимӣ ва тарбиявӣ аҳамияти махсус касб мекунад. Онҳо метавонанд ҳамчун пули пайванддиҳанда байни ҳуқуқ ва ахлоқ хизмат намуда, ба ташаккули ҷомеаи ҳуқуқбунёд, баланд бардоштани эҳтиром ба қонун ва таҳкими суботи иҷтимоӣ мусоидат намоянд. Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки ҳамгироии афоризмҳо ба низоми қонунгузории ҷиноятӣ ва сиёсати криминологӣ на танҳо асоснок, балки зарур буда, ҳамчун яке аз роҳҳои муассири пешгирии ҷинояткорӣ ва рушди фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҷомеа арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Анатолий Федосов Преступление и наказание [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://proza.ru/2022/10/30/23 (Санаи муроҷиат: 20 феврали 2026)
2. Афоризмы Вальтера Скотта [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://stuki-druki.com/Aforizmi-Scott_Walter.php (Санаи муроҷиат: 20 феврали 2026)
3. Афоризмы политических и общественных деятелей всех времен и народов. – Москва: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2019. – 344 с.
4. Барномаи давлатии муқовимат ба ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=139788 (Санаи муроҷиат: 20 феврали 2026)
5. Великие мысли. Конфуций [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://multiurok.ru/blog/vielikiie-mysli-konfutsii-1.html (Санаи муроҷиат: 20 феврали 2026)
6. Вольф, Э. Ф. Исправлению не подлежит // Уральский журнал правовых исследований. – 2024. – № 3(28). – С. 49-60.
7. Голубева, В.В. Теория аномии в трудах Э. Дюркгейма и Р. Мертона // Альманах студенческих и аспирантских работ по социально-гуманитарным наукам: Сборник статей. – Тверь: Тверской государственный университет, 2024. – С. 45-49.
8. Комлев, Ю.Ю. Теория стигматизации: генезис, объяснительный потенциал, значение // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2016. – № 2(24). – С. 6-14.
9. Королева, Н.В. Бедность как социально-экономическая проблема // The Scientific Heritage. – 2020. – № 43-3(43). – С. 31-37.
10. Қудратов Н.А. Кримиология. - Душанбе: Эр-Граф, 2026. – 456 с.
11. Напсо, М.Д. Теория аномии Э. Дюркгейма и современность // Социодинамика. – 2017. – № 2. – С. 22-30.
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://president.tj/event/news/49225 (Санаи муроҷиат: 20 феврали 2026)
13. Попова, Е. А. «Проблема бедности и социального неравенства как отражение общественной жизни» // Вестник ИЭАУ. – 2023. – № 38. – С. 3.

14. Сазанов, И. С. Бедность как социальное зло: историко-философский аспект // Система ценностей современного общества. – 2011. – № 18. – С. 230-234.

15. Титов А. Л. Гуманность-жэнь в философской системе Сюнь-цзы // Вестник Московского университета. Серия 7: Философия. - 2015. - № 4. - С. 38-54.

16. Цицерон. Некоторые речи. ORATIO IN L. CATILINAM PRIMA / Первая речь против Луция Сергия Катилины [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://lingvo.asu.ru/latin/texsts/cat01.html (Санаи муроҷиат: 20 феврали 2026)

УДК 349.233(575.3)

МАФҲУМ ВА НАМУДҲОИ ВАҚТИ КОРӢ: РАВИШҲОИ ИЛМӢ ВА АҲАМИЯТИ ОНҲО БАРОИ ҚОНУНГУЗОРИИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МАҲМАДУЛЛОЗОДА НУРУЛЛО РАҲМАТУЛЛО

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ходими калони илмии шуъбаи ҳуқуқи байналмилалии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ. 734025, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 19; тел.: +992 777079888; почтаи электронӣ: nurullo_m@mail.ru.

Мақола ба таҳлили мафҳуми вақти корӣ дар ҳуқуқи меҳнат бо назардошти равишҳои илмии русӣ ва байналмилалӣ ва арзёбии аҳамияти он барои танзими ҳуқуқии меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар кори мазкур таъриф ва функсияҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҳуқуқии вақти корӣ баррасӣ карда мешаванд, инчунин хусусиятҳои танзими меъёрӣ - байналмилалӣ, аз ҷумла Конвенсияҳои Ташкилоти байналмилалии меҳнат ва қонунгузории миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил мегарданд. Муқоисаи равишҳо нишон дод, ки мавқеъҳои умумӣ ва фарқиятҳо вуҷуд доранд ва самтҳои мутобиқсозии қонунгузории миллӣ бо стандартҳои байналмилалӣ муайян карда шудаанд. Истифодаи таҷрибаи байналмилалӣ дар такмили қонунгузории меҳнат ва таъмин намудани мувозинати манфиатҳои кормандон ва корфармоён дар танзими вақти корӣ таъкид мешавад.

Калидвожаҳо: вақти корӣ, намудҳои вақти корӣ, соати корӣ, ҳафтаи корӣ, моҳи корӣ, соли корӣ, вақти муътадили корӣ, корманд, корфармо, ҳуқуқи меҳнат, қонунгузории меҳнат, танзими ҳуқуқии меҳнат.

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ РАБОЧЕГО ВРЕМЕНИ: НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

МАХМАДУЛЛОЗОДА НУРУЛЛО РАХМАТУЛЛО

доктор юридических наук, старший научный сотрудник отдела международного права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова НАНТ. 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 19; тел.: +992 777079888; электронная почта: nurullo_m@mail.ru.

Статья посвящена анализу понятия рабочего времени в трудовом праве с учётом российских и международных научных подходов, а также оценке его значения для правового регулирования труда в Республике Таджикистан. В работе рассматриваются определение и социально-экономические и правовые функции рабочего времени, а также анализируются особенности нормативного регулирования - международного, включая конвенции Международной организации труда, и национального законодательства Республики Таджикистан. Сравнение подходов показывает наличие общих позиций и различий, а также определяет направления гармонизации национального законодательства с международными стандартами. Подчеркивается значение использования международного опыта при совершенствовании трудового законодательства и обеспечении баланса интересов работников и работодателей в регулировании рабочего времени.

Ключевые слова: рабочее время, виды рабочего времени, рабочий день, рабочая неделя, рабочий месяц, рабочий год, нормальная продолжительность рабочего времени, работник, работодатель, трудовое право, трудовое законодательство, правовое регулирование труда.

THE CONCEPT AND TYPES OF WORKING TIME: SCIENTIFIC APPROACHES AND THEIR SIGNIFICANCE FOR THE LABOR LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

MAKHMADULLOZODA NURULLO RAKHMATULLO

Doctor of Law, Senior Researcher of the Department of International Law at the A. Bahovaddinov Institute of Philosophy, Political Science and Law of the National Academy of Sciences of Tajikistan. 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 19; tel.: +992 777079888; e-mail: nurullo_m@mail.ru.

The article is devoted to the analysis of the concept of working time in labor law, taking into account Russian and international scientific approaches, as well as to the assessment of its significance for the legal regulation of labor in the Republic of Tajikistan. The paper examines the definition and the socio-economic and legal functions of working time, and also analyzes the specific features of its normative regulation — both international, including the conventions of the International Labour Organization, and national legislation of the Republic of Tajikistan. The comparison of approaches reveals both common positions and differences, and identifies directions for harmonizing national legislation with international standards. The importance of using international experience in improving labor legislation and ensuring a balance of interests between employees and employers in the regulation of working time is emphasized.

Keywords: working time, types of working time, working day, working week, working month, working year, normal working time, employee, employer, labor law, labor legislation, legal regulation of labor.

Масъалаи муайян намудани вақти корӣ дар назарияи ҳуқуқи меҳнат ҷойгоҳи марказиро ишғол мекунад, зеро маҳз аз муҳтавои он ҳудуди ӯҳдадории меҳнатии корманд, ҳаҷми кафолатҳо ва ҷубронпулиҳо, дар маҷмӯъ самаранокии танзими ҳуқуқии меҳнат вобаста аст. Дар шароити муосири иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки бо шаклҳои чандирии шуғл ва рақамисозии равандҳои меҳнатӣ тавсиф мешавад, дарки илмии мафҳуми вақти корӣ аҳамияти махсус пайдо менамояд.

Дар илми ҳуқуқ вақти корӣ маъмулан ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ баррасӣ мегардад, ки меъёри меҳнатеро ифода мекунад, ки бояд аз ҷониби корманд иҷро карда шавад. Ба ақидаи Л. Я. Гинцбург, вақти корӣ «қисми муайяннамудаи қонун ё шартнома аз вақти тақвимӣ мебошад, ки дар давоми он корманд ӯҳдадор аст вазифаи меҳнатии худро ба манфиати корфармо иҷро намояд» [8, саҳ. 112]. Ин таъриф хусусияти меъёрии вақти корӣ ва робитаи онро бо ӯҳдадории меҳнатӣ таъкид менамояд.

Мавқеи монандро К. Н. Гусов низ ҷонибдорӣ менамояд, ки вақти кориро ҳамчун «вақте, ки дар давоми он корманд мутобиқи қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнат ва шартҳои шартномаи меҳнатӣ вазифаҳои меҳнатии худро иҷро мекунад» муайян менамояд [9, саҳ. 214]. Мавсуф таваҷҷуҳи асосиро ба унсурҳои ташкиливу ҳуқуқии вақти корӣ ва вобастагии он аз санадҳои меъёрии локалӣ равона месозад.

Дар асарҳои М. В. Лушникова ва А. М. Лушников вақти корӣ бо маънои васеътар - ҳамчун институти ҳуқуқӣ баррасӣ мегардад, ки меъёрҳоро оид ба давомнокии вақти корӣ, реҷаи меҳнат ва истироҳат, инчунин баҳисобгирии вақти кориро дар бар мегирад [10, саҳ. 89]. Ин равиш имкон медиҳад, ки вақти корӣ на танҳо ҳамчун фосилаи муайяни вақт, балки ҳамчун низоми мутақобилан вобастаи меъёрҳои ҳуқуқӣ маънидод карда шавад.

Дар равиши байналмилалии ҳуқуқӣ ба мафҳуми вақти корӣ, ки дар санадҳои Ташкилоти байналмилалии меҳнат (ТБМ) мустаҳкам гардидааст, ба вазифаи иҷтимоии ин категория таваҷҷуҳи асосӣ дода мешавад. Аз ҷумла, Конвенсияи ТБМ №1 «Дар бораи вақти корӣ (саноат)» вақти кориро пеш аз ҳама ҳамчун воситаи ҳифзи корманд аз истисмори зиёдатӣ баррасӣ намуда, ҳадди ниҳоии давомнокии рӯзи корӣ ва ҳафтаи кориро муқаррар

мекунад [4]. Дар тавсияҳои ТБМ зарурати танзими чандири вақти корӣ бо назардошти шароити иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳар як давлат таъкид мегардад.

Тавре ки маълум гардид, ки институти вақти корӣ дар ҳуқуқи меҳнат аҳамияти махсус дошта, вақти корӣ ҳамчун ченаки умумии андозаи меҳнати сарфшуда барои ҳама намудҳои фаъолияти фоиданоки ҷамъиятӣ мебошад. Вақти корӣ, аз як тараф, андозаи меҳнатро муқаррар мекунад, аз тарафи дигар ба корманд барои истироҳат ва барқароркунии қувваи сарфшуда вақт фароҳам меорад. Аксари муҳаққиқон ба он назаранд, ки барои фаъолияти мӯътадили бадан ҳашт соати корӣ, ҳашт соат барои истироҳат ва ҳашт соат барои хоб зарур аст.

Давомнокии вақти корӣ яке аз шартҳои муҳими шароити меҳнат мебошад. Вақти кории муътадили бо қонун муқарраршуда ҳифзи саломатӣ ва дарозумрии меҳнатии корманд, натиҷаи ҳаҷми меҳнати ҷамъиятии зарурӣ аз ҳар як корманд ва баланд бардоштани сатҳи фарҳангӣ-техникии корманде, ки беҷудошавӣ аз кор таҳсил менамояд таъмин намуда, ба ташаккули шахсияти корманд ва дар навбати худ ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат мусоидат мекунад.

Таърихан маҳдудсозии вақти корӣ бо қонунҳо яке аз аввалин талаботе буд, ки дар ибтидои асри 19 дар натиҷаи ҳаракатҳои коргарӣ ба миён омад. Дар зери фишори бофандагони мануфактураи Морозов (Иваново), соли 1897 аввалин Қонун дар бораи маҳдуд кардани рӯзи корӣ[6] то 11,5 соат ва барои занон ва кӯдакон то 10 соат қабул карда шуд. Аммо, Қонуни мазкур изофакориро ба ҳеҷ ваҷҳ маҳдуд намекард, ки ин омил дар амалия боиси аксар вақт истисно шудани маҳдудияти муқарарршудаи рӯзи корӣ мегардид.

Қонунгузории муосири меҳнат дар танзими вақти корӣ аз муқарарроти Конвенсияи ТБМ, № 47 "Дар бораи то 40 соат дар як ҳафта кам кардани вақти корӣ" (1935) [2], № 171 "Дар бораи кори шабона" (1990) [3], Тавсияи ТБМ №116 “Дар бораи кам кардани давомнокии вақти корӣ» (1962) [4] сарчашма мегирад.

Танзими қонунии вақти корӣ бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода шудааст. Тибқи моддаи 37 Конститутсия “шаҳрванд ҳуқуқи истироҳат дорад. Ин ҳуқуқ бо роҳи муқаррар кардани ҳафта ва рӯзи корӣ, рухсатии ҳарсолаи пулӣ, рӯзҳои ҳарҳафтаинаи истироҳат ва шароитҳои дигаре таъмин карда мешавад, ки қонун муайян кардааст»[1]. Дар заминаи ин меъёри конститутсионӣ боби 10 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМ ҶТ) ба танзими вақти корӣ бахшида шудааст. Мувофиқи моддаи 1 КМ ҶТ “вақти корӣ вақтест, ки дар давоми он корманд тибқи қоидаҳои тартиботи дохилӣ, реҷаи корӣ ва ё шартҳои шартномаи меҳнатӣ ӯҳдадориҳои меҳнатии худро бояд иҷро намояд”[5].

КМ ҶТ ба вақти корӣ инчунин, корҳои тайёрӣ - хотимавӣ (гирифтани супориши вазифавӣ (мансабӣ), мавод, асбобу анҷом, шиносоӣ бо техника, ҳуҷҷатҳо, омодагӣ ва рӯбучин кардани ҷойи корӣ, супоридани маҳсулоти тайёр ва дигар ҳолатҳо), танаффусҳо, тибқи технологияи ташкили меҳнат пешбинигардида, қоидаҳои меъёрбандӣ ва ҳифзи меҳнат, вақти ҳозир будан ё интизори кор шудан, дар ҷойи кор вақти холигии худро озодона истифода накардани корманд, навбатдорӣ дар рӯзҳои иди ғайрикорӣ ва истироҳат ва дигар давраҳое, ки шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ, санадҳои корфармо ё санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудаанд, дохил менамояд (қисми 2 моддаи 66).

Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки вақти корӣ аз ду давра иборат аст:

-давраи аввал - вақте, ки дар давоми он корманд ӯҳдадориҳои меҳнатии худро иҷро мекунад.

-давраи дуюм – вақте, ки дар давоми он корманд дар амал ӯҳдадориҳои худро иҷро намекунад, аммо мутобиқи қонунгузорӣ он ҳамчун вақти корӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Ба чунин давраҳо, мисол дохил мешаванд:

- танаффусҳои махсус бинобар сабабҳои техникӣ, ташкили истеҳсолот ва меҳнат (танаффус барои гармидиҳӣ ва истироҳати кормандоне, ки дар фаслҳои сард ва ё гарми сол, дар ҳавои кушод ва ё биноҳои пӯшидаи гармнашаванда кор мекунанд, кормандоне, ки ба корҳои борфарорӣ ва боркунӣ машғуланд) (моддаи 84 КМ ҶТ);

-танаффусҳо ба заноне, ки кӯдаки то якунимсола доранд (моддаи 218 КМ ҶТ);

- танаффусҳо барои истироҳат ва хӯрок ба кормандон дар корҳое, ки истифодаи танаффус дар онҳо ба салоҳдиди кормандон имкон надорад (қисми 3 моддаи 85 КМ ҶТ);

-танаффусҳо ба кормандон ҳангоми бекористие, ки ба он кормандон гунаҳкор нестанд (моддаи 33 КМ ҶТ) ва ғайра.

Қонунҳои соҳавӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки чун қоида муносибатҳои меҳнатиро бо баъзе категорияҳои кормандон ба танзим медароранд, метавонанд давраҳои дигареро низ пешбинӣ намоянд, ки ба вақти корӣ дохил карда мешаванд.

Чун қоида, ба вақти корӣ давраи кори асосӣ ва давраи омодагӣ (омода кардани ҷои кор, қабули фармоиш, қабул ва омода кардани мавод, асбобҳо, шиносоӣ бо ҳуҷҷатҳои техникӣ, омодасозӣ ва тоза кардани ҷои кор, таҳвили маҳсулоти тайёр ва ғ.), ки технологияи ташкили меҳнат пешбинӣ намудааст, дохил мешаванд. Вақте, ки дар роҳ, даромадгоҳ то ҷои кор, иваз кардани либос ва шустушӯи пеш аз оғоз ва баъд аз ба охир расидани рӯзи корӣ, танаффуси хуроки нисфирӯзӣ, бекористӣ бо айби корманд, дар кор ҳузур надоштан бе сабаби узронок, дермонӣ ва ҳангоми барвақт аз кор рафтан сарф мешавад, ба вақти корӣ дохил карда намешавад.

Намудҳои вақти корӣ. Вақти корӣ вобаста аз давомнокияш одатан ба се намуд ҷудо карда мешавад: вақти кории муътадил, вақти кории кӯтоҳ ва вақти кории нопурра.

Ин се намуд вақти кории стандартӣ (меъёрӣ) буда, давомнокии онҳо аз меъёрҳои ҳадди ниҳоии муқаррарнамудаи қонунгузорӣ зиёд нест. Зарур аст то то ҳар як намуди онро дида бароем.

Намуди асосии вақти корӣ вақти муътадили корӣ мебошад.

Давомнокии вақти кории муътадил тибқи моддаи 67 КМ ҶТ дар як ҳафта набояд аз 40 соат зиёд бошад, ки он ба стандартҳои байналмилалии тибқи муқаррароти Конвенсияи ТБМ № 47 "Дар бораи то 40 соат дар як ҳафта кам кардани вақти корӣ" (1935) ва Тавсияи ТБМ № 116 "Дар бораи кам кардани давомнокии вақти корӣ" асос ёфта, мувофиқат мекунад. Ин меъёри давомнокии ниҳоии вақти корӣ барои кормандони ҳама ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо, инчунин новобаста аз намуди шартномаи меҳнатии басташуда (масалан, шартномаи меҳнатии мӯҳлатнок, кори мавсимӣ) ва давомнокии ҳафтаи кории (панҷ ё шаш рӯз) аз ҷониби корфармо қабулшуда, мебошад.

Истисно барои он кормандоне пешбинӣ шудааст, ки барои ҳифзи меҳнати онҳо КМ ҶТ ё дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ давомнокии вақти кории камкардашударо муқаррар кардаанд (моддаи 68 КМ ҶТ). Ба чунин кормандон мансубанд:

- кормандоне, ки ба синни ҳаждаҳ нарасидаанд;
- занон ва дигар шахсоне, ки уҳдадориҳои оилавӣ доранд;
- кормандони маъюб;
- кормандоне, ки бо корҳои шароити меҳнати зарарнок машғуланд ё хусусияти махсуси кор доранд.

Давомнокии ҳаррӯза ва реҷаи вақти корӣ дар қоидаҳои дохилии меҳнат, шартномаи коллективӣ, дигар санадҳои локалӣ бо нигоҳ доштани давомнокии вақти муқарраршудаи корӣ дар як ҳафта на зиёда 40 соат, дарҷ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, зери мафҳуми вақти кории муътадил давомнокии вақти корие фаҳмида мешавад, ки дар ташкилот тибқи қоидаҳои дохилии меҳнат ва (ё) шартномаи меҳнатӣ бо корманд муқаррар шуда, давомнокии он аз 40 соат дар як ҳафта зиёд нест.

Навъи дуюми вақти корӣ вақти кории кӯтоҳ мебошад.

Вақти кории кӯтоҳ маънои вақти корӣ барои категорияҳои муайяни кормандон тибқи КМ ҶТ ва (ё) қонунҳо ба андозаи камтар нисбат ба вақти кории муътадилро дорад. Мутобиқи моддаи 69 КМ ҶТ давомнокии вақти кутоҳи корӣ на зиёд аз 35 соат дар ҳафта муқаррар шудааст.

Давомнокии кутоҳи вақти корӣ вобаста аз хусусиятҳои физиологии кормандон (синну сол, саломатӣ), шароити меҳнат (шароити хатарнок, зараровар), хусусиятҳои фаъолияти меҳнатӣ (сарбории зиёди зеҳнӣ ва шиддати баланди эҳсосӣ) муқаррар карда

мешавад ва давомнокии ниҳоии имконпазири вақти кории ҳафта барои ин категорияҳои кормандон маҳсуб мешавад. Қонунгузорӣ номгуи мушаххаси чунин корҳоро муаяйн намудааст. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2002, № 521 [7] номгӯи истеҳсолот, сеххо, корҳо, касбу вазифаҳое, ки шароити меҳнати зарарнок ва вазнини кор дар онҳо барои рӯзи кӯтоҳи кор ва рухсатии иловагии ҳарсола ҳуқуқ медиҳад, тасдиқ гардидааст.

Барои кормандони алоҳида, ки ба вақти кутоҳи корӣ ҳуқуқ доранд, илова бар давомнокии умумии он, давомнокии ниҳоии рӯзи корӣ (баст) низ муқаррар карда мешавад.

Давомнокии вақти кутоҳи корӣ метавонад бо шартномаи коллективӣ ё санади меъёрии локалӣ бо назардошти шароити истеҳсолӣ ва иқтисодӣ муқаррар карда шавад.

Агар корманд бо якчанд асос ба давомнокии кутоҳи вақти корӣ ҳуқуқ дошта бошад, пас корфармо вазифадор аст, ки шароити имтиёзноктаро фароҳам орад. Илова бар ин, моддаи 76 КМ ҶТ пешбинӣ мекунад, ки давомнокии рӯзи корӣ (баст) дар арафаи рузҳои иди ғайрикорӣ барои ҳамаи кормандон як соат кам карда мешавад. Дар намудҳои алоҳидаи кор ё дар ташкилотҳои фаъолияти доимидошта, ки чунин кутоҳ кардани давомнокии вақти кор ғайриимкон аст, он бо додани истироҳати иловагӣ ба корманд ё бо розигии ӯ тибқи меъёрҳои муқарраршуда ҳамчун пардохти изофакорӣ ҷуброн карда мешавад.

Агар пеш аз рузи иди ғайрикорӣ рӯзи истироҳат ростояд, пас давомнокии рузи корӣ кутоҳ карда намешавад. Барои кормандоне, ки ҳафтаи кории шашрӯза доранд, давомнокии кор дар арафаи рузи истироҳат аз панҷ соат зиёд буда наметавонад.

Ҳангоми кори шабона (аз соати 22 шаб то соати 6 саҳар) давомнокии вақти корӣ (баст) бидуни кори иловагии минбаъда як соат кам карда мешавад. Аммо, ин қоида нисбати кормандоне, ки махсус барои кори шабона киро карда шудаанд, татбиқ намегардад, агар дар шартномаи коллективӣ тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад. Ҳамзамон, ҷалби баъзе категорияҳои кормандон ба кори шабона манъ шудааст ва ё тартиби махсуси ҷалби онҳо пешбинӣ шудааст (моддаи 77 КМ ҶТ).

Кутоҳ кардани вақти корӣ барои ҳамаи ҳолатҳои дар боло овардашуда меъёрест, ки кам кардани музди меҳнатро ба бор намеорад.

Намуди сеюми вақти корӣ ин вақти кории нопурра мебошад. Вақти кории нопурра ин давомнокии вақти кории ҳаҷмаш камтар нисбат ба музди меҳнати мутаносибан ба вақти кории иҷрошуда мебошад, ки бо мувофиқаи тарафҳо муқаррар карда шуда, дар шартномаи меҳнатӣ бо корманд сабт шудааст.

Мафҳуми вақти кории нопурра ҳам рузи кории нопурра ва ҳам ҳафтаи кории нопурраро дар бар мегирад, яъне метавонад муқаррар карда шавад:

-рузи кории нопурра – кам кардани давомнокии кори ҳаррӯза (баст) ба миқдори муайяни соатҳои корӣ дар тамоми рӯзҳои ҳафтаи корӣ;

-ҳафтаи кории нопурра – кам кардани шумораи рӯзҳои корӣ дар ҳафта ҳангоми нигоҳ доштани давомнокии муқаррарии кори ҳаррӯза (баст);

- мувофиқати рузи кории нопурра ва ҳафтаи кории нопурра – кам кардани давомнокии кори ҳаррӯза (баст) ба миқдори муайяни соатҳои корӣ ҳангоми дар як вақт кам кардани рӯзҳои кории ҳафта.

Кор дар шароити вақти нопурраи корӣ барои корманд боиси ягон маҳдудияти давомнокии рухсатии ҳарсола, ҳисоби собиқаи корӣ ва дигар ҳуқуқҳои меҳнатӣ намегардад (моддаи 71 КМ ҶТ).

Кор дар шароити нопурраи вақти корӣ ба мазмуни шартномаи меҳнатии корманд ҳамчун яке аз шартҳои зарурӣ дохил карда мешавад ва дар фармоиш оид ба қабул ба кор инъикос меёбад, аммо дар дафтарчаи меҳнатӣ нишон дода намешавад.

Ҳангоми ҷорӣ намудани низоми вақти нопурраи корӣ давомнокии вақти корӣ наметавонад аз нисфи меъёри моҳонаи вақти корӣ камтар ва музди меҳнат аз андозаи ҳадди ақали муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон камтар бошанд.

Вақти корӣ дар корҳои берун аз меъёрҳои муқарраршудаи вақти корӣ. Вақти кории муътадил (ҳафтаи кории 40-соата) набояд аз ҳади муқарраршуда зиёд бошад. Аммо,

КМ ҶТ ва дигар қонунҳо метавонанд барои ин қоида истисно муқаррар кунанд, агар корманд бо ташаббуси корфармо тавонад корҳоро берун аз вақти муътадили корӣ иҷро кунад. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ду чунин ҳолатро пешбинӣ мекунад: изофакорӣ (моддаи 79) ва кори ба меъёр гирифтанашуда (моддаи 99).

Тибқи моддаи 1 КМ ҶТ зери мафҳуми изофакорӣ – коре, фаҳмида мешавад, ки корманд бо амри корфармо зиёда аз давомнокии вақти кории ҳаррӯзаи барои корманд муқаррargardида ва ё зиёда аз миқдори муқаррарии соатҳои кории давраи баҳисобгирӣ иҷро мекунад. Изофакорӣ бо розигии корманд дар асос ва бо тартибе, ки корфармо бо мувофиқаи намояндагони кормандон муқаррар намудааст, истифода бурда мешавад. Корфармо ӯҳдадор аст ҳангоми изофакорӣ бехатарии меҳнат ва шароити муътадили истеҳсолӣ ва иҷтимоию маиширо таъмин намояд. Ҷалби кормандон ба изофакорӣ бо риояи маҳдудиятҳое, ки КМ ҶТ нисбати кормандони маъюб, занон, шахсони дорои ӯҳдадориҳои оилавӣ ва ноболиғон муқаррар намудааст, сурат мегирад. КМ ҶТ ҳангоми 12 соат будани давомнокии баст, инчунин дар корҳое, ки шароиташон махсусан вазнин ва махсусан зарарнок мебошанд, изофакориро манъ кардааст.

Инчунин, давомнокии вақти изофакорӣ дар баъзе ҳолатҳо маҳдуд карда мешавад. Мисол, набояд дар давоми ду рӯз пай дар пай беш аз ду соат дар корҳое, ки шароити меҳнати вазнин ва ё зарарнок доранд ва беш аз чор соат дар дигар корҳо кормандон ба изофакорӣ ҷалб карда шаванд.

Барои ҳар як корманд изофакорӣ дар як сол набояд аз 120 соат зиёд бошад.

Иҷрои корҳое низ пешбинӣ мешаванд, ки ҳамчун изофакорӣ ҳисобида намешаванд, аз ҷумла (моддаи 80 КМ ҶТ):

- иҷрои корҳое, ки барои мудофиаи кишвар, пешгирӣ ва рафъи оқибатҳои офатҳои табиӣ ва хатари умум зарур мебошанд;

- иҷрои корҳо барои рафъи ҳолатҳои тасодуфӣ ва ғайричашмдошт, ки фаъолияти муътадили истеҳсолотро халалдор месозанд;

- зарурати ба охир расонидани корҳои шурӯъгардида, ки ба иҷро расонидани онҳо бинобар сабабҳои техникӣ, ғайричашмдошт, тасодуфан ба таъхир афтодани истеҳсолот дар давоми вақти муқаррарии корӣ ғайриимкон аст (агар қатъи кори шурӯъгардида боиси харобии маводу таҷҳизот гардад);

- иҷрои корҳои муваққатӣ оид ба таъмир ва барқарорсозии таҷҳизоту иншооте, ки вайрон будани онҳо боиси қатъ шудани кори аксарияти кормандон мегардад;

- давом додани кор дар истеҳсолоти муттасил амалкунанда дар сурати ба кор ҳозир нашудани корманди ивазкунанда, дар ин ҳолат корфармо ӯҳдадор аст, ки барои бо корманди дигар иваз намудани корманди навбатдор чораҳои фаврӣ андешад;

- иҷрои корҳои боркунӣ ва борфарорӣ ва корҳои ба он вобаста дар нақлиёт дар сурати зарурати холӣ кардани анборҳои ташкилоти нақлиёт, инчунин барои бор кардан ва фаровардани борҳои воситаи нақлиёт ба мақсади пешгирии ҷамъшавии бор дар нуқтаҳои интиқолу қабули бор ва бекористии воситаҳои нақлиёт.

Коре, ки аз вақти муқарраршудаи кор зиёд аст, наметавонад изофакорӣ бошад, агар онро корманд дар шароити вақти кории ба меъёр гирифтанашуда иҷро кунад. Кори изофакор бояд дуруст ҳуҷҷатгузорӣ карда шавад (бо фармон ё дастури корфармо ва розигии хаттии корманд дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун) ва аз ҷониби корфармо ба ҳисоб гирифта шавад.

Андоза ва шаклҳои ҷуброн барои коркард тибқи моддаи 154 КМ ҶТ муқаррар карда шудааст. Тибқи он ҳар соати кории зиёда аз вақти муқаррарӣ чунин пардохт карда мешавад:

- ба кормандони музди меҳнаташон корбайъ - на камтар аз нархномаи дукаратаи корбайъ;

- ба кормандони музди меҳнаташон вақтбайъ, инчунин ба онҳое, ки маоши вазифавӣ (мансабӣ) мегиранд - на камтар аз меъёри (маоши) дукаратаи соатбайъ.

Бо созиши тарафҳо корфармо ба корманде, ки зиёда аз вақти муқаррарӣ кор кардааст, рӯзи дигари истироҳат додан мумкин аст.

Дар ин маврид ба кормандоне, ки дар доираи меъёри якмоҳаи вақти корӣ кор карда, моҳона мегиранд, музди меҳнат илова ба моҳона на камтар аз андозаи яккаратаи ставкаи соатбайъ ё рӯзбайъ ва агар кор зиёда аз меъёри якмоҳа иҷро шуда бошад, музди меҳнат ба андозаи на кам аз ставкаи дукаратаи соатбайъ ё рӯзбайъ илова ба моҳона пардохт карда мешавад. Барои кори зиёда аз вақти муқаррарӣ, дар рӯзҳои иди ғайрикорӣ ва истироҳат мукофот аз рӯи музди яккаратаи нархномаи вақти корбайъ ё аз рӯи меъёри тарифии яккарата ҳисоб карда мешавад.

Вақти кории ба меъёр гирифтанашуда - реҷаи махсуси корӣ мебошад, ки мувофиқи он кормандони алоҳида метавонанд бо фармоиши корфармо дар ҳолати зарурӣ баъзан дар иҷрои вазифаҳои меҳнатии худ берун аз вақти муқарраршудаи корӣ ҷалб карда шаванд. Вақти кории ба меъёр гирифтанашуда одатан барои кормандоне муқаррар карда мешавад, ки кори онҳо имкони баҳисобгирии дақиқро надорад. Ба чунин кормандон кормандони идораи хоҷагӣ, техникӣ ва ғайра дохил мешаванд, ки меҳнати онҳо дар давоми рузи корӣ дақиқ ба ҳисоб гирифта намешавад, онҳо вақти кориро бо салоҳдиди худашон тақсим мекунанд; вакти кории онҳо бо назардошти хусусияти корашон ба қисмҳои давомнокии номуайян ҷудо мешавад. Изофакорӣ ва кори ба меъёр гирифтанашуда аз якдигар фарқияти назаррас доранд.

Реҷа ва баҳисобгирии вақти корӣ. Дар илми ҳуқуқи меҳнат зери мафҳуми реҷаи вақти корӣ тартиби тақсимоти вақти корӣ дар давраи муайян (қисми равшании шабонаруз, соатҳои шабона ва рузона, ҳафтаи тақвимӣ, моҳ, семоҳа ва ғ.) фаҳмида мешавад.

Реҷаи вақти корӣ бо шартнома ва созишномаи коллективӣ ё қоидаҳои дохилии ташкилот мувофиқи КМ ҶТ ва қонунҳо муқаррар карда мешавад. Барои корманди мушаххас бо мувофиқаи тарафҳо мумкин аст ҷадвали кории инфиродӣ муқаррар кардан шавад.

Реҷаи вақти корӣ бояд унсурҳои зеринро дар бар гирад:

-давомнокии ҳафтаи корӣ;

-давомнокии кори ҳаррӯза (баст), аз ҷумла кори нопурраи рӯзи корӣ (баст);

-шумораи бастҳо дар як рӯз шабонаруз;

-вақти оғоз ва анҷоми кор;

-вақти танаффусҳо дар давоми кор, аз ҷумла танаффусҳо барои истироҳат ва хӯрокхурӣ, ки дар чорчубаи вақти мушаххас муайян шудаанд;

-иваз кардани рӯзҳои корӣ ва ғайрикорӣ;

-кори дар шароити рузи кории ба меъёргирифтанашуда барои гуруҳи алоҳидаи кормандон.

Реҷаи вақти корӣ аз вақти кории ташкилот фарқ мекунад, зеро онҳо метавонанд мувофиқат накунанд.

Одатан, реҷаи вақти корӣ ба намудҳои зерин ҷудо карда мешавад:

1) Реҷаи умумӣ. Барои ҳама ё аксарияти кормандони корфармо муқаррар шудааст. Чунин реҷаҳо, чун қоида, ҳафтаи кории панҷрӯза бо ду рӯзи истироҳат ё ҳафтаи кори шашрӯза бо як рӯзи истироҳат мебошанд.

2) Реҷаи махсус. Барои категорияҳои муайяни кормандон муқаррар карда мешавад масалан, вақти кории чандир, вақти кории бамеъёргирифтанашуда ва ғ.

Барои кормандоне, ки вақти кориашон аз қоидаҳои умумии муқарраркардаи корфармо фарқ мекунад, хусусиятҳои он бояд дар шартномаи меҳнатӣ инъикос карда шаванд.

Инҷо намудҳои реҷаи махсусро дида мебароем. Вақти кории ба меъёргирифтанашуда ҳамчун реҷаи махсуси кор, чун қоида ҳангоми бастани шартномаи меҳнатӣ мувофиқа мешавад ва ба корманд иҷрои вазифаҳои меҳнатии худро дар ҳолати зарурӣ, берун аз вақти муқарраршудаи корӣ, пешбинӣ менамояд.

Реҷаи чандирии вақти корӣ шакли ташкили вақти корие мебошад, ки дар он барои кормандони алоҳида ё коллективҳои воҳидҳои сохторӣ (ҳудудҳои муайян) худтанзимкунии оғоз, анҷом ва давомнокии умумии рӯзи корӣ иҷозат дода шудааст. Ҳангоми кор дар ин

реҷа оғоз, анҷом ё давомнокии умумии рӯзи корӣ бо мувофиқаи тарафҳо муайян карда мешавад. Вақт метавонад тавре муқаррар карда шавад, ки дар давоми он корманд бояд дар ҷои кор бошад ва вазифаҳои худро иҷро кунад. Дар вақтҳои дигар, ӯ метавонад корро бо салоҳдиди худ оғоз ва анҷом диҳад. Корфармо вазифадор аст, ки дар давраи ҳисоботии дахлдор (рӯзи корӣ, ҳафта, моҳ ва дигар давраҳо) шумораи умумии соатҳои кории кормандро кор карда бароияд.

Яке аз шаклҳои соатҳои кории чандир ин ҷадвали ғалаёни корӣ аст. Ин як усули корест, ки дар он мӯҳлати кор дар ҷои кор муқаррар карда мешавад, ки дар доираи он ба кормандон иҷозат дода мешавад, ки корро бо салоҳдиди худ оғоз ва анҷом диҳанд.

Кори баставӣ (моддаи 103 КМ ҶТ) бо мақсади самараноктар истифода бурдани таҷҳизот, зиёд кардани ҳаҷми маҳсулот ё хизматрасониҳои пешниҳодшуда, инчунин дар ҳолатҳое ҷорӣ карда мешавад, ки давомнокии раванди истеҳсолот аз давомнокии вақти иҷозатдодашудаи кори ҳаррӯза зиёд бошад. Дар ин ҳолат, вақти корӣ барои як ё якчанд баст пешбинӣ мешавад. Дар сурати кори баставӣ, ҳар як гурӯҳи кормандон бояд корро дар тӯли вақти муқарраршудаи вақти корӣ мутобиқи ҷадвали баст анҷом диҳанд. Ҷадвали басти корӣ аз ҷониби корфармо бо назардошти фикри мақомоти намояндагии кормандон таҳия карда мешавад ва на дертар аз як моҳ то мавриди амал қарор гирифтани он ба кормандон хабар дода мешавад. Дар давоми ду баст кор кардан манъ аст. Тақсимоти рӯзи корӣ ба қисмҳо тибқи КМ ҶТ дар он ҷойҳое иҷозат дода мешавад, ки бо сабаби хусусияти хоси меҳнат зарур аст, инчунин ҳангоми истеҳсолоте, ки шиддатнокии он дар давоми рӯзи корӣ (баст) яксон нест. Дар ин ҳолат, рӯзи кориро ба қисмҳо ҷудо кардан мумкин аст, то ки вақти умумии кор аз давомнокии муқарраршудаи кори ҳаррӯза зиёд набошад. Тақсимоти рӯзи корӣ ба қисмҳо аз ҷониби корфармо дар асоси санади меъёрии локалӣ, ки бо назардошти фикри мақоми интихобии ташкилоти ибтидоии иттифоқи касаба қабул шудааст, амалӣ карда мешавад. Дар ҳолатҳои муайян тақсимоти рӯзи корӣ ба қисмҳо бо муқаррароти дахлдори амалкунанда нисбати кормандони соҳаҳои алоҳидаи иқтисод муқаррар карда мешавад.

Ҳангоми усули кории баставӣ баҳисобгирии ҷамъбастии вақти корӣ муқаррар карда мешавад ва реҷаи кор ва истироҳат дар давраи ҳисоботӣ бо ҷадвали корӣ дар баст танзим карда мешавад. Моддаи 178 КМ ҶТ кафолатҳо ва ҷубронҳоро барои шахсоне, ки дар реҷаи баставӣ кор мекунанд, муқаррар менамояд.

Баҳисобгирии вақти корӣ. Корфармо уҳдадор аст вақти кориро, ки ҳар як корманд иҷро намудааст, аз ҷумла соатҳои изофакориро сари вақт ва дақиқ ҳисоб кунад (қисми 1 моддаи 81 КМ ҶТ). Вобаста ба давомнокии вақти корӣ дар давраи тақвимӣ (барои як рӯз, ҳафта, моҳ ва зиёда аз он), реҷаҳо бо баҳисобгирии ҳаррӯза, ҳафтаина ва маҷмӯии вақти корӣ фарқ мекунанд.

Ҳангоми ҳафтаи кории панҷрӯза ё шашрӯза, баҳисобгирии вақти кории ҳафтаина ё ҳаррӯза бурда мешавад. Ҳангоми баҳисобгирии ҳафтаина, давомнокии кори ҳаррӯза тибқи ҷадвал пешбинӣ мешавад ва метавонад дар рӯзҳои гуногун фарқ кунад ва ҳангоми баҳисобгирии ҳаррӯза, давомнокии ҳаррӯзаи кор тибқи қоидаҳои дохилии меҳнат ё ҷадвали баст пешбинӣ шуда, асосан ҳар рӯз яксон аст. Аз ин рӯ, асосан реҷаи корӣ бо баҳисобгирии вақти кории ҳаррӯза ва ҳафтаина аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Ҳангоми иҷрои намудҳои алоҳидаи кор ё дар баъзе ташкилотҳое, ки тибқи шароити истеҳсолот (кор) соатҳои кории ҳаррӯза ё ҳафтаина барои ин категорияи кормандон риоя карда намешаванд, ҷорӣ намудани баҳисобгирии ҷамъбастии вақти корӣ иҷозат дода мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо, ҷорӣ намудани баҳисобгирии ҷамъбастии вақти корӣ дар қонун пешбинӣ шудааст.

Баҳисобгирии ҷамъбастӣ барои он ҷорӣ карда мешавад, ки давомнокии вақти корӣ дар давраи ҳисоботӣ (моҳ, семоҳа ва давраҳои дигар, вале на бештар аз як сол) аз шумораи муқаррарии вақти корӣ зиёд набошад (миқдори умумии соатҳои кории корманд ба ҳисоби миёна дар давраи ҳисоботӣ). Зимнан, давомнокии вақти кории ҳаррӯза ё ҳафтаина тибқи ҷадвал метавонанд ба ҳадди муайян аз давомнокии муқаррарии рӯзи корӣ ва ҳафтаи корӣ фарқ кунанд.

Норасой ва ё барзиёдии соатҳои корӣ мутаносибан дар доираи давраи ҳисоботӣ (моҳ, семоҳа ва ғ.) тавре зам ё тарҳ карда мешаванд, ки дар маҷмӯъ соатҳои корӣ ба меъёри соатҳои давраи ҳисоботии дахлдор баробар бошанд. Кори барзиёд аз миқдори муқаррарии соатҳои корӣ дар давраи ҳисоботӣ изофакорӣ мебошад, ки бо музди зиёд ё мувофиқи дархости корманд бо додани вақти истироҳати иловагӣ ҷуброн карда мешавад.

Вақти корӣ дар варақаҳои (табели) баҳисобгирии вақти кории намунааш тасдиқшуда қайд карда мешавад. Варақаи баҳисобгирии вақти корӣ дар як нусха аз ҷониби шахси ваколатдор тартиб дода шуда, бо имзои роҳбари воҳиди сохторӣ ва корманди хадамоти кадрҳо барои ҳисоб кардани музди меҳнат ба муҳосиботи ташкилот пешниҳод карда мешавад.

Хулоса. Маълум гардид, ки вақти корӣ категорияи бисёрҷанбаи ҳуқуқи меҳнат мебошад, ки **ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодиро** дар бар мегирад. Равишҳои илмии олимон хусусияти меъёрӣ ва чаҳорчӯбаи ташкилии вақти кориро таъкид мекунанд, дар ҳоле ки равишҳои байналмилалӣ ба ҳифзи саломатии кормандон, шаклҳои чандири шуғл ва мувозинати меҳнат ва истироҳат равона шудаанд.

Муқоисаи равишҳои илмӣ ва байналмилалӣ имкон медиҳад ҳам хусусиятҳои умумӣ ва ҳам фарқиятҳоро муайян намуд. Умумият дар он зоҳир мегардад, ки вақти корӣ ҳамчун давраи иҷрои вазифаи меҳнатӣ ва ҳамчун меъёри меҳнат фаҳмида мешавад. Дар айни замон, равишҳои байналмилалӣ бештар ба мувозинати манфиатҳои корманд ва корфармо, ҳифзи саломатӣ ва таъмини шароити муносиби меҳнат равона шудаанд, дар ҳоле ки дар доктринаи илми меҳнат ба ҷанбаҳои меъёрию ташкилии танзими вақти корӣ бартарӣ дода мешавад

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин равишҳо аҳамияти махсус доранд. Кодекси меҳнати ҶТ, вақти кориро ҳамчун вақте муайян мекунад, ки дар давоми он корманд ӯҳдадор аст вазифаҳои меҳнатии худро иҷро намояд ва дар маҷмӯъ ин равиш ба мавқеъҳои классикии доктриналӣ пайравӣ мекунад. Бо вуҷуди ин, дар шароитиислоҳоти қонунгузории меҳнат ва густариши шаклҳои ғайристандартии шуғл, татбиқи меъёрҳои байналмилалии ТБМ, хусусан дар қисми низомҳои чандири вақти корӣ, ҳисоби корҳои изофакорӣ ва таъмини тавозун байни меҳнат ва истироҳат, аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Ҳамин тариқ, мавқеъҳои илмии олимони соҳаи ҳуқуқи меҳнат ва байналмилалӣ заминаи методологиро барои такмили минбаъдаи танзими ҳуқуқии вақти корӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам меоранд. Мутобиқсозии онҳо бо назардошти шароити иҷтимоӣ-иқтисодии миллӣ ба баланд бардоштани самаранокии қонунгузории меҳнат ва таҳкими кафолатҳои ҳуқуқи меҳнатии кормандон мусоидат менамояд.

Қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар маҷмӯъ бо мавқеъҳои классикии доктриналӣ мувофиқ аст, аммо мутобиқсозии стандартҳои байналмилалии ТБМ, махсусан дар қисми низомҳои чандири вақти корӣ, ҳисоби корҳои иловагӣ ва механизми муҳофизати иҷтимоӣ, имкон медиҳад, ки самаранокии танзими ҳуқуқии меҳнат баланд бардошта шавад ва кафолатҳои ҳуқуқии кормандон тақвият дода шаванд.

Муқоисаи равишҳо нишон дод, ки зарурати **мутобиқсозии қонунгузории миллӣ бо меъёрҳои байналмилалӣ** вуҷуд дорад, ки ин ба таъмини мувозинати манфиатҳои кормандон ва корфармоён, баланд бардоштани ҳифзи иҷтимоӣ ва мутобиқсозии ҳуқуқи меҳнат ба шароити муосири иқтисодӣ ва технологӣ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, бо тағйиру иловаҳо ба 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе, 2019. – 126 с.
2. Конвенсияи ТБМ, № 47 "Дар бораи то 40 соат дар як ҳафта кам кардани вақти корӣ" (1935) //https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@normes/documents/normativeinstrument/wcms_c047_ru.htm

3. Конвенсияи ТБМ № 171 "Дар бораи кори шабона" (1990) // https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@normes/documents/normativeinstrument/wcms_c171_ru.htm.

4. Тавсияи ТБМ №116 “Дар бораи кам кардани давомнокии вақти корӣ» (1962) // https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@normes/documents/normativeinstrument/wcms_r116_ru.htm.

5. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, № 1329 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2016. - № 7. - Мод. 604.

6. Закон 2 июня 1897 г. о нормировке рабочего времени… Спб., 1898//https://minfin.gov.ru/ru/document/?id_4=130429-rossiya._ministerstvo_finansov._zakon_2_iyunya_1897_g._o_normirovke_rabochego_vremeni_spb._1898.

7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2002, № 521 “Дар бораи номгӯи истеҳсолот, сехҳо, корҳо, касбу вазифаҳое, ки шароити меҳнати зарарнок ва вазнини кор дар онҳо барои рӯзи кӯтоҳи кор ва рухсатии иловагии ҳарсола ҳуқуқ медиҳад” // Қарорҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2002. декабр.

8. Гинцбург Л. Я. Рабочее время и время отдыха в трудовом праве. - М.: Юридическая литература, 1975. — 240 с.

9. Гусов К. Н., Толкунова В. Н. Трудовое право России: учебник. - М.: Проспект, 2019. - 560 с.

10. Лушникова М. В., Лушников А. М. Курс трудового права: учебник: в 2 т. Т. 2. - М.: Статут, 2018. - 640 с.

УДК 316.33:34

ҲУҚУҚ ҲАМЧУН НИЗОМИ НАЗОРАТИ ИҶТИМОӢ: АСОСҲОИ СОТСИОЛОГИЯИ ҲУҚУҚ ДАР ЗАМОНИ ТАҒЙИРОТИ ИҶТИМОӢ

ШАРИПОВ АБДУЛВАҲОБ МАЪДИЕВИЧ

муаллими калони факултаи ҳуқуқ ва гумруки кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳи ва соҳибкории Тоҷикистон, 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Тел.: (+992) 985085842. E-mail: sharifjon737@gmail.com

Дар мақолаи мазкур паҳлуҳои гуногуни масъалаи сотсиологияи ҳуқуқ дар ҷомеаи навин таҳлил ва баррасӣ карда шудааст. Барои Тоҷикистон, ки дар марҳилаи давомдори ислоҳоти иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ қарор дорад, таҳқиқоти сотсиологӣ дар бораи муносибати воқеии мардум ба қонун, сатҳи боварӣ ба институтҳои ҳуқуқӣ, хусусиятҳои фарҳанги ҳуқуқӣ ва роҳҳои ғайрирасмии ҳаллу фасли низоъҳо аҳамияти хос доранд. Ташаккули мактаби миллӣ дар соҳаи сотсиологияи ҳуқуқ ба ҳамгироии таҷрибаи байналмилалӣ бо хусусиятҳои фарҳангӣ-маънавӣ ва институтсионалии ҷомеаи тоҷик такя хоҳад кард. Аз нигоҳи методологӣ, мақола ба принсипҳои умумии сотсиология асос меёбад, ки дар адабиёти омӯзишӣ ва назариявии тоҷикӣ шарҳ дода шудаанд. Сотсиологияи ҳуқуқ ҳамчун зерсоҳаи махсуси сотсиологияи институтҳо ва назорати иҷтимоӣ, вале дорои робитаҳои зич бо назарияи давлат ва ҳуқуқ ва илмҳои ҳуқуқӣ баррасӣ мегардад.. Дар оянда зарурати таҳқиқоти васеъмиқёс бо истифодаи усулҳои муосири сотсиологӣ ва таҳлили байнисоҳавӣ – бо иштироки ҳуқуқшиносон, сотсиологҳо, сиёсатшиносон ва психологҳо – ба миён меояд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, сотсиология, сотсиологияи ҳуқуқ, иҷтимоӣ, ҷомеа, қонуникунонӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, ташаккул, миллӣ, муносибатҳо, қонун, низоъҳо, аҳамият, институт, институти ҳуқуқ, илм, рушд.

ПРАВО КАК СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ: ОСНОВЫ СОЦИОЛОГИИ ПРАВА В ЭПОХУ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕРЕМЕН

ШАРИПОВ АБДУЛВАХОБ МАДИЕВИЧ

Старший преподаватель факультета права и таможни кафедры истории и философии Таджикского международного университета туризма и предпринимательства, 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Тел.: (+992) 985085842. Эл. почта: sharifjon737@gmail.com

В данной статье анализируются и рассматриваются различные аспекты вопроса социологии права в современном обществе. Для Таджикистана, находящегося на стадии социальных и правовых реформ, особое значение имеют социологические исследования фактического отношения людей к праву, уровня доверия к правовым институтам, особенностей правовой культуры и неформальных способов разрешения конфликтов. Формирование национальной школы в области социологии права будет опираться на интеграцию международного опыта с культурными, духовными и институциональными особенностями таджикского общества. С методологической точки зрения статья основана на общих принципах социологии, изложенных в таджикской педагогической и теоретической литературе. Социология права считается особой подотраслью социологии институтов и социального контроля, но тесно связанной с теорией государства и права, а также юридическими науками. В будущем возникнет потребность в масштабных исследованиях с использованием современных социологических методов и междисциплинарного анализа – с участием юристов, социологов, политологов и психологов.

Ключевые слова: право, социология, социология права, социальный, общество, легализация, правовая культура, формирование, национальные, отношения, право, конфликты, значение, институт, институт права, наука, развитие

LAW AS A SYSTEM OF SOCIAL CONTROL: FOUNDATIONS OF THE SOCIOLOGY OF LAW IN TIMES OF SOCIAL CHANGE

SHARIPOV ABDULVAHOB MADIEVICH
Senior Lecturer, Faculty of Law and Customs, Department of History and Philosophy, Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. Tel.: (+992) 985085842. E-mail: sharifjon737@gmail.com

This article analyzes and considers various aspects of the issue of the sociology of law in a modern society. For Tajikistan, which is in the ongoing stage of social and legal reforms, sociological research on the actual attitude of people to the law, the level of trust in legal institutions, the characteristics of legal culture and informal ways of resolving conflicts are of particular importance. The formation of a national school in the field of sociology of law will rely on the integration of international experience with the cultural, spiritual and institutional characteristics of Tajik society. From a methodological point of view, the article is based on the general principles of sociology, which are explained in Tajik educational and theoretical literature. The sociology of law is considered a special subfield of the sociology of institutions and social control, but with close ties to the theory of the state and law and legal sciences. In the future, there will be a need for large-scale research using modern sociological methods and interdisciplinary analysis - with the participation of lawyers, sociologists, political scientists, and psychologists.

Keywords: law, sociology, sociology of law, social, society, legalization, legal culture, formation, national, relations, law, conflicts, significance, institute, institute of law, science, development.

Муқаддима

Дар шароити муосир, хусусан дар ҷомеаҳои гузаришӣ, мисли Тоҷикистон, муносибати ҷомеа ва шахс бо ҳуқуқ ва ниҳодҳои ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои калидии таҳқиқоти иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Аз як тараф, қонунгузорӣ пайваста нав мешавад, стратегияҳо ва консепсияҳои нави ислоҳоти ҳуқуқӣ қабул мегарданд, аз ҷониби дигар рафтори воқеии одамон, сатҳи боварӣ ба судҳо ва тартиботи ҳуқуқӣ, инчунин фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ тағйир меёбанд [2, с.14]. Сотсиологияи ҳуқуқ маҳз ба ҳамин падидаҳо – робитаи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва рафтори воқеии иҷтимоӣ, муносибати гурӯҳҳои гуногун ба қонун, тарзи амал кардани ниҳодҳои судӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, механизмҳои легитимноксозӣ ва иҷроиши қонун диққат медиҳад [8, с.4]. Ҳуқуқ дар ин ҷо на танҳо ҳамчун матни қонун, балки ҳамчун ниҳод ва системаи назорати иҷтимоӣ фаҳмида мешавад, ки бо дигар шаклҳои назорат – ахлоқ, урфу одат ва дин – дар ҳамкорӣ ва ё рақобат қарор дорад [4, с.20].

Аҳамияти мавзуъ дар шароити имрӯза бо чанд омил алоқаманд аст: ислоҳоти маъмурӣ ва судӣ, мубориза бо коррупсия, такмили қонунгузории ҷавобгӯи талаботи байналмилалӣ, ҳамчунин зарурати боло бурдани сатҳи шуури ҳуқуқии аҳолӣ, махсусан ҷавонон. Тадқиқотҳои ҳуқуқшиносӣ бештар ба таҳлили матнҳои қонун ва таҷрибаи судӣ нигаронда шудаанд, дар ҳоле ки ҷанбаҳои сотсиологӣ – муносибати аҳолӣ ба қонун, сатҳи боварӣ, механизмҳои ғайрирасмии ҳаллу фасли низоъҳо то ҳол камтар омӯхта шудаанд [1, с.11].

Баррасии адабиёти илмӣ. Дар адабиёти илмии ҳам хориҷӣ ва ҳам ватанӣ мушкилоти сотсиологияи ҳуқуқ аз чанд ҷанба баррасӣ мешавад. Дар корҳои В.М. Сырых ва А.Н. Медушевский сотсиологияи ҳуқуқ пеш аз ҳама ҳамчун таҳқиқи вазифаҳои иҷтимоии ҳуқуқ, робитаи он бо қудрат, баробарӣ ва нобаробарӣ, механизмҳои легитимкунонии ҳокимият ва нақши институтҳои ҳуқуқӣ дар

низоми назорати иҷтимоӣ шарҳ дода мешавад. Муаллифон нишон медиҳанд, ки бидуни фаҳмиши робитаи қонун бо рафтори воқеии гурӯҳҳои иҷтимоӣ, бо эътиқодҳо ва интизориҳои шаҳрвандон, худи мафҳуми «ҳуқуқ ҳамчун институт» нопурра мемонад. Дар адабиёти русзабон инчунин ба масъалаҳои фарҳанги ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, муносибати ҷавонон ба ҳуқуқ ва таъсири институтҳои судӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба тартиботи иҷтимоӣ таваҷҷуҳи хоса дода мешавад.

Дар муҳити илмии Тоҷикистон ва кишварҳои пасошӯравӣ сотсиологияи ҳуқуқ то ҳол бештар ҳамчун канори таҳқиқоти умумӣ оид ба сотсиологияи институтҳо, ислоҳоти иҷтимоӣ ва идоракунӣ баррасӣ мегардад. Асарҳо ва маводи таълимии Қодиров, Миралиён ва дигар муаллифон бештар ба шарҳи умумии мафҳумҳои сотсиологӣ, сохтори ҷомеа ва институтҳои иҷтимоӣ бахшида шудаанд, аммо унсурҳои робитаи қонун бо назорати иҷтимоӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ тадриҷан ба матни таълимӣ ворид мешаванд. Тадқиқоти махсус оид ба фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва ҳуқуқ ҳамчун воситаи назорати иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки таваҷҷуҳ ба ин мавзӯъ афзоиш меёбад, вале то ҳол таҷрибаи эмпирикии васеъ ва таҳлили муфассали вазъияти Тоҷикистон ва ҷомеаҳои гузаришӣ намерасад. Ин мақола маҳз ба пур кардани ҳамин холигӣ саҳм гузошта, кӯшиш мекунад дастовардҳои назариявии мактабҳои русӣ ва хориҷиро бо контексти иҷтимоӣ-фарҳангии тоҷикӣ пайваст намояд.

Методологияи таҳқиқот. Асоси методологии ин таҳқиқотро назариёти умумии сотсиологияи ниҳодҳо ва назорати иҷтимоӣ, инчунин муносибати функсионалӣ ба нақши ҳуқуқ дар ҷомеа ташкил медиҳад. Ҳуқуқ ба сифати институти иҷтимоӣ ва ҳамчун воситаи махсуси назорати иҷтимоӣ баррасӣ мешавад, ки дар ҳамбастагӣ бо ахлоқ, урфу одат ва дин амал мекунад; аз ин рӯ дар таҳлил на танҳо меъёрҳои расмии ҳуқуқӣ, балки механизмҳои ғайрирасмии танзими рафтор, интизориҳои иҷтимоӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ ба назар гирифта мешаванд. Таҳқиқот бар баррасии муқоисавии манбаъҳои назариявӣ, таҳлили мундариҷаи санадҳои ҳуқуқӣ, барномаҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ва натиҷаҳои тадқиқотҳои мавҷудаи сотсиологӣ оид ба шуури ҳуқуқии ҷавонон ва муносибати аҳолӣ ба институтҳои ҳуқуқӣ такя мекунад.

Гарчанде ин мақола пеш аз ҳама хусусияти назариявӣ-консептуалӣ дорад, дар он ҳамзамон самтҳои муайяни тадқиқоти эмпирикӣ пешниҳод мешаванд, ки метавонанд дар марҳилаҳои минбаъда амалӣ гарданд: пурсишҳои оммавӣ дар бораи сатҳи боварӣ ба судҳо ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тадқиқоти махсуси шуури ҳуқуқии ҷавонон, мусоҳибаҳои амиқ ва таҳқиқоти этнографӣ оид ба таҷрибаи ғайрирасмии ҳаллу фасли низоъҳо. Истифодаи омехтаи усулҳо – аз пурсишҳои оморӣ то таҳлили мазмун ва мусоҳибаҳои нимсохторёфта – ба муаллиф имкон медиҳад, ки дар оянда робитаи байни «ҳуқуқи навишта» ва «ҳуқуқи амалкунанда», байни тасаввуроти расмии қонун ва таҷрибаи ҳаррӯзаи шаҳрвандонро дар шароити ҷомеаи гузаришии тоҷикӣ амиқтар боз кунад.

Натиҷаи таҳқиқот. Дар илм мафҳумҳои гуногуни «сотсиологияи ҳуқуқ» вуҷуд доранд, аммо аксари муаллифон бар онанд, ки ин соҳа ҳуқуқро дар робита бо ҷомеа меомӯзад. В.М. Сырых сотсиологияи ҳуқуқро ҳамчун илм дар бораи қонун ва институтҳои ҳуқуқӣ дар фаъолияти воқеии онҳо, ҳамчун механизмҳои танзими рафтори иҷтимоӣ ва назорати иҷтимоӣ тавсиф мекунад [8, с.47]. А.Н. Медушевский таъкид мекунад, ки сотсиологияи ҳуқуқ ҳадафи худро дар омӯзиши вазифаҳои иҷтимоии ҳуқуқ, иртиботи он бо қудрат, баробарӣ ва нобаробарӣ, инчунин дар раванди легитимкунонии ҳокимият мебинад [4, с.32].

Аз ҳамин мавқеъ, **предмети сотсиологияи ҳуқуқ** ин маҷмӯи муносибатҳои байни ҳуқуқ, ниҳодҳо ва рафтори иҷтимоии одамон, шаклҳои дарк ва қабул ё рад кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ, механизмҳои иҷрои онҳо дар амал, нақши судҳо, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар ниҳодҳо ҳамчун субъекти назорати иҷтимоӣ мебошад [1, с.41].

Дар адабиёти тоҷикӣ низ нишон дода мешавад, ки сотсиология на танҳо объект ва предмети хоси худро дорад, балки бо илмҳои дигар, аз ҷумла ҳуқуқшиносӣ, зич алоқаманд аст. Ҳамзамон, ахлоқ, урфу одат ва дин низ ба рафтори одамон таъсир мерасонанд, вале бештар дар зинаҳои ғайрирасмӣ, тавассути фишорҳои ҷомеаи маҳаллӣ, эътибор, обрӯ ва ғайра [5, с.34].

Сотсиологияи ҳуқуқ аз нуқтаи назари функсионализм ва назарияҳои институтсионалӣ вазифаҳои иҷтимоии ҳуқуқро тавсиф мекунад.

- функсияи танзимкунӣ – танзими муносибатҳои иҷтимоӣ бо роҳи муайян кардани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо, тартиби шартномаҳо, қонунӣ кардани ҳолатҳо;

- **функсияи муҳофизатӣ** – ҳифзи арзишҳо, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, амният, тартиботи ҷамъиятӣ;
- **функсияи таълимӣ (тарбиявӣ)** – ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ тавассути таъсир ба арзишҳо ва рафтори одамон.

Таҳқиқот таъкид мекунад, ки қонун ҳамчун воситаи назорати иҷтимоӣ вазифаҳои танзимкунанда, муҳофизатӣ, таълимӣ ва муттаҳидкунандаро иҷро мекунад. Вазифаи танзимкунанда дар муқаррар кардани қоидаҳои умумии рафтор ифода меёбад; вазифаи муҳофизатӣ дар ҳифзи арзишҳо ва муассисаҳои калидии иҷтимоӣ ифода меёбад; вазифаи таълимӣ дар ташаккули огоҳии ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ ифода меёбад; ва вазифаи муттаҳидкунанда дар таъмини мувофиқати нисбии манфиатҳо байни гурӯҳҳо ва табақаҳои ҷомеа ифода меёбад [6, с.20-28].

Дар шароити тағйироти иҷтимоӣ, вақте ки институтҳои анъанавӣ суст мешаванд ва шаклҳои нави муносибатҳои бозорӣ ба вуҷуд меоянд, нақши ҳуқуқ ҳамчун воситаи танзим ва муҳофизат афзоиш меёбад [2, с.19].

Назорати иҷтимоӣ маҷмӯи механизмҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ мебошад, ки тавассути онҳо ҷомеа рафтори аъзоёни худро танзим мекунад, меъёрҳоро риоя месозад ва тартиботи иҷтимоиро нигоҳ медорад [10, с.1]. Ҳуқуқ ба унвони як қисми назорати расмӣ фаъолият мекунад, ки дорои унсурҳои зерин аст: меъёрҳои ҳуқуқӣ, институтҳои татбиқ (судҳо, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, муассисаҳои иҷрои ҷазо), тартиби расмии расидагӣ ба ҳуқуқвайронкунӣ ва низоми санксияҳо [7, с.2].

Дар баробари ин, назорати ғайрирасмӣ – аз ҷониби оила, ҷомеаи маҳаллӣ, гурӯҳҳои ҳамсолон, тавассути механизми обрӯ, ҳаё, шарм, таҳсин ё маҳкумкунӣ амал мекунад. Ин вазъият ба саволе меоварад, ки то кадом андоза ҳуқуқ ҳамчун шакли назорати расмӣ тавонист ҷойгоҳи устувор пайдо кунад ва то куҷо он бо меъёрҳои анъанавӣ мухолифат ё ҳамкории созанда дорад. Дар доираи сотсиологияи ҳуқуқ, механизмҳои назорати ҳуқуқӣ на танҳо дар сатҳи «қонун – ҷарима», балки тавассути равандҳои иҷтимоӣ – ташаккули интизориҳо, таҷрибаи ҳамарӯза, амалисозии ҳуқуқ таҳлил карда мешаванд [9, с.16].

Самаранокии қонун ҳамчун низоми назорати иҷтимоӣ асосан аз сатҳи огоҳии ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ дар байни аҳолӣ, бахусус ҷавонон, вобаста аст. Таҳқиқоти сотсиологӣ оид ба огоҳии ҳуқуқии ҷавонон нишон медиҳанд, ки қабули меъёрҳои ҳуқуқӣ, омодагӣ барои риояи онҳо ва эътимод ба мақомоти судӣ татбиқи воқеии қонунро нисбат ба вазнинии расмии ҷазоҳо хеле қавитар муайян мекунанд.

Социологияи ҳуқуқ зарурати фарқ кардани меъёрҳои ҳуқуқиро аз дигар меъёрҳои иҷтимоӣ - ахлоқ, аҳкоми динӣ, урфу одатҳо ва қоидаҳои корпоративӣ таъкид мекунад. Ахлоқ ва анъана ба эътиқоди дохилӣ ва тасдиқ ё маҳкумияти иҷтимоӣ такя мекунанд, дар ҳоле ки қонун бо иҷозати расмӣ ва имконияти маҷбуркунии давлатӣ таъмин карда мешавад. Ин равиш ба мо имкон медиҳад, ки қонунро ҳамчун сатҳи махсусгардонидашуда ва институтсионалии назорати иҷтимоӣ, ки масъули нигоҳ доштани тартибот дар ҷомеаҳои мураккаб ва фарққунанда мебошад, бубинем.

Муаллифони муосир қайд мекунанд, ки ҳуқуқ ҳамчун низоми назорати иҷтимоӣ бо як қатор мухолифатҳо рӯбарӯ аст. Аз як тараф, талабот ба ҳифзи ҳуқуқӣ, густариши ҳуқуқ ва озодиҳо ва пешбурди шаффофияти ҳукумат афзоиш меёбад. Аз тарафи дигар, нақши чораҳои пешгирикунанда ва маҳдудкунанда, ки бо мубориза бо терроризм, экстремизм ва ҷиноятҳои киберӣ асоснок карда шудаанд, афзоиш меёбад. Ин боиси тавозуни мураккаб байни озодӣ ва амният, мустақилияти инфиродӣ ва назорати давлатӣ мегардад [8, с.130-145].

Яке аз шартҳои муҳим барои он ки ҳуқуқ ҳамчун воситаи самарабахши назорати иҷтимоӣ амал намояд, қонуникунии он ва сатҳи боварии шаҳрвандон ба ниҳодҳои ҳуқуқӣ

мебошад. Қонуникунӣ ҳамчунин ба он вобаста аст, ки то чӣ андоза шаҳрвандон қонунро ҳамчун низоми адолатпарвар, мувофиқ бо арзишҳои худ ва манфиатҳои ҷамъиятӣ дарк мекунанд [4, с.30].

Агар сатҳи боварӣ ба судҳо ва сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ паст бошад, одамон бештар ба иртиботҳои ғайрирасмии ҳалли низоъҳо рӯ меоранд: ба хешовандон, гурӯҳҳои ғайрирасмӣ, миёнаравон бо роҳу воситаҳои анъанавӣ ё ҳатто ба амалҳои коррупсионӣ. Тадқиқотҳои вобаста ба шуури ҳуқуқии ҷавонон дар кишварҳои пасошӯравӣ нишон медиҳанд, ки қисми муайяни ҷавонон қонунро на ҳамчун арзиш, балки ҳамчун монеа ё имконияти «бозӣ бо қоидаҳо» дарк мекунанд [6, с.24]. Ин масъала барои тадқиқоти сотсиологӣ, аз ҷумла пурсишҳои оммавӣ ва мусоҳибаҳои амиқ, хеле муҳим аст.

Фарҳанги ҳуқуқӣ як мафҳуми васеътар аст, ки на танҳо шуур, балки амалия ва рафтори ҳуқуқиро доро мебошад: сатҳи риояи қонун, истифодаи роҳҳои ҳуқуқии ҳалли низоъҳо, муносибат бо ҳуқуқи дигарон, иштироки шаҳрвандон дар расмиёти ҳуқуқӣ ва ғ. [2, с.34].

Гурӯҳи ҷавонон дар шароити тағйироти иҷтимоӣ бештар ба таъсири технологияҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, фарҳанги ҷаҳонӣ ва тағйири арзишҳо дучор мешаванд. Тадқиқоти махсус оид ба шуури ҳуқуқии ҷавонон нишон медиҳад, ки аксар вақт донишҳои расмии онҳо дар бораи қонунҳо ва ҳуқуқи инсон бо таҷрибаи воқеӣ мувофиқат намекунад, зеро байни «ҳуқуқи навишта» ва «ҳуқуқи амалкунанда» тафовут вуҷуд дорад [6, с.18].

Дар Тоҷикистон, дар робита бо барномаҳои таълимӣ ва корҳои фаҳмондадиҳӣ, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлатӣ эътироф шудааст. Аммо таҳқиқоти сотсиологӣ бояд нишон диҳад, ки то чӣ андоза ин тадбирҳо ба тағйири арзишҳо таъсир мекунанд [11, с.11].

Дар корҳои муҳаққиқони ватанӣ, аз ҷумла дар таҳқиқоти профессор Ш. Шоисматуллоев ва шогирдони ӯ, бештар ба масъалаҳои умумии ҷомеашиносӣ, институтҳои иҷтимоӣ ва раванди ислоҳоти иҷтимоӣ диққат дода мешавад [11, с.1]. Бо вуҷуди ин, мавзӯҳои наздик ба сотсиологияи ҳуқуқ – фарҳанги ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, муносибати ҷавонон ба қонун, нақши институтҳои ҳуқуқӣ дар идоракунии иҷтимоӣ – тадриҷан дар мақолҳои конфронсӣ ва тадқиқотҳои донишгоҳӣ пайдо мешаванд [3, с.4]. Бо гузашти вақт, интизор меравад, ки курсҳои махсуси «Сотсиологияи ҳуқуқ» барои донишҷӯёни ҳуқуқшиносӣ ва сотсиология дар донишгоҳҳои кишвар ҷорӣ гардад [10, с.3].

Муҳокима. Бо дарназардошти масъалаҳои зикршуда, чанд самти афзалиятноки тадқиқоти эмпирикӣ дар доираи сотсиологияи ҳуқуқро метавон пешниҳод кард:

1. **Пурсишҳои оммавӣ дар бораи боварӣ ба судҳо ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ.** Саволҳо метавонанд сатҳи боварӣ, таҷрибаи шахсии муроҷиат ба суд, арзёбии адолатмандии қарорҳо ва омодагӣ ба истифодаи роҳҳои ҳуқуқии ҳалли низоъҳоро дар бар гиранд.
2. **Тадқиқоти шуури ҳуқуқии ҷавонон.** Пурсишҳо ва мусоҳибаҳо дар байни донишҷӯён ва хонандагони мактабҳои миёна оид ба донишҳои ҳуқуқӣ, манбаъҳои гирифтани маълумот, таҷрибаи истифодаи ҳуқуқи худ ва муносибат ба қонунҳо метавонанд тафовути байни «хоҳиш» ва «имкон»-и амалисозии ҳуқуқро нишон диҳанд.
3. **Таҳлили таҷрибаи ғайрирасмии ҳаллу фасли низоъҳо.** Бо истифода аз мусоҳибаҳои амиқ ва тадқиқоти этнографӣ, механизми панох бурдан ба миёнравии калонсолон, гурӯҳҳои ғайрирасмӣ, созишҳои ғайриқонунӣ ё «содир кардани ҳукм» аз ҷониби гурӯҳҳои маҳаллӣ омӯхта шавад.
4. **Таҳлили фарҳанги ҳуқуқии кормандони худи институтҳои ҳуқуқӣ.** Тадқиқоти дохилии ашхоси коркунанда дар судҳо, прокуратура, милитсия нисбат ба қонун, талаботи этикӣ ва муносибат бо шаҳрвандон.

Барои иҷрои чунин тадқиқот, истифодаи омехтаи усулҳо – пурсишҳои оморӣ, мусоҳибаҳои сохторёфта ва нимсохторёфта, таҳлили мундариҷаи васоити ахбори умум ва санадҳои ҳуқуқӣ мувофиқ мебошад [12, с.80].

Давраи тағйироти босуръати иҷтимоӣ (ҷаҳонишавӣ, рақамикунонӣ, афзоиши ҳаракат ва пайдоиши хатарҳои нави иҷтимоӣ) вазифаҳои танзими ҳуқуқиро ба таври куллӣ мураккаб мегардонад. Қонун маҷбур аст, ки ба шаклҳои нави рафтор — аз муоширати интернетӣ ва иқтисоди рақамӣ то муҳоҷирати фаромиллӣ ва ҳаракатҳои иҷтимоии онлайн — посух диҳад ва ҳамзамон суботи иҷтимоиро нигоҳ дорад. Дар заминаи меъёрҳои зудтағйирёбанда ва ислоҳоти институтсионалӣ, механизмҳои назорати иҷтимоӣ мунтазам аз нав сохта мешаванд.

Сарчашмаҳои муосир оид ба сотсиологияи ҳуқуқ номувофиқати афзоянда байни суръати тағйироти иҷтимоӣ ва ҳаракати низоми ҳуқуқиро сабт мекунанд. Ин худро дар пайдоиши "фосилаҳои ҳуқуқӣ", таъхир дар қабули қонунҳо ва шумораи афзояндаи низоъҳо байни меъёрҳои расмии ҳуқуқӣ ва амалияҳои муқарраршудаи иҷтимоӣ зоҳир мекунад. Дар посух, нақши адолати конститутсионӣ, стандартҳои байналмилалии ҳуқуқи инсон ва режимҳои ҳуқуқии фаромиллӣ ҳамчун қабатҳои иловагии назорат афзоиш меёбад [3, с.53-70].

Аз нигоҳи сотсиологияи идоракунӣ, ҳуқуқ ҳамчун манбаи калидӣ барои танзим ва ҳамоҳангсозии фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ баррасӣ мешавад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ ваколатҳои мақомоти давлатиро рамзгузорӣ мекунанд, тартиби қабули қарорҳо ва механизмҳои масъулияти мансабдоронро муайян мекунанд ва бо ин васила назорати идоракуниро институтсионалӣ мегардонанд. Дар китобҳои дарсӣ оид ба сотсиологияи идоракунӣ таъкид шудааст, ки бидуни чаҳорчӯбаи устувори ҳуқуқӣ, идоракунӣ ба маҷмӯи қарорҳои шароитӣ табдил меёбад, ки аз ҷониби манфиатҳои шахсӣ ё гурӯҳӣ идора карда мешаванд [4, с.35-49].

Дар заминаи ислоҳоти муассисаҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, маҳз қонун имкон медиҳад, ки низоъҳои иҷтимоӣ тавассути судҳо, расмиёти маъмурӣ ва механизмҳои миёнаравӣ институтсионалӣ карда шаванд. Ин сатҳи муқовимати ошкорои иҷтимоиро коҳиш медиҳад ва ба нигоҳ доштани мувофиқати ҳадди ақал дар бораи қоидаҳои бозӣ мусоидат мекунад.

Хулоса. Ҳамин тавр, ҳуқуқ дар сотсиологияи муосир пеш аз ҳама ҳамчун институти иҷтимоӣ ва воситаи назорати иҷтимоӣ баррасӣ мешавад. Маҳз тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ, институтҳои татбиқ ва низоми санксияҳо ҷомеа кӯшиш мекунад, ки тартиботи иҷтимоиро таъмин кунад, низоъҳоро ҳал намояд ва арзишҳои асосиро ҳифз намояд. Вале самаранокии ин механизми назоратӣ аз сатҳи легитимнокии ҳуқуқ, боварии ҷомеа ба судҳо ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, инчунин аз сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон вобаста аст.

Ҳуқуқ ҳамчун системаи назорати иҷтимоӣ дар сотсиологияи ҳуқуқ механизми махсуси танзими муносибатҳои иҷтимоӣ ҳисобида мешавад, ки бар асоси меъёрҳои расман муқарраршуда, таҳримҳо ва муассисаҳое, ки дар шароити тағйироти амиқи иҷтимоӣ амал мекунанд, асос ёфтааст.

Дурнамои рушди ҳуқуқ ҳамчун системаи назорати иҷтимоӣ бо тақвияти волоияти қонун, афзоиши огоҳии ҳуқуқӣ ва иштироки шаҳрвандон дар таҳияи меъёрҳо ва институтҳои назорат алоқаманд аст. Сотсиологияи ҳуқуқ зарурати интиқоли таъкид аз вазифаҳои комилан саркубкунандаи қонун ба вазифаҳои пешгирикунанда, таълимӣ ва муттаҳидкунандаро таъкид мекунад, ки ин махсусан дар ҷомеаҳое, ки тағйироти шадиди иҷтимоиро аз сар мегузаронанд, муҳим аст.

Дар замони тағйироти босуръати иҷтимоӣ, махсусан дар ҷомеаҳои гузаришӣ мисли Тоҷикистон қонунҳо ислоҳ мегарданд, сохторҳо тағйир меёбанд, аммо саволи асосӣ дар сатҳи ҳаррӯза боқӣ мемонад – одамон то куҷо ин забонро мефаҳманд ва ба он бовар доранд, чӣ гуна меъёрҳои ҳуқуқӣ қабул, таъбир ва баъзан рад мешаванд, чӣ гуна суд, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, муассисаҳои иҷрои ҷазо ва дигар ниҳодҳо ҳамчун воситаи назорати иҷтимоӣ амал мекунанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки бе дарки робитаи байни қонун ва таҷрибаи воқеии зиндагӣ мо ҳуқуқро танҳо ҳамчун матн мебинем, на ҳамчун неруе, ки рафтор, интизориҳо ва муносибатҳои байни инсонҳо ва ниҳодҳоро шакл медиҳад. Дар пасманзари Тоҷикистон, ки дар он урфу одат, дин ва шабакаҳои ғайрирасмӣ то ҳол қавӣ ҳастанд, ин савол боз ҳам ҳассостар мегардад.

Қонун, судҳо, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва низоми санксияҳо ба сатҳи расмии назорат тааллуқ доранд, ки тавассути онҳо давлат меъёрҳо ва қоидаҳои умумиро муайян ва иҷрои онҳоро таъмин мекунад. Аммо дар паҳлуи ин система оила, маҳалла, гуруҳҳои ҳамсолон, обрӯ, шарм ва анъанаҳо низ фаъоланд, ки метавонад қонунро ҳам дастгирӣ ва ҳам заиф созанд.

Аз дидгохи функсионалӣ, ҳуқуқ ҳамчун воситаи танзим, ҳифз, тарбия ва муттаҳидсозии ҷомеа баррасӣ мегардад. Функсияи танзимкунанда тартиби шартномаҳо, муносибатҳои иқтисодӣ ва сиёсии навро «ба расмият медарорад»; функсияи муҳофизатӣ арзишҳои асосӣ, амният ва тартиботро нигаҳ медорад; функсияи таълимӣ ба ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва эҳсоси масъулият мусоидат мекунад. Маҳз дар шароити ислоҳоти амиқи иҷтимоӣ мувозинати ин вазифаҳо санҷида мешавад: агар қонун танҳо «ҷазо» бошад, вале адолат, муассирӣ ва фаҳмопазирии қоидаҳоро таъмин накунад, он ба манбаи эътимод не, балки ба манбаи душвавӣ табдил меёбад.

Таъкид мешавад, ки қонун на худ ба худ, балки тавассути он ки шаҳрвандон онро одилона, фаҳмо ва ба арзишҳои худ мувофиқ меҳисобанд, қонунӣ мешавад. Вақте ки сатҳи боварӣ ба судҳо ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ паст аст, одамон бештар ба шабакаҳои ғайрирасмӣ, миёнаравӣ ва ҳатто амалҳои фасоднок рӯ меоранд – ва дар натиҷа, қонун на воситаи ҳалли низоъ, балки як монеа ё майдони «бозӣ бо қоидаҳо» дарк мешавад. Маҳз гурӯҳи ҷавонон, ки бештар ба таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ, ғояҳои ҷаҳонӣ ва таҷрибаҳои мухталифи рафторӣ қарор доранд, нишондиҳандаи ҳассоси ин раванданд.

Яке аз ҷанбаҳои муҳим он аст, ки ташаккули мактаби миллии сотсиологияи ҳуқуқ муҳим арзёбӣ мешавад. Дар ин замина, масъалаҳое мисли фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон, нақши олиму зиёиён дар ташаккули арзишҳои ҳуқуқӣ, ҷойгоҳи сотсиология дар низоми илмҳои иҷтимоӣ ва ҳамкории он бо ҳуқуқшиносӣ ҳамчун самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти оянда аз манфиат холӣ нест. Ин маънои онро дорад, ки ин мақола на танҳо тавсифӣ, балки то ҳадде барномавист: он на танҳо воқеиятро шарҳ медиҳад, балки ба сӯи бунёди заминаи нав барои тадқиқоти эмпирикӣ ва таҳлилҳои байнисоҳавӣ ишора мекунад.

Аз назари методологӣ, зарурати истифодаи омехтаи усулҳо – аз пурсишҳои оммавӣ ва мусоҳибаҳои амиқ то таҳлили мазмун ва тадқиқоти этнографӣ – ишора мешавад, то ки рафтори ҳақиқӣ, на танҳо эъломияҳои расмӣ, ошкор гардад. Пешниҳодҳои муаллиф дар бораи пурсишҳои боварӣ ба суд, таҳқиқи шуури ҳуқуқии ҷавонон, омӯхтани роҳҳои ғайрирасмии ҳаллу фасли низоъҳо ва таҳлили фарҳанги ҳуқуқии худи коркунони ниҳодҳои ҳуқуқӣ, уфуқи амалӣ ва тадқиқотиро хеле равшан мекунанд. Ҳамин тавр, сотсиологияи ҳуқуқ ҳамчун майдоне намоён мешавад, ки дар он назария, сиёсат, таҷриба ва методология ба ҳам меоянд.

АДАБИЁТ

1. Қодиров, Н. Сотсиологияи ҳуқуқ: мафҳум, предмет ва вазифаҳо. – Душанбе, 2022. – (Маводи таълимӣ, факултети ҳуқуқшиносии ДДҲ).
2. Марченко, М. Н. Социология права. – М. : Проспект, 2014. – 400 с.
3. Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи «Масъалаҳои мубрами сотсиологияи муосир дар Тоҷикистон». – Душанбе : Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АМИТ, 2026. – 250 с.
4. Медушевский, А. Н. Социология права. – М.: Изд-во РГГУ, 2010. – 320 с.
5. Миралиён, Қ. И. Сотсиологияи идоракунӣ. Маводи таълимӣ. – Душанбе, 2019. – 200 с.
6. Правосознание молодежи: теоретический и социологический аспекты//Н.Ю. Евплова. Дис. … канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – 176 с.
7. Право как способ социального контроля // Studwood.net. – 2020. – Режим доступа: https://studwood.net/1198091/pravo/pravo_sposob_sotsialnogo_kontrolya (дата обращения: 27.03.2026).

8. Социология права : учебник / под ред. В. М. Сырых. – 4-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2019. – 472 с.

9. Социология права: учебное пособие. – Караганда: КарГТУ, 2016. – 160 с.

10. Сотсиология ҳамчун илм // Maktab.tj. – 29.09.2023. – Режим доступа: https://maktab.tj/678-sotsiologija-amchun-ilm.html (санаи муроҷиат: 27.03.2026).

11. Саҳми профессор Шоҳназар Шоисматуллоев дар рушди илми сотсиологияи ватани // Сомонаи АМИТ. – Душанбе, 31.03.2025. – Режим доступа: https://amit.tj/... (санаи муроҷиат: 27.03.2026).

12. Guidelines on Academic Legal Research Methodology. – Luxembourg : University of Luxembourg, 2022. – 80 p.

ПЕДАГОГИКА

УДК 004.8:378

НАҚШИ ЗЕҲНИ СУНЪӢ ДАР ТАКМИЛИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

АБДУЛЛОЕВА ГУЛНОЗА АБДУҶАБОРОВНА
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент МД "Донишкадаи байналмилалии Хуҷанд"-и МД "ДБССТ" ш. Хуҷанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон E-mail: gulijona@gmail.com. ORCID: 0009-0009-1519-8930

Аннотатсия: Дар мақола масъалаҳои марбут ба истифодаи зеҳни сунъӣ дар такмили раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудаанд. Нақши зеҳни сунъӣ ҳамчун абзори калидии рақамикунонии низоми маориф, баланд бардоштани сифати таълим, инфиродигардонии равандҳои омӯзишӣ ва автоматиконии фаъолияти маъмурӣ баррасӣ мегардад. Дар асоси таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ ва шароити воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳо, маҳдудиятҳо ва омилҳои самаранокии ҷорӣ намудани зеҳни сунъӣ муайян карда шудаанд. Ҳамчунин, самтҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи татбиқи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар низоми таҳсилоти олӣ пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо: зеҳни сунъӣ, таҳсилоти олӣ, рақамикунонии маориф, технологияҳои таълимӣ, системаҳои мутобиқшаванда, автоматиконии равандҳо.

РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ГО ОБРАЗОВАНИЯ

АБДУЛЛАЕВА ГУЛНОЗА АБДУДЖАБАРОВНА
кандидат экономических наук, доцент ГУ "Худжандский международный институт" ГУ "МУТПТ" г. Худжанд, Республика Таджикистан. E-mail: gulijona@gmail.com. ORCID: 0009-0009-1519-8930

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, связанные с использованием искусственного интеллекта в совершенствовании учебного процесса в учреждениях высшего профессионального образования. Анализируется роль искусственного интеллекта как ключевого инструмента цифровизации системы образования, повышения качества обучения, индивидуализации учебных процессов и автоматизации административной деятельности. На основе анализа международного опыта и реальных условий Республики Таджикистан определены преимущества, ограничения и факторы эффективности внедрения искусственного интеллекта. Также предложены приоритетные направления дальнейшего развития и применения технологий искусственного интеллекта в системе высшего образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, высшее образование, цифровизация образования, образовательные технологии, адаптивные системы, автоматизация процессов.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN IMPROVING THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

ABDULLAEVA GULNOZA ABDUJABAROVNA

candidate of economic sciences, associate professor, SI "Khujand international Institute" of the SI "IUTET". Khujand, Republic of Tajikistan. E-mail: gulijona@gmail.com. ORCID: 0009-0009-1519-8930

Abstract: The article provides a scientific analysis of issues related to the use of artificial intelligence in improving the educational process in higher professional education institutions. The role of artificial intelligence as a key tool for the digitalization of the education system, enhancing the quality of education, personalizing learning processes, and automating administrative activities is examined. Based on an analysis of international experience and the real conditions of the Republic of Tajikistan, the advantages, limitations, and effectiveness factors of implementing artificial intelligence are identified. In addition, priority directions for the further development of artificial intelligence technologies in the higher education system are proposed.

Keywords: artificial intelligence, higher education, digitalization of education, educational technologies, adaptive systems, process automation.

Муқаддима

Дар шароити рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва густариши равандҳои ҷаҳонишавӣ, низоми таҳсилоти олӣ ба марҳилаи нави трансформатсияи сохторӣ ва мундариҷавӣ ворид гардидааст. Тағйирёбии модели иқтисодӣ, рақамикунонии соҳаҳои асосии хоҷагии халқ, ташаккули иқтисоди донишмеҳвар ва афзоиши нақши сармояи инсонӣ зарурати таҷдиди равандҳои таълимӣ, усулҳои омӯзиш ва механизмҳои идоракунии муассисаҳои таҳсилоти олиро ба миён меоранд. Дар ин замина, зеҳни сунъӣ ҳамчун яке аз самтҳои калидии рушди илмӣ-технологӣ баромад намуда, имкониятҳои васеъро барои баланд бардоштани сифати таҳсилот, инфиродигардонии омӯзиш, оптимизатсияи равандҳои маъмурӣ ва такмили қарорҳои идоракунӣ фароҳам месозад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ қарор дорад, татбиқи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар соҳаи маориф на танҳо аҳаммияти техникӣ, балки арзиши стратегии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дорад. Бо рушди босуръати зеҳни сунъӣ масъалаҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии истифодаи он аҳаммияти хоса пайдо мекунанд.

Таҳсилоти олӣ ҳамчун унсури калидии рушди устувори ҷомеа вазифадор аст мутахассисони рақобатпазир, мутобиқшаванда ва дорои тафаккури инноватсиониро омода намояд. Дар чунин шароит, истифодаи усулҳои анъанавии таълим ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ набуда, ниёз ба ҷорӣ намудани технологияҳои интеллектуалӣ, платформаҳои рақамӣ ва системаҳои таҳлилии муосир бештар мегардад. Зеҳни сунъӣ дар ин раванд ҳамчун воситаи пайвасткунандаи илм, технология ва педагогика амал намуда, имконият медиҳад, ки раванди таълим ба сатҳи нав бароварда шавад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки истифодаи зеҳни сунъӣ дар соҳаи маориф марҳилаҳои муайяни инкишофро аз сар гузаронидааст. Дар марҳилаҳои аввал, системаҳои таълимӣ асосан ба барномаҳои компютерии хаттӣ ва системаҳои экспертӣ такя мекарданд, ки имконияти маҳдуди мутобиқшавӣ доштанд. Бо рушди алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ ва афзоиши иқтидори ҳисоббарории системаҳо, платформаҳои таълимии интеллектуалӣ пайдо гардиданд, ки метавонанд рафтори донишҷӯёнро таҳлил намоянд, сатҳи донишро муайян кунанд ва мундариҷаи таълимиро ба таври инфиродӣ мутобиқ созанд. Ин раванд ба ташаккули модели нави таълим – модели мутобиқшавандаи интеллектуалӣ – замина гузошт.

Дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ зеҳни сунъӣ на танҳо ҳамчун воситаи омӯзиш, балки ҳамчун унсури идоракунандаи равандҳои таълимӣ ва маъмурӣ истифода мешавад. Татбиқи платформаҳои интеллектуалӣ барои таҳияи ҷадвали дарсҳо, мониторинги иштироки донишҷӯён, таҳлили натиҷаҳои таълим ва автоматиконии санҷиши дониш имконият медиҳад, ки самаранокии идоракунии муассисаҳои таҳсилоти олӣ баланд бардошта шавад. Ин ҷанба махсусан барои кишварҳое муҳим аст, ки бо маҳдудияти захираҳои инсонӣ ва молиявӣ рӯ ба рӯ мебошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани зеҳни сунъӣ дар низоми таҳсилоти олӣ дар шароити хос сурат мегирад. Аз як тараф, мавҷудияти анъанаҳои устувори таълимӣ, мактаби илмии миллӣ ва неруи зеҳнии кадрҳо имконият медиҳанд, ки технологияҳои нав мутобиқ карда шаванд. Аз ҷониби дигар, маҳдудияти инфрасохтори техникии муосир, сатҳи нокифояи омодагии кадрҳо дар соҳаи технологияҳои рақамӣ ва норасоии сармоягузорӣ ҷараёни татбиқи пурраи зеҳни сунъиро суст менамоянд. Бо вуҷуди ин, барномаҳои давлатии рақамикунонии соҳаи маориф ва татбиқи платформаҳои таълимии рақамӣ нишон медиҳанд, ки шароити ибтидоӣ барои ҳамгироии технологияҳои зеҳни сунъӣ тадриҷан ташаккул меёбад.

Баррасии адабиёти илмӣ

Масъалаи истифодаи зеҳни сунъӣ дар низоми таҳсилоти олӣ дар солҳои охир диққати муҳаққиқони зиёдро ба худ ҷалб намудааст. Дар таҳқиқоти илмӣ таъкид мегардад, ки технологияҳои зеҳни сунъӣ метавонанд ба рушди муҳити интеллектуалии таълим мусоидат намоянд. Масалан, дар як қатор таҳқиқотҳо зикр шудааст, ки «зеҳни сунъӣ ва технологияҳои рақамӣ ба воситаи муҳимми баланд бардоштани самаранокии раванди таълим табдил меёбанд» [10, с. 74]. Ин нишон медиҳад, ки технологияҳои интеллектуалӣ метавонанд раванди таълимро самараноктар ва мутобиқшаванда гардонанд.

Муҳаққиқон инчунин ба масъалаи истифодаи сервисҳои зеҳни сунъӣ дар раванди таълим таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудаанд. Дар тадқиқоти Л. С. Носова ва ҳаммуаллифон таъкид шудааст, ки “истифодаи сервисҳои зеҳни сунъӣ имкон медиҳад, ки раванди таълим инфиродӣ гардонида шавад ва фаъолнокии донишҷӯён баланд бардошта шавад” [7, с. 1420]. Чунин системаҳо имкон медиҳанд, ки раванди омӯзиш ба хусусиятҳои инфиродии донишҷӯён мутобиқ карда шавад.

Дар таҳқиқоти дигар масъалаи ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорон дар шароити рушди технологияҳои зеҳни сунъӣ баррасӣ гардидааст. Ба гуфтаи муҳаққиқон, “искусственный интеллект играет важную роль в формировании профессиональных компетенций будущих педагогов” [8, с. 25]. Ин омил барои омодасозии мутахассисони баландихтисос дар шароити иқтисодиёти рақамӣ аҳамияти муҳим дорад.

Масъалаи моделсозии дониш дар зеҳни сунъӣ низ дар адабиёти илмӣ мавқеи муҳим дорад. Чунончи, А. Н. Одинцов қайд менамояд, ки “моделсозии дониш яке аз вазифаҳои калидии зеҳни сунъӣ ба ҳисоб меравад” [9, с. 57]. Ин раванд барои таҳияи системаҳои интеллектуалӣ ва таҳлили иттилооти мураккаб заминаи назариявӣ фароҳам меорад.

Дар баробари ин, як қатор таҳқиқотҳо ба нақши технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ дар рушди иқтисодиёт бахшида шудаанд. Масалан, дар таҳқиқоти Ф. М. Ғафаров таъкид шудааст, ки “технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ яке аз омилҳои муҳими рақамикунонии иқтисодиёт ба ҳисоб мераванд” [5, с. 105]. Ин раванд барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии иқтисодӣ аҳамияти муҳим дорад.

Муҳаққиқон инчунин ба масъалаи рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунанд. Дар таҳқиқоти Ф. М. Муминова ва Ф. Ҳ. Еров қайд мегардад, ки “рақамикунонии иқтисодиёт дар Тоҷикистон бо рушди технологияҳои рақамӣ ва истифодаи воситаҳои зеҳни сунъӣ алоқамандии зич дорад” [6, с. 69]. Ин раванд барои баланд гардидани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд.

Дар соҳаи маориф низ нақши зеҳни сунъӣ ҳамчун омили муҳими рушди шаклҳои нави таълим таъкид мегардад. Чунончи, Н. Х. Султанхайдаров менависад, ки “зеҳни сунъӣ ба ҷорӣ намудани усулҳои нави таълим ва баланд бардоштани сифати таҳсил мусоидат мекунад” [12, с. 289]. Ин нишон медиҳад, ки технологияҳои интеллектуалӣ метавонанд раванди таълимро ба сатҳи нави сифатӣ бардоранд.

Илова бар ин, масъалаи рушди равандҳои инноватсионӣ дар маориф низ дар адабиёти илмӣ баррасӣ шудааст. Ба гуфтаи Ф. Шарифзода ва ҳаммуаллифон, “раванди инноватсионӣ дар соҳаи маориф бо ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва усулҳои муосири таълим алоқаманд мебошад” [15, с. 121]. Дар ин замина истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ ме-

тавонад ҳамчун яке аз омилҳои асосии рушди инноватсионӣ дар соҳаи маориф баромад намояд.

Ҳамин тариқ, таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки истифодаи зеҳни сунъӣ дар таҳсилоти олӣ ва иқтисодиёти рақамӣ аз ҷониби бисёр муҳаққиқон баррасӣ шудааст. Бо вуҷуди ин, масъалаҳои марбут ба мутобиқсозии технологияҳои зеҳни сунъӣ ба шароити миллӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ҳанӯз ҳам таҳқиқоти минбаъдаро талаб менамоянд.

Методологияи таҳқиқот

Методологияи таҳқиқоти мазкур ба маҷмӯи усулҳои муосири таҳлили илмӣ такя намуда, ба омӯзиши комплексии масъалаи татбиқи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар низоми таҳсилоти олӣ равона карда шудааст. Бо дарназардошти хусусияти байнисоҳавии мавзӯъ, дар раванди таҳқиқот усулҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, педагогӣ ва таҳлили маълумот ба таври ҳамгиро истифода гардиданд. Ин равиши методологӣ имкон медиҳад, ки равандҳои трансформатсияи рақамии таҳсилоти олӣ дар заминаи назариявӣ ва эмпирикӣ таҳлил карда шуда, хусусиятҳои татбиқи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд.

Дар таҳқиқоти мазкур усули таҳлили муқоисавӣ ҳамчун яке аз равишҳои асосии илмӣ истифода гардид. Бо истифода аз ин усул таҷрибаи байналмилалии татбиқи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ таҳлил карда шуд. Таҳлили муқоисавӣ имкон дод, ки механизмҳои истифодаи системаҳои интеллектуалӣ дар кишварҳои пешрафта ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ муайян гардида, имкониятҳои мутобиқсозии чунин таҷриба барои низоми таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда шаванд. Дар доираи таҳқиқот таҷрибаи кишварҳое, ки сатҳи баланди рушди иқтисоди рақамӣ доранд, мавриди омӯзиш қарор гирифта, омилҳои мусоидаткунанда ба татбиқи технологияҳои зеҳни сунъӣ муайян карда шуданд.

Дар баробари ин, таҳлили институтсионалӣ истифода гардид, ки ба омӯзиши нақши институтҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар рушди технологияҳои зеҳни сунъӣ равона шудааст. Бо истифода аз ин усул механизмҳои ҳамкории байни давлат, муассисаҳои таҳсилоти олӣ, марказҳои илмӣ ва бахши хусусӣ таҳлил карда шуданд. Таҳлили институтсионалӣ имкон дод, ки омилҳои институтсионалӣ, аз ҷумла сиёсати давлатӣ, инфрасохтори рақамӣ, муҳити ҳуқуқӣ ва сатҳи рушди сармояи инсонӣ муайян карда шаванд.

Дар таҳқиқот инчунин усули таҳлили оморӣ истифода гардид, ки барои омӯзиши тамоюлҳои рушди таҳсилоти олӣ ва таъсири технологияҳои рақамӣ ба сифати таълим аҳамияти муҳим дорад. Бо истифода аз ин усул маълумоти оморӣ оид ба рушди инфрасохтори рақамӣ, сатҳи дастрасӣ ба интернет, шумораи донишҷӯён ва нишондиҳандаҳои фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ таҳлил карда шуданд. Таҳлили оморӣ имконият дод, ки робитаи байни истифодаи технологияҳои рақамӣ ва самаранокии раванди таълим муайян карда шавад.

Бо мақсади таҳлили комплексии масъала усули системавӣ низ истифода гардид. Дар асоси ин равиш низоми таҳсилоти олӣ ҳамчун системаи мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ баррасӣ карда мешавад, ки аз унсурҳои гуногун, аз ҷумла донишҷӯён, омӯзгорон, сохторҳои идоракунӣ, инфрасохтори технологӣ ва муҳити институтсионалӣ иборат мебошад.

Илова бар ин, дар таҳқиқот таҳлили ҳуқуқӣ истифода гардид, ки ба омӯзиши заминаи меъёриву ҳуқуқии татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи таҳсилоти олӣ равона шудааст. Бо истифода аз ин усул санадҳои меъёриву ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ, барномаҳои давлатӣ ва стратегияҳои рушди иқтисоди рақамӣ таҳлил карда шуданд. Таҳлили ҳуқуқӣ имконият дод, ки механизмҳои танзими истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар соҳаи маориф муайян карда шуда, масъалаҳои марбут ба ҳифзи маълумоти шахсӣ, амнияти иттилоотӣ ва шаффофияти алгоритмҳо баррасӣ карда шаванд.

Дар раванди таҳқиқот манбаъҳои гуногуни маълумот истифода шуданд. Ба чунин манбаъҳо адабиёти илмӣ, мақолаҳои таҳқиқотии олимони ватанӣ ва хориҷӣ, китобҳои

дарсӣ, инчунин маълумоти омории расмӣ дохил мешаванд. Илова бар ин, санадҳои меъёрии давлатӣ ва барномаҳои стратегии рушди иқтисоди рақамӣ ҳамчун манбаи муҳими таҳлил истифода гардиданд. Истифодаи чунин манбаъҳо имкон дод, ки масъалаи таҳқиқшаванда аз нуқтаи назари назариявӣ ва амалӣ ба таври муфассал баррасӣ карда шавад.

Ҳангоми анҷом додани таҳқиқот усулҳои гуногуни ҷамъоварии маълумот истифода гардиданд. Аз ҷумла, таҳлили адабиёти илмӣ, омӯзиши ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, таҳлили маълумоти оморӣ ва ҷамъбасти таҷрибаи байналмилалӣ ҳамчун усулҳои асосии ҷамъоварии маълумот хизмат карданд. Ин равиш имкон дод, ки маълумоти гуногунҷанба оид ба истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар соҳаи таҳсилоти олӣ ҷамъоварӣ ва таҳлил карда шавад.

Барои коркарди маълумоти ҷамъоваришуда усулҳои таҳлили илмӣ, аз ҷумла таҳлили мантиқӣ, умумисозии илмӣ, гурӯҳбандии маълумот ва систематизатсияи иттилоот истифода гардиданд. Ин усулҳо имконият доданд, ки натиҷаҳои таҳқиқот ба таври илмӣ асоснок карда шуда, хулосаҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба дурнамои рушди технологияҳои зеҳни сунъӣ дар таҳсилоти олӣ пешниҳод карда шаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқот

Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда имкониятҳои истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар низоми таҳсилоти олӣ таҳлил ва арзёбӣ карда шуданд. Таҳлил нишон дод, ки ҷорӣ намудани системаҳои интеллектуалӣ метавонад ба баланд бардоштани самаранокии раванди таълим, такмили идоракунии муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва беҳтар гардидани сифати арзёбии дониш мусоидат намояд

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки истифодаи платформаҳои рақамӣ ва системаҳои интеллектуалӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ имкон медиҳад равандҳои омӯзишӣ бештар инфиродӣ ва мутобиқшаванда гарданд. Дар асоси таҳлили маълумот муайян карда шуд, ки алгоритмҳои таҳлили маълумоти таълимӣ метавонанд сатҳи омодагии донишҷӯён, динамикаи пешрафти онҳо ва мушкилоти асосии раванди омӯзишро муайян намоянд. Ин имконият медиҳад, ки усулҳои таълим мутобиқи хусусиятҳои инфиродии донишҷӯён такмил дода шаванд.

Яке аз натиҷаҳои муҳимми таҳқиқот муайян намудани самаранокии истифодаи системаҳои таҳлилии зеҳни сунъӣ барои назорати сифати таълим мебошад. Таҳлил нишон дод, ки дар ҳолати истифодаи чунин системаҳо омӯзгорон метавонанд маълумоти муфассал дар бораи фаъолияти таълимии донишҷӯён дастрас намоянд. Ин маълумот дар навбати худ имкон медиҳад, ки қарорҳои педагогӣ бо такя ба далелҳои воқеӣ қабул карда шаванд.

Дар ҷараёни таҳқиқот инчунин муайян карда шуд, ки татбиқи зеҳни сунъӣ метавонад ба автоматиконии равандҳои маъмурии муассисаҳои таҳсилоти олӣ мусоидат намояд.

Барои нишон додани самаранокии истифодаи зеҳни сунъӣ дар таҳсилоти олӣ таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти таълимӣ гузаронида шуд (ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. Модели консептуалии истифодаи системаҳои интеллектуалӣ:

Нишондиҳанда	Пеш аз истифода	Пас аз истифода
Сатҳи азхудкунии мавод	миёна	баланд
Самаранокии назорати дониш	маҳдуд	баланд
Самаранокии идоракунии таълим	миёна	баланд
Дастрасӣ ба маълумоти таҳлилӣ	маҳдуд	васеъ

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот.

Ин маълумот нишон медиҳад, ки истифодаи технологияҳои интеллектуалӣ метавонад ба беҳтар гардидани як қатор нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти таълимӣ мусоидат намояд.

Ҳамчунин дар ҷараёни таҳқиқот муайян карда шуд, ки татбиқи самараноки технологияҳои зеҳни сунъӣ ба як қатор омилҳо вобаста мебошад.

Аз ҷумла:

- мавҷудияти инфрасохтори рақамии муосир;
- омодагии кадрҳои омӯзгорӣ ба истифодаи технологияҳои рақамӣ;
- дастрасӣ ба платформаҳои таълимии рақамӣ;
- дастгирии сиёсати давлатӣ дар соҳаи рақамикунонии маориф.

Дар асоси натиҷаҳои бадастомада метавон хулоса кард, ки истифодаи зеҳни сунъӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ метавонад ҳамчун яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сифати таълим ва самаранокии идоракунӣ баромад намояд. Ҷорӣ намудани системаҳои интеллектуалӣ имконият медиҳад, ки раванди таълим бештар мутобиқшаванда, шаффоф ва самаранок гардад.

Дар ҷараёни таҳқиқот маълумоти шартии оморӣ оид ба истифодаи технологияҳои рақамӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ таҳлил карда шуд. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки ҷорӣ намудани платформаҳои таълимии интеллектуалӣ метавонад ба баланд гардидани нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти таълимӣ мусоидат намояд.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи зеҳни сунъӣ дар таҳсилоти олӣ

Сол	Дараҷаи истифодаи технологияҳои рақамӣ (%)	Сатҳи муваффақияти донишҷӯён (%)	Самаранокии идоракунии таълим (%)
2020	25	68	60
2021	35	72	65
2022	45	76	70
2023	55	81	76
2024	65	86	82

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот.

Таҳлили маълумоти ҷадвал нишон медиҳад, ки бо афзоиши сатҳи истифодаи технологияҳои рақамӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ нишондиҳандаҳои самаранокии таълим низ баланд мегарданд. Масалан, дар давраи солҳои 2020–2024 сатҳи истифодаи технологияҳои рақамӣ аз **25 % то 65 %** зиёд гардида, дар ҳамин давра сатҳи муваффақияти донишҷӯён аз **68 % то 86 %** афзоиш ёфтааст. Ин раванд нишон медиҳад, ки байни рушди технологияҳои рақамӣ ва сифати таълим робитаи мустақим вуҷуд дорад.

Барои муайян намудани вобастагии байни истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ ва самаранокии таълим модели иқтисодӣ-математикӣ истифода гардид. Дар доираи таҳқиқот модели регрессионӣ пешниҳод карда мешавад.

Модели таҳлили вобастагии сифати таълим аз истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ чунин ифода меёбад:

$$Y = a + bX$$

ки дар он:

- **Y** – нишондиҳандаи сифати таълим (сатҳи муваффақияти донишҷӯён);
- **X** – дараҷаи истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ;
- **a** – параметри доимӣ (сатҳи асосии сифати таълим);
- **b** – коэффициенти таъсири технологияҳои зеҳни сунъӣ ба сифати таълим.

Дар асоси ҳисобҳои таҷрибавӣ модели зерин таҳия гардид:

$$Y = 55 + 0.48X$$

Тибқи натиҷаҳои модел, афзоиши сатҳи истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ ба андозаи **1 %** метавонад ба афзоиши сифати таълим тақрибан **0.48 %** мусоидат намояд. Ин нишон медиҳад, ки истифодаи системаҳои интеллектуалӣ дар раванди таълим таъсири мусбат дорад.

Барои таҳлили таъсири технологияҳои зеҳни сунъӣ ба сифати таҳсилот модели регрессияи бисёрфакторӣ истифода гардид. Ин модел имкон медиҳад, ки таъсири якчанд омил ба натиҷаи таълим ба таври ҳамзамон арзёбӣ карда шавад.

Модели пешниҳодшуда чунин шакл дорад:

$$Y = a + b_1X_1 + b_2X_2 + b_3X_3$$

ки дар он:

- **Y** – сифати таҳсилот (сатҳи муваффақияти донишҷӯён)
- **X_1** – дараҷаи истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ
- **X_2** – сатҳи рушди инфрасохтори рақамии муассиса
- **X_3** – сатҳи салоҳияти рақамии омӯзгорон
- **a** – параметри доимӣ
- **b_1, b_2, b_3** – коэффициентҳои таъсири омилҳо

Дар асоси ҳисобҳои оморӣ модели зерин ба даст оварда шуд:

$$Y = 64.9 - 0.119X_1 + 0.433X_2 + 0.137X_3$$

Муҳокима

Натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳанд, ки истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар низоми таҳсилоти олӣ метавонад ба баланд бардоштани самаранокии раванди таълим ва такмили идоракунии муассисаҳои таълимӣ мусоидат намояд. Таҳлил нишон медиҳад, ки системаҳои интеллектуалӣ имконият медиҳанд, ки равандҳои омӯзишӣ мутобиқ гардонида шуда, сатҳи инфиродисозии таълим баланд бардошта шавад. Ин ҳолат ба он оварда мерасонад, ки донишҷӯён маводи таълимиро бо суръат ва усулҳои барои онҳо мувофиқ аз худ намуда, натиҷаҳои омӯзиш беҳтар мегарданд. Ҳамзамон, истифодаи алгоритмҳои таҳлилӣ барои назорати пешрафти донишҷӯён ба омӯзгорон имконият медиҳад, ки мушкилоти омӯзиширо сари вақт муайян намуда, чораҳои ислоҳиро татбиқ намоянд.

Аҳамияти натиҷаҳои бадастомада пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки онҳо нақши технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъиро ҳамчун омили муҳими модернизатсияи таҳсилоти олӣ нишон медиҳанд. Дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ ва рақобати афзоянда дар бозори меҳнат, муассисаҳои таҳсилоти олӣ бояд ба истифодаи васеи технологияҳои инноватсионӣ рӯ оваранд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки татбиқи системаҳои интеллектуалӣ метавонад ба беҳтар шудани сифати таҳсилот, баланд гардидани шаффофияти равандҳои арзёбӣ ва самаранокии идоракунии таълим мусоидат намояд.

Муқоисаи натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур бо корҳои илмии дигар олимон нишон медиҳад, ки аксари муҳаққиқон ба нақши муҳими зеҳни сунъӣ дар рушди муҳити таълимии муосир таъкид менамоянд. Тибқи таҳқиқоти муосир, системаҳои интеллектуалӣ метавонанд ҳамчун воситаи дастгирии қабули қарорҳои педагогӣ хизмат намуда, ба таҳлили маълумоти таълимӣ ва пешгӯии натиҷаҳои омӯзиш мусоидат кунанд. Дар ин замина таъкид мегардад, ки истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ имконият медиҳад, ки равандҳои таълимӣ аз модели анъанавӣ ба модели мутобиқшаванда ва маълумотмеҳвар гузаранд. Чунин равиш дар таҳқиқоти қаблӣ низ зикр шудааст, ки системаҳои зеҳни сунъӣ қобилияти таҳлил, умумисозӣ ва коркарди маълумоти мураккабро доранд ва метавонанд барои дастгирии қабули қарорҳои идоракунӣ истифода шаванд .

Дар баробари ин, таҳлили назариявӣ нишон медиҳад, ки ҳамгироии зеҳни сунъӣ ба раванди таълим танҳо як масъалаи технологӣ набуда, балки масъалаи педагогӣ ва иҷтимоӣ низ мебошад. Ҷорӣ намудани чунин системаҳо тағйироти муайянро дар фаъолияти омӯзгорон ва донишҷӯён ба миён меорад. Агар дар модели анъанавии таълим омӯзгор

манбаи асосии дониш ба ҳисоб мерафт, дар муҳити таълимии рақамӣ ӯ бештар вазифаи роҳнамо ва ташкилкунандаи раванди омӯзишро иҷро мекунад.

Аз нуқтаи назари амалӣ, натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки татбиқи зеҳни сунъӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ метавонад ба автоматиконии равандҳои маъмурӣ, беҳтар шудани банақшагирии таълим ва истифодаи самараноки захираҳо мусоидат намояд. Системаҳои интеллектуалӣ имконият медиҳанд, ки маълумоти марбут ба фаъолияти донишҷӯён, натиҷаҳои таълим ва самаранокии барномаҳои таълимӣ таҳлил карда шуда, қарорҳои идоракунӣ дар асоси маълумоти воқеӣ қабул гарданд. Ин равиш ба баланд шудани самаранокии идоракунии муассисаҳои таҳсилоти олӣ мусоидат менамояд.

Хулоса

Дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар низоми таҳсилоти олӣ метавонад ба баланд бардоштани самаранокии раванди таълим, такмили идоракунии муассисаҳои таълимӣ ва беҳтар гардидани сифати таҳсилот мусоидат намояд. Татбиқи системаҳои интеллектуалӣ имконият медиҳад, ки муҳити таълимӣ мутобиқ ба хусусиятҳои инфиродии донишҷӯён ташкил карда шавад, динамикаи пешрафти онҳо таҳлил гардад ва натиҷаҳои омӯзиш дар асоси маълумоти воқеӣ арзёбӣ карда шаванд.

Аҳамияти илмии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки он имконият медиҳад равандҳои ҳамгироии технологияҳои зеҳни сунъӣ бо низоми таҳсилоти олӣ аз ҷиҳати назариявӣ ва методологӣ таҳлил карда шаванд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки татбиқи зеҳни сунъӣ на танҳо масъалаи технологӣ, балки равандест, ки тағйироти методологӣ, педагогӣ ва идоракуниро низ талаб мекунад. Дар чунин шароит нақши омӯзгор аз манбаи асосии дониш ба нақши роҳнамо ва мушовири раванди таълим табдил меёбад, ки ин талаб мекунад сатҳи салоҳиятҳои рақамии омӯзгорон пайваста баланд бардошта шавад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки натиҷаҳои пешниҳодшуда метавонанд дар фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шаванд. Ҷорӣ намудани системаҳои интеллектуалӣ барои таҳлили маълумоти таълимӣ, мониторинги пешрафти донишҷӯён ва банақшагирии фаъолияти таълимӣ имконият медиҳад, ки сифати идоракунӣ ва самаранокии раванди таълим баланд бардошта шавад.

Дар оянда таҳқиқот метавонад ба омӯзиши амиқтари таъсири зеҳни сунъӣ ба сифати таҳсилот, таҳияи моделҳои иқтисодӣ-математикии арзёбии самаранокии истифодаи ин технологияҳо ва таҳлили омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодии татбиқи онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ равона карда шавад. Умуман, истифодаи самараноки технологияҳои зеҳни сунъӣ метавонад ба рушди устувори низоми таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баланд бардоштани рақобатпазирии он дар фазои ҷаҳонии илм ва маориф мусоидат намояд.

Мақола дар доираи мавзӯи илмии кафедраи математика ва информатика “Нақши математикаи амалӣ ва информатикаи иқтисодӣ дар рушди самтҳои мухталифи ҷомеаи муосир”, ки тибқи тартиби муқарраргардида ба қайд гирифта шудааст (протоколи №1 аз 27 август соли 2025), иҷро гардидааст. Манфиатҳои бархӯрднок вуҷуд надорад.

АДАБИЁТ

1. Авезов, Ф. Ш. Роль искусственного интеллекта в ускорении индустриализации Таджикистана: инновации в развитии бизнеса / Ф. Ш. Авезов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2025. – № 1(56). – EDN: OFJJDU

2. Асрорзода, У. С. Искусственный интеллект в малом и среднем бизнесе Таджикистана: от автоматизации к стратегическому развитию / У. С. Асрорзода, Б. Б. Болтаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2025. – № 1(56). – EDN: ORTUKZ.

3. Васюгова, С.А. Исследование перспектив и проблем интеграции человека с компьютером: искусственный интеллект, робототехника, технологическая сингулярность и виртуальная реальность / С. А. Васюгова, А. В. Остроух, М. Н. Краснянский, А. Самаратунга // Перспективы науки. – 2011. – № 4(19). – С. 109-114. – EDN: OZOBKP.

4. Гусарова, Н. Ф. Введение в теорию искусственного интеллекта / Н. Ф. Гусарова; Санкт-Петербургский национальный исследовательский университет информационных технологий, механики и оптики. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский национальный исследовательский университет информационных технологий, механики и оптики, 2018. – 62 с. – EDN: SBKPNV.

5. Ғафаров, Ф. М. Нақши технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ дар раванди рақамикунонии иқтисодиёт / Ф. М. Ғафаров // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – No. 4-2(51). – P. 104-109. – EDN: YSYQHQ

6. Муминова, Ф. М. Ташаккули раванди рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши зеҳни сунъӣ дар рушди технологияи рақамӣ / Ф. М. Муминова, Ф. Ҳ. Еров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2025. – No. 1. – P. 66-75. – EDN: QHTCZM

7. Носова, Л. С. Использование сервисов искусственного интеллекта в образовательном процессе / Л. С. Носова, Е. А. Леонова, Е. А. Селезнева // Научный аспект. – 2023. – Т. 11, № 10. – С. 1419-1425. – EDN: EPXSHS.

8. Носова, Л. С. Искусственный интеллект в формировании профессиональных компетенций будущих педагогов: Монография / Л. С. Носова, Е. А. Леонова, Е. А. Селезнева, Т. А. Радченко. – Челябинск: ЗАО «Библиотека А. Миллера", 2023. – 175 с. – ISBN 978-5-93162-214-9. – EDN: QQSKOM

9. Одинцов, А. Н. Проблема моделирования знания в искусственном интеллекте / А. Н. Одинцов // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Гуманитарные и общественные науки. – 2011. – № 4(136). – С. 56-60. – EDN: OZADDJ.

10. Матушак, А. Ф. Роль искусственного интеллекта и цифровых технологий в высшем образовании / А. Ф. Матушак, О. Ю. Павлова, Л. С. Носова [и др.] // Russian Journal of Education and Psychology. – 2025. – Т. 16, № 2. – С. 73-94. – DOI 10.12731/2658-4034-2025-16-2-731. – EDN: OYXKXH.

11. Рустамзода, Р. Р. Цифровая грамотность как основной фактор развития инновационных форм занятости и рынка труда Республики Таджикистан / Р. Р. Рустамзода, У. С. Асрорзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2025. – № 1. – С. 31-42. – EDN: BKRVCM

12. Султанхайдаров, Н. Х. роль искусственного интеллекта в системе образования и учебе / Н. Х. Султанхайдаров // Вестник института языков. – 2023. – № 4(52). – С. 288-291. – EDN: FFDGXV

13. Субботина, А. О. Использование математики в искусственном интеллекте / А. О. Субботина, К. О. Грушка // Математические модели техники, технологий и экономики : Материалы Всероссийской студенческой научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 23 мая 2025 года. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный лесотехнический университет им. С.М. Кирова, 2025. – С. 183-186. – EDN: XJXLGZ.

14. Шарифзода, Ф. Омилҳои назариявӣ ва амалии рушди қобилияти зеҳнии насли наврас дар низоми муосири таълим / Ф. Шарифзода, Х. М. Сабуров // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2020. – No. 2(63). – P. 149-155. – EDN: OXNUTD

15. Шарифзода, Ф. Понятие и сущность инновационного процесса в образовании / Ф. Шарифзода, Г. Б. Мухаметов, М. Лутфуллоев // Вестник Таджикского национального университета. – 2022. – № 10. – С. 119-126. – EDN: SMPHES.

УДК 37.015.3:159.955

ТАҚВИЯТИ ПЕДАГОГӢ ДАР ТАШАККУЛ ДОДАНИ ФАЪОЛИЯТИ ФИКРРОНИИ ДОНИШҶӮЁН

ИЛЧИБЕКОВА БАРГИГУЛ ОТАМБЕКОВНА
омӯзгори калони кафедраи таърих ва фалсафа Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. E-mail: elcibekovab@gmail.com

Таълиму тарбияи насли наврас дар руҳияи донишпазирӣ, илму ҳунаромӯзӣ, ободонии кишвар, эҳтиромгузорӣ ба анъанаҳои миллӣ, арзишҳои фарҳангию ахлоқии аҷдодӣ ва истифодаи ин арзишҳо баҳри беҳбуд бахшидани сифати зиндагӣ, бояд дар шакли талаботи ҳаррӯзаи ҳаёти мо дониста шуда, ба иҷро бирасанд. Маҳз ба иҷро расидани ин мақсадҳо аз амалигардонии донишҳои назариявӣ дар амал вобаста мебошад. Омӯзиш ва ёдгирӣ, касби маҳорату малака ва коромӯзӣ ҷузъи ҷудонопазири ҳаёти ҳар як шахс маҳсуб ёфта, дар шакли муносибат байни «устод ва шогирд» маъмул аст ва ин шеваи вобастагӣ ҳамеша боқӣ хоҳад монд.

Инсон дар давоми ҳаёташ, баҳри пешрафт дар ҷаҳони ҳамеша тағйирпазир, аз ҷумла, таҳаввулоти илмӣ-маърифатӣ, доимо ба робитаи назария ба амалия ниёз доштааст ва ниёз хоҳад дошт.

Аз ин лиҳоз, вазифаи омӯзгор танҳо бо дониши назариявӣ ғанӣ гардонидани хонандагон набуда, балки роҳнамоӣ намудани шогирдон ба амалигардонии донишҳои андӯхташуда дар зиндагӣ вазифаи аввалиндараҷаи ӯст. Бо ин мақсад, дар ин мақола кӯшиш бар он намудем, ки омӯзгорони муассисаҳои таълимиро роҳҳои ташаккул додани фикррони шогирдон шинос намоем. Омӯзгорон метавонанд ин мақоларо ҳамчун раҳнамо мавриди истифода қарор дода, амалигардонии назария дар амалро дар фаъолияти кории хеш равнақ бахшанд.

Калидвожаҳо: ташаккул, фикррони, назария, амалия, хирад, омӯзгор, мутафаккир, ҳаёти ҳаррӯза, дониш, таҷриба, робита, алоқамандӣ.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ПОДКРЕПЛЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ МЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

ИЛЧИБЕКОВА БАРГИГУЛ ОТАМБЕКОВНА
старший преподаватель кафедры истории и философии, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана г. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: elcibekovab@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1396-9278

Как обучение, так и воспитание нового поколения в духе приобретения знаний и навыков, склонности к науке, созидания страны, уважения к национальным традициям и культурно-этическим ценностям и использования этих ценностей для повышения качества жизни, должны рассматриваться как требования к нашей повседневной жизни и должны выполняться. Достижение этих целей зависит от реализации теоретических знаний. Обучение и восприятие, приобретение навыков и опыта считаются неотъемлемой частью жизни каждого человека, и известны в форме отношений учителя-ученика и эта связь останется таковой навсегда.

Люди, ради прогресса во все время меняющемся мире, в частности, в научно-познавательной трансформации, на протяжении всей своей жизни всегда будут нуждаться в связи теории и практики.

Поэтому обязанность преподавателя заключается не только в обогащении теоретических знаний студентов, но и его и ее первейшая обязанность - направлять студентов в практическом применении полученных знаний. С этой целью в данной статье мы попытались

познакомить преподавателей образовательных учреждений со способами формирования мышления учащихся. Преподаватели могут использовать эту статью в качестве руководства и еще больше улучшить свою трудовую деятельность в отношении реализации теории.
Ключевые слова: формирование, мышление, теория, практика, мудрость, учитель, мыслитель, повседневная жизнь, знание, опыт, связь, взаимосвязь

PEDAGOGICAL REINFORCEMENT IN SHAPING STUDENTS' THINKING ACTIVITY

ILCHIBEKOVA BARGIGUL OTAMBEKOVNA

the Senior Lecturer, Department of History and Philosophy International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Dushanbe, Tajikistan. E-mail: elcibekovab@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1396-9278

Both learning and upbringing of the new generation in the spirit of gaining knowledge, predilection towards science and skills, building of the country, esteem for national traditions, for ancestral cultural and ethical values and use of these values for the benefit of improving the quality of life, should be regarded as demands on our daily life, and should be fulfilled. Precisely fulfilment of these aims depends on the implementation of the theoretical knowledge. Learning and perception, acquiring of skills and expertise are considered to be an integral part of each and every person’s life, and are known in the form of master-student relationship and this dependence and link will remain so forever.

Human beings, for the sake of progress in the ever changing world, in particular, the science-perceptive transformation, throughout their life will always be in need of the theory and practice bond.

Therefore, the teacher’s duty is not only to enrich the theoretical knowledge of the students, but his and her first and foremost duty is guiding the students in implementation of the acquired knowledge in practice. To this aim, in this article an attempt has been made to acquaint the teachers of educational institutions with the regarding the implementation of theoretical knowledge in practice. Teachers can make use of this article as a guide and improve their work activity in regard with implementation of theory still further.

Key terms: formation, thinking, theory, practice, wisdom, teacher, thinker, everyday life, knowledge, experience, connection, connectedness

Муқаддима. Ташаккул додани фаъолияти фикрронии донишҷӯён дар дарсҳои ҳаррӯза талаби асосии замони муосир аст. Имрӯз ин масъала аз пештара дида боз ҳам таваҷҷуҳи зиёдро талаб дорад. Ташаккули салоҳияти фикрронӣ ва баёни озодонаи фикр усули фаъоли таълим мебошад.

Педагогикаи муосири тоҷик ба фаъолгардонии таълимгирандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ диққати асосӣ медиҳад. Ташаккул додани фаъолияти фикрронии таълимгирандагон дар мисоли хонандагону донишҷӯён мавзуи актуалии педагогикаи муосир мебошад. Педагогони муосири тоҷик чунин меҳисобанд, ки таълим ва ташаккули ҳамаҷонибаи таълимгирандагон бо ҳам алоқаманданд, яъне дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифташуда талаби асосии педагогикаи муосир мебошад, ки ин бевосита дар рушд додани фикрронии таълимгирандагон мусоидат мекунад. Дар хонанда ё донишҷӯ танҳо он вақт маҳорати фикрронӣ дуруст рушд меёбад, агар ӯ ба таҷрибаву малака ва маҳорату қобилияти доштааш дониш ва малакаву маҳоратҳои нав ба навро тавассути омӯзиш зам намояд ва ба таври васеъ сайқал диҳад.

Методологияи таҳқиқот. Дар асоси таълимоти педагогикаи муосири миллӣ донишҷӯёнро танҳо ба донишҳои тайёри шахшуда мусаллаҳ кардан кори дуруст нест, балки

бо истифода аз усулҳои фаъоли таълим онҳоро ба фикрронӣ раҳнамоӣ кардан муҳим аст. Фаъолиятҳои дарс на ба азхудкунии дониш, балки ба фаъолияти фикррониии донишҷӯён ва дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифташуда равона бояд шаванд.

Ба инобат гирифтан муҳим аст, ки ҳар кору фаъолияте, ки донишҷӯ аз рӯйи фаҳму идрок ва қобилияташ иҷро менамояд, ба инкишофи ӯ мувофиқат менамояд ва агар малакаҳои нав дар асоси малакаҳои аллакай аз худкарда ташаккул ёбанд, манфиати бештаре дорад. Аммо ин малакаҳо асосан бо усули ба фикрронӣ ҷалб намудани донишҷӯён ташаккул меёбанд. Барои муваффақ шудан дар ташаккули фикррониии таълимгирандагон хусусиятҳои фардии онҳоро ба инобат гирифтан лозим аст ва ҳеҷ гоҳ ба онҳо фишор овардан лозим нест. Яъне бо роҳи маҷбуркунӣ ташаккул додани фикррониии таълимгирандагон ғайри имкон аст, танҳо пайдо намудани шавқу рағбат ба омӯзиш метавонад дар ташаккули фикррониии шогирдон мусоидат намояд. Дар акси ҳол, яъне маҷбур кардан ба омӯзиш ва азхудкунии дониш ба вайроншавии кори асаб ва паст шудани майлу рағбати донишҷӯ нисбати омӯзиш оварда мерасонад. Пас савол ба миён меояд, ки беҳтарин роҳи ташаккул додани фикррониии хонанда ё донишҷӯ ва роҳи шавқманд намудан ба таълим кадом аст? Ҷавоб чунин аст, ки омӯзгори соҳибтаҷриба хусусиятҳои фардии шогирдонашро омӯхта, раванди таълиму тарбияро дуруст ба роҳ мемонад ва бо ин роҳ фаъолияти фикррониии шогирдонро ташаккул медиҳад

Дар дарсе, ки бо ташаккул додани фикррониии хонанда ё донишҷӯ равона карда шудааст, байни таълимгирандагон муҳокимаи мантиқии ҷиддӣ бо ҳиссу хаёл, эҳсоси аён ба абстракт, индуксия, муҳокимаи пурмазмун ба роҳ монда мешавад, дар натиҷа ҳар як шогирд фикрҳои худро озодона баён намуда, дар асоснок кардани фикрҳои худ кӯшиш мекунад.

Баррасии адабиёти илмӣ. Педагогикаи муосир исбот намудааст, ки ташаккули фикррониии таълимгирандагон боиси дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявӣ мегардад, ки амалия - ин шакли маърифатии илмӣ, сарчашма ва меъёри пешрафти ҷомеа аст. Дар таълим ягонагии назария ва амалия принсипи муҳимтарини методологи замони муосир ҳисоб меёбад. Дар ин русто иқтибос аз В.Б. Горбро овардан ба мақсад аст: «Протсесси таълим аз амалияи васеи ҷамъиятии одамон ҷудо шуда наметавонад. Маҳз дар протсесси таълим хонандагон боварӣ пайдо мекунанд, ки ниҳояти мақсади ҳар як маърифат амалӣ аз худ намудани ҳақиқати предметӣ мебошад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ба амалиёти васеи ҷамъиятӣ ва шахсӣ нигаристани таълим мароқангезии маърифатӣ ва самаранокии таълимро баланд мебардорад» [4, с. 276].

Баъдан, дар замони муосир роҳҳои дар амал татбиқ кардани назарияро олимони машҳури соҳаи педагогикаи тоҷик М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, И. Каримова, Ҷ, Булбулов, Ш.О. Саидиброимов, Зубайдов, Б. Қодиров, С. Негматов, М. Каримзода, Гулмадов ва дигарон омӯхта, татбиқ намудаанд. Ба қавли ин олимони муосир ташаккул додани фикррониии таълимгирандагон дар вақти ҳал намудани масъалаҳои гуногуни дидактикӣ ва шаклҳои ҳархелаи фаъолияти онҳо ба кор меояд. Олимони болозикр исбот намудаанд, ки фикррониии таълимгирандагон бо роҳҳои гуногун ташаккул меёбад, ки ин ба хусусиятҳои фардӣ вобастагии асосӣ дорад, аз ҷумла:

- шавқу рағбати зиёд доштан ба китобхонӣ, бе мушкилӣ аз худ намудани мавзуъҳои дарсӣ;

истифодаи дурусти техникаи муосир ва мақсаднок ба кор бурдани он;

- пайваста ба корҳои эҷодӣ, таҳқиқотӣ ва фикрронӣ ҷалб гардидани хонандагону донишҷӯён;
- машғул шудан ба варзиш амсоли давидан, чаҳидан ва дигар бозиҳои варзишӣ;
- шавқу муҳаббат ва рағбат доштан ба эҷод кардан ва навиштан, доштани хотираи хуб ва захираи бойи луғавӣ;
- маҳорати хуб доштан дар донистани ҳар гуна нақшаю диаграммаҳо тахайюлоти бой, шавқу рағбати зиёд доштан ба санъат;
- маҳорати хуби худидоракуниро доштан;

- ҳисоб кардан, ҳал кардани ҳар гуна масъалаҳо, иҷрои дурусти фаъолиятҳо ва ғ.

Аз ин лиҳоз омӯзгор бояд мушоҳидакор бошад ва рафтори шогирдонашро бодиққат аз назар гузаронида, хусусиятҳои хоси якояки онҳоро дониста гирад. Исбот шудааст, ки ҳар як таълимгиранда дар алоҳидагӣ ба ягон фанни таълимӣ, ё ду ва ё зиёда фан майлу рағбати хос дорад ва ин ба ташаккули фикррониии ӯ алоқамандӣ дорад. Аз ин рӯ, омӯхтану донистани шавқи шогирд ба фанни таълимӣ муҳим аст.

Фикрронӣ бештар ба амалия ва амалия беш аз ҳама ба татбиқи дониш ва маҳоратҳои хонандагон дар протсесси таълим вобастагӣ дорад. Дар ин ҷо ҳам мустаҳкамкунии маҳорату донишҳо, ҳам амалан азхудкунии роҳҳои инкишофи илмҳо ба вуқӯъ меояд.

Дар як қатор мавридҳо, вақте ки хонандагон ё донишҷӯён ба таҷрибаҳои шахсӣ, мушоҳидаҳои худ донишҳоро меомӯзанд, дар бораи мавзуъ фикр мекунанд, хулоса мебароранд ва фикрҳои худро асоснок мекунанд, дар чунин маврид амалия дар таълим ҳамчун сарчашмаи азхудкунии донишу маҳорат баромад кунад. Масалан, донишҷӯ дар дарси этика ва эстетика дар натиҷаи омӯзиши панди мутафаккирони тоҷик ва мушоҳидаҳои бевоситаи худ оид ба ин пандҳо донишҳои амалӣ мегирад ва ин пандҳоро ба ҳаёти худ муқоиса мекунад, фарқияту умумиятҳоро ҷудо мекунад, мушкилиҳои тарбияи замони худро муайян мекунад ва дар бораи роҳҳои ҳалли мушкилиҳо фикр мекунад, тезес, эссе ё мақола менависад, ки ин барои ташаккули фикррронӣ ва дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявӣ муҳим аст. Ин аз он гувоҳ медиҳад, ки усули татбиқи дониши назариявӣ дар амал ё алоқамандии таълим бо ҳаёт дар ташкили раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ нақши муҳимро мебозад.

Имрӯз олимони педагогикаи муосири тоҷик пеш аз ҳама ба баланд бардоштани қобилияти фикррронӣ ва рушди салоҳиятҳои хонандагон диққати асосӣ медиҳанд, зеро алоқамандии назария ва амалия яке аз муҳимтарин принсипи таълим дар замони муосир буда, хусусиятҳои мундариҷаи фанҳои таълимӣ, мушаххасоти онҳо, усулҳои фаъоли дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявӣ, алоқаи байни назария ва амалияро дар бар мегирад. Роҳи асосии расидан ба ин мақсад диққати асосӣ равона кардан ба ташаккули фикррронии донишҷӯён мебошад.

Ташаккули фикррронии донишҷӯён бо роҳнамоии омӯзгор ба амал меояд. Агар алоқаи дуруст байни омӯзгор, донишҷӯ ва падару модар дуруст ба роҳ монда шавад, таълимгиранда ба омӯзиш шавқманд мешавад ва ин дар ташаккули фикррронии донишҷӯ нақши асосӣ дорад. Масалан Н.В. Савин овардааст: «Хонандагон на ҳамаи донишҳо, балки асосҳои онҳоро, ки дар фанҳои таълимӣ махсус интихоб ва ғун карда шудаанд, аз худ менамоянд. Чуқур омӯхтани ин ё он соҳаи илм имконнопазир аст» [15, с. 76].

Олимони соҳаи педагогика исбот кардаанд, ки андӯхтани таҷрибаи рӯзгор, омӯхтани табиат ва муҳити атроф, иртиботи муназзам бо он тавассути мушоҳида, табодули таҷриба, ҳамкорӣ ба одамон имкон медиҳад, ки донишҷӯён барномаи таълимиро дуруст омӯзанд ва кор карданро ёд гиранд. Олимони соҳаи педагогика сарчашмаҳои асосии таълиму тарбияи воқеиро баррасӣ карда, мушоҳида ва таҷрибаро яке аз омилҳои асосии баровардани назария ба амалияи медонанд. Масалан А. Ҳаҷвирӣ чунин овардааст: «Ҳар илме, ки онро корбанд набошад, тане бошад, ки вайро ҷон набошад» [12, с. 147]. Аз ин ҷо бар меояд, ки барои дар амал татбиқ намудани назария омӯзгор ҳангоми тартиб додани нақшаи дарс, матни лексияҳо, маводҳои иловагии ёрирасон, супоришу машқ, саволу масъалаҳои гуногун қобилияти шогирдонро ба назар гирад. Дар ин маврид донишҷӯён метавонанд мувофиқи қобилияти зеҳнӣ ва завқи худ супоришу масъалаҳои пешниҳодшударо иҷро намоянд, фикр кунанд, роҳҳои ҳалли супоришро ёбанд ва бо шавқ дар иҷро намудани ин фаъолиятҳо кӯшиш намоянд. Агар омӯзгор нисбати фикррронии амиқ ва мураккаби шогирдон ҳассос бошанд, онро таҳлил намуда, ба низом даровварда тавонанд, на танҳо навъҳои ташаккули фикррониро дар хонандагон муайян намуда метавонанд, балки ба мақсадҳои асосии таълим ноил мегарданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Аз таҳқиқи мавзуъ мо натиҷа ба даст овардем, ки барои ташаккул додани фикррронии донишҷӯён муҳим аст, ки дар оила, марказҳои рушди

барвақтии кӯдак, боғчаҳои бачагона, муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, асосӣ ва олӣ ба ин масъала диққати асосӣ равона карда шавад. Агар зербинои таълим мустаҳкам набошад, давоми бино мустаҳкам шудан наметавонад. Зеро дар раванди таълими ибтидоӣ барои баланд бардоштани сифати таҳсилот, тарбия ва инкишофи шахсияти мактабиёни хурдсол имкониятҳои зиёд мавҷуданд ва омӯзгор набояд ин имкониятҳоро аз даст диҳад. Чунки тарбия ва таълим дар хурдӣ нақшест бар санг. Ҳангоми ҳар дарс вазифаҳ ои маълумотдиҳӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳӣ ба дараҷаи муайян иҷро карда машеванд.

Аз ин ҷо бар меояд, ки ҳар дарс бояд тибқи дархости принсипҳои илмӣ, системанокӣ, дастрасӣ, шууронокӣ ва фаъолонокӣ, баҳри устувор азхуд кардани донишҳо бо назардошти ба инобатгирии хусусиятҳои инфиродии таълимгирандагон гузаронида шавад. Дарс дар омӯзиши маводи барномаи таълимӣ мавқеи муайян дорад. Бояд ҳангоми азхуд кардани ҳар мавзуъ системаи дарсҳо ва тамоми мазмуни фанни таълимиро донист ва муҳтавои дарсро ба рушди фикррони шогирдон мувофиқ бояд намуд.

Бо дарназардошти фаъолиятнокии шогирдон бо усулҳои гуногуни замонавӣ гузаронидани дарс муҳим аст. Ҳар дарс интихоби ба худ хоси метод ва усулҳои омӯзишро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, бо роҳҳои гуногун омӯзонидани мавод дар дарс, аз тарафи омӯзгор пешакӣ ба назар гирифтани система ва низоми муайянро талаб мекунад. Донишҷӯён маводи таълимиро ҳамон вақт бо осонӣ азхуд мекунанд, ки муҳокимаи муаллим система ва низоми ҷиддӣ дошта бошад.

Дарси замонавӣ, ки ба ташаккули фикррони донишҷӯён равона карда мешавад, хусусияти эҷодӣ ва ҷустуҷӯӣ дорад, омӯзгор тибқи метод ва усулҳои беҳтарин шавқмандии дарсро таъмин мекунад; алоқамандии байни фанҳо, алоқадорӣ бо ҳаёт ва фаъолияти беруназтаълимиро таъмин намуда, ба хусусияти тарбиявӣ гирифтани машғулиятҳо низ эътибори ҷиддӣ медиҳад.

Омӯзгори муассисаҳои олӣ бояд мақсаде, ки аз талаботи барномаи таълимӣ сар мезанад, дақиқ муайян карда, барои ба мақсад ноил гаштан асбобҳои аёнӣ, воситаҳои техникӣ, варақчаҳои санҷишӣ ва ғайраҳоро тайёр кунад. Сипас бо мисолҳои ҳаётӣ мазмуни дарсро ба нақша мегирад, маводҳои иловагии бадеӣ ва адабиро истифода мекунад. Ҳатто муаллими ботаҷриба ва собиқадор низ уҳдадор аст, ки ба дарсҳо ҳаматарафа омодагӣ гирифта, тибқи нақша ба дарс шурӯъ кунад.

Муҳокима. Дарсро муаллим бояд тавре ташкил кунад, ки шавқу ҳаваси таълимгирандагон ба он зиёд гардад. Барои донишҷӯён муҳимаш он ки маводи таълимиро худашон омӯхтан хоҳанд ва барои он ки ба онҳо мавод шавқовар бошад ва онҳоро аз ҳад зиёд хаста накунад, дарс бояд ҳаяҷоновар, ба таври проблемавӣ, ҷустуҷӯи эҷодӣ ифода ёбад, ба қавли М. Луфтуллоев «баҳс дошта бошад»». [8, с. 17]. Дарсҳои якрангу якқолибӣ донишҷӯёнро нафақат дилгир мекунанд, инчунин ба ғайри шуурона азхудкунии мавод тела медиҳад, фикррони онҳо ташаккул намеёбад, дарс шавқовар намешавад.

Ба дарс бояд ҳамаи донишҷӯён якранг ҷалб карда шаванд, мазмуни маводи дарсро ҳазм кунанд. Баъзан чунин мешавад, ки ин ё он донишҷӯ суст мехонад, ба дарс эътибор намедиҳад, вале омӯзгор пай намебарад. Дар чунин ҳолат омӯзгор бояд ҳассос бошад, маҳорати педагогии худро истифода кунад, роҳҳои беҳтари ҷалб намудани донишҷӯён ба дарсро истифода барад. Яъне дар гурӯҳи академии таълимӣ бо назардошти хусусиятҳои фардии донишҷӯён фардикунонии дарс ба инобат гирифта шавад. Донишҷӯён ҷоҳои нафаҳ мидаашонро дар раванди корҳои мустақилона фаҳмида метавонанд, аммо барои ёфтан ва ислоҳи хатогиҳо ё ҷойҳои нофаҳмо раҳнамоии омӯзгор ҳатмист. Омӯзгор метавонад саволҳои фикррониро истифода барад, саволҳо ба ҷойҳои нофаҳмо будани мавзуъ нигаронида шуда, шогирдонро ба фикррониӣ водор кунанд. Ин усул боиси беҳтар аз худ кардани мавзуъ гардида, барои омӯзиши мавзуъҳои баъдӣ заминаи хуб мегузорад.

Чизи дигари муҳиме, ки дар замони муосир диқккати бештарро талаб дорад, риояи интизоми таҳсил, қоидаҳои донишҷӯӣ, одоби хуби муошират ва ҳамкории тарафайни донишҷӯ ва омӯзгор мебошад. Барои ба машғулиятҳои таълимӣ ҷалб намудани диққати шогирдон, пеш аз ҳама, интизоми аҳли синфро бояд таъмин кард. Барои ҷорӣ намудани

интизом на усули анъанавӣ, монанди дӯғу даранг, қабеъгӯӣ, тарсонидан, балки шафқату руҳафзоӣ, бедор намудани шавқи донишҷӯён ба омӯзиши мавзуи нав зарур аст. Тавре педагоги барҷастаи рус К.Д. Ушинский таъкид карда буд, ки дарс бояд меҳру шавқат, ҳазлу шӯхӣ дошта бошад, вале ин маънои онро надорад, ки дарс ба шӯхӣ табдил дода шавад, балки шӯхӣ ва меҳру шавқат ҳамчун усул истифода шавад, то ки роҳи азхудкунии мавзуъро осон гардонад. Истифодаи чунин фаъолиятҳо ва усулҳои замонавии таълим омӯзгорро ба педагогикаи ҳамкорӣ ҳидоят мекунанд. Чунуин усул меҳру шафқат, дили поку мустақилият, навоварию эҷодкорӣ, гуманизми олӣ, хештаншиносию дӯстӣ ва дар ниҳоят маҳорати баланди педагогии омӯзгорро нишон медиҳад. Муҳимияти истифодаи чунинн усул боз дар он аст, ки донишҷӯён дар лаҳзаи душвориҳои таълиму тарбия дар симои омӯзгор боз як шарикдарс, роҳнамо, мададгор, ҳамкори худро дарёбанд. Аммо, чуноне ки таҷрибаҳо собит мекунанд, дар педагогикаи ҳамкорӣ омӯзгорро ба тамом мутеи шогирд гардонидан нашояд, муаллим бояд бо серталабии холисонаи худ фарқ кунад. Дар ин бора муҳаққиқи соҳаи педагогика Ш.О. Саидиброимов овардааст: “Ҳар қадаре ки ба таълимгиранда талаби зиёд гузошта шавад, ҳамон қадари дигар бояд ба ӯ кӯмак расонд ва роҳнамоӣ кард, то ки натиҷаҳои дилхоҳ дар таълим ба даст оянд» [1, с. 90].

Хулоса метавон кард, ки мавриди амал қарор додани тавсияҳои дар боло қайдгардида кори омӯзгорро натиҷабахш менамоянд ва омӯзгор дар давоми фаъолияти меҳнатии хеш ҳамарӯза ба натиҷаҳои дилҳоҳ ноил мегардад. Моҳият дар он аст, ки омӯзгор бо донишҷӯ кор карда, кӯшиш мекунад, ки ӯро то ҳадди имкон хубтар фаҳмад, хусусиятҳояшро донад, ба хизмат, арзишҳо, орзуҳо, ниёзҳои ӯ такя карда, ҷабҳаҳои хурди муваффақиятро инкишоф диҳад. Ин рафторҳои омӯзгор дар ташаккул додани фикррониии шогирдон саҳми назаррас хоҳанд гузошт.

АДАБИЁТ

1. Алоқаманд намудани таълим бо ҳаёт омили рушди маорифи миллӣ-(монография). Муҳаррири масъул ва муаллифи сарсухан Саидиброимов Ш.О. Душанбе. - 2020. -240 с.
2. Афзалов Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик / Х. Афзалов, Б. Раҳимов. - Душанбе, Маърифат. - 1994. - 192 с.
3. Булбулов Ҷ. Такмили ихтисоси омӯзгорон: воқеият, махсусият, андешаҳо / Ҷ. Булбулов. - Хоруғ, Логос. – 2011. - 140 с.
4. Горб, В.Г. Педагогический мониторинг образовательного процесса как фактор повышения его уровня и результатов /В.Г. Горб // Стандарты и мониторинг в образовании. 2000. - №5. - С. 33-37.
5. Дар пайроҳаи таълим (мақолаҳои илмӣ-методӣ). ФДҶТИБКСМ дар ВМКБ. Муҳаррири масъул Саидиброимов Ш. О. – Хоруғ. - 2020. - 238 с.
6. Дастури методӣ: Педагогикаи иртиботӣ-мувофиқгардонии ҷараёни таълим ба ҳаёт. Мураттибон: кормандони Филиали ДҶТИБКСМ дар ВМКБ. Хоруғ. -2 016. – 86 с.
7. Қурбонов Ғ. Дастури таълимӣ. Усулҳои фаъолгардонии хонандагон бо истифода аз усулҳои фаъоли таълим / Ғ. Қурбонов. –Хоруғ. - 2010. - 97 с.
8. Лутфуллоев М. Дарс / М. Лутфуллоев. - Душанбе, Маориф. - 1995. - 191 с.
9. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир / М. Лутфуллоев. – Душанбе. - 2001. - 331 с.
10. Педагогика школы / Под ред. Г.И.Щукиной. - М.:- Просвещение, 1998.
11. Рожков М.И. Байбородова Л.В. Организация воспитательного процесса в школе: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. - 2000. - 400 с.
12. Саидиброимов, Ш.О. Татбиқи афкори педагогии мутафаккирони асрҳои X-XI-и форсу тоҷик дар педагогикаи муосири миллӣ [Матн] // Монографияи илмӣ / Ш.О. Саидиброимов. – Душанбе: Сифат-Офсет. - 2024. – 240 с.
13. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш, ш.Душанбе, 17-уми августи соли 2020.

14. Фидолиева З. Нақши зан-модар дар оила (мақола) // Раҳнамои омӯзгор. - №11 (143). – Хоруғ. - 2014.-32 с

15. Формирование личности: проблемы комплексного подхода в процессе воспитания школьника / Под ред. Г. Н. Филонова. - М.: 2004. - 267 с.

16. Х. Афзалов, Б. Раҳимов. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик / Х. Афзалов, Б. Раҳимов. - Душанбе: Маориф. - 1994. – 190 с.

УДК 37.091.12(575.3)

МАҚОМИ ОМӮЗГОР ДАР ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ

САИДИБРИМОВ ШОЗОДАИБРОҲИМ ОДИЛШОЕВИЧ
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, дотсенти кафедраи таърих ва фалсафа, Аълочии маориф ва илми Тоҷикистон. Email: shozoda07.71@mail.ru

Омӯзгорӣ касби ҳаётан муҳим ва пурифтихор аст. Омӯзгор касест, ки бе ҳастӣ ва фаъолияти ӯ ҷомеа будану вуҷуд доштан наметавонад, зеро таълиму тарбия зербинои зиндагӣ, мавҷудият ва пешрафти дугнё мебошад. Омӯзгор аст, ки мардум аз дониш, таълиму тарбия бархӯрдор мегардад. Нақши омӯзгор дар зиндагии мардум муҳим аст ва дар ҳаёти омӯзгор қадр кардану шароити мусоид фароҳам овардан барои ӯ муҳим ва зарурӣ мебошад. Боиси ифтихор ва хушнудист, ки дар Тоҷикистони соҳибистиқлоли мо маориф аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи афзалиятнок эълон гардида, ба он таваҷҷуҳи асосӣ равона карда шудааст. Маҳз дар ин мақола чанд андеша оид ба нақши омӯзгор дар Тоҷикистони соҳибистиқлол оварда шудааст.

Калидвожа: Тоҷикистон, соҳибистиқлол, омӯзгор, таълим, тарбия, шароити мусоид, маориф, рушд, қадр кардан.

СТАТУС УЧИТЕЛЯ В НЕЗАВИСИМОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

САИДИБРОИМОВ ШОЗОДАИБРОХИМ ОДИЛШОЕВИЧ
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, доцент кафедры истории и философии г. Душанбе, Таджикистан. E-mail: shozoda07.71@mail.ru

Профессия учителя является жизненно важной и почётной. Учитель — это человек, без существования и деятельности которого общество не может существовать и развиваться, поскольку обучение и воспитание являются основой жизни, существования и прогресса мира. Именно учитель даёт людям знания, образование и воспитание. Роль учителя в жизни общества очень велика, поэтому уважение к учителю и создание для него благоприятных условий являются важными и необходимыми. Поводом для гордости и удовлетворения является то, что в нашем независимом Таджикистане сфера образования объявлена приоритетным направлением со стороны Основателя мира и национального единства — Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, и именно этой сфере уделяется особое внимание. В данной статье приведены некоторые размышления о роли учителя в независимом Таджикистане.

Ключевые слова: Таджикистан, независимость, учитель, образование, воспитание, благоприятные условия, просвещение, развитие, уважение и признание.

THE STATUS OF THE TEACHER IN INDEPENDENT TAJIKISTAN

SAIDIBROIMOV SHOZODAIBROHIM ODILSHOEVICH
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Tajikistan, dotsent Department of History and Philosophy. E-mail: shozoda07.71@mail.ru

Teaching is a vitally important and honorable profession. A teacher is a person without whose existence and activity society cannot exist, because education and upbringing are the foundation of life, existence, and the progress of the world. It is the teacher who provides people with

knowledge, education, and moral upbringing. The role of the teacher in people's lives is significant, and it is important and necessary to value teachers and create favorable conditions for them.

It is a matter of pride and satisfaction that in our independent Tajikistan, education has been declared a priority sector by the Founder of Peace and National Unity Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, and special attention has been devoted to this field.

This article presents several reflections on the role of the teacher in independent Tajikistan.

Keywords: Tajikistan, independence, teacher, education, upbringing, favorable conditions, enlightenment, development, appreciation.

Муқаддима. Омӯзгор шоҳсутуни ҷомеа аст ва пешрафти ҷоме танҳо бо заҳмату талоши ӯ ба даст меояд. Аз ин лиҳоз муҳим ва зарур аст, ки дар тамоми кишварҳо бояд мақоми омӯзгор дар дараҷаи баланд қарор дошта бошад ва ӯ тавонад дар фазои эҳтирому қадршиносӣ ва шароити мусоиди корӣ фаъолиятҳои ҳаррӯзаи худро роҳандозӣ намояд. Маҳз дар Тоҷикистон қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи мақоми омӯзгор" падидаи бағоят нек ва саривақтист, ки дар баланд бардоштани мақоми омӯзгор дар кишвар ва таъмини шароити хуби кориву ҳаёти рӯзмарра мусоидат мекунад.

Баррасии адабиёти илмӣ. Дар масъалаи педагогика, таълиму тарбия олимони соҳаи педагогика Лутфуллоев М., Шарифзода Ф., И.Х. Каримова, Ҷ. Булбулов, А. Насриддинов, Б. Раҳимов, Азаров Ю.П., Амир Ҷ., Андреев М.С, Ахмедова М.С., Бертелс Е.Э., Волков Г.Н., Джонназаров Х.Х., Ёраҳмадова А.С., Камолзода Х., Скаткин М.Н. [75], Сухомлинский , Ушинский К.Д., Юсуфбекова З. ва дигарон таҳқиқотҳоро анҷом додаанд, ки дар навиштани мақола мавриди истифода қарор дода шуданд.

Методологияи таҳқиқот. Дар таҳияимақола маводҳои илмӣ, методӣ, таърихӣ оид ба мақоми омӯзгор, таҳлилу муқоиса ва таҳлили андешаҳо истифода бурда шуданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Гузаштаи инсоният таърих аст, таърих худ мактаби беҳтарини ҳаёт ва таҷрибаест, ки онро бояд донист, омӯхт, аз бурду бохти он сабақ ва таҷриба гирифта, барои сохтани ояндаи босаодат дарсҳои ибратомези таърихро ба кор бояд бурд. Соли 2009 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Суханронии хеш дар маросими тақдими китоби «Тоҷикон дар оинаи таърих» дар Миср изҳор доштанд: «Агар кас гузаштаи аҷдоди худро надонад, инсони комил нест" [11, с. 11] ва дар идомаи ин Суханронӣ Пешвои миллат таъкид доштанд: «Омӯхтани таърих танҳо барои донистани гузашта нест, балки ин барои шукуфоии фардои ҳар як миллату давлат зарур аст. Яъне миллат бояд аз гузаштаи худ сабақ гирад ва дурнамои ояндаашро муайян созад» [11, с. 11].

Соли 1991 бори нахуст ба ҳайси омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷик ба остонаи мактаби миёна қадам ниҳодам ва фаъолияти омӯзгориам оғоз гардид. Ҷавони бистудусола, омӯзгори навкор, андешаҳои навин, умедҳои зиёд, орзуҳои дерина дар қалбам ҷӯш мезаданду дар тафаккурам чарх. Тасаввур кардан наметавонам, рӯзи аввали ба синфхона ворид шуданам ба ҳайси омӯзгор чи рӯзи шодиофару махсус ва пур аз орзуҳо буд, орзуи омӯзгор шуданро, ки аз синни хурдсолӣ дар дил мепарваридам, ҷомаи амал пӯшид ва бо шавқи том ба тадриси шогирдон машғул гардидам. Вале ҳайҳот, орзу, умед, мақсадҳо, нақшаҳои дар қалб ҷойдоштаву ба авроқ оварда танҳо хоб гардидану хаёл. Оғоз гардидани ҷанги таҳмилӣ, дар андак муддат тамоми қаламрави қусмати ҷанубу пойтахти Ватани азиз – шаҳри Душанберо фаро гирифтани ин ҷанги хонумонсӯз тамоми орзуҳои ман ва ҳазорҳо ҷавонони дигарро бар бод дод. Он вақтҳо сухан аз будану набудан ва маҳву нобудии на танҳо як қисми кишвар, балки аз саҳифаи таърих хати батлон кашидани номи миллати тоҷик ва давлату давлатдории он мерафт. Ҷои садои занги мактаб садои тир, ҷои сабзаву лолазор хуни ноҳақ, ҷои харидорӣ намудани китоб, паҳн намудани аслиҳа, ва билохира гурезагӣ, оворагардӣ, бехонаву ҷой мондани халқи тоҷик, минҷумла омӯзгорону хонандагон ҳукмфармо шуд.

Ворагӣ, гушнагӣ, нарасидани либос, ашёи хониш, китобу дафтар, беқурбшавии пул, бе музди меҳнат кор кардани омӯзгорон ва кормандони тамоми соҳаҳо ва ҳазорҳо ҳазорҳо нокомиҳои дигар.

Чизе, ки танҳо дар он рӯзҳо боиси умед ва ифтихор буд, новобаста аз мушкилиҳову нобасомониҳои дар Ватани азиз сарзада, омӯзгорон бо ҳифзи анъанаи бузурги халқи тоҷик шуҷоат ва мардонагӣ ва нишон додани арзишҳои баланди ватандӯстӣ, илмпарварӣ, худшиносиву худогоҳии миллӣ остонаи мактабро сахт дар оғӯш гирифта, кори таълиму тарбияро тарк накарданд. Далелҳои таъриxиву илмӣ собит месозанд, ки тарк накардани мактаб аз тарафи омӯзгорону хонандагон омилҳои зиёд дошт, ки асосиашон инҳоянд:.

- омӯзгорону хонандагон ва кулли мардуми тоҷик аз рӯзи аввали соҳибистиқлолии кишвар дар бари худ Сарвари он вақт ҷавон, вале воқеъан содиқ ба халқу Ватан, маорифпарвар, кордону сулҳхоҳ, адолатпешаву боадолат муҳтарам Эмомали Раҳмонро истода дида, ба ояндаи дурахшон умед бастанд;

- баробари фаро расидани бомдоди озодию Истиқлол дар Тоҷикистон монанди дигар соҳаҳои иҷтимоӣ, дар соҳаи илму маориф муносибатҳои сифатан нав ба вуҷуд омаданд, ки онҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд;

- сарфи назар аз нооромиҳои кишвар, вазъи сиёсӣ ва мушкилоти давраи гузариш Ҳукумати ҷумҳурӣ, бахусус Роҳбари давлат, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ илму маорифро соҳаи муҳимтарину афзалиятноки кишвар эълон намуда, зери назар ва пуштибонии махсуси худ қарор доданд;

- бо назардошти рушди рӯзафзуни илму маорифи арсаи ҷаҳонӣ ва мутобиқ гардонидани низоми илму маорифи кишвар ба меъёрҳои байналмилалӣ ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» се маротиба тағйироту иловаҳо ворид гардида, қонуни мазкур аз нав таҳия гардид;

- ҳамасола баланд гардидани маоши вазифавии омӯзгорон ва кормандони дигар соҳаҳо, муқаррар шудани имтиёзҳо барои омӯзгорон, сохта ва ба истифода дода шудани биноҳои замонавии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва касбӣ, таъмини муассисаҳои таълимӣ бо техникаи компютерӣ, муҷаҳҳаз гардидани лаболаторияҳои фаннӣ ва муҳайё гардидани дигар шароитҳои мусоид барои омӯзгор;

- аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ ҳамасола доир гардидани мулоқотҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо аҳли маориф ва илми кишвар, бо мукофотҳои соҳавию давлатӣ сарфароз намудани омӯзгорон ва амсоли инҳо руҳияи меҳнатдӯстӣ, умед ва шавқу рағбати омӯзгоронро дучанд фузун гардонд.

Ин ғамхориҳо шаҳодати он мебошанд, ки баробари ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар Тоҷикистон ба монанди дигар соаҳои иҷтимоӣ дар соҳаи илму маориф низ муносибатҳои сифатан нав ба вуҷуд омаданд ва тавре дар боло қайд гардид, ин муносибатҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Сарфи назар аз мураккабии вазъи сиёсӣ ва мушкилоти давраи гузариш Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои нахустини соҳибистиқлолӣ илму маорифро соҳаи муҳимтарину афзалиятноки мамлакат эълон намуда, зери назар ва пуштибонии махсус қарор доданд.

Тазаккур додан ба маврид аст, ки мақсад аз ғамхорӣ ва таваҷҷуҳи доимии Пешвои миллат ба соҳаи маориф, пеш аз ҳама, баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии миллат, мунтазам беҳтар гардонидани сатҳу сифати таълим ва тарбияи кадрҳои ба талаботи замона ҷавобгӯй мебошад. Аз рӯзҳои аввали соҳибистқлолӣ дар низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳила ба марҳила қонунҳои махсуси соҳавӣ доир ба танзими қонунҳои фаъолият дар соҳаи маориф қабул гардида, мавриди амал қарор ёфтанд. Аз ҷумла, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ», «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз

муассисаҳои олии таълимӣ», «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ», «Дар бораи таҳсилоти калонсолон», «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», «Дар бораи тайёр намудани мутахассисон бо назардошти талаботи бозори меҳнат», «Дар бораи Парки технологӣ» ва ғайраҳо.

Ҳамзамон сиёсати маорифпарваронаи Пешвои миллат боис гардид, ки дар замони соҳибистиқлолӣ дар кишвари мо теъдоди зиёди муассисаҳои таълимӣ дар шаклҳои гуногун бунёд карда шуданд. Ҳамчунин, дар ин замина сифати таълим ва рушди илм таъмин карда шуд. Тавре соли 2024 дар суханронии хеш дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар Пешвои миллат зикр карданд: “Мо ба масъалаи маориф ва илм таваҷҷуҳи аввалиндараҷа дода, дар давоми беш аз 30 соли соҳибистиқлолӣ зиёда аз 3900 муассисаи таҳсилоти умумӣ, аз ҷумла муассисаҳои типи нав, яъне гимназия, литсею коллеҷ, инчунин, донишгоҳу донишкада бунёд кардем. То замони истиқлол дар кишвар 13 муассисаи таҳсилоти олӣ бо 65 ҳазор донишҷӯ фаъолият дошт. Ҳоло ин рақам ба 47 ва шумораи донишҷӯёни онҳо ба зиёда аз 220 ҳазор нафар расидааст” [12, с. 14]

Пас тазаккур додан ба маврид аст, ки дар асоси моддаи 58-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидани санади муҳимми ҳуқуқӣ - Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақоми омӯзгор” ва 17-уми декабри соли 2025 таҳти №2215 аз тарафи Сарвари мамлакат ба имзо расидани он, ки ба ҳифзи ҳуқуқ, таъминоти иҷтимоӣ ва баланд бардоштани мақоми омӯзгор равона шудааст, ғамхории навбатии Пешвои миллат дар ҳаққи омӯзгор, арҷгузорӣ ба заҳмати омӯзгор ва нишонаи эҳтироми давлат ба роҳнамову равшангари роҳи маърифат – омӯзгор аст. Ин қонун давоми мантиқии ғамхориҳои беназири Пешвои миллат нисбат ба омӯзгор, аҳли илму маорифи кишвар мебошад. Қонун аз 6 боб ва 16 модда иборат буда, ҳуқуқу уҳдадориҳои омӯзгорон, омодакунӣ, такмили ихтисос, аттестатсия ва кафолатҳои иҷтимоии омӯзгорро фаро мегирад.

Имрӯз омӯзгорон ифтихор доранд, ки қонуни мазкур шаъну шарафи ҳар як омӯзгори кишварро на фақат дар Ватани азизи мо, балки берун аз он, дар саросари ҷаҳон боз ҳам баландтар бардошта, мақому манзалати омӯзгорро ба дараҷаи баланд ва аниқтараш дараҷаи баландтарин бардошт.

Ғамхориҳои беназири пайдарпайи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ғамхории навбатии Пешвои миллат қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақоми омӯзгор” бори дигар ба омӯзгорон, бахусусус омӯзгорони ҷавону навкор собит менамояд, ки:

- омӯзгори имрӯз омӯзгори нокому номуроди солҳои 90 – уми асри гузашта нест, балки омӯзгори даврони Истиқлол, шаҳрванди боифтихори Тоҷикистони ҳаматарафа пешрафта, шахсияти дорои мақому манзалати баланд ва пайрави асили Пешвои миллат аст;
- омӯзгор дар Тоҷикистони соҳибистиқлол ниёзманд нест, балки қодир аст, ки ба ниёзмандон кумак кунад: аз нигоҳи вақт, дониш ва ҳатто расонидани кумаки моддӣ;
- омӯзгор дар Тоҷикистони азиз соҳиби қонун аст ва ин қонун аз нуҳ принсипи асосӣ иборат аст, ки онҳо зинаи нави муносибатро миёни давлат ва омӯзгор муайян мекунанд:

- қонуният;
- инсондӯстӣ;
- ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои омӯзгор;
- баланд бардоштани доимии маҳорати касбӣ;
- таъминоти иҷтимоии омӯзгор;
- ҳамкорӣ бо падару модар дар раванди таълиму тарбия;
- дахолат накардан ба фаъолияти касбӣ;
- манъи ҷалби омӯзгор ба корҳои ғайритаълимӣ; [6]
- манъи санҷишҳои ғайрисоҳавӣ нисбат ба фаъолияти омӯзгор.

Ин принсипҳо ба ҳадафи асосӣ — боло бурдани эътибори омӯзгор ва фароҳам овардани муҳити ором барои фаъолияти ӯ нигаронида шудаанд. Масалан, моддаи 4-и қонун шаъну шарафи омӯзгорро «дахлнопазир» эълон мекунад. Эҳтироми омӯзгор на танҳо аз ҷониби давлат, балки аз ҷониби ҷомеа низ таъмин мегардад. Ҳар гуна амале, ки боиси паст

задани обрӯи омӯзгор гардад, манъ шудааст. Ин меъёр нишон медиҳад, ки омӯзгор бояд зери ҳимояи қонун ва афкори ҷамъият бошад.

Пас қайд кардан муҳим аст, ки афзун гардидани ғамхориҳои давлат, бахусус Пешвои миллат дар ҳақи омӯзгор набояд яктарафа бошад, балки омӯзгорон низ уҳдадор ва вазифадоранд, ки дар таълиму тарбияи насли наврас ва ҷавон беш аз пеш масъулияти баландро нишон диҳанд, содиқона ба таълиму тарбия машғул шаванд, дониши худро сайқал диҳанд, пайваста маҳорати касбиашро такомул бахшанд, насли наврасу ҷавонро дар руҳияи баланди ватандӯстӣ, худшиносиву худогоҳии миллӣ тарбия намоянд.

АДАБИЁТ

1. А. Шарифзода. Эмомалӣ Раҳмон ва оғози марҳилаи созандагӣ (сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 2000 - 2003) / А. Шарифзода, С. Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 371 с.
2. Абдуллоев С.А. Президент Эмомалӣ Раҳмонов: дирӯз, имрӯз ва истиқлоли Тоҷикистон / С.А. Абдуллоев, А. Сайфуллоев. – Хуҷанд, 1997. – 270 с.
3. Иматова, Л.М. Роҳҳои босамари баландбардории сифати таълим бо истифода аз таҷрибаи пешқадами педагогӣ [Матн] / Л.М. Иматова, Н.Д. Шарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2019. - №10. – С. 182-187.
4. Консепсияи милли тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006 №94 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2006. - №6.
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи мақоми омӯзгор" аз 17-уми декабри соли 2025 таҳти №2215.
7. Лутфуллоев, М. Дастури фаъолияти омӯзгор [Матн] / М. Лутфуллоев.- Душанбе, 2007. - 200 с.
8. Лутфуллоев, М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин [Матн] / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2006.-170 с.
9. Раҳмон, Э. Уфуқҳои Истиқлол [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ - нашриёт, 2018. – 436 с.
10. Раҳмонов, Э. Бист қадами созанда / Мураттибон: Ғ. Ғоибов, С. Аҳмадов. Таҳти назари А. Ализода [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2014.
11. Суханронии Пешвои миллат дар маросими рӯнамоии китоби «Тоҷикон дар оинаи таърих» Ал-Кувайт, 16.05.2016. - Манобеи электронӣ - Низоми дастрасӣ: https://khovar.tj/2016/05
12. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, **Пешвои** миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар, 30 майи соли 2024, ш. Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: https://khovar.tj/2024/05
13. Шарифзода А. Президент (Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ / А. Шарифзода, С. Шамсиддинов, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
14. Шарифзода, Ф. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ [Матн] / Ф. Шарифзода, А.М. Миралиев. - Душанбе: Ирфон, 2012. - 561 с.

УДК 37.018.1:394.26

ИНЪИКОСИ АФКОРИ ТАРБИЯВӢ – КУМАК БА НИЁЗМАНДОН ДАР АНЪАНАҲОИ НАВРӮЗӢ

САИДИБРОИМОВ ШОЗОДАИБРОҲИМ ОДИЛШОЕВИЧ,
дотсенти кафедраи таърих ва фалсафа, Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. E-mail: shozoda07.71@mail.ru.

Наврӯз аз қадимтарин ва густуртарин идҳои мо буда, умри беш аз панҷҳазорсола дорад. Тавре ки аз номи он бармеояд, наврӯз «Рӯзи нав» буда, дар аввали соли хуршедӣ ба истиқболи соли нав барпо мешавад, оғози соли навин аст, он бо анъанаҳои волою некбинонаю писандидааш ҳамчун ёдгории ҷовидонаи ниёгони барӯмандамон то рӯзгори мо расидааст ва умри ҷовидонаву безавол касб кардааст. Фараҳмандию ифтихор аз макони сукунат дар қалби наврасону ҷавонон ҳисси меҳру муҳаббатро ба наздикону пайвандон ва ҳамдиёру ҳамватанон бештар гардонида, онҳоро барои муҳофизат намудани ҳар як пораи хоки меҳан даъват менамояд. Пеш аз ҳама мо бояд одати сарфи назар кардан аз манфиати худ барои мадад расондан ба дигаронро ба шогирдонамон омӯзонем. Нақши анъана дар тарбияи насли наврас ва ҷавон дар таълиму тарбияи насли наврас дар замони муосир накши асосӣ дорад. Дар замони мо ҳам барои ба вуҷуд овардани анъанаҳои нав, ки қувваи бузурги маънавӣ дошта бошанд, корҳои назаррасу шоистаи ибрат анҷом дода мешаванд. Ҳамаи ин бунёдкориҳо, барои мо омӯзгорон манбаи асосии илҳомбахши тарбияи ахлоқӣ мебошанд ва мо омӯзгорон тавассути хусусиятҳои хоси ҷашни Наврӯз онҳоро ба хонандагон интиқол медиҳем. Вобаста ба ин дар ин мақола анъанаи кумак ба ниёзмандон, шахсони бемору барҷомонда, кумак ба мардум дар рузҳои сахтиву мушкилиҳо, дар маҷмӯъ некӣ ва некукорӣ ва нақши он дар таҷлили Наврӯз баррасӣ карда шуд. Мақоларо ҳамчун раҳнамо омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ дар фаъолияти кории худ дар кории худ дар таълиму тарбия насли наврас ва ҷавон ба кор баранд.

Калидвожа: Наврӯз, анъана, кумак, ниёзмандон, шахсони бемор, некӣ ва некукорӣ, омӯзгорон, таълим, тарбия насли наврас, ҷавон ба кор баранд.

ОТРАЖЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ – ПОМОЩЬ НУЖДАЮЩИМСЯ В ТРАДИЦИЯХ НАВРУЗА

САИДИБРОИМОВ ШОЗОДАИБРОХИМ ОДИЛШОЕВИЧ
доцент кафедры истории и философии Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе, Таджикистан E-mail: shozoda07.71@mail.ru

Навруз – один из наших старейших и самых распространенных праздников, история которого насчитывает более пяти тысяч лет. Как следует из названия, Навруз означает «Новый день», отмечаемый в начале солнечного года, чтобы приветствовать новый год. Это начало нового года, и благодаря своим благородным, оптимистичным и благоприятным традициям он дошел до наших дней как вечный памятник нашим славным предкам и обрел вечную и непрерывную жизнь. Чувство благодарности и гордости за место, где они живут, вселяет в сердца подростков и молодых людей чувство любви и привязанности к своим родственникам, друзьям и согражданам, побуждая их защищать каждый клочок своей земли.

Прежде всего, мы должны научить наших учеников привычке пренебрегать собственными интересами ради помощи другим. Роль традиций в воспитании молодого поколения играет основополагающую роль в образовании и воспитании молодежи в современную эпоху. В наше время ведётся значительная и образцовая работа по созданию новых традиций, обладающих огромной духовной силой. Все эти творческие работы являются для нас,

учителей нравственного воспитания, главным источником вдохновения, и мы, учителя, передаём их нашим ученикам через особенности праздника Навруз.

В этой связи в статье рассматривается традиция помощи нуждающимся, больным и инвалидам, поддержки людей в трудные времена, а также доброта и милосердие в целом, и их роль в праздновании Навруза. Статья должна служить руководством для преподавателей общеобразовательных и высших учебных заведений в их работе по воспитанию и обучению молодого поколения.

Ключевые слова: Навруз, традиция, помощь, нуждающиеся, больные, доброта и милосердие, учителя, образование, воспитание молодого поколения, трудоустройство молодежи.

REFLECTION OF EDUCATIONAL THOUGHT – HELPING THOSE IN NEED IN THE TRADITIONS OF NAVRUZ

SAIDIBROIMOV SHOZODAIBROHIM ODILSHOEVICH

dotsent Department of History and Philosophy International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Tajikistan. E-mail: shozoda07.71@mail.ru

Navruz is one of our oldest and most widespread holidays, with a history of more than five thousand years. As its name suggests, Navruz is “New Day”, celebrated at the beginning of the solar year to welcome the new year, it is the beginning of a new year, with its noble, optimistic and auspicious traditions, it has reached our days as an eternal monument of our glorious ancestors and has acquired an eternal and unbroken life. Gratitude and pride in the place where they live instills in the hearts of adolescents and young people a sense of love and affection for their relatives, friends, and fellow citizens, urging them to protect every piece of their land.

First of all, we must teach our students the habit of disregarding their own interests in order to help others. The role of tradition in the upbringing of the younger and younger generation plays a fundamental role in the education and upbringing of the younger generation in modern times. In our time, significant and exemplary work is being done to create new traditions that have great spiritual power. All these creative works are the main source of inspiration for us teachers in moral education, and we, teachers, convey them to our students through the specific features of the Navruz celebration.

In this regard, this article discusses the tradition of helping the needy, the sick and the disabled, helping people in times of hardship and difficulty, and in general, goodness and kindness, and its role in the celebration of Navruz. The article should be used as a guide by teachers of general and higher education institutions in their work in the education and upbringing of the younger generation.

Keywords: Navruz, tradition, help, those in need, sick people, goodness and kindness, teachers, education, upbringing of the younger generation, young people to work.

Муқаддима. Наврӯз, ки ба номҳои «иди баҳор», “аруси сол», «ҷашн Ҷамшедӣ” ва диагр номҳо машҳур аст ва муҳимтарин ҷашни миллӣ мардуми тоҷик ба шумор меравад, мардум ҳамасола омадани онро интизор ҳастанд ва барои пешвоз гирифтани он ҳаматарафа тайёрӣ мебинанд.

Ҷашн гирифтани ин ид на танҳо мояи асосии хурсандии мардум аст, балки ҳар як анъанаи он ғояҳои илмӣ, таълимиву тарбиявӣ дошта, дар тарбияи насли наврас ва ҷавон саҳми асосӣ гузошта метавонад. Маҳз дар ин мақола афкори тарбиявӣ – кумак ба ниёзмандон дар анъанаҳои наврӯзӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуд, ки роҳҳои истифодаи ин афкор дар кори таълиму тарбия нишон дода шуд.

Баррасии адабиёти илмӣ. Наврӯз аз давраҳои қадим таваҷҷуҳи олимони зиёди ватаниву бурунмарзиро ба худ ҷалб карда, таҳқиқотҳои зиёд дар ин мавзуъ анҷом дода шудаанд. Масалан, А. Амонуллоев дар мақолаи худ “Наврӯз аз нигоҳи олимони

тоинқилобии рус” овардааст: “Рӯзномаи «Туркестанские ведомости» нашрияи генерал – губернатории Туркистон, ки аз моҳи апрели соли 1870 интишор ёфту то соли 1917 нашр мешуд, аз нахустин шумораҳояш сар карда, роҷеъ ба Наврӯз, таъриху этнография, вазъи ҳавзаи адабии халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла, тоҷикон мақолаҳои пурмӯҳтаворо чоп мекард” [10, С. 8]. Аз ин ҷо бар меояд, ки Навруз дар сарчашмаҳои илмӣ нақши асосӣ доштааст. Масалан, Наврӯз дар осори мутафаккирони бузурги тоҷику форс А. Фирдавсӣ, Н. Хусрав, У. Хайём, А. Берунӣ, М. Наршахӣ, Ҳофиз, Саъдӣ Шерозӣ ва таҳқиқотҳои муҳаққиқон Р. Шаъбонӣ, У. Назир, Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов, С. Қосимӣ, Ҷ. Булбулов, Ш.О. Саидиброимов, К. Парптшоев, олимони рус В.В. Бартолд, Семёнов, В.В. Радлов, Н.С. Ликошин, Нёлдеке, К. Инострансев ва дигарон мавқеи асосӣ дорад.

Дар таҳқиқотҳои олимони болозикр ҷанбаҳои мухталифи Наврӯз омӯхта шудаанд, аммо ин қонеъкунанда нест. Мо дар асоси таҳқиқот муайян намудем, ки ҷанбаҳои зиёди ин анъана ё ҷашн, бахусус қисматҳои педагогии он омӯхта нашуда, ба таҳқиқ ниёз доранд. Дар ин мақола мухтасар оид ба инъикоси афкори тарбиявӣ – кумак ба ниёзмандон дар анъанаҳои наврӯзӣ андешаҳои педагогӣ баррасӣ гардиданд.

Методологияи таҳқиқот. Вобаста ба ин истифодаи маводҳои илмӣ, методӣ, таърихӣ оид ба иди Наврӯз, таҳлилу муқоиса ва таҳлили андешаҳо методологияи мақоларо ташкил медиҳад.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Таърих гувоҳ аст, ки Наврӯз чун яке аз қадимтарин ҷашнҳо дар масири таърих ба бисёр фишору нобаробариҳо дучор омадааст. Дар давраҳои тохтутози арабҳо истилогарони араб кӯшиш карданд, ки иди Наврӯзро аз байн бибаранд, аммо онҳо дарёфтанд, ки аз байн бурдан он амрест муҳол. Ба ин хотир арабҳо роҳи муросоро пеш гирифта, номи Наврӯзро «Суннати Ҷамшед» ниҳоданд, то ки аз ёди мардум зудуда гардад, вале мардуми ориёинажод ин идро ҳар сол ҷашн мегирифтанд, анъанаҳои милии худро анҷом медоданд, расму оинҳои ниёгонро ба ҷо меоварданд ва ҳамзамон бо истифода аз расму оин ва анъанаҳои миллӣ насли наврас ва ҷавонро тарбия мекарданд.

Чунин тазйиқу монеаҳо солҳои мавҷудияти ҳокимияти шуроҳо низ рух дода буд, таҷлили ин ид манъ карда шуд, ба иҷро додани анъанаҳои миллӣ иҷозат дода намешуд, вале мардуми бофарҳангу соҳибмаданияти тоҷик дарк намуд, ки Наврӯз иди зиндагисоз аст. Аз ин лиҳоз, мардуми ориёитабор ва халқҳои дигари Осиёи Миёна, ки онро баъдтар пазируфта буданд, идро дар ҳар гуна шароит ҷашн мегирифтанд, оинҳои онро ба ҷо меоварданд. Вобаста ба тақвияти ин фикр овардан ба мавқеъ аст, ки Шоири халқии Тоҷикистон Лаълҷубаи Мирзоҳасан аз он фахр дорад, ки Наврӯз дар замони соҳибистиқлолии Тоҷикистон мақоми байналмилалиро соҳиб гардид, он имрӯз на танҳо хоси Аҷам аст, балки як ҷашни ҷаҳонист ва дар шеъри «Наврӯз ҷаҳонӣ шуд» чунин мегӯяд:

Дар арсаи ҷаҳони навин,
Рӯи ин замин,
Наврӯзи ёдгори ниёгони пешгоҳ
Дар зери пардаҳои муҷаллои шеду моҳ
Бо рӯи сурх тахти зарандудро гирифт,
Аз пои хеш ҳалқаи Маҳмудро гирифт.
Рӯи ҷаҳон зи сурхии рӯяш нигор шуд,
З-он арғувонӣ чеҳраи ин рӯзгор шуд [10, С. 10].

Маҳз шоир дар ин шеър аз зулму ситами баъзе шоҳҳони қадим аз қабили Маҳмуд ёдовар мешавад. Сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар замони Султон Маҳмуд ҷашн гирифтани иди Наврӯз манъ шуда буд, вале бо ҳамаи ин зулму ситам Наврӯзи Аҷам қадру қимати хешро аз даст надода, ҷовидонӣ шуд. Ба қавли шоир имрӯз чеҳраи рӯзгор аз Наврӯз арғувонӣ шуд.

Тазаккур додан ба маврид аст, ки иди Наврӯз новобаста аз мушкилиҳои рӯзгор мақому манзалаташро аз даст надода ҷашн гирифта мешуд. Масалан мутафаккир ва адиби бузурги асри Х Манучеҳрӣ зикр намудааст, ки дар гузашта маросимҳои наврӯзӣ аз ду қисм: Наврӯзи кучак ва Наврӯзи бузург иборат буд. Наврӯзи кучакро мардуми одӣ чандин рӯз

ҷашн мегирифтанд. Сарватмандон ва ҳокимон ба онҳо тухфаҳо медоданд. Маросими баргузории ҷашни Наврӯз ва ба ҳузур пазируфтани намояндагони қавмҳои дигар дар деворнигораҳои тахти Ҷамшед то имрӯз побарҷост. Наврӯзи бузург барои сарватмандон ва ҳокимон буд, ки чанд рӯз давом мекард. Аз тарафи сарватмандон ва ҳокимон ба мардум туҳфаҳо додану некӣ кардан аз саховати мардуми тоҷик дарак медиҳад. Ин анъана бори дигар собит мекунад, ки дастгирии бечорагон ва шахсони барҷомонда дар анъанаи мардуми тоҷик решаи таърихӣ дошта, то кунун идома дорад ва ҳеҷ як фишор онро аз байн бурдан натавонист.

Некӣ кардан ба ҳамдигар, ҳадя фиристодан хусусияти тарафайн дош. Агар сарватмандону шоҳон ба мардум туҳфаҳо дода, ба бечорагон дасти мадад дароз мекарданд, мардуми низ дар навбати худ ҳукмронони замонро иззату эҳтиром мекарданд, ба онҳо ҳадя медоданд, таҳфаҳои хотиравӣ месупориданд. Ҳадя додан ба шоҳон русуми Наврӯзии гузаштагон буд. Масалан, Фирдавсӣ маросими ба Хусрав додани ҳадяи гаронбаҳои наврӯзиро тавсиф кардааст:

Яке ҷома афканда буд зарри бофт,
Бараш буду болаш panҷоҳу ҳафт.
Ба гавҳар ҳама решаҳо бофта,
Зи бар шуша зар бар ӯ тофта.
Бад-ӯ карда пайдо нишони сипеҳр,
Чу Баҳрому Кайвон чу Моҳу чу Меҳр.
Ҳама аз ҳафт кишвар бар ӯ бар нишонд,
Зи деҳқону аз разми гардонкашон.
Бар ӯ бофта тоҷи шоҳаншаҳон,
Чунон ҷома ҳаргиз набуд дар ҷаҳон [2, С. 23].

Абёти болозикр адолати шоҳҳон, муносибати хуби ҳокимони давру мардумро нишон медиҳад. Аз замонҳои қадим мардуми тоҷик сарваронро эҳтиром мекарданд, ба давлат, халқу миллати худ содиқона хизмат мекарданд.

Наврӯз маросимҳои худро доро буд, ки имрӯз низ боқӣ мондаанд. Масалан, дар китоби «Таърихи Бухоро» - и мутафаккири асри X Муҳаммад Наршахӣ омадааст: «Муғон (руҳониёни оташпараст) он ҷойро дар Бухоро (ҷойи дафни Сиёвуш номида, онро азиз доранд) ва ҳар соле ҳар марде он ҷо як хурус бад - ӯ бикушанд, пеш аз баромадани офтоби рӯзи Наврӯз» [10, С. 11]. Ин оин низ аз саховатмандиву накӯкории мардуми тоҷик шаҳодат медиҳад. Куштани хурус ё гӯсфанд дар иди Наврӯз то кунун дар баъзе маҳалҳо ба назар мерасад ва он низ ҷанбаи тарбиявии худро дошт. Гӯсфандро мекуштанд, аз гӯшти ӯ таомҳои болаззат омода карда, ҳамсояҳо ё хешонро ба меҳмонӣ таклиф мекарданд, хӯроки идонаро якҷоя тановул мекарданд, ба ҳамдигар ҳадя медоданд. Аммо ба исрофкориву зиёдаравӣ роҳ намедоданд, баръакс сарфакориро пешаи худ мекарданд.

Зиндагиномаи Ҳофизи Шерозӣ ва ҳамасрони ӯ шаҳодат медиҳад, ки дар замони Ҳофиз аҳли илму дониш ҳоли ногувор доштанд, ҳокимони замон ба қадри онҳо намерасиданд, ба қавли шоир: “Сухандониву хушхонӣ намеарзанд дар Шероз...” [4, С. 132]. Шоир шикоят дорад, ки дар замон ӯ ҷуду карам, бахшишу меҳрубонӣ қаҳтӣ афтодааст, яъне лутфу бахшандагӣ аз байн рафтааст ва чашм доштани лутфу карам аз арбоби давлату сарват ба обрӯйи худро фурӯхтан баробар будаст. Аммо мардум расму оин ва суннатҳои некро аз даст намедод. Анъанаҳову арзишҳои миллии худро зинда нигоҳ дошта, равнақ мебахшид. Масалан, дар он вақт низ таманниёти нек ба ҳамдигар, дуои нек кардан дар ҳақи мардум, кумак ба дармондагону ниёзмандон, некиву некукорӣ мақоми худро аз даст надода, балки равнақ меёфт. Анҷоми ин анъанаҳоро Ҳофиз дар баробари мардум фоли нек мешуморад. Шоир қайд мекунад, ки дар рӯзи Наврӯз мардум ба ҳамдигар ҳадя мефиристонд, ҳамдигарро таъният мекарданд, ба саховат, некиву некукорӣ машғул мегардиданд:

Гӯиё хоҳад кушуд аз давлатам коре, ки дӯст
Ман ҳамекардам дуову субҳи содиқ медамид.
Бо лабеву садҳазорон ханда омад гул ба боғ

Аз кариме гӯиё дар гӯшае бӯи шунид [13, С. 43].

Наврӯзи мардуми тоҷикон аз замонҳои қадим аз ҷузъҳои зерин иборат буд: ба меҳмонӣ рафтан, ба якдигар ҳадя кардани тухми ранга, машъал афрӯхтан, то ҷӯи оби раҳмат рафтан, дар ҷӯй оббозӣ кардан, пешгӯӣ кардани соли нав, деги пур, истеъмоли гӯшти парранда, ба теппаи баланд баромадан, сайри шаҳр, бузкашӣ, гӯштингирӣ, хурусҷанг ва бозиҳои дигар. Бо орзую умеди он, ки соли нав соли фаровонӣ шавад, дар ҳар хонадон деги то лабаш пур хӯрок мепухтанд ва оини «деги пур» ҳам аз ин ҷо баромадааст. Аз таҳқиқотҳо бар меояд, ки анҷом додани оини «деги пур» бемақсад набуд, зеро:

- дар замонҳои қадим аксари мардум зиндагии камбағалона ва ё миёнаҳол доштанд:
- зиндагии мардум ба монанди имрӯз дараҷаи баландро касб накарда буд;
- зиндагӣ дар деҳотҳо ва ҷойҳои дурдаст нисбатан мушкилтар буд;
- на ҳар кас аз маводи хӯрока ва либост таъмин буд ва ғ.

Аз ин лиҳоз он вақтҳо иҷро кардани анъанаи «деги пур» дар иди Наврӯз бамавқеъ буд ва тамои мардумро хӯрок медоданд, зиёфат мекарданд, ба дармондагону бенавоён кумак мекарданд ва амсоли инхо. Аммо имрӯз зиндагӣ тамоман ранги дигар дорад. Халқи тоҷик соҳиби давлати соҳибистиқлол аст ва дар Тоҷикистон барои зиндагии мардум шароитҳои замонавии муосир таъмин мебошанд. Аммо ин маънои онро надорад, ки мо анъанаҳои гузаштагонро ба фаромӯш супурдаем, вале анъанаҳои миллиро ба тақозои замон мувофиқ бояд кард, масалан:

- ба ҷои таом додан ба мардуми серу пур, кумак кардан ба ятимон, шахсони дорои маҳдудият;
- талош варзидан дар беҳтар намудани зиндагии хешу табори камдаромад;
- саҳми арзанда гузоштан дар ободонии диёр, шаҳр ва кишвар;
- дар сохтани мактабу табобатхонаҳо истифода бурдаи дороиҳои хеш ва ғ.

Албатта қайд кардан ба маврид аст, бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шахсони саховатманду соҳибкорони ватанӣ дар созандагиву ободкории кишвар саҳми назаррас гузошта истодаанд, аммо ин анъана бояд тақвият ёбад. Кулли сокинони кишварро муҳим аст, ки аз исрофкориву сарфиёти беҳуда даст кашида, некиҳои бамавридро ба ҷо оранд.

Анҷом додани анъанаҳои наврӯзӣ ба монанди дасти мадад дароз кардан ба бечорагону дармондагон ба қавли Рӯдакӣ: “Гар дасти фитодае бигирӣ мардӣ” дар таълиму тарбяи насли наврасу ҷавон мақоми асосӣ дорад, то наврасону ҷавонони кишвар анъанаҳои неки ниёгонро аз худ намуда, дар зиндагии хеш ба кор баранд ва тақвият бахшанд. Таҷрибаҳои рӯз нишон медиҳанд, ки наврасиву ҷавонӣ айёми дарки ғояҳо, афкор ва андешаҳо мебошад. Ҷаҳонбинӣ нигоҳи комили нуқтаи назар ва ҳисси хештаншиносию меҳанпарастӣ дар ин айём ташаккул меёбад. Аз ин лиҳоз, доираи чорабиниҳои тарбиявӣ чун ҷашни Наврӯз дақиқназарӣ металабанд. Бинобар ин дар рафти гузаронидани соатҳои тарбиявӣ ва чорабиниҳои беруназмуассисавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумиву олии кишвар дар охири моҳи феврал ва моҳи март бояд кӯшиш намуд, ки маънои ҳақиқии вожаи Наврӯз ва қисмати тарбиявии он дар ниҳоди наврасону ҷавоно абадан боқӣ монанд, то ки онҳо андешаҳои навинро оид ба ин ид дошта бошанд. Мо бояд наврасонро дар рӯҳи қавииродагӣ тарбия намуда, тавассути ҳикояву нақл, суҳбат, тамошои навор ва мусаввараю китобҳо онҳоро ба фаъолияту корнамоии фарзандони фарзонаи миллати тоҷик аз наздик ошно созем. Дар ин бора яке аз усулҳои беҳтарин ва таъсиррасон ба тарбияи насли наврас ва ҷавон иҷрои мақсадноки анъанаҳои неки наврӯзӣ ва ба талаботи замон мувофиқ кардани онҳо мебошад.

Муҳокима. Кумак ба ниёзмандон, дасти мадад дароз кардан ба бечорагон, беморону шахсони дорои маҳдудият анъанаи неки ниёгон буд, аст ва хоҳад монд. Ниёгон на танҳо ба хешу табор ва ё як деҳот дасти мадад дароз мекарданд, балки онҳо дар вақтҳои зарурӣ ба кулли ҳамватанон ва ҳатто берун аз он кумак мерасонданд, шарики ғаму шодии онҳо буданд. Давом додани ин анъанаҳои нек ва дар ниҳоди насли наврасу ҷавон тарбия кардани

ин хислатҳо онҳоро водор месозад, ки худогоҳ, худшинос ва ватандӯст бошанд. Ба қадри дастовардҳои ниёгон ва қадри Ваҳдату сулҳу суботи миллb бирасанд.

Аз ин лиҳоз мо таҳлилҳоро **хулоса** карда, ба омӯзгорону роҳбарони синфҳои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва омӯзгорону сарпарастони гурӯҳҳои академии муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар **тавсия** медиҳем, ки ба шогирдони хеш, ҳамчун тақдирсози ояндаи миллат диққати махсус диҳанд. Бо истифода аз анъанаҳои наврӯзӣ ва дигар анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар замири насли наврас ва ҷавон тухми ифтихори миллӣ, Ваҳдату ягонагӣ, худогоҳии миллӣ, меҳанпарастиро парвариш намоянж, то ки дар оянда ҷавонони ватандӯсту миллатпараст ва созандаю бунёдкорро ба камол расонида тавонем. Меҳанпарастию хештаншиносӣ ва ифтихори миллӣ қисми таркибии тарбияи маънавии насли наврас ва ҷавон буда, муҳаббати онҳоро ба халқу кишвар ва зодгоҳ қавитар месозад. Ифтихори миллӣ аз таърихи пурарзиши тамаддуни тоҷикон сарчашма гирифта, ҳиссиёти ватандӯстию ободкориро дар замири насли наврас ва ҷавон тарбия ва онҳоро ба созандагиву ободкориҳо ҳидоят менамояд.

Адабиёт

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома, иборат аз 9 ҷилд. Ҷ. 3. Ҳайати таҳририя: М. Осимӣ, К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ, А. Маниёзов, М.Н. Османов, Х. Шарифов, М. Қаноат А. / А. Фирдавсӣ. – Душанбе, Адиб, 1987. - 478 с.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ.1 / А. Фирдавсӣ. - Душанбе, 1963.
3. Абурайҳони Берунӣ. Осор-ул-боқия / А. Берунӣ. – Душанбе, 1990.
4. Афзалов Х., Б. Раҳимов. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик / Х. Афзалов. - Душанбе: Маърифат, 1994. - 192 с.
5. Берунӣ Абурайҳон. Таҳқиқ молил Ҳинд // Алиасғар Ҳалабӣ. Таърихи фалсафа дар Эрон ва ҷаҳони исломӣ. - Теҳрон, 1373.
6. Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор / З. Розӣ. – Душанбе, Адиб, 1989. – 280 с.
7. Носири Хусрав. Девон / Н. Хусрав. - Кобул. 1366 – 540 с.
8. Ризо Шаъбонӣ. Одоб ва русуми Наврӯз / Р. Шаъбонӣ. - Душанбе, 2011. – 270 с.
9. Саидиброимо Ш. О. Системаи дидактикии Носири Хусрав. Душанбе: Ирфон, 2014.- 173 с.
10. Саидиброимов Ш.О. Наврӯз ва равнақи ҳунарҳои мардумӣ // Илм ва инноватсия. Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, №1-2(7-8). – С. 8-11.
11. У. Назир. Шукӯҳи таъриху тамаддун (нигоҳе ба суннатҳо. расму ойини идҳои тоисломӣ) / У. Назир.- Душанбе, 2011, - 114. с.
12. Шакармамадов Н., Шакармамадов О. Наврӯзи Бадахшон / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов.- Хоруғ, 2003. - 280 с.
13. Ҷашни табиат, иди миллат ва рамзи Ваҳдат // Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба иди байналмилалии Наврӯзи фархундапай. - Душанбе - 2012, 164 с.

УДК 378.147:81'246.2

МНОГОЯЗЫЧИЕ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УСЛОВИЯХ МНОГОЯЗЫЧИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

МАМАДЖОНОВ САМЕЪЖОН ХАБИБУЛЛОЕВИЧ

кандидат педагогических наук, доцент, заместитель декана инженерно-педагогического факультета (Джабборрасуловский район) ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», г. Худжанд, Республика Таджикистан. E-mail: smamadjonov82@mail.ru

Аннотация: В статье исследуются теоретические основания подготовки будущих учителей начальных классов к педагогической деятельности в условиях многоязычия Республики Таджикистан. Многоязычие рассматривается не как помеха образовательному процессу, а как ценный педагогический ресурс и уникальный социолингвистический контекст. Анализ стратегических государственных документов — Национальной стратегии развития РТ до 2030 года [9], Стратегии развития национального образования до 2030 года [15] и Национальной стратегии развития образования до 2020 года [10] — свидетельствует о последовательной политике государства в отношении сохранения и развития культурно-языкового многообразия. На основе анализа концепций аддитивного двуязычия, транслингвальной педагогики и функциональной многоязычной компетентности предложена система теоретических положений, лежащих в основе профессиональной подготовки педагогов для многоязычной начальной школы. Определены компоненты многоязычной профессиональной компетентности учителя начальных классов, принципы и педагогические условия её формирования в вузе.

Ключевые слова: многоязычие, билингвальное образование, подготовка учителей начальных классов, многоязычная компетентность, таджикско-русско-английское образование, транслингвальная педагогика.

БИСЁРЗАБОНӢ ҲАМЧУН ЗАХИРАИ ПЕДАГОГӢ: АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМОДАСОЗИИ МУАЛЛИМОНИ ОЯНДА БАРОИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР ШАРОИТИ БИСЁРЗАБОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МАМАҶОНОВ САМЕЪҶОН ҲАБИБУЛЛОЕВИЧ

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини декани факултети муҳандисию-омӯзгории ноҳияи Ҷаббор Расулов МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров». E-mail: smamadjonov82@mail.ru

Дар мақола асосҳои назариявии омодасозии муаллимони оянда барои фаъолияти педагогӣ дар шароити бисёрзабонии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ мегардад. Бисёрзабонӣ на ҳамчун монеа, балки ҳамчун захираи педагогии арзишманд баррасӣ мешавад. Таҳлили санадҳои стратегии давлатӣ — Стратегияи миллии рушди ҶТ то соли 2030 [9], Стратегияи рушди маорифи миллии ҶТ то соли 2030 [15] ва Стратегияи миллии рушди маорифи ҶТ то соли 2020 [10] — нишон медиҳад, ки давлат ба ҳифз ва рушди гуногунии фарҳангӣ ва забонӣ таваҷҷуҳи вижа медиҳад. Ҷузъҳои салоҳияти касбии бисёрзабонии муаллими синфҳои ибтидоӣ, принсипҳо ва шартҳои педагогии ташаккули он дар донишгоҳ муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: бисёрзабонӣ, таълими дузабона, омодасозии муаллимони синфҳои ибтидоӣ, салоҳияти бисёрзабонӣ, маорифи тоҷикӣ-русӣ-англисӣ, педагогикаи транслингвалӣ.

MULTILINGUALISM AS A PEDAGOGICAL RESOURCE: THEORETICAL FOUNDATIONS FOR TRAINING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE MULTILINGUAL CONTEXT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

MAMADJONOV SAMEJON KHABIBULLOEVICH
Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Engineering and Pedagogical Education, Jabbor Rasulov District, SEI «Khujand State University named after Academician B. Gafurov», Khujand, Republic of Tajikistan. E-mail: smamadjonov82@mail.ru

The article investigates the theoretical foundations for training future primary school teachers for pedagogical work in the multilingual context of the Republic of Tajikistan. Multilingualism is considered not as an obstacle to the educational process, but as a valuable pedagogical resource and a unique sociolinguistic context. Analysis of key state strategic documents — the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan until 2030 [9], the National Education Development Strategy until 2030 [15], and the National Education Development Strategy until 2020 [10] — demonstrates the state's consistent commitment to preserving and developing cultural and linguistic diversity. Based on the analysis of additive bilingualism, translingual pedagogy and functional multilingual competence concepts, a system of theoretical propositions is proposed as the basis for training teachers for multilingual primary schools. The components of the multilingual professional competence of a primary school teacher, principles and pedagogical conditions of its formation in higher education institutions are defined.
Keywords: multilingualism, bilingual education, primary school teacher training, multilingual competence, Tajik-Russian-English education, translingual pedagogy.

Введение

Республика Таджикистан является уникальным социолингвистическим пространством, в котором функционируют несколько языков, выполняющих различные коммуникативные, культурные и образовательные функции. Таджикский язык, являясь государственным, выступает основным языком обучения в системе дошкольного и начального образования. Русский язык, сохраняющий статус языка межнационального общения, широко используется в науке, деловой коммуникации и высшей школе. Английский язык, будучи мировым лингва франка, приобретает всё большее значение в контексте международной интеграции страны. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года прямо называет «сохранение культурного и языкового многообразия» приоритетным направлением государственной культурной политики [9, с. 64].

В этих условиях начальная школа становится первым институциональным пространством, в котором ребёнок систематически сталкивается с многоязычной языковой средой. Педагогическая практика в российско-таджикских школах республики наглядно демонстрирует, насколько сложной и многоплановой оказывается работа учителя начальных классов в многоязычном контексте: обучение русскому языку как неродному, организация двуязычного взаимодействия с семьёй, поддержка языковой идентичности учеников [4]. Учитель начальных классов оказывается ключевым посредником между многоязычным социумом и формирующейся языковой личностью младшего школьника. Это обусловливает необходимость специальной профессиональной подготовки педагогов к работе в условиях языкового многообразия.

Между тем в практике педагогических вузов Таджикистана многоязычный аспект нередко рассматривается преимущественно как методическая трудность, а не как педагогический ресурс и возможность. Отсутствует системное теоретическое осмысление феномена многоязычия применительно к задачам профессиональной подготовки учителя начальных классов. Данное исследование призвано восполнить этот пробел.

Многоязычие как педагогический феномен: теоретический анализ

В научной литературе понятие «многоязычие» используется в нескольких значениях: как социальный феномен (сосуществование нескольких языков в обществе), как индивидуальная характеристика (владение человеком несколькими языками) и как образовательная стратегия (целенаправленное использование многоязычия в учебном процессе). Применительно к задачам нашего исследования наиболее релевантным является третье значение — многоязычие как образовательная стратегия и педагогический ресурс.

В истории педагогической мысли отношение к многоязычию в образовательной практике претерпевало существенные изменения. Концепция субтрактивного двуязычия, получившая распространение в середине XX в., рассматривала родной язык ребёнка как препятствие для усвоения доминирующего языка обучения и требовала его подавления. Принципиальный концептуальный поворот ознаменовала концепция аддитивного двуязычия (Дж. Кумминс, У. Ламберт) [7; 20], утверждающая, что высокий уровень владения первым языком создаёт когнитивный фундамент для успешного освоения второго языка. Современная транслингвальная педагогика (О. Гарсиа, Л. Вэй) [2; 19] идёт ещё дальше, рассматривая многоязычный репертуар человека как единый, гибкий коммуникативный ресурс, а не как набор изолированных языковых систем.

Для понимания специфики таджикского многоязычного контекста важны исследования психологического здоровья детей-билингвов, функционирующих одновременно в таджикской и русскоязычной культурных средах. Как показывают данные практической работы в российско-таджикских школах Республики Таджикистан, дети-билингвы обладают когнитивными преимуществами: более гибким мышлением, лучшей переключаемостью внимания, развитой способностью к анализу и синтезу информации [11]. Эти данные согласуются с классическими работами по двуязычию [12; 18] и подтверждают правомерность аддитивного подхода к многоязычному образованию.

Для контекста Таджикистана особую значимость имеет концепция функциональной многоязычной компетентности, предполагающей владение несколькими языками на уровне, достаточном для выполнения конкретных коммуникативных задач в определённых социальных контекстах. Учитель начальных классов в таджикской школе должен уметь использовать таджикский язык как основной язык обучения, русский язык — как язык научного и делового дискурса, обеспечивать первичное приобщение детей к английскому языку в соответствии с требованиями образовательных стандартов.

Многоязычная профессиональная компетентность учителя начальных классов

На основе анализа психолого-педагогической литературы и изучения специфики таджикской многоязычной образовательной среды нами разработана структура многоязычной профессиональной компетентности (МПК) учителя начальных классов, включающая пять взаимосвязанных компонентов.

Лингвистический компонент включает функциональное владение таджикским, русским и основами английского языка на уровне, достаточном для осуществления педагогической деятельности; знание норм литературных языков и умение разграничивать функциональные стили речи; осознание специфики языкового развития младшего школьника в условиях двуязычия и многоязычия [5; 13].

Социолингвистический компонент предполагает понимание языковой ситуации в Республике Таджикистан, статуса и функций каждого из языков, особенностей языкового поведения различных социальных и этнических групп населения; знание социолингвистических закономерностей формирования многоязычия в детском возрасте [12; 14].

Методический компонент охватывает владение методикой обучения грамоте и развития речи на таджикском языке; методикой преподавания русского языка как неродного; основами методики раннего иностранного языка. Практический опыт организации проектно-исследовательской деятельности в многоязычных классах [17], развития смыслового чтения у детей-билингвов [1; 6], применения ИКТ в обучении детей-билингвов [3] свидетельствует о богатстве методического арсенала, который должен быть освоен будущим учителем начальных классов в условиях таджикской многоязычной школы.

Рефлексивный компонент характеризует способность педагога осознавать собственные языковые предпочтения и предубеждения, оценивать эффективность применяемых многоязычных стратегий, корректировать педагогическую деятельность с учётом языкового развития каждого ученика [16].

Аксиологический компонент отражает ценностное отношение учителя к многоязычию как культурному богатству: уважение к родным языкам учеников, понимание роли каждого языка в культурной идентичности личности, ориентация на развитие многоязычной языковой личности, а не на подавление языкового разнообразия [2; 7].

Принципы и педагогические условия подготовки учителей к работе в многоязычной среде

Подготовка будущих учителей начальных классов к профессиональной деятельности в условиях многоязычия строится на следующей системе принципов.

Принцип лингвистической толерантности предполагает формирование у студентов уважительного и равноценного отношения ко всем языкам, функционирующим в образовательном пространстве, преодоление языковых предубеждений и стереотипов. Принцип аддитивности означает рассмотрение каждого нового языка как когнитивного ресурса, дополняющего и обогащающего, а не вытесняющего предыдущий языковой опыт [18; 20]. Принцип функциональности ориентирует на подготовку студентов к использованию языков в конкретных педагогических ситуациях, а не к академическому изучению лингвистических систем ради самих систем. Принцип интегративности предполагает рассмотрение языковой и предметной подготовки как единого целого: языковое развитие происходит через освоение предметного содержания, а предметное содержание усваивается через язык [8]. Принцип рефлексивности ориентирует студентов на постоянный анализ собственной языковой деятельности и многоязычных практик учеников.

Педагогическими условиями эффективной подготовки учителей начальных классов к профессиональной деятельности в многоязычной среде являются: включение в образовательные программы специальных курсов по социолингвистике, языковой политике и методике обучения в многоязычных классах; организация педагогической практики в школах с многоязычным контингентом обучающихся; создание многоязычной профессиональной среды педагогического вуза; методическое оснащение процесса подготовки многоязычными учебными материалами нового поколения; профессиональное развитие преподавательского состава в области многоязычного образования. Государственная поддержка этих условий зафиксирована в Стратегии развития национального образования РТ до 2030 года, предусматривающей сохранение многоязычного культурного пространства страны [15].

Особую роль в реализации данных условий играет вовлечение семьи в многоязычное образование. Практика организации семейных клубов и совместных мероприятий в российско-таджикских школах показывает, что сотрудничество учителя с родителями детей-билингвов существенно повышает эффективность языкового развития ребёнка и помогает формировать позитивное отношение к многоязычию в семейной среде [4].

Многоязычие и цифровизация: точки интеграции

Актуальным вопросом современных педагогических исследований является взаимодействие двух ведущих трендов образовательной трансформации — цифровизации и многоязычия. В контексте профессиональной подготовки учителей начальных классов эти тренды взаимообусловлены и взаимоусиливают друг друга.

С одной стороны, цифровые технологии открывают качественно новые возможности для реализации многоязычного образования: доступ к аутентичным языковым материалам на всех изучаемых языках, использование переводческих и языковых сервисов как вспомогательного инструментария, участие в международных образовательных проектах и телекоммуникационных обменах, создание многоязычного цифрового контента. Опыт использования ИКТ в обучении детей-билингвов в школах Таджикистана подтверждает, что цифровые инструменты позволяют эффективно организовывать многоязычную речевую деятельность, создавать мотивирующую языковую среду и преодолевать барьеры, связанные с

интерференцией языков [3]. С другой стороны, многоязычный контекст задаёт специфические требования к цифровой подготовке педагога: умение работать с интерфейсами образовательных платформ на разных языках, создавать многоязычные цифровые учебные материалы, организовывать многоязычное взаимодействие в цифровой среде.

Интеграция многоязычного и цифрового компонентов профессиональной подготовки позволяет сформировать у будущего учителя начальных классов целостную мультимодальную профессиональную компетентность, отвечающую требованиям современной таджикской школы.

Заключение

Проведённое теоретическое исследование позволяет сформулировать следующие выводы. Многоязычие в Республике Таджикистан представляет собой не педагогическую трудность, а ценный образовательный ресурс, требующий теоретического осмысления и методического освоения в системе профессиональной подготовки учителей начальных классов. Последовательная государственная политика в сфере сохранения языкового многообразия, закреплённая в НСР-2030 [9] и Стратегии развития национального образования до 2030 года [15], создаёт нормативно-правовую основу для системной интеграции многоязычного компонента в профессиональную педагогическую подготовку.

Многоязычная профессиональная компетентность учителя начальных классов является сложным интегративным образованием, включающим лингвистический, социолингвистический, методический, рефлексивный и аксиологический компоненты. Её формирование требует специально организованных педагогических условий и системы принципов, ориентированных на аддитивное, функциональное и рефлексивное отношение к языковому многообразию. Богатый практический опыт, накопленный в российско-таджикских школах республики [1; 4; 6; 11; 17], служит ценным ориентиром для разработки содержания такой подготовки.

Перспективным направлением дальнейших исследований является разработка методической системы формирования многоязычной профессиональной компетентности учителей начальных классов, интегрирующей потенциал цифровых технологий и особенности социолингвистического контекста Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдувоситова Х. С. Путь к осознанию: эффективные подходы к развитию смыслового чтения у детей-билингвов // Сборник материалов I Международного Менделеевского фестиваля образовательных практик / сост. Минаева Г. В., Зяблинцева М. В. — Турсунзаде: РТ ГБОУ «СОШ имени Д.И. Менделеева», 2024. — С. 67–69.

2. Гарсиа О., Вэй Л. Транслингвинг: язык, двуязычие и образование / Пер. с англ. — М.: Языки народов мира, 2015. — 178 с.

3. Гинатулина Л. М. Применение информационно-коммуникационных технологий в процессе обучения детей-билингвов // Сборник материалов I Международного Менделеевского фестиваля образовательных практик / сост. Минаева Г. В., Зяблинцева М. В. — Турсунзаде: РТ ГБОУ «СОШ имени Д.И. Менделеева», 2024. — С. 98–102.

4. Гоженко Т. П. Семейный клуб как форма работы с родителями в билингвальном образовательном пространстве // Сборник материалов I Международного Менделеевского фестиваля образовательных практик / сост. Минаева Г. В., Зяблинцева М. В. — Турсунзаде: РТ ГБОУ «СОШ имени Д.И. Менделеева», 2024. — С. 5–7.

5. Дешериева Ю. Ю. Проблема языковой интерференции // Теоретические проблемы социальной лингвистики. — М.: Наука, 1981. — С. 240–255.

6. Ефименко Т. Н. Подготовка к чтению текстов детей-билингвов младшего школьного возраста // Сборник материалов I Международного Менделеевского фестиваля образовательных практик / сост. Минаева Г. В., Зяблинцева М. В. — Турсунзаде: РТ ГБОУ «СОШ имени Д.И. Менделеева», 2024. — С. 52–55.

7. Кумминс Дж. Язык, власть и педагогика: двуязычные дети в перекрёстном огне / Пер. с англ. — СПб.: Питер, 2004. — 320 с.
8. Михалёва Л. В. Билингвальное образование: теория и практика. — Новосибирск: НГУ, 2012. — 196 с.
9. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. — Душанбе, 2016. — 91 с.
10. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 года: утверждена Постановлением Правительства РТ от 30 июня 2012 года № 334. — Душанбе, 2012.
11. Прокопичева Т. В. Психологическое здоровье детей-билингвов: определяющие факторы. Профилактика // Сборник материалов I Международного Менделеевского фестиваля образовательных практик / сост. Минаева Г. В., Зяблинцева М. В. — Турсунзаде: РТ ГБОУ «СОШ имени Д.И. Менделеева», 2024. — С. 81–84.
12. Протасова Е. Ю., Родина Н. М. Многоязычие в детском возрасте. — СПб.: Златоуст, 2011. — 276 с.
13. Рахимов Б. Р. Проблемы двуязычия в таджикской начальной школе // Вестник Таджикского национального университета. — 2016. — № 3. — С. 115–121.
14. Сигуан М., Макки У. Ф. Образование и двуязычие / Пер. с фр. — М.: Педагогика, 1990. — 182 с.
15. Стратегия развития национального образования Республики Таджикистан на период до 2030 года: утверждена Постановлением Правительства РТ от 29 сентября 2020 года № 526. — Душанбе, 2020.
16. Шарипов Ф. Ф. Педагогика и психология высшей школы. — М.: Логос, 2012. — 448 с.
17. Эрданова Г. Ф. Проектно-исследовательская работа на уроках русского языка в начальных классах с детьми-билингвами // Сборник материалов I Международного Менделеевского фестиваля образовательных практик / сост. Минаева Г. В., Зяблинцева М. В. — Турсунзаде: РТ ГБОУ «СОШ имени Д.И. Менделеева», 2024. — С. 27–31.
18. Cummins J. Bilingualism and Special Education: Issues in Assessment and Pedagogy. — Clevedon: Multilingual Matters, 1984. — 261 p.
19. Garcia O. Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective. — Oxford: Wiley-Blackwell, 2009. — 480 p.
20. Lambert W. E. Culture and language as factors in learning and education // Cultural Factors in Learning and Education / Ed. by F. E. Aboud, R. D. Mead. — Bellingham, 1973. — P. 91–122.

УДК 378:37.091.26

МЕЪЁРҲОИ БАҲОДИҲИИ ДАРАҶАИ ТАРБИЯТНОКИИ ДОНИШҶӮЁН

ШАРИФЗОДА ИКРОМ ИБРОН
устоди калони кафедраи таърих ва фалсафа, Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон ш. Душанбе

Тарбия — раванди ба воя расондани шахс дорои одоби накӯ, ахлоқи ҳамида, дониш ва масъулияти баланд мебошад. Ҳадафи асосии тарбия ин аст, ки инсон ҳамчун шахси камолёфта, солимфикр, бо диду ҷаҳонбинии васеъ, меҳрубон ва фоиданок барои ҷомеа ташаккул ёбад. Оила, зинаҳои гуногуни муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеа дар тарбияи насли наврас ва ҷавон нақши муҳим доранд. Тарбияи хуб ояндаи хуби шахс ва ҷомеаро таъмин мекунад. Тарбия бояд ҳама вақт баҳогузорӣ карда шавад. Маҳз дар ин мақола андешаҳо оид ба баҳодиҳӣ ба тарбия оварда шудаанд, ки барои сарпарастони гурӯҳҳои таълимӣ ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумиву олӣ маводи хуб мебошанд.

Калидвожа: тарбия, таълим, донишҷӯ, сарпараст, омӯзгор, муассисаи таҳсилоти олӣ, дараҷа, меъёр, баҳо, усул

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ

ШАРИФЗОДА ИКРОМ ИБРОН
старший преподователь кафедры истории и философии Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана г. Душанбе

Воспитание — это процесс формирования личности, обладающей хорошими манерами, высокими нравственными качествами, знаниями и чувством ответственности. Основная цель воспитания заключается в том, чтобы человек сформировался как зрелая, здравомыслящая личность с широким мировоззрением, добротой и пользой для общества. Семья, различные ступени образовательных учреждений и общество играют важную роль в воспитании подрастающего поколения и молодёжи. Хорошее воспитание обеспечивает хорошее будущее личности и общества. Воспитание должно постоянно оцениваться. Именно в данной статье приведены размышления об оценке воспитания, которые являются полезным материалом для кураторов учебных групп и преподавателей учреждений общего и высшего образования.

Ключевые слова: воспитание, обучение, студент, куратор, преподаватель, высшее учебное заведение, уровень, критерий, оценка, метод.

CRITERIA FOR ASSESSING STUDENTS' EDUCATIONAL LEVEL

SHARIFZODA IKROM IBRON
The Senior Lecturer, Department of History and Philosophy International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Dushanbe, Tajikistan.

Education and upbringing are the processes of developing an individual with good manners, high moral values, knowledge, and a strong sense of responsibility. The main purpose of upbringing is to shape a person into a mature, rational, broad-minded, kind, and socially useful individual. The family, various levels of educational institutions, and society play an important role in the upbringing of children and youth. Proper upbringing ensures a better future for both the individual and society. Upbringing should always be evaluated. This article presents ideas and reflections on the assessment of upbringing, which can serve as useful material for group supervisors and teachers of general and higher educational institutions.

Keywords: upbringing, education, student, supervisor, teacher, higher educational institution, level, criterion, assessment, method.

Муқаддима. Корҳои тарбиявӣ дар муассисаҳои таълимӣ, бахусус муассисаҳои таҳсилоти олӣ дар ташаккули худшиносиву худогоҳӣ ва ватандӯстии донишҷӯён накши асосӣ доранд. Яке аз роҳҳои ташаккул бахшидани корҳои тарбиявӣ ин баҳои реалӣ додан ба онҳо мебошад.

Баррасии адабиёти илмӣ. Дар раванди гузаронидани таҳқиқот дар доираи мавзуи интихобшуда мо ба маводҳои илмие, ки масъалаи тарбияро фаро гирифтаанд, муроҷиат намудем. Аз ҷумла, мо дарёфтем, ки дар манобеи илмии Амир Ҷ., Атаханов Т., И. Каримова, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, Блонский П.П., Булбулов Ҷ., Маҳмудзода М.Х., А. Муллоев, Назаров М.Х., Олимов, К.М., Охониёзов, В.Д., Саидиброимов Ш.О. ва дигарон масъалаи тарбияи насли наврас ва ҷавон ифода ёфтааст ва ин манобеъ мавриди истифода қарор дода шуданд. Бояд қайд кард, ки доир ба тарбия муҳаққиқони зиёди ватаниву хориҷӣ кор кардаанд, аммо дар ин мақолаи кӯчак мо аз маводи илмии муаллифони болозикр истифода бурдем ва дар мақолаҳои баъдӣ аз афкори муҳаққиқони дигар низ истифода хоҳем бурд.

Методологияи таҳқиқот. Дар таҳияи мақолаи илмӣ усули омӯзиши адабиёти илмии мувофиқ, манобеи методӣ, таърихӣ оид ба тарбия ва баҳогузорӣ ба он, таҳлилҳои муқоисавӣ ба роҳ монда шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Баҳо додан ба дараҷаи тарбияи донишҷӯён мавзуи актуалӣ мебошад. Барои ба натиҷаҳои тарбия баҳои дуруст ва объективӣ додан бояд омӯхт ва таҳлил дуруст намуд, ки зери мафҳуми дараҷаи тарбиятнокии донишҷӯён чиро бояд фаҳмид ва меъёрҳои баҳои ин дараҷа чӣ гунаанд? Тарбия дар зиндагӣ ва рушди шуури инсон чӣ аҳамият дорад? ва ғайра. Олимон исбот намудаанд: «Натиҷаҳои тарбия дар дараҷаи муайяни тарбиятнокии донишҷӯён, дар ташаккули сифатҳои муайяни шахсияти онҳо дар он тағйиротҳое, ки дар шуур ва ахлоқи онҳо ба амал меоянд, равшан ифода мешаванд» [12, с. 100].

Аслан ба фаъолият ё корҳои тарбиявӣ баҳо додан мушкил аст, зеро рафторро баҳо додан меъёрҳои зиёд талаб дорад. Барои ин таҳлил ва озмоиши зиёд лозим аст. Аммо роҳҳои баҳодиҳӣ мавҷуд мебошанд. Блонский П. П. дар китоби «Очерки психологияи илмӣ» овардааст: «Ахлоқи инсониро санҷидан мумкин аст. Ҳама чизеро, ки вуҷуд дорад ва тағйир меёбад санҷидан мумкин аст, аққалан ба он маънӣ, ки мо чанд бор тағйир ёфтани вайро шуморида метавонем. Аз ҳама бештар чизҳои тағйирёбандаро санҷидан мумкин аст, ба он маънӣ, ки мо дар давоми чанд вақт тағйир ёфтани онро гуфта метавонем» [3, с. 210]. Пас ба хулоса омадан мумкин аст, ки дараҷаи инкишофи ин ё он сифати донишҷӯёнро баҳо додан мумкин аст ва ин метавонад дар ислоҳ кардани рафтори онҳо накши мусбат дошта бошад. Дар ин кор пеш аз ҳама нишондодҳои сифатие лозиманд, ки дараҷаи тарбиятнокии донишҷӯёнро тавсиф намоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дараҷаи тарбиятнокӣ гуфта шахсияте фаҳмида мешавад, ки роҷеъ ба тарбия дониши баланду малакаҳои устувор дошта, донишҳои гирифтаи худро дар амал татбиқ карда метавонад. Ҳамаи ин шахсияти тарбиятгирандаро тавсиф намуда, дар айни замон аз натиҷаҳои фаъолияти тарбиявии коллективҳои педагогӣ ва донишҷӯён шаҳодат медиҳад.

Тарбияи донишҷӯён дар баробари таълими онҳо муҳим аст ва ҳатто аз таълим дида муҳимтар аст. Аз ин лиҳоз, дараҷаи тарбиятнокии донишҷӯён ҳар рӯз ва ҳар соат санҷида мешавад. Ҳама гуна рафтори донишҷӯ ахлоқ, рафтори онҳо дар муассисаи олӣ ва берун аз он, муносибати ӯ бо ҳамсабақон, устодон, дигар донишҷӯён ва рафиқон дараҷаи тарбиятнокии ӯро нишон медиҳад. Вобаста ба ин, дуруст баҳо додан ба дараҷаи тарбиятнокии донишҷӯён муҳим аст ва ин ба он маънӣ омадааст, ки дар вазъиятҳои гуногуни ҳаётӣ ба рафтори донишҷӯ баҳои объективӣ дода мешавад. Ин аст, ки баҳодиҳӣ ба дараҷаи тарбиятнокии донишҷӯён истифодаи методҳо ва усулҳои муосири замонавиро тақозо дорад.

Усулҳои тарбиядиҳиро бе воситаҳо тасаввур кардан дуруст нест. Воситаҳои тарбия он чорабинӣ ё шаклҳои кори тарбиявӣ (маҷлис, ахбор, сӯҳбат, мубоҳиса, вохӯрӣ, шабнишиниҳо, ва ғ.) намудҳои фаъолияти Донишҷӯён (машғулиятҳои таълимӣ, маҳфилҳо, озмунҳо, олимпиадаҳо ва ғ.), инчунин ашёҳои намоишдиҳиро (суратҳо, филмҳо ва ғ.), ки дар ҷараёни амалиёти ину он метод истифода бурда мешавад, ифода меёбад. Барои тарбияи дурусти донишҷӯён аз методҳои: сӯҳбати эзоҳӣ, ахлоқӣ ва санъатӣ, маҷлис, мубоҳиса, муқоиса, машқ, намоишдиҳии филм ва ғайра истифода бурдан мақсаднок аст.

Рафтори донишҷӯёнро таҳти назорат гирифта, ҳамарӯза аз рафтори онҳо бохабар шудан ба сарпарастон таҷрибаҳои навро рӯи кор меорад. Ҳангоми ошкор сохтан ва баҳо додан ба дараҷаи инкишофи сифатҳои ахлоқӣ-сиёсии донишҷӯён, нахуст ташаккул ёфтани донишҳои ахлоқӣ-сиёсии онҳо, дуюм, амалисозии донишҳо дар рафтор, яъне мувофиқати рафтори донишҷӯён бо ин донишҳо ва сеюм, бартарии майлҳои пешқадами рафтори донишҷӯёнро муқаррар намудан зарур аст: “На танҳо донистани он чиро, ки донишҷӯ чӣ кор мекунад, балки сабаби рафтори ӯро донистан муҳим аст” [13 с. 224]. Вақте ки сабаби рафтор муайян гардид, ба ахлоқи ӯ баҳои дуруст ва объективӣ додан мумкин аст.

Сарпарасти гурӯҳи академӣ ба рафтори шогирдон дар алоҳидагӣ ва гурӯҳӣ баҳо медиҳад, аммо ин кор душвориҳоро низ дорад. Усулҳоеро, ки нишон додем, дар баҳодиҳӣ ба натиҷаҳои тарбия чандон пурра нестанд. Ба рафтори онҳо танҳо аз рӯи афзунии донишҳои оид ба тарбия баҳо медиҳем. Ошкор сохтан ва санҷидан зарур аст, ки ин донишҳо чӣ гуна дар амалияи рафтори ҳаррӯза дар вазъиятҳои гуногуни ҳаётӣ татбиқ мешаванд. Таҷрибаҳои рӯз нишон медиҳанд, ки натиҷаи тарбия баъди гузаронидани ин ё он чорабиниҳои тарбиявӣ яку якбора тағйир намеёбад ва вақти зиёдро талаб менамояд, аз ин рӯ, назорати доимӣ муҳим аст.

Баҳо додан ба натиҷаҳои тарбия нисбат ба натиҷаҳои таълим душвортар мебошад. Барои ошкор сохтан ва баҳо додан ба дараҷаи дониши донишҷӯён пурсиши онҳо, иҷро кардани корҳои мустақилонаи донишҷӯ (КМД), корҳои мустақилона бо ёрии омӯзгор (КМРО), доштани дафтарҳои лексия, натиҷаҳои реётингҳо ва имтиҳонҳо навиштани диктант, иншо ва ғайра кифоя аст. Аммо дараҷаи тарбиятнокии донишҷӯёнро бо ин роҳ баҳо додан пурра нест ва вақти зиёдро талаб дорад.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми баҳодиҳӣ ба рафтори инсон натанҳо ӯ, балкӣ корҳои муайян, на орзуҳои нек, балки фактҳо, на тахайюлот, балки ҳақиқатро ба эътибор гирифтан лозим аст. Аз ин рӯ меъёрҳои баҳодиҳӣ ба тарбиятнокӣ аломатҳоеанд, ки дар асоси онҳо оид ба дараҷаи тарбиятнокии инсон ҳукм кардан ба натиҷаҳои фаъолияти тарбиявӣ баҳо додан мумкин аст. Меъёрҳои асосии баҳодиҳи ба тарбияти инсон ва кору амалиёти ӯ вобаста мебошад, рафторе, ки айнан анҷом дода мешавад.

Аз ин рӯ, меъёрҳои асосӣ ва дар айни замон муайян намудани дараҷаи тарбиятнокии донишҷӯён иштироки фаъолонаи онҳо дар чорабиниҳои факулта, умумидонишгоҳӣ, ҷамъиятӣ, чорабиниҳои сиёсӣ, ҷашну маросимҳои миллӣ ва амсоли инҳоро дар бар мегирад. Олимони соҳаи педагогика се гурӯҳи донишҷӯёнро номбар ва тавсиф менамоянд, ки ба дараҷаи тарбиянокӣ мувофиқ меояд: баланд, миёна ва паст. Ба қатори донишҷӯёни дараҷаи тарбиянокиашон баланд онҳое дохил мешаванд, ки талаботҳои асосии оид ба рафторашонро бо мувафақият иҷро менамоянд. Донишҷӯёни дараҷаи тарбиянокиашон миёна на ҳамеша ҳамаи талаботҳоро риоя мекунанд. Донишҷӯёни дараҷаи тарбиянокииашон паст аксар ин талаботҳоро вайрон мекунанд, ҳамеша уҳдадории худро иҷро наменамоянд.

Усулҳои фаъоли баҳодиҳӣ ба тарбияи донишҷӯёнро дар фаъолияти корӣ истифода бурдан мақсаднок аст. Ҳангоми ошкорсозии дониши донишҷӯён дар бобати тарбия, одатан, се хел баҳо дода мешавад: хуб, қаноатбахш ва ғайриқаноатбахш. Ба рафтори донишҷӯён низ ҳамин системаи сенамудаи баҳо татбиқ мешавад: намунавӣ, қаноатбахш ва ғайриқаноатбахш.

Сарпарастон, омӯзгорони дарсдиҳанда ва роҳбарияти муассисаҳои олӣ ҳангоми ошкорсозии дараҷаи тарбиянокии донишҷӯён одатан мекӯшанд, ки дар гурӯҳӣ онҳо миқдори донишҷӯёни тарбияташон баланд зиёд гардида, миқдори донишҷӯёни тарбиянокиашон

миёна ва паст кам шавад.

Усули дигар ин аст, ки ба тарбияи донишҷӯён дар асоси омӯзиши ҳаматарафа ва пурра аз худ кардани барномаи таълимӣ баҳо дода мешавад, вале: «Баъзан натиҷаи фаъолияти тарбиявиро аз рӯи миқдори чорабиниҳои тарбиявии гузаронидашуда муайян карда мешавад, аммо ин пурра дуруст будан наметавонад» [15 с. 124]. Албатта, баҳисобгирии ин чорабиниҳо зарур аст, вале ошкор сохтани онҳо дар инкишофи донишҷӯён чӣ гуна таъсир расондаанд. Дар шуур ва ахлоқи онҳо чӣ гуна тағйиротҳо ба амал омадаанд? Чӣ гуна сифатҳои шахсият дар онҳо ташаккул ёфтаанд заруртар мебошад. Ошкор сохтани ин нисбат ба ҳисобгирии миқдори суҳбатҳо, маҷлисҳо, баҳсҳое, ки омӯзгор гузаронидааст осон набуда, хеле душвор мебошад. Вале барои баҳои объективӣ додан ба натиҷаҳои он ба инкишофи шахсият оид ба тағйиротҳои дараҷаи тарбиянокии донишҷӯён маълумоти равшан доштан лозим аст.

Сарпарастро доднистан муҳим аст, ки дар баъзе мавридҳо рафтори зоҳирии донишҷӯ вазъияти ботинии ӯро ифода намекунад. Барои ошкорсозии меъёри аниқи дараҷаи тарбиятнокии донишҷӯён, ҳуҷҷатҳои меъёриву ҳуқуқӣ зиёданд ва онҳоро истифода бояд бурд.

Дар маҷмӯъ мухим аст, ки олимони соҳаи педагогика роҳҳои баҳо додан ба дараҷаи тарбияи донишҷӯёнро ҳаматарафа таҳқиқ намуда, дар муассисаҳои олӣ ва умумӣ ин таҳқиқотҳо мавриди истифода қарор гиранд.

АДАБИЁТ

1. Амир, Ҷ. Нақши ориёиҳо дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ (хулосаи мақола ва гузоришҳои конференсия) / Ҷ. Амир, М. Холов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2006. – 134 с.
2. Атаханов, Т. Очеркҳои афкори педагогӣ (воситаи таълим) / Т. Атаханов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов. - Душанде, 2005. - 224 с.
3. Блонский П.П. Очерк научной психологии / П.П. Блонский.- Москва, 1921. – 320 с.
4. Булбулов, Ҷ: Такмили ихтисос, воқеият, махсусият ва андешаҳо / Ҷ. Булбулов. Душанбе 2013.-273 с.
5. Консепсияи милли тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006 №94 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2006. - №6.
6. Маҳмудзода, М.Х.,Тафсири “Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон” / М.Х. Маҳмудзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 415 с.
7. Муллоев А., Алиев Н. Қомуси тарбия. Ҷилди 1 / А. Муллоев. – Душанбе: Ирфон, 2011. - 336 с.
8. Назаров, М.Х. Таъсири идеологияҳои бегона ба шуури ҷавонон дар шабакаҳои иҷтимоӣ // Вестник ТНУ. - №2. - 2019.
9. Олимов, К.М. Ҷавонон ва равандҳои глобализатсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷаллаи Ҷомеашиносӣ. - №3. - 2020.
10. Охониёзов, В.Д. Ситоишгари ӯ мардум аст (ба пешвози интихоби Президенти Ҷусҳурии Тоҷикистон) / В.Д. Охониёзов // Минбари халқ, 6 октябри соли 2006. – С. 3.
11. Раҳмонов, Э. Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ. Муҳаррир: К. Абдураҳимов / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Шарқи озод, 2007. – 144 с.
12. Саидиброимов, Ш.О. Нақши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷик дар ташаккули худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон, Серия 2, №2-3(5-6). – С. 98-103.
13. Саидиброимов, Ш.О. Усулҳои ташаккули худшиносӣ ва худогоҳии миллии насли наврас бо истифода аз ашъори шуарои муосири тоҷик // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №7. - С. 223-229.
14. Кайковус, У. Қобуснома / У. Кайковус. - Душанбе, Маориф, 2016. - 239 с.
15. Шарифзода Ф. Педагогика: Назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ / Ф. Шарифзода, Душанбе. 2010.-550 с.

УДК 37:004:330.34

АЛОҚАМАНД НАМУДАНИ ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМ БА ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

ВОҲИДОВА НОИЛА АБДУФАТОҲЕВНА
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, омӯзгори калони кафедраи таърих ва фалсафа, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон
Email: noilavohidova87@mail.ru

Талабот ба дарсдиҳӣ дар замони муосир, ки технологияи рақамӣ ва зеъни сунъӣ беист пеш меравад, муносибати навро талаб дорад. Пас барои он ки дарси омӯзгор ба талаботи замон мувофиқ бошад, онро аз ҷиҳати ғоявӣ мақсаднок, аз нуқтаи назари илмӣ асоснок, бо истифода аз усулҳои фаъоли таълим, барои шогирдон дилнишин гузаронад.. Дарс бояд шавқовар бошад, то ки хонандагон дар тамоми ҷараёни дарс фаъолият нишон диҳанд. Ҳар як дарс бояд ба рушди салоҳиятҳо, ташаккул додани шахсияти хонандагон, ҷаҳонбинию маърифатнокӣ, маҳорату малака, эҷодкорӣ ва фаҳмишу дарккунии мустақилонаи шогирдон равона карда шавад. Фаъол гардидани хонандагон яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии дарс буда, ба инкишофи фаъолияти дарккунӣ, мустақилият, эҷодкорӣ ва маънавиёти хонандагон мусоидат мекунад. Он ба муаллим имконият медиҳад, ки диққати талабагонро ба дарс хубтар ҷалб намояд ва ба пурра аз худ намудани барномаи таълимӣ муваффақ шавад. Чунин дарс пурра дар алоқаманд намудани дониши хонандагон ба шароити технологияи муосир, иқтисоди рақамӣ ва зеҳни сунъи мусоидат мекунад. Вобаста ба ин мо дар мақола дар бораи ин шакли дарс таҳқиқотро анҷом дода, манзури омӯзгорон намудем.

Калидвожа: алоқаманд, дарс, муосири, омӯзгор, шогирд, технология, иқтисоди рақамӣ, зеъни сунъӣ, натиҷа.

СВЯЗЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА С УСЛОВИЯМИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

ВОХИДОВА НОИЛА АБДУФАТОХЕВНА
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры истории и философии, г. Душанбе, Республика Таджикистан. Email: noilavohidova87@mail.ru

В современную эпоху, когда цифровые технологии и искусственный интеллект постоянно развиваются, к преподаванию предъявляются новые требования, что требует нового подхода. Поэтому, чтобы урок учителя соответствовал потребностям времени, он должен быть идеологически целенаправленным, научно обоснованным, использовать активные методы обучения и быть интересным для учеников. Урок должен быть увлекательным, чтобы ученики оставались активными на протяжении всего занятия. Каждый урок должен быть направлен на развитие способностей, личности, мировоззрения и знаний учащихся, их навыков, креативности, а также самостоятельного понимания и восприятия. Активность учащихся является одним из главных факторов повышения эффективности урока, способствуя развитию их восприятия, самостоятельности, креативности и духовности. Она позволяет учителю лучше привлекать внимание учащихся к уроку и добиваться полного усвоения учебного материала. Подобный урок в полной мере способствует установлению связи знаний учащихся с условиями современных технологий, цифровой экономики и искусственного интеллекта. В связи с этим в статье мы провели исследование этого типа уроков и представили его учителям.

Ключевые слова: связь, урок, современный, учитель, ученик, технология, цифровая экономика, искусственный интеллект, результат.

CONNECTING THE EDUCATIONAL PROCESS TO THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

VOHIDOVA NOILA ABDUFATOEVNA
University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, the Senior Lecturer, Department of History and Philosophy International, Dushanbe, Tajikistan. Email: noilavohidova87@mail.ru

The demands on teaching in the modern era, when digital technology and artificial intelligence are constantly advancing, require a new approach. Therefore, in order for the teacher's lesson to meet the needs of the time, he must conduct it in a way that is ideologically purposeful, scientifically sound, using active teaching methods, and enjoyable for students. The lesson should be interesting so that students are active throughout the lesson. Each lesson should be aimed at developing competencies, shaping the students' personality, worldview and awareness, skills and abilities, creativity, and independent understanding and perception of students. Student engagement is one of the main factors in increasing the effectiveness of the lesson, contributing to the development of students' cognitive activity, independence, creativity, and spirituality. It allows the teacher to better attract students' attention to the lesson and achieve full mastery of the curriculum. Such a lesson fully contributes to connecting students' knowledge to the conditions of modern technology, the digital economy, and artificial intelligence. In this regard, we conducted research on this type of lesson in the article and presented it to teachers.

Keywords: connected, lesson, modern, teacher, student, technology, digital economy, artificial intelligence, result.

Аз рӯзи аввали пайдо шудани ҳаёт дар олам ва рушди инсоният то имрӯз дар мактабҳои халқҳои ҷаҳон қисми асосиву таркибии раванди таълим дарс ба ҳисоб меравад. Фаъолияти омӯзгор ва донишандӯзии хонандагону донишҷӯён дар дарс таҷассум меёбад. Маҳз дар истеъдод, маҳорат, қобилияти педагогии омӯзгор масъулиятшиносию эҷодкорӣ ва муносибати ӯ нисбат ба касби худ ошкор мегардад. Аз ин хотир сифати тайёрии хонандагон аз бисёр ҷиҳат ба мазмуни дарс ва усулҳои дарсгузаронии омӯзгор алоқаманд аст. Муҳаққиқ Ш.О. Саидиброимов дар ин бора дар мақолаи худ «Дарси муосир ва инъикоси он дар раванди таълим” овардааст: «Пешравиву навгониҳои ҳаёт ба соҳаи маориф, таълиму тарбия бетаъсир нахоҳад монд ва аниқтараш барои ба тақозои замон ҷавобгӯ намудани сатҳи зиндагӣ ҷорӣ намудани навигариҳо дар кори таълиму тарбия нуқтаи калидии рӯзгор мебошад” [18, с. 170]. Ин иқтибос гувоҳи он аст, ки бо усулҳои олҳои пеш гузаронидани дарс ба талаботи замон ҷавобгӯ будан наметавонад. Дарс бояд замонавӣ бошад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки башарият ҳамеша ба дарёфти натиҷаву дастовардҳои беҳтар, комилтару навтар ва самаронок мекӯшад, ки инро ҳаёти ҳамарӯзаи инсон тақозо менамояд ва дар замони муосир ин саъю талош барои ба даст овардани натиҷаҳои ба талаботи замон ҷавобгӯ боз ҳам муҳимтару асоситар аст. Тадрис ва тарбияи насли наврас чун ворисони арзанда аз муҳимтарин масоили ҳалталаб ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, воситаи асосии омӯзиш ва парвариши хонандагону донишҷӯён дар таълимгоҳҳо дарс мебошад. Аз таҷрибаҳо муайян гардидааст, ки як дарси хуб мазмуни як асарро дорад ва яъне барои дониш гирифтану рушд додани салоҳиятҳо ранҷ кашидан лозим меояд, то самараи дилхоҳ ба даст ояд. Барои бо сифати баланд ва самаранок гузаронидани дарсҳо тайёрии ҳамаҷониба дида, аз усулҳои зиёди ҳозиразамон истифода кардан зарур аст. Ҳар як омӯзгор бояд дар ҳар дарс аз усулҳои фаъол пай дар пай вобаста ба мавзуъ моҳирона истифода намояд.

Омӯзгоре, ки касбашро дӯст медорад, ҳатман ба дарсҳои худ тайёрии пухта дида, мазмуни ҳар як мавзуъ, услуб ва тарзу усулҳои пешниҳод намудани маводи таълимиро қа-

блан таъин менамояд. Ӯ саъй меварзад, ки дарси худро ба таври хоса, ки дорои оғоз, инкишоф ва интиҳост табдил медиҳад ва дарси ӯ ба рушди дониш, салоҳиятҳо ва эҷодкории шогирдон равона мегардад. Дар ин бора олими соҳаи педагогика овардааст: «Ковишҳову тадқиқотҳо, мушоҳидаву таҳлилҳо дар ин самт муайян сохтанд, ки тафаккур, эҷодкорӣ, салоҳиятнокӣ дар хонанда замоне инкишоф меёбад, ки агар дарс бо усули замонавӣ гузаронида шавад” [19, с. 87]. Пас дарс набояд якнавохт ва доим яксон гузарад. Дарс чун шакли асосии раванди таълим навъҳои мухталиф дорад: дарси инфиродӣ, гурӯҳӣ, омехта, амалӣ, дарс - саёҳат, дарс - семинар, дарс – конфронс ва ғайра.

Бинобар ин, дар дарс новобаста аз шаклҳояш як ҳадафи асосӣ бо асосҳои донишҳои илмии давр мусаллаҳ намудани хонандагон ва дар ниҳоди онҳо ташаккул додани маҳорату малакаҳои донишандӯзӣ, озодфикрӣ, мустақилият, соҳибихтиёрӣ, эҷодкорӣ, тарбияву худтарбиякунӣ бояд мавриди баррасӣ қарор гирад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин бора фармудаанд: «Бо вуҷуди ин, масъалаҳои баланд бардоштани сатҳу сифати таълим ва дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ ва фаъоли таълим, инчунин баланд бардоштани сатҳи касбии омӯзгорон таваҷҷуҳи боз ҳам бештари масъулинро тақозо мекунад» [9, с. 14]. Ин иқтибос ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ кардани дарсро талаб дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳадаф ҳанӯз дар баъзе аз муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва олии ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дарс аз рӯи панҷ ҷузъи ташкилӣ: пурсиши вазифаи хонагӣ, баёни мавзуи нав, мустаҳкамкунӣ, супоридани вазифаи хонагӣ ва эълони баҳо сурат мегирад. Воқеан, ҳоло ба сабаби шиносоӣ бо таҷрибаи мактабдории аврупоиёну амрикоиён талабот ба ташкили дарс аз 5 то ба 16 қисм расидааст.

Дар бораи дарс ва моҳияти таълимию тарбиявии он то имрӯз аз тарафи педагогони муосир таҳқиқоти зиёде анҷом дода шудаанд. Аз ҷумла муайян гардидааст, ки дарс дар замони Шуравӣ руҳияи ҳизбӣ дошта, омӯзгорон онро дар асоси китобҳои дарсию воситаҳои таълимие, ки таҷассумкунандаи сиёсати Ҳизби Коммунистӣ буданд, тартиб медоданд. Имрӯз ба туфайли соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дарс унсурҳои миллию арзишҳои умумибашарӣ мавқеи собит пайдо карданд. Инро дар мисоли нақша ва барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ қабул шудани Консепсияи мактаби миллӣ ва Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дидан мумкин аст.

Аз ин рӯ, ҷорӣ намудану равнақ бахшидани кори таълиму тарбия бо усулҳои ба замон мувофиқ ва ҷавобгӯ дар замони муосир, ки технологияи рақамиву зеъни сунъӣ хеле тез пеш рафта, ба соҳаҳои гуногуни ҳаёт, аз ҷумла соҳаи маориф таъсири калон мерасонад, муҳим аст. Аз ин лиҳоз барои расидан ба мақсад, яъне ба талабот ҷавобгӯ намудани дарсҳо риояи талаботҳои зеринро зарур мешуморем:

1. Дақиқӣ дар кор, эҷодкорона иҷро намудани талаботи барномавию усулӣ ба дарс; дурусту босаводона муайян намудани навъи дарс ва мавқеи он дар замони муосир - замони рушди иқтисоди рақамӣ ва зеъни сунъӣ.
2. Ба ҳисоб гирифтани имкониятҳои таълими (дарсазхудкуни)-и хонандагони синну солашон гуногун, сатҳи маърифатнокӣ ва адабии онҳо, дараҷаи ташаккулёбӣ, баҳисобгирии манфиатҳо ва талабот, шавқу ҳавас, ҳадафмандӣ ва субот дар бартараф намудани нуқсонҳои дониши хонандагон.
3. Ҳал намудани вазифаҳои таълимӣ дар алоҳидагӣ, ташаккули хирад ва тафаккури донишомӯзон тарбиявӣ, рушд додани эҷодкорӣ ва мустақиломӯзӣ, зеҳн, қобилияти даркнамоӣ, хотира, нутқ ва эҳсос.

Дарс дар ибтидои пайдоиши худ (дунёи қадим) агар хусусияти инфиродӣ дошта бошад, минбаъд баробари пайдо шудани мактаб (ҷамъияти синфӣ) он хусусиятҳои гурӯҳӣ пайдо мекунад ва дар замони технологияи рақамӣ шакл навтаринро доро гардид. Аз ин рӯ, дар қатори дарси анъанавӣ, ки аз рӯи китобҳои дарсӣ дар синфхонаҳои мактабӣ гузаронида мешуданд, боз навъҳои дарсҳои ғайранъанавӣ, аз ҷумла дарсҳои саёҳат, ҳозирҷавобӣ, эҷодӣ, ва амсоли инҳо ба роҳ монда шудаанд. Ҳоло дар таҷрибаи омӯзгорони ҷумҳурӣ

шаклҳои дигари дарсҳо ҳамчун омехта, озод, донишҳои нав, такрору ҷамъбастнамоии донишмустаҳкамкунӣ ташаккули маҳорату малака, бозию нақшофарӣ вуҷуд доранд. Табиист, ки бо тағйирёбии шаклу мазмуни дарс унсурҳои ташкилӣ ва тарзу усулҳои гузаронидани он низ дигаргун шудаанд. Дарси имрӯза аз нигоҳи масъулиятшиносӣ омӯзгору хонандаро бо ҳам мутавозӣ кардааст. Акнун хонанда ҳуқуқ дорад, ки дар дарс бо омӯзгори худ мубоҳиса кунад ва аз дарс баҳра бардорад. Дар чунин шароит барои омӯзгор зарур аст, ки доир ба мавзуи таълимияш маълумоти ҳаматарафаю дақиқ дошта бошад ва аз ахбори симою садо, матбуот ва интернет бохабар бошад. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, дарс бояд тавре гузаронида шавад, ки бештар шогирдон фикри худро баён намоянд, мустақилона кор кунанд ва хулоса бароранд, яъне дарс бо усули замонавӣ гузаранд, шогирдонро ба рушди зеҳни сунъӣ ва иқтисоди рақамӣ раҳнамун созад.

Бояд қайд кард, ки усулҳои фаъоли таълим бисёранд. Ин усулҳоро дар як мавзуъ мувофиқи шароити муассисаи таҳсилоти умумӣ ё олӣ ва хоҳишу истеъдоди омӯзгор истифода бурдан мумкин аст. Масалан, бозиҳои адабӣ ва грамматикӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ ва адабиёт як воситаи хубанд баҳри пурмазмуну таъсирнок ва шавқовар ҳаллу фасл намудани мавзуъҳо мусоидат менамоянд. Бозиро дар ҳамаи лаҳзаҳои дарс гузаронидан мумкин аст. Лекин онҳоро дар лаҳзаи мустаҳкамкунии мавзуи нав барои пурратар аз худ намудани маводи нав гузарондан мақсаднок аст.

Ё дар тадриси зфанҳои таълимӣ луғатомӯзӣ мавқеи басо муҳим дорад. Масалан, луғатҳои умумӣ ва ё хоси як фан, забону адабиёти тоҷик, фалсафа, этика ва эстетика, мантиқ ва ғайра. Ҳар қадар шогирд луғат зиёдтар аз бар намояд, ҳамон қадар нутқаш бурро гардида, дарсро беҳтар аз худ мекунад.

Масалан, донишҷӯён дар ёфтани муродифу мутазоди калимаҳо хеле шавқи зиёд доранд. Дар дарси этика ёфтани калимаҳои зидмаъноии адолат, садоқат, вафодорӣ, этика, эстетика, этикет ва ғ. Дарсро ба фанҳои дигар алоқаманд намуда, луғатҳоро бо се забон: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ шарҳ додан боз ҳам мақсаднок аст. мумкин аст. Агар дарсҳо ҳама вақт бо усули фаъол гузаронида шаванд, натиҷаи назаррас дар таълим ба даст меояд.

Хулоса. Омӯзгор дар дарс бо риояи педагогӣ мубоҳисоти хонандаро ба самти даркорӣ раҳнамун намуда, ӯро ба дурустӣ ва нодурустии ақидааш қонеъ мегардонад. Раванди таълиму тарбия тақозо мекунад, ки омӯзгор ҳуқуқи зӯран ба майнаи талаба ҷо кардани ақидаи худро надорад. Ӯ бояд хонандаро ба ҷӯяндагию эҷодкорӣ ҳидоят намояд, савияи илмии худро мунтазам баланд бардошта, дар баробари ҳаёт пеш равад ва шогирдони боахлоқу зирак тарбия намояд.

Омӯзгорро баҳри ба ҳадаф расидан, яъне омӯзишу парвариши шахсиятҳое, ки ояндаи ҷомеа аз онҳо вобаста аст, ҳамарӯза дар ҷустуҷӯ ва такопӯ буданаш лозим аст, ки то насли дорои дониши амиқ, фаросати воло ва маърифати баландро тарбия намояд ва ба шоҳроҳи зиндагӣ равона созад, зеро ин талаби рӯзгори муосир ва бахусус, замон рушди босуръати техникаву технология, рушди иқтисодӣ рақамиву зеҳни сунъӣ мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Консепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Масъалаҳои маориф. – 2010. - №3. - С. 88- 90.
2. Лутфулоев М. Педагогикаи милии халқи тоҷик (осори педагогӣ, ҷилди 6) / М. Лутфулоев. – Душанбе. - 2015. - 704 с.
3. Мамадназарбеков К. Истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар дарс. Дастури таълимӣ барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ / Мураттибон: К. Мамадназарбеков, К. Парпишоев, Д. Ғуломнабиев ва диг. - Донишкадаи такмили маълумоти касбии ВМКБ. – Хоруғ, 2014. - 60 с.
4. Миралиев Қ. Нақши усулҳои интерактивии таълим дар ташаккул ва рушди ҳаёти ҷавонон / Монография / Қ. Миралиев. – Душанбе. - 2005. - 66 с.
5. Мирзоахмедов Ф. Эффективные методы обучения (Методикаи самараноки таълим) / Мирзоахмедов Ф., Боев Б., Шукуров З., и др.. –Душанбе: Матбуот. - 2008. - 240 с.

6. Мухторов З. Дастур барои тренерони барномаи «Хониш ва китобат дар рушди тафаккури интиқодӣ» / З. Мухторов, Г. Искандарова. –Душанбе. - 2008. – 86 с.
7. Низоми таълими салоҳиятнокӣ / Дастур барои омӯзгор / Модули 1. // Мураттибон: Ф. Ниёзов А. Алиев, Б. Нусратов, Э. Ҷонмирзоев Э., ва ғ..- Душанбе. - 2016. – 36 с.
8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22-юми декабри соли 2017.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январи соли 2015.
10. Раҳмон Э. Чеҳраҳои мондагор / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-Граф. - 2016. - 364 с.
11. Саидиброимов Ш. О. Усулҳои Педагогикаи иртиботӣ / Дастури таълимӣ-методӣ ба ёрии омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик / Ш.О. Саидиброимов, К. Мамадназарбеков, Б. Бурҳонов. - Хоруғ: Логос. - 2014. - 96 с.
12. Саидиброимов Ш.О. Системаи дидактикии Носири Хусрав / Ш.О. Саидиброимов. – Душанбе: Ирфон. - 2014. - 178 с.
13. Сайфуллоев Х.Ғ. Тавсияҳои методӣ ба омӯзгорон дар татбиқи усулҳои интерактивӣ. Китоби дарсӣ / Х.Ғ. Сайфуллоев. –Душанбе. - 2014. - 190 с.
14. Сафин Д.В. Основы критического мышления / Учебное пособие/ / Д. Сафин, Р. Мусина, М. Раджабов, З. Мухторов. –Душанбе. - 2008. - 86 с.
15. У.З. Зубайдов Тавсияҳои методӣ оид ба ташкили корҳои мустақилонаи берунazaудуторӣ донишҷӯён / У. Зубайдов, С. Алимов. – Душанбе. - 2014. – 110 с.
16. Унсурулмаолии Кайковус. Қобуснома. / У. Кайковус. – Душанбе: Маориф. - 2016. - 239 с.
17. Файзулло Шарифзода. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон. - 2010. – 543 с
18. Ш.О. Саидиброимов. Дарси муосир ва инъикоси он дар раванди таълим // Паёми Донишкадаи забонҳо, 2023. - №3(51). – С. 170-176.
19. Ш.О. Саидиброимов. Тақвияти педагогӣ дар такмил бахшидани сифати таълим бо роҳи табодули таҷриба (дар ҳаммуалифӣ) // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, 2022. - №3(44). – С. 86-93.
20. Шарифзода Ф. Педагогика: Назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ / Ф. Шарифзода. – Душанбе. - 2010. - 543 с.
21. Шогунбек Б, Имомназаров Б. Усули муосири таълим ва истифодаи он дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик / Б. Шогунбек, Б. Имомназаров. – Душанбе. - 2017. - 111 с.

УДК 37.018.1:316.356.2

ОИЛА – МАҲАКИ АСОСИИ ТАРБИЯ

ВОҲИДОВА НОИЛА АБДУФАТОҲЕВНА
омӯзгори калони кафедраи «Таърих ва фалсафа»-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға: 734055 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад 48/5 E-mail: +992 93902 1087

Оила омили асосии тарбия мебошад. Тараққиёт ва пешрафти ҷаҳони муосир, ки ба раванди ҷаҳонишавии илму техника ва фазои иттилоот алоқаи зич пайдо кардааст, ба ташаккули инсонҳо дар рӯи замин ва бахусус, ба таълиму тарбияи насди наврас ва ҷавон таъсири зиёд расонида метавонад. Аз ин рӯ, падару модар, омӯзгор ва ҷомеа ҳамон вақт дар кори таълиму тарбия натиҷаҳо ба даст оварда метавонанд, агар ҳамбаставу ҳаммаром бошанд, тибқи ҳадафҳои муайян амал намоянд, фаъолияти ҳамдигарро тақвият бахшанд ва мукаммал созанд. Аммо қайд кардан муҳим аст, ки дар мадҳи аввал худи оила ва ҳаёти оилавӣ барои тарбияи фарзанд масъул аст. Ҳар кадоми мо дар оила ба воя расидаем, тарбия дар оила гирифта меъёрҳои маънавиро аз бар карда, обу тоби зиндагӣ гирифтаем, дар навбати худ оиларо барпо кардем ё мекунем ва фарзандонро дар муҳити оилавӣ тарбия мекунем, боз онҳоро ба оиладорӣ тайёр намуда, оиладор мекунем, онҳо тавлиду тарбияи фарзандро ба зима мегиранд ва чунин аст мақсаду мароми зиндагӣ. Ин силсила бояд давом ёбад ва бо барпо шудани оила ба тарбияи фарзанд диққати асосӣ додан даркор. Аз ин лиҳоз дар ин мақола чанд андеша оид ба нақши оила дар тарбияи фарзанд ва омода намудани фарзанд ба муҳити оилавӣ оварда шуд.

Калидвожа: оила, фарзанд, ҷомеа, пешрафт, ахлоқ, тарбия, оиладорӣ, муҳит, таълим, натиҷа.

СЕМЬЯ — ЭТО ГЛАВНАЯ ОСНОВА ВОСПИТАНИЯ

ВОХИДОВА НОИЛА АБДУФАТОХЕВНА
старший преподаватель кафедры истории и философии, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055 Таджикистан, г. Душанбе, улица Борбад 48/5 E-mail: Телефон +992 93902 1087

Семья играет главную роль в воспитании. Развитие и прогресс современного мира, тесно связанные с глобализацией науки и техники и информационного пространства, могут оказать существенное влияние на формирование людей на Земле, и в частности, на образование и воспитание подростков и молодежи. Таким образом, родители, учителя и общество могут одновременно достигать результатов в образовании и воспитании, если будут действовать согласованно и последовательно, преследуя определенные цели, а также подкрепляя и дополняя деятельность друг друга. Однако важно отметить, что, в первую очередь, ответственность за воспитание детей несут семья и сама семейная жизнь. Каждый из нас вырос в семье, получил образование в семье, усвоил моральные нормы, освоил основы жизни, и, в свою очередь, мы создали или создаём семью и воспитываем детей в семейной обстановке. Мы готовим их к браку и помогаем им вступить в брак, они берут на себя ответственность за рождение и воспитание детей, и в этом заключается смысл жизни. Эта серия статей должна продолжаться, и с созданием семьи необходимо уделять первостепенное внимание воспитанию детей. Связи с этом в статье представлены некоторые соображения о роли семьи в воспитании детей и подготовке детей к семейной среде.

Ключевые слова: семья, ребенок, общество, прогресс, мораль, воспитание, брак, окружающая среда, образование, результат.

FAMILY IS THE MAIN FOUNDATION OF EDUCATION

VOHIDOVA NOILA ABDUFATOEVNA
the Senior Lecturer, Department of History and Philosophy International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Home address: 48/5 Borbad Street, Dushanbe, Tajikistan, 734055. Telephone number: +992 93902 1087

The family plays a central role in education. The development and progress of the modern world, closely linked to the globalization of science, technology, and the information space, can have a significant impact on the formation of people on Earth, and in particular, on the education and upbringing of adolescents and young adults. Thus, parents, teachers and society can simultaneously achieve results in education and upbringing if they act in a coordinated and consistent manner, pursuing specific goals, and also reinforcing and complementing each other's activities. However, it is important to note that, first and foremost, the responsibility for raising children lies with the family and family life itself. Each of us grew up in a family, received an education in a family, learned moral standards, mastered the basics of life, and, in turn, we created or are creating a family and raise children in a family environment. We prepare them for marriage and help them enter into it; they take on the responsibility of bearing and raising children, and this is the meaning of life. This series of articles should continue, and once a family is formed, raising children should be a top priority. In this regard, the article presents some considerations about the role of the family in raising children and preparing children for the family environment.

Keywords: family, child, society, progress, morality, upbringing, marriage, environment, education, outcome.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарин ва ҳалталаби раванди таълиму тарбия дар замони муосири хеле тез тағйирёбанда вазъи таҳсилу тадриси шогирдон, тарбия, одобу ахлоқи онҳо ба шумор меравад. Баъзан дар миёни омӯзгорон, падару модар ва дар умум, аҳли ҷомеа савол ба миён меояд: Чаро баъзе фарзандон ба дарсҳо бетайёрӣ мебиёянд, ҷӯяндаву доништалаб нестанд, вақти гаронбаҳои худро ба истифодаи бемавқеи телефонҳо, истифодаи интернет ва ё корҳои беҳуда сарф мекунанд, китобҳои бадеиро, ки омили асосии рушди тафаккур ва ҷаҳонбинии онҳо маҳсуб меёбад, мутолиа намекунанд? Воқеан ин саволҳо ва дигар саволҳои ба он монанд ҷавобҳои сеҳеҳ металабанд. Дар асоси таҳқиқотҳои олимони муосир таълиму тарбия дар пайвастагии се омили муҳими ҳаёт: оила, мактаб ва ҷомеа рушд меёбанд. Оила дар мадҳи аввал дар таълиму тарбияи фарзанд нақши бориз дорад, зеро фарзанд ба падару модар ба амонат дода мешавад ва ин амонатро бояд хуб нигоҳ дошт, ба қавли У. Кайковус: «Бидон, эй писар, ки Офаридгор чун хост, ки ҷаҳон обод монад, асбоби насл падид кард.... падару модарро сабаби кавни (ҳастии) фарзанд кард» [10, с. 25]. Пас чун падару модар сабаби ҳастии фарзанд аст, ҳамзамон масъули тарбияи ӯст ва бо ниҳодҳои болозикр бояд ҳамкориро ба роҳ монда, фаъолона дар ин самт кор кунад.

Аз таҷрибаҳо маълум аст, ки тараққиёт ва пешрафти ҷаҳони муосир, ки ба раванди ҷаҳонишавии илму техника ва фазои иттилоот алоқаи зич пайдо кардааст, ба ташаккули инсонҳо дар рӯи замин ва бахусус, ба таълиму тарбияи насди наврас ва ҷавон таъсири зиёд расонда метавонад. Аз ин рӯ, падару модар, омӯзгор ва ҷомеа дар сурате дар кори таълиму тарбия ба комёбӣ ноил мегарданд, агар ҳамбаставу ҳаммаром бошанд, тибқи ҳадафҳои муайян амал намоянд, фаъолияти ҳамдигарро тақвият бахшанд ва мукаммал созанд.

Аммо дар мадҳи аввал худи оила ва ҳаёти оилавӣ барои ҳар яки мо мазмуни махсус дорад. Ҳар кадоми мо дар оила ба воя расидаем, тарбия дар оила гирифта меъёрҳои маънавиро аз бар карда, обу тоби зиндагӣ гирифтаем, дар навбати худ оиларо барпо кардем ё мекунем ва фарзандонро дар муҳити оилавӣ тарбия мекунем, боз онҳоро ба оиладорӣ тайёр намуда, оиладор мекунем, онҳо тавлиду тарбияи фарзандро ба зима мегиранд ва чунин аст мақсаду мароми зиндагӣ. Ҳар кас бояд дар замони худ ба оиладорӣ, тарбияи фарзанд ҳаматарафа тайёр бошад: “Ташкили оилаи солим яке аз ҳадафҳои муҳими ҷомеа буда,

омодасозии ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ бояд дар асоси принсипҳои педагогӣ сурат гирад. Тарбияи ҷавонон дар руҳияи оилаи солим натанҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва равонӣ муҳим аст, балки барои рушди ҷомеа ва тарбияи наслҳои оянда низ накши муҳим мебозад. [4, с. 14]

Калимаи оила арабӣ буда, маънои шакли умумӣ доштани одамон ва хешу табор будани онҳоро дорад ва дар тарбия бояд шакл умумӣ будани оила намоён бошад. Оила узви кӯчаки ҷомеа ба шумор меравад, аммо дар тарбия ва инкишофи кӯдак мақоми бузург дорад. Таълиму таврбияи фарзанд раванди беохир буда, он умрбод идома дорад. Аз ин лиҳоз, як лаҳза аз тарбияи фарзанд ғофил шудан зарарҳои садсолаҳоро ба бор меорад, бузургтарин маъсулият ва рисолати муқаддаси оила дар як лаҳза аз байн меравад. Як дақиқа бепарво шудан аз тарбияи фарзанд боиси як умр дар хиҷолат мондани падару модар мегардад. Аз ин ҷост, ки мо падару модарон набояд дар таълиму тарбияи фарзандон канораҷӯӣ кунем, ҳамеша дар фикри камолоти маънавию ахлоқии фарзандони худ бошем.

Кӯдакон асосан дар оила тарбия гирифта ба воя мерасанд ва ахлоқи хамида, рафтори неки инсониро пеш аз ҳама волидайн аҳли оилаи хеш меомӯзанд. Калонсолони оила чи тарз рафтор кунанд, хурдсолон ҳам ба ҳамон тартиб аз онҳо пайравӣ мекунанд. Агар фарзанд дар муҳити орому солим тарбия ёбад, дар ҳаётиояндааш дар ҷомеа мақому мартаба ва мавқеашро пайдо мекунад. Падару модар пеш аз он ки ба ҷомеа фарзанди солиму комилро пешниҳод кунанд, бояд худ ботарбияву хушахлоқ бошанд, зеро фарзанд ба рафтору кирдори волидайни хеш тақлид менамояд. Дар ин замина пайваста машғул будани падару модар ба мутолиаи китобҳо ва ба фарзандон интиқол додани ин аъана кори муҳим аст. Фарзандон бояд дар муҳити оидавӣ аз хурдсолӣ бо осори бузургон шинос шаванд, қаҳрамонони Ватанро доданд, шахсони баруманди миллатро шиносанд ва аз онҳо пайравӣ кунанд: “Афроде, ки аз сарнавишти миллат таърихи гузаштаи сарзамин ва марзу буми аҷдодӣ, мероси бойи фарҳангӣ ва расму оини ниёгон, дастовардҳои бузург ва шахсиятҳои оламшумули қавму қабоили хеш огоҳӣ надоранд ҳеҷ гоҳ инсони комил ва фарзанди барӯманди замони худ шуда наметавонанд”. [7, с. 5].

Педагогон мегӯянд, ки кӯдак ба вараки тозае шаҳодат дорад, ки аз ҳама навиштаҷотҳо пок аст ва пайдо кардани истеъдод, рушди салоҳиятҳову маҳорат, малака ва дарёфти шахсияти кӯдак ба тарбияву муносибати падару модар вобаста аст. Барои расидан ба ин мақсад имрӯз аз ҳама муҳим он аст, ки яке аз омилҳои асосии тарбияи фарзанд дар оила, ки муҳаббати самимӣ байни падару модар мебошад, бояд ҳатман риоя карда шавад. Агар муҳаббат дар байни падару модар вуҷуд надошта бошад, тарбия ҳам арзи вуҷуд намекунад, муҳаббати яктарафа низ натиҷаи дилхоҳ намедиҳад, баръак фарзандонро ба ноумедӣ мебарад. Ҳар қадар муҳаббат дар оила нисбат ба якдигар мустаҳкам бошад, ҳамон қадар падору модар фарзандонро ба корҳои ношоиста тела медиҳанд, проблемаҳои фарзандон дар оила пайдо шуда, ба ҷомеа паҳн мешаванд: “Имрӯз ба ҳама маълум аст, ки тарбия проблемаи иҷтимоӣ – педагогӣ ва иҷтимоӣ – иқтисодӣ буда бо одам, меҳнат ва дараҷаи саводнокии ӯ вобаста аст” [11, с. 5].

Пас муҳим ва зарур аст, ки падару модар тамоми имкониятҳои дар зиндагӣ пайдошударо ба он равона намоянд, ки фарзандашон шоистаи замон бошанд, умеду қуввати дилу дидаи падару модару давомдиҳандаи кори аҷдодии худ бошанд, чуноне ки Сайидои Насафӣ гуфтааст:

Дил чун мутеъ гашт, чароғи назар шавад,
Фарзанди нек ҷойнишини падар шавад.
Нахле бор надод, шавад боғбон кабоб,
Хун мехӯрад падар чу писар беҳунар шавад [9, с. 110].

Чӣ бояд кард, то дар тарбияи фарзанд муваффақ шавем? Ҷавоби аввалин ва саҳеҳ ин аст, ки тамоми бузургон, донишмандон ва хирадмандони гузаштаву муосир китобро яке аз арзишҳои беҳтарини зиндагӣ донистанд. Вазифаи мо падару модарон аз он иборат аст, ки дар дили фарзанд ҷо додани китобхонию китобдӯстиро вазифаи худ шуморем ва меҳри фарзандонро ба китоб зиёд намоем. Муносибати бепарвоёна нисбат ба китоб барои ба

вуҷуд омадани хислатҳои манфӣ замина гузошта инкишоф меёбад. Аз ин лиҳоз, муҳим аст, ки мо падару модарон ба тарғибу ташвиқи китобхонӣ ва мутоилаи рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо байни фарзандон корҳои фаҳмондадиҳиро вусъат диҳем. Эъмори китобхонаи Миллӣ дар пойтахти Ватани маҳбуб, ки бо шукӯҳу шаҳомати худ ягона мебошад ва дар ихтиёри ташнагони илму адаб вогузоштани он амали хайрхоҳонаи Сарвари давлат мебошад, суннати китобдӯстию тамаддунпарварии миллати куҳанбунёдро эҳё ва равнақ мебахшад, вале равнақ додани китобхонӣ ба масъулияти ҳар яки мо вобастагии куллӣ дорад.

Замон замони техника аст ва мо наметавонем, ки техникаи муосирро нодида гирем. Аммо аз таҷрибаҳо маълум аст, ки воситаи техники ҳозиразамон наметавонад, ки ҷойи китобу китобхониро гирад, зеро онро аввалан шахсони доро харид кардан метавонанду тамошо ва истифодабарии онҳо ба тарабияи кӯдакон таъсири манфӣ низ мерасонад. Китоб ҳамеша ба кӯдак дастарас мебошад ва кӯдакон дар истифодаи китоб ягон маҳдудият ҳис намекунанд.

Педагогони муосир таҳқиқ намудаанд, ки танҳо ба даст гирифтани китоб худ тарбия дар руҳияи китобхонӣ аст ва меҳру шавқати кӯдакро ба мутолиаи киттоб зиёд мекунад. Аммо хондани китоб нақши бузурге дорад, ки бо ҳеҷ чиз ивазнашаванда аст. Имрӯз бояд эҳтиёткор бошем, масалан мо аксарияти падару модарон ба қонеъ намудани хоҳишҳои навбатии фарзандонамон дода шуда, дар харидорӣ намудани телефонҳои мобилии гаронарзиш, марказҳои мусиқӣ, антенаҳои параболӣ, диску дискетаҳо маблағҳои калонро масраф мекунем, вале ба харидорӣ намудан ва хондани китобҳои гуногун қариб аҳамият намедиҳем. Дар чунин вазъият фарзандон аз имконияти хониш маҳрум мегарданд ва зери тасарруфи воситаҳои техникӣ беназорат мемонанд ва ба қатори хонандагони қафомонда ворид мегарданд.

Аз ин рӯ, дар мадҳи аввал тайёр будан ба оиладорӣ ва тарбияи фарзанд муҳим аст, то оилаи солим, фарзандони солим ва ҷомеаи солимро ба даст оварда тавонем. Таҳлилҳои ҳаёти оилавии навхонадорон собит менамоянд, ки на ҳар навҷавон барои қадам гузоштан ба ҳаёти мустақилона омода аст. Аксари оилаҳои ҷавон ба пастиву баландиҳои ҳаёт ва рӯзгор тобовар набуда, дастнигари падару модар мебошанд. Онҳо дар таъмини моддиву маънавии оила танқисӣ мекашанд. Дар ин бора суханони пурҳикмати Имоми Аъзам хеле бамаврид аст, ки ба ҷавонон таъкид кардааст: “Дар айёми ҷавонӣ, ки фориғу хотират ором аст, илм биомӯз, сипас аз роҳи ҳалол мол ҷамъ кун, онгоҳ издивоҷ намо. Зеро, ки ҳамзамон бо талаби илм ба фикри ҷамъ кардани мол бияфтӣ. Вуҷуди мол туро ба зиндагии пурайшу нӯш кашида, дар натиҷа аз талаби илм оҷиз хоҳӣ монд. Ва агар дар даврони таҳсил ба фикри издивоҷ биафтӣ, маҷбур мешавӣ, ки аз пайи рафъи ҳавоиҷи (ҳоҷатҳои) аёлу фарзандон талош кунӣ ва аз таҳсили илм даст бикашӣ, ки дар он сурат на илм омӯхтӣ ва на мол ба даст овардӣ” [8, с. 170].

Аз ин ҷост, ки боз суханони боло такрор мешаванд, ки яке аз шартҳои муҳими омода будан ба оиладорӣ китобхонии доимӣ, соҳиби касб ё ихтисос будани ҷавонон мебошад. Ҷавонон пеш аз қадам гузоштан ба ҳаёти оилавӣ бояд аз ҷиҳати иқтисодӣ пурра мустақил бошанд. Ҳарчанд онҳо зиндагии оилавии худро дар хонаи волидон оғоз мекунанд, бо вуҷуди ин бояд саҳми худро ба буҷети оила гузоранд. Дигар ин ки ҷавонон бояд ба ҳаёти оилавии мустақилона омода бошанд.

Масъалаи дигаре, ки волидон пеш аз хонадоркунии фарзандон бояд ба назар бигиранд, хизмати ҳарбии писарон мебошад. Ин дарси мардонагиву ватандӯстӣ заминаи асосии оилаи солим ва омили асосии тарбияи фарзандон мебошад.

Китобхонӣ ва такмили маҳорати касбӣ истифодаи бемавқеъ ва бемақсади шабакаҳои иҷтимоиро аз одамон дур мекунад. Вақте ки Интернет бемақсад истифода шавад, чӣ ҳодиса рух медиҳад? Наврасон чизҳоеро тамошо мекунанд, ки пур аз қатлу куштор, ва амалҳои зиштмебошанд. Равоншиносон тасдиқ намудаанд, ки вобастагӣ ба Интернет ва бозиҳои компютерӣ нисбат ба дигар вобастагиҳои ба мо маълум ба монанди тамокукашӣ, нӯшокиҳои спиртӣ тезтар пайдо

Хулоса фарзанд меваи умри инсон аст. Хушбахтарин оила оилаи фарзанддору оилаи солим ва ба ҷомеа манфиатовар аст. Фарзанд умеду қуввати дилу дидаи падару модар, писандтарин кас, беҳтарин неъмати дунё мебошад. Абдураҳмони Ҷомӣ гуфтааст:

Ҳеҷ неъмат беҳтар аз фарзанд нест,
Ҷуз ба ҷон фарзандро пайванд нест.
Ҳосил аз фарзанд гардад коми мард,
Зинда аз фарзанд монад, номи мард [1, с. 87].

Бале, фарзанд неъмати бебаҳо, ба ҷон пайванд, ҳосили умри падару модар, зиндабахши номи падару модар мебошад, вале замоне, ки фарзанди солим аст, оилаи солим барпо мекунад, дар рушди ҷомеаи солим саҳми асосӣ дорад ва дар ободу зебо нигоҳ доштани Ватан саҳми назаррас мегузорад. Онгоҳ мо бо сари баланд гуфта метавонем, ки оилам. Омӯзгор ва ҷомеа фарзанди некро тарбия намудаем.

АДАБИЁТ

1. А. Ҷомӣ. Куллиёт / А. Ҷомӣ. – Душанбе, 1993. – 270 с.
2. Амир Ҷ., Холов М. Нақши ориёиҳо дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ (хулосаи мақола ва гузоришҳои конференсия) / Ҷ.Амир. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2006. - 134 с.
3. Ҷ. Булбулов: Такмили ихтисос, воқеият, махсусият ва андешаҳо / Ҷ. Булбулов. Душанбе 2013.-273с.
4. Маҳмудзода М.Х., Тафсири “Кодекса оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон” / М.Х. Маҳмудзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 415 с.
5. Муллоев А., Алиев Н. Қомуси тарбия. Ҷилди 1 / А. Муллоев. – Душанбе: Ирфон, 2011. - 336 с.
6. Носири Хусрав. «Девон» / Н. Хусрав.- Кобул. 1366.-329 с.
7. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2002. - 128 с.
8. Раҳмонов Э. Имоми аъзам, рӯзгор, осор ва афкор / Мураттибон: Ғ. Ғоибов, С. Аҳмадов. Таҳти назари А. Ализода / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2009. – 416 с.
9. Саидиброимов Ш. О. Системаи дидактикии Носири Хусрав-моногирафия / Ш.О. Саидиброимов. - Душанбе: Ирфон, 2019.-175 с.
10. У. Кайковус. Қобуснома. Ҳайати таҳририя: А. Самадов, Ш. Исрофилниё, Б. Мақсудов, Р. Ваҳҳоб, Н. Зайниддинов. Душанбе: Маориф, 2016.- 240 с.
11. Ф. Шарифзода. Педагогика: Назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ / Ф. Шарифзода, Душанбе. 2010.-550 с.
12. Фидолиева З. Нақши зан-модар дар оила (мақола) // Раҳнамои омӯзгор № 11 (143), Хоруғ, 2014.-32 с
13. Шарифов Х. Адабиёти асрҳои миёна // Сухан аз адабиёти миллӣ, маҷмӯаи мақолаҳо. Душанбе, 2009. - с 29-97.

УДК 37.035.6:355.23

БАЪЗЕ АНДЕШАҲОИ ПЕДАГОГӢ ОИД БА ВАТНДӮСТӢ ВА ҲИФЗИ МАРЗУ БУМИ ОН

ЁДГОРШОЕВА ЛОЛА НАЗРИШОЕВНА
муаллимаи калони кафедраи «Таърих ва фалсафа»-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон Суроға: 734055 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад 48/5. Телефон +992 93 450 56 30.

Ватандӯстӣ ва ҳифзи марзу буми Ватан вазифаи муқаддаси ҳар як фарди бонангу номуси миллат буда, он нишонаи худшиносиву худогоҳии ҳар як шаҳрвандро нишон медиҳад. Сарчашмаҳои таърих гувоҳ мебошанд, ки миллати тоҷик ҳеҷ гоҳ ба хоки касе ҳуҷум накардааст ва бо касе ҷанг эълон накарда ҷангҷӯ набудааст, аммо ҳеҷ гоҳ назди касе низ сар хам накардааст. Аҷдодони мо аз азал баҳри ҳимояи Ватан ҷони худро дареғ надоштанд ва ҳар як порчаи хоки Ватанро муқаддас мешумориданд. Ин анъана то замони мо омада расидааст, зеро имрӯз ҳам халқи тоҷик барои ҳифзи марзу буми Ватан ҷони худро дареғ намедорад. Аз ин рӯ, дар ин мақола таҳлилҳои амиқ оид ба ԁатандӯстӣ ва ҳифзи марзу буми Ватан нишони худшиносиву худогоҳии ҷавонон таққиқ ва асоснок карда шуд ва ин мавод дар таҳкими ватандӯстии насли наврас ва ҷавон саҳми назаррас гузошта метавонад.

Калидвожа: афкори педагогӣ, Ватан, марзу бум, муҳофизат, худшиносӣ, худогоҳӣ, насли наврас, ҷавонон, вазифа, муқаддасот.

ЗАЩИТА ГРАНИЦЫ И РОДИНЫ — ПРИЗНАК САМОПОЗНАНИЯ И ПРЕДАННОСТИ МОЛОДЕЖИ

ЁДГОРШОЕВА ЛОЛА НАЗРИШОЕВНА
старший преподаватель кафедры истории и философии, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055 Таджикистан, г. Душанбе, улица Борбад 48/5 E-mail: Телефон +992 93 450 56 30.

Патриотизм и защита границ и родины Родины — священный долг каждого честного и благородного человека нации, свидетельствующий о самопознании и самосознании каждого гражданина. Исторические источники подтверждают, что таджикский народ никогда не вторгался на чью-либо территорию, никогда не объявлял войны никому и никогда никому не склонялся. Наши предки всегда жертвовали своими жизнями ради защиты Родины и считали каждый клочок земли Родины священным. Эта традиция сохранилась до наших дней, потому что и сегодня таджикский народ не жалеет своих жизней ради защиты границ и родины. Таким образом, в данной статье проведен углубленный анализ патриотизм, защиты границ и родины молодежью, и данный материал может внести существенный вклад в укрепление патриотизма молодого и младшего поколений.

Ключевые слова: педагогические взгляды, Родина, границы и родина, защита, самопознание, самосознание, молодое поколение, молодежь, долг, святость.

SOME PEDAGOGICAL REFLECTIONS ON PATRIOTISM AND THE PROTECTION OF ITS BORDERS AND TERRITORY

YODGORSHOEVA LOLA NAZRISHOEVNA
The Senior Lecturer, Department of History and Philosophy International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Home address: 48/5 Borbad Street, Dushanbe, Tajikistan, 734055. Telephone number: +992 93 450 56 30

Patriotism and protecting the borders and homeland of the Motherland is the sacred duty of every honorable and honorable individual of the nation, and it shows the self-knowledge and self-awareness of every citizen. Historical sources testify that the Tajik nation has never invaded anyone's territory, has never declared war on anyone, and has never bowed down to anyone either. Our ancestors have always sacrificed their lives for the defense of the Motherland and considered every piece of the Motherland's soil sacred. This tradition has survived to our time, because even today the Tajik people do not spare their lives for the defense of the borders and homeland. Therefore, in this article, in-depth analyses of the patriotism and protection of the borders and homeland of the youth were investigated and substantiated, and this material can make a significant contribution to strengthening the patriotism of the younger and younger generations.

Keywords: pedagogical views"Homeland, borders and homeland, protection, self-knowledge, self-awareness, younger generation, youth, duty, sacredness.

Муқаддима. Ватандӯстӣ ин эҳсоси муҳаббат, садоқат ва эҳтиром ба Ватан, забон, фарҳанг, арзишҳову муқаддасоти миллӣ ва мардуми худ мебошад. Он яке аз арзишҳои муҳими ахлоқӣ ва иҷтимоӣ ба шумор меравад ва дар тарбияи инсон нақши асосиро ишғол менамояд. Дар асоси таълимоти педагогика ва афкори бузургони тоҷик ватандӯстӣ шахсро водор мекунад, ки барои пешрафт, ободии кишвар ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ саҳм гузорад. Дар замоне, ки мо зиндагӣ карда истодаем ва ҷаҳонишавию ноорoмии давлатҳои дунё бо суръат афзоиш ёфтааст, масъалаи дар руҳияи ватандӯстӣ тарбия намудани шаҳрвандон, хусусан насли наврас ва ҷавонон яке аз афзалиятҳои сиёсати давлатӣ ба ҳисоб рафта, барои рушду тараққиёти соҳаҳои алоҳидаи ҷомеа заминаи мусоид фароҳам меорад. Аз таҷрибаҳои ҳаррӯзаи зиндагӣ маълум аст, ки бо гузашти замон ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ба косташавӣ тамоюл дорад ва насли наврасу ҷавон дар ҳаёти ҳаррӯзаи хеш ба хатогиву праблемаҳои ҷиддӣ рӯбарӯ мешавад, ки ин садди роҳи ташаккули ватандӯстӣ, худшиносиву худогоҳии миллӣ мегардад. Таҳлилҳо ва таҳқиқотҳо собит менамоянд, ки омилҳои асосии ноорoмии ҷомеа аз коста гардидани муҳаббат ба Ватан сар мешаванд, аз ин рӯ ташаккули ватандӯстӣ дар ниҳоди насли наврас ва ҷавон бисёр муҳим ва асосӣ аст.

Баррасии адабиёти илмӣ. Мавзуи ватандӯстӣ ва ҳифзи марзу буми Ватан актуалӣ ва муҳим буда, дар ҳамаи давру замон дар ҳаёти инсоният мавқеи асосӣ дошт ва дорад. Роҷеъ ба мавзуи зикргардида олимони соҳаи таърих, сиёсатшиносӣ ва адабиёту педагогика корҳои зиёдро анҷом додаанд. Аз ҷумла, олимони русу ва донишмандони бурунмарзӣ К .Маркес, Ф. Энглес, В.И. Ленин, Г. Лассуэлл, А. Каплан, М. Вебар, Н. Макиавелли, Ж.Ж. Руссо ва амсоли инҳо ин масъаларо тахқиқ намудаанд. Инчунин дар ин бора мисол овардани, шоирону мутафаккирони тоҷик А. Рӯдакӣ, А. Фирдавсӣ, З. Розӣ, Ҳ.В. Кошифӣ, К. Хуҷандӣ, С. Шерозӣ, М.А. Ҳамадонӣ, С. Айнӣ, А. Дониш, А. Сомӣ, Э. Раҳмон, С. Ятимов, Ф. Шарифзода, М. Лутфуллоев, М. Каримзода, К. Парпишоев, Д. Ғуломнабиев, Б. Қодиров, Сабуров, Ш.О. Саидиброимов, Ҷ.Ҷ. Исомиддинов, Г. Зокиров, Н. Давлатшоев, А. Муллоев, Н. Алиев ва дигарон ба мавқеъ аст. Маҳз дар таҳияи ин мақола аз корҳои донишмандони дар боло қайдгардида истифода бурда шуд.

Методологияи таҳқиқот. Дар таҳияи мақолаи илмӣ аз усулҳои истифодаи маводҳои илмӣ, методӣ, таърихӣ оид ба ватандӯстӣ, ҳифзи марзу буми ватан, худшиносиву худогоҳии миллӣ ва нақши он дар суботи ҷомеа, таҳлил, муқоиса мубоҳиса ва амсоли инҳо истифода бурда шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Аз афкори педагогии мутафаккирону муҳаққиқони тоҷик маълум аст, ки Ватан чун ҷон барои ҳар кас муқаддас аст ва инро таҷрибаҳои ҳаррӯза низ нишон медиҳанд. Бесабаб Рӯдакӣ нагуфтааст: "Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд" [2, 173]. Дар ин шеър дар баробари тасвири Ватан ақидаҳои педагогӣ ҷой доранд. Масалан, шоир мегӯяд, ки бӯи Ватан "... Бо бӯи хушу мушки насими суман ояд" [2, 173], "... гӯи магар он бод ҳаме аз хутан ояд" [2, 173].-ро тасвир мекунад, ки аз мушку гавҳари бебаҳо

Ватан боз ҳам бебаҳотар аст. Рӯдакӣ ташнаи ёри диёр буда, ба Ватан баргаштанро аз ҳазорҳо роҳат дар мулки дигар болотар бардошта, боди Бухороро шифои ҷони худ медонад.

Дӯст доштани Ватан, ҳифзи марзу буми он нишони худшиносиву худогоҳии ҳар як шаҳрванд, бахусус ҷавонон аст ва дар замони муосир, нороми ву нобасомониҳои дунё ин боз ҳам муҳимтару асостар аст, ба қавли Фирдавсӣ "... сар ба сар тан ба куштан диҳем" [1, с. 210], сад бор беҳтар аз он аст: "Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем" [1, с. 210]. Ин ақидаҳои педагогии мутафаккир ҳар як шахсро водор месозанд, ки дар ҳимояи Ватан ҳеҷ чизро набояд дареғ дошт, ҳатто ҷони азизро.

Имрӯз ҷавонони ватандӯсти тоҷик хуб медонанд, ки муаррифӣ шудани Тоҷикистон файзи истиқлолият буда, дар шароити вазнин артиши он барои ҳифзи марзу буми Ватан таъсис ёфта буд. Аз рӯзҳои аввали таъсисёбиаш артиши кишвар роҳи пурпечутоберо тай намуда, таҷриба андӯхта, ба яке аз артишҳои касбии минтақа табдил ёфт. Имрӯз ҷавонони ватандӯсту худогоҳ дар сафи қувваҳои мусаллаҳ хизмат намуда, дар ҳифзи марзу буми Ватан саҳми назаррас доранд. Акнун Артиши миллии Тоҷикистон қувваи тавоноест, ки бо тамоми маъноям такягоҳи сулҳу амонии Ватани азизамон мебошад. Ба сафи Қувваҳои мусаллаҳ ҳар сол ҳазорон ҷавонон даъват карда мешаванд, зеро дӯст доштани Ватан ва ҳифз кардани якпорчагии он қарзи шаҳрвандии ҳар кадоми мост, ба қавли Ҳабиб Юсуфӣ: "Ман Ватанро беш аз ҳарвақта дорам дӯсттар" [12, с. 87].

Мо аз таҳқиқотҳо муайян намудем, ки ватандӯстӣ, ватанпарварӣ - принсипи ахлоқию сиёсӣ ва ҳисси иҷтимоӣ, муҳтавои асосии он меҳру муҳаббат ва садоқат ба Ватан ва омода будани инсон ба боло гузоштани манфиатҳои ӯ аз манфиатҳои шахсии худ мебошад. Ватандӯстӣ меҳри беандоза доштан ба Ватан буда, дар хидмат кардан ба Ватан ва муҳофизат намудани он ифода меёбад, тавре мутафаккири рус А. Толстой мегӯяд: "Саховати беандоза аз муҳаббат ба Ватан сарчашма мегирад" [10, с. 87].

Тавре олимон исбот кардаанд, ки нишонаҳои ватандӯстӣ дар ҷамъияти ибтидоӣ пайдо шуда, бо мурури замон ҳисси дилбастагӣ ба замин ва забони худ бо дарки вазифаҳои шаҳрвандӣ дар назди ҷамъият пайваст гардид, мардумони ҷомеаи ибтидоӣ аз соҳибватан будани худ ифтихор мекарданд. Бале, ифтихор намудан аз дастовардҳо ва фарҳанги Ватани худ, бо хоҳиши худ маҳфуз нигоҳ доштани хислат ва хусусиятҳои фарҳангии он, ҳимояи манфиатҳои Ватан ва халқи худ сифатҳои беҳтарини ватандӯстӣ мебошанд. Ба қавли олими рус Н.А. Некрасов "Барои мо падару модар, фарзанд, хешону наздикон азизанд, вале ҳамаи тасаввуротамон дар боби меҳру муҳаббат дар як калима – Ватан муҷассам аст" [4, с. 87].

Пас мудоме, ки худро соҳиби кишвар медонем, Ватанро бояд обод созем, онро дифоъ намоем. Нагузорем, ки ягон нохалаф мулки моро хароб кунад, зеро Ватан чун гушту нохун аз вуҷуди инсон ҷудонопазир аст. Замоне, ки тифл ба дунё меояд, дар гаҳвора калон мешавад. Рӯзе, ки забонаш гӯё мегардад, ӯ мегӯяд ман дар фалон ҷо ба дунё омадам. Аз ҳамин рӯз меҳру муҳаббат бо Ватан пайдо мекунад. Замони тифлӣ бо обу хоки Ватан бозӣ мекунад, ҳеҷ гоҳ меҳри Ватан аз дили ӯ зудуда намегардад ва ҳар куҷое, ки сафар мекунад ва ин рӯзҳоро ёд мекунад.

Ҷоннисорӣ, сабру тоқат, донишу таҷриба андӯхтан, дар ҳама гуна шароит ба хизмат омода будан, далериву шуҷоат сифатҳои барҷастаи ҳар як шаҳрванд мебошад. Мо ҳаррӯз бо чашми худ мебинем ё тавассути телевизион ва шабакаҳои интернетӣ шоҳиди ҳол мешавем, ки дар оғӯши кӯҳҳои сарбафалаккашидаи кишвари азизи мо Тоҷикистон, аз пайраҳаҳои касногузару хатарнок аскарони мо қадам мезананд, дар соҳилҳои дарёи шӯхоби Панҷ ё дар даштҳои тафсони шимолу шарқи кишвар сарҳадбонони мо хушёру зирак истодаанд, то ки ягон шахси бегона ба хоки Тоҷикистон бо мақсади нопок қадам нагузорад. Мо ба онҳо ифтихор мекунем ва барои нерӯмандтар шудани онҳо ҳиссаи худро мегузорем. Аммо набояд фаромӯш кард, ки хизмат ба Ватан на танҳо вазифаи ҷавонон аст ва ё онҳое, ки дар сафи қувваҳои мусаллаҳи кишвар мебошанд, балки ҳар як тоҷик, аз хурд то бузург, новобаста дар Ватан будан ё набуданаш вазифадор аст, ки Ватанро дӯст дорад, меҳри Ватанро дар дили худ парварида, ба наслҳои оянда интиқол диҳад.

АДАБИЁТ:

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома / Таҳияи Жул Мул // А. Фирдавсӣ. - Теҳрон: Беҳзод, 1375. - 824 с.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ // Ҳайати таҳририя: А. Самад, А. Сатторзода, Х. Шарифов, К. Айнӣ...... – / А. Самад. - Душанбе: Адиб, 2007. - 475 с.
3. Қурбонов, С.С. Мероси педагогии ниёгон дар тарбияи маънавӣ – ахлоқии донишҷуёни донишгоҳи омӯзгорӣ [Матн] / С.С Қурбонов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2022. - №3(44). – С. 108– 112.
4. Некрасов, Н. Кому на Руси жить хорошо / Н. Некрасов. - Санкт-Петербург, 1866. – 240 с.
5. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21-уми декабри соли 2021 [Манобеи электронӣ]. - Низоми дастрасӣ: https://mfa.tj/tg/main/view/9389.
6. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2002. - 128 с.
7. Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат - ҳастии миллат. Китоби 1. Ба суйи пояндагӣ / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.
8. Раҳмонов Э. Бист қадами созанда / Мураттибон: Ғ. Ғоибов, С. Аҳмадов. Таҳти назари А. Ализода / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2014.
9. Раҳмонов Эмомалӣ. Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ. Муҳаррир: К. Абдураҳимов / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Шарқи озод, 2007. – 144 с.
10. Толстой, Л.Н. Война и мир / Л.Н. Толстой. – Москва, 1869. – 370 с.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои Истиқлол / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ - нашриёт, 2018. – 436 с.
12. Юсуфӣ, Ҳ. Девони ашъор / Ҳ.Юсуфӣ. – Душанбе: Ирфон, 1960. – 170 с.

УДК 37.017:004.738.5:159.922.8

СТРАТЕГИЯҲОИ ПЕШГИРӢ ВА КОҲИШ ДОДАНИ ТАЪСИРИ МАНФИИ ШАБАКАҲОИ ИҶТИМОӢ БА РУШДИ МАЪНАВИИ НАВРАСОН

ЗАРИФОВ САИДСАМИ САИДҚУДУСОВИЧ
Ассистенти кафедраи зеҳни сунъӣ ва низоми иттилоотӣ. МД "Донишкадаи байналмилалии Хуҷанд"-и МД "ДБССТ". ш. Хуҷанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон
E-mail: saidsami2702@gmail.com
ORCID: 0009-0008-2476-5312

Аннотатсия: Мақолаи мазкур ба омӯзиши таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии наврасон дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ ва рақамикунонии муосир бахшида шудааст. Дар таҳқиқот хусусиятҳои истифодаи муҳити маҷозӣ дар байни наврасон, паёмадҳои мусбат ва манфии он, инчунин сатҳи маърифати иттилоотии ҷавонон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таваҷҷуҳи асосӣ ба омилҳое равона шудааст, ки ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, рафтори иҷтимоӣ ва низоми арзишҳои маънавии наврасон таъсир мерасонанд. Дар мақола ҳамчунин самтҳои асосии пешгирии таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла баланд бардоштани сатҳи фарҳанги иттилоотӣ, таҳкими нақши оила ва муассисаҳои таълимӣ, рушди малакаҳои медиаӣ ва татбиқи стратегияҳои комплексӣ таҳлил гардидаанд. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки ҳифзи рушди маънавии наврасон муносибати ҳамгироёна ва татбиқи сиёсати муассири иҷтимоӣ, таълимӣ ва технологиро талаб менамояд.

Калидвожаҳо: шабакаҳои иҷтимоӣ, наврасон, рушди маънавӣ, фарҳанги иттилоотӣ, муҳити рақамӣ, иҷтимоишавӣ, психологияи рақамӣ, арзишҳои ахлоқӣ, медиаомӯзӣ, ҷомеаи иттилоотӣ.

СТРАТЕГИИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И СНИЖЕНИЯ НЕГАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ДУХОВНОЕ РАЗВИТИЕ ПОДРОСТКОВ

ЗАРИФОВ САИДСАМИ САИДҚУДУСОВИЧ
Ассистент кафедры искусственного интеллекта и информационных систем ГУ «Международный институт Худжанда» ГУ «МУТПТ» г. Худжанд, Республика Таджикистан E-mail: saidsami2702@gmail.com. ORCID: 0009-0008-2476-5312

Аннотация: Настоящая статья посвящена изучению влияния социальных сетей на духовное, нравственное и социальное развитие подростков в условиях информационного общества и современной цифровизации. В исследовании рассматриваются особенности использования виртуальной среды подростками, а также её положительные и отрицательные последствия, уровень информационной грамотности молодежи. Основное внимание уделено факторам, влияющим на формирование мировоззрения, социального поведения и системы духовных ценностей подростков. Также проанализированы основные направления профилактики негативного влияния социальных сетей, включая повышение уровня информационной культуры, укрепление роли семьи и образовательных учреждений, развитие медианавыков и реализацию комплексных стратегий. Результаты исследования показывают, что защита духовного развития подростков требует интегрированного подхода и реализации эффективной социальной, образовательной и технологической политики.

Ключевые слова: социальные сети, подростки, духовное развитие, информационная культура, цифровая среда, социализация, цифровая психология, нравственные ценности, медиаграмотность, информационное общество.

PREVENTION STRATEGIES AND REDUCTION OF THE NEGATIVE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF ADOLESCENTS

ZARIFOV SAIDSEMI SAIDQUDUSOOVICH
Assistant of the Department of Artificial Intelligence and Information Systems SE “International Institute of Khujand” SE “IUTET” Khujand, Republic of Tajikistan E-mail: saidsami2702@gmail.com. ORCID: 0009-0008-2476-5312

Abstract: This article is devoted to the study of the impact of social networks on the spiritual, moral, and social development of adolescents in the context of the information society and modern digitalization. The research examines the characteristics of adolescents’ use of the virtual environment, as well as its positive and negative consequences and the level of youth information literacy. Special attention is paid to the factors influencing the formation of worldview, social behavior, and value systems of adolescents. The main directions for preventing the negative impact of social networks are also analyzed, including improving information culture, strengthening the role of family and educational institutions, developing media skills, and implementing comprehensive strategies. The results of the study show that protecting the spiritual development of adolescents requires an integrated approach and the implementation of effective social, educational, and technological policies.
Keywords: social networks, adolescents, spiritual development, information culture, digital environment, socialization, digital psychology, moral values, media literacy, information society.

Муқаддима

Дар шароити муосири рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва рақамикунонии фарогири тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ба яке аз омилҳои калидии таъсиргузор ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, тафаккур, рафтори иҷтимоӣ ва низоми арзишҳои маънавии инсон табдил ёфтаанд. Равандҳои ҷаҳонишавӣ, рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва тавсеаи фазои коммуникатсионии байналмилалӣ боис гардидаанд, ки муҳити маҷозӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа, бахусус насли наврас мубаддал гардад. Имрӯз шабакаҳои иҷтимоӣ танҳо воситаи мубодилаи иттилоот ва муоширати виртуалӣ набуда, балки ҳамчун муҳити фаъоли иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва идеологӣ амал намуда, ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, тарзи фикрронӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ ва фарҳанги маънавии шахсият таъсири мустақим мерасонанд.

Дар ҷомеаи ҷаҳонишавандаи муосир масъалаи ҳифзи арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ ва ахлоқии ҷавонон ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ ва фарҳангии давлатҳо табдил ёфтааст. Наврасон ҳамчун гурӯҳи аз ҳама ҳассоси иҷтимоӣ бештар ба таъсири муҳити иттилоотӣ дучор гардида, рафтор, ҷаҳонбинӣ ва муносибатҳои иҷтимоии онҳо ҳанӯз дар марҳилаи ташаккул қарор доранд. Маҳз дар ҳамин давра омилҳои беруна, махсусан муҳтавои рақамӣ ва фазои маҷозӣ, метавонанд ба равандҳои рушди маънавӣ ва ташаккули шахсият таъсири амиқ расонанд. Аз ин лиҳоз, муҳтавои паҳншаванда дар шабакаҳои иҷтимоӣ метавонад ҳам хусусияти созанда дошта бошад ва ҳам ба коҳиш ёфтани арзишҳои маънавӣ, тағйирёбии меъёрҳои ахлоқӣ, заиф гардидани ҳувияти миллӣ ва пастшавии фарҳанги муошират мусоидат намояд.

Муҳимияти мавзӯи таҳқиқот пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки шабакаҳои иҷтимоӣ имрӯз ба яке аз институтҳои ғайрирасмии тарбияи ҷавонон мубаддал гардидаанд. Қисми зиёди муҳтавои рақамӣ аз ҷониби марказҳо ва платформаҳои иттилоотии байналмилалӣ таҳия гардида, дар бисёр мавридҳо ба хусусиятҳои фарҳангӣ ва арзишҳои маънавии ҷомеаҳои миллӣ мутобиқ нестанд. Дар чунин шароит, масъалаи ҳифзи рушди маънавии наврасон, ташаккули фарҳанги дурусти истифодаи фазои иттилоотӣ ва баланд бардоштани сатҳи маърифати рақамии ҷавонон аҳаммияти махсус касб менамояд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи мазкур дорои аҳаммияти стратегӣ мебошад. Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои тамаддуни ғанӣ, фарҳанги қадима ва арзишҳои устуво-

ри ахлоқию маънавӣ вазифадор аст, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳувияти миллӣ ва маънавии насли наврасро ҳифз намояд. Дар солҳои охир афзоиши сатҳи дастрасии наврасон ба интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ боиси пайдоиши як қатор мушкилоти нави иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва равонӣ гардидааст. Аз ҷумла, коҳиши назорати оилавӣ, паст шудани сатҳи маърифати иттилоотӣ, таъсири муҳтавои ғайриахлоқӣ ва ташаккули вобастагии равонӣ ба муҳити маҷозӣ тадриҷан ба яке аз масъалаҳои муҳими иҷтимоии ҷомеа табдил меёбанд. Ин равандҳо метавонанд ба рушди маънавӣ, ҷаҳонбинӣ ва муносибатҳои иҷтимоии наврасон таъсири манфӣ расонида, ба раванди ташаккули арзишҳои ахлоқӣ ва фарҳангии онҳо халал ворид намоянд.

Дар чунин шароит, таҳияи стратегияҳои муассири пешгирӣ ва коҳиш додани таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди маънавии наврасон на танҳо аҳаммияти илмӣ, балки аҳаммияти муҳими амалӣ ва давлатӣ низ дорад. Омӯзиши ҳамаҷонибаи омилҳои иҷтимоӣ, равонӣ ва фарҳангии таъсиргузори муҳити рақамӣ имконият медиҳад, ки механизмҳои самараноки ҳифзи маънавиёти насли наврас, таҳкими арзишҳои миллӣ ва ташаккули муҳити солими иттилоотӣ муайян карда шаванд. Дар баробари ин, таҳқиқи масъала имконият фароҳам меорад, ки роҳу усулҳои баланд бардоштани фарҳанги иттилоотӣ, рушди малакаҳои медиаӣ ва таҳкими нақши оила ва муассисаҳои таълимӣ дар раванди тарбияи маънавии ҷавонон муайян карда шаванд.

Манбаъҳои маълумот. Манбаъҳои маълумоти мақолаи мазкурро адабиёти илмӣ, маводи назариявӣ ва таҳқиқоти амалии марбут ба таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди маънавӣ ва равонии наврасон ташкил медиҳанд. Дар раванди таҳқиқот аз асарҳои олимони соҳаҳои педагогика, психология, ҷомеашиносӣ ва технологияҳои иттилоотӣ истифода гардидааст. Манбаъҳои асосӣ ба масъалаҳои интернет-вобастагӣ, фарҳанги иттилоотӣ, иҷтимоишавии наврасон ва таъсири муҳити рақамӣ ба ташаккули шахсият бахшида шудаанд. Ҳамчунин, дар мақола натиҷаҳои таҳқиқоти муосир оид ба сатҳи истифодаи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ дар байни наврасон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар баробари адабиёти илмии хориҷӣ, манбаъҳои муҳаққиқони тоҷик низ истифода шудаанд, ки масъалаҳои тарбияи маънавӣ, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва рушди фарҳанги иттилоотии ҷавононро инъикос менамоянд. Маълумоти назариявӣ барои муайян намудани мафҳумҳои асосӣ, аз ҷумла «рушди маънавӣ», «фарҳанги рақамӣ», «шабакаҳои иҷтимоӣ» ва «медиаомӯзӣ» замина фароҳам овардааст. Қисми дигари маълумот аз таҳлили маводи оморӣ, натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва мушоҳидаҳои иҷтимоӣ оид ба рафтори иттилоотии наврасон ба даст омадааст. Ин манбаъҳо имкон медиҳанд, ки таъсири мусбат ва манфии шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҷаҳонбинӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои ахлоқии наврасон ба таври ҳамаҷониба арзёбӣ карда шавад. Дар мақола махсусан ба зарурати истифодаи маълумоти байнисоҳавӣ, яъне маълумоти равонӣ, педагогӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ таваҷҷуҳ дода шудааст. Дар маҷмӯъ, манбаъҳои маълумот барои асоснок намудани натиҷаҳои таҳқиқот, таҳияи стратегияҳои пешгирӣ ва пешниҳоди тавсияҳои амалӣ оид ба ҳифзи рушди маънавии наврасон хизмат менамоянд.

Усулҳои ҷамъоварии маълумот. Дар мақолаи мазкур ҷамъоварии маълумот дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ, омӯзиши сарчашмаҳои назариявӣ ва баррасии таҳқиқоти мавҷуда оид ба таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди маънавии наврасон амалӣ карда мешавад. Ҳамзамон, барои муайян намудани хусусиятҳои истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ аз ҷониби наврасон истифодаи усули пурсишнома дар байни хонандагон, омӯзгорон ва волидон мувофиқи мақсад мебошад. Маълумоти ҷамъоваришуда метавонад тавассути мушоҳидаи рафтори иттилоотии наврасон дар муҳити таълимӣ ва иҷтимоӣ пурра карда шавад. Бо мақсади таҳлили амиқтар инчунин истифодаи мусоҳиба бо мутахассисони соҳаи педагогика, психология ва технологияҳои иттилоотӣ аҳаммияти муҳим дорад. Истифодаи ин усулҳо имкон медиҳад, ки омилҳои асосии таъсири муҳити рақамӣ ба ҷаҳонбинӣ, рафтори иҷтимоӣ ва арзишҳои маънавии наврасон ба таври муназзам муайян карда шаванд.

Баррасии адабиёти илмӣ

Таҳлили адабиёти илмии мавҷуда нишон медиҳад, ки масъалаи таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди маънавӣ ва равонии наврасон дар даҳсолаҳои охир ба яке аз самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти байналмилалии илмӣ табдил ёфтааст [5, с. 89]. Дар доираи таҳқиқоти муосир олимони соҳаҳои педагогика, психология, ҷомеашиносӣ ва технологияҳои иттилоотӣ таъсири муҳити рақамиро ба раванди ташаккули шахсият аз дидгоҳҳои гуногун ва бо истифода аз равишҳои байнисоҳавӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд [3, с. 74].

А. В. Мудрик наврасиро ҳамчун марҳилаи махсусан ҳассоси иҷтимоишавии шахсият муайян намуда, таъкид мекунад, ки муҳити иҷтимоӣ ва иттилоотӣ метавонад ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, арзишҳо ва моделҳои рафтор таъсири дарозмуддат ва устувор расонад [7, с. 112]. Ба андешаи ӯ, дар шароити ҷомеаи муосир шабакаҳои иҷтимоӣ тадриҷан ба яке аз институтҳои муҳими иҷтимоишавӣ табдил ёфтаанд, ки дар ташаккули шахсият нақши назаррас мебозанд [7, с. 118].

Е. А. Петрова вобастагии интернетӣ ва истифодаи аз ҳад зиёди шабакаҳои иҷтимоиро ҳамчун яке аз мушкилоти ҷиддии равонии ҷавонон баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки чунин рафтор метавонад ба пайдоиши ҳолатҳои депрессия, изтироб, коҳиши фаъолияти иҷтимоӣ ва вайроншавии муносибатҳои байнишахсӣ ва оилавӣ оварда расонад [12, с. 156]. Ӯ таъсири муҳити маҷозиро ҳамчун омили муҳим дар тағйирёбии рафтори иҷтимоии наврасон арзёбӣ менамояд [12, с. 161].

Дар таҳқиқоти Л. И. Уманский масъалаи ташаккули фарҳанги иттилоотӣ ва рушди малакаҳои истифодаи оқилонаи интернет мавриди таҳлил қарор гирифтааст [18, с. 58]. Муҳаққиқ таъкид менамояд, ки дар шароити афзоиши босуръати ҳаҷми иттилооти рақамӣ, ташаккули малакаҳои таҳлили интиқодӣ ва фарҳанги иттилоотӣ барои ҷавонон аҳаммияти аввалиндараҷа дошта, ҳамчун омили муҳими рушди шахсият хизмат менамояд [18, с. 74].

М. В. Григорьев дар таҳқиқоти худ собит месозад, ки истифодаи бемаҳдуди шабакаҳои иҷтимоӣ метавонад ба коҳиши сатҳи муошırати воқеӣ, заиф гардидани ҳисси масъулияти иҷтимоӣ ва ташаккули вобастагии равонӣ оварда расонад [5, с. 89]. Ба андешаи ӯ, муҳити маҷозӣ дар баъзе ҳолатҳо метавонад арзишҳо ва меъёрҳои иҷтимоии сунъиро ташаккул дода, ба системаи арзишҳои шахс таъсири назаррас расонад [5, с. 104].

Дар муҳити илмии Тоҷикистон низ масъалаи рушди маънавии наврасон мавриди таваҷҷуҳи махсус қарор гирифтааст. А. С. Қодиров тарбияи маънавии ҷавононро яке аз омилҳои муҳими таъмини суботи иҷтимоӣ арзёбӣ намуда, зарурати таҳкими нақши оила ва муассисаҳои таълимиро дар ин раванд таъкид мекунад [8, с. 93]. Ҳамзамон, Х. М. Муҳаббатов ҳифзи фарҳанги миллӣ ва арзишҳои маънавиро дар шароити ҷаҳонишавӣ яке аз шартҳои асосии рушди устувори ҷомеа мешуморад [9, с. 45].

Ф. Р. Раҳимов таъсири шабакаҳои иҷтимоиро ба ташаккули шахсияти наврасон таҳлил намуда, ба зарурати таҳияи барномаҳои миллӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи маърифати рақамӣ ва медиаӣ ишора менамояд [14, с. 117]. И. М. Саидов бошад, нақши давлатро дар ҳифзи насли наврас аз таъсири манфии фазои иттилоотӣ муҳим арзёбӣ намуда, такмили механизмҳои ҳуқуқӣ ва татбиқи сиёсати ягонаи давлатӣ дар ин самтро зарур мешуморад [16, с. 63].

Умуман, таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар шароити ҷомеаи рақамии муосир масъалаи ҳифз ва рушди маънавии наврасон муносибати комплексӣ ва ҳамгироии тадбирҳои тарбиявӣ, равонӣ, иҷтимоӣ ва технологиро тақозо менамояд.

Методологияи таҳқиқот

Методологияи таҳқиқоти мазкур ба истифодаи маҷмӯи усулҳои муосири илмӣ такя намуда, ба омӯзиши ҳамаҷониба ва системавии таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди маънавии наврасон равона гардидааст. Дар ин замина, таҳқиқот дар асоси равиши системавӣ амалӣ гардида, рушди маънавии наврас ҳамчун як низоми мураккаби бисёрсатҳа, ки унсурҳои психологӣ, иҷтимоӣ ва иттилоотиро дар бар мегирад, баррасӣ шудааст.

Дар доираи таҳқиқот як қатор усулҳои илмӣ, аз ҷумла таҳлили назариявӣ, муқоисавӣ, сифатӣ ва оморӣ истифода гардидаанд. Усули таҳлили назариявӣ барои баррасӣ ва тавзеҳи

мафҳумҳои асосии таҳқиқ, аз қабили «рушди маънавӣ», «шабакаҳои иҷтимоӣ», «таъсири иттилоотӣ» ва «фарҳанги рақамӣ» хизмат намудааст. Ин равиш имконият фароҳам овард, ки моҳияти мафҳумҳои зикршуда дар робита бо мавзӯи таҳқиқ амиқтар дарк ва низомнок карда шавад.

Усули муқоисавӣ дар навбати худ барои таҳлили таҷрибаи гуногуни илмӣ ва амалии кишварҳо дар самти коҳиш додани таъсири манфии муҳити рақамӣ ба наврасон истифода гардида, имкон дод, ки равишҳои гуногуни ҳалли масъала аз лиҳози назариявӣ муқоиса ва арзёбӣ шаванд.

Дар ҷараёни таҳқиқ инчунин маълумоти оморӣ, натиҷаҳои таҳқиқоти мавҷуда ва нишондиҳандаҳои марбут ба сатҳи истифодаи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ дар байни наврасон мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Ин раванд ба муайян намудани тамоюлҳои умумӣ ва хусусиятҳои рафтори иттилоотии наврасон мусоидат намуд.

Ҳамзамон, барои муайян ва шарҳи омилҳои асосии таъсиррасон усулҳои таҳлили сифатӣ ва иҷтимоисанҷӣ истифода шуданд, ки тавассути онҳо робитаи байни муҳити рақамӣ ва рафтори иҷтимоии наврасон дар сатҳи амиқтар баррасӣ гардид.

Методологияи таҳқиқот инчунин ба принсипи байнисоҳавӣ такя мекунад, ки дар асоси он масъала аз мавқеи якчанд илмҳои ба ҳам алоқаманд, аз ҷумла психология, педагогика, ҷомеашиносӣ ва технологияҳои иттилоотӣ таҳлил карда шудааст. Чунин равиш имкон дод, ки робитаи мутақобилаи муҳити рақамӣ, рафтори иҷтимоӣ ва ташаккули арзишҳои маънавии наврасон дар шакли муназзам ва ҳамгиро баррасӣ гардад.

Натиҷаҳои таҳқиқот

Натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир раванди истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ дар байни наврасони Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли рӯ ба афзоиш дошта, бо суръати назаррас густариш ёфтааст. Дар ин замина, қисми зиёди наврасон муҳити маҷозиро ҳамчун фазои асосии муошират, дарёфти иттилоот ва ташкили робитаҳои иҷтимоӣ истифода мебаранд, ки ин ҳолат ба тағйирёбии шакл ва мазмуни рафтори иттилоотии онҳо таъсир мерасонад.

Таҳлили маводҳои таҳқиқотӣ нишон медиҳад, ки сатҳи маърифати иттилоотӣ ва огоҳии наврасон дар мавриди хатарҳо ва паёмадҳои истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ҳанӯз дар сатҳи зарурӣ қарор надорад. Дар натиҷа, қисми муайяни наврасон бо муҳтавои ғайриахлоқӣ, намунаҳои фарҳанги истеъмолӣ ва иттилооти носолим рӯ ба рӯ мешаванд, ки ин омилҳо метавонанд ба ташаккули ҷаҳонбинӣ ва рафтори иҷтимоии онҳо таъсири манфӣ расонанд.

Ҳамзамон, таҳқиқот собит намуд, ки истифодаи аз ҳад зиёди шабакаҳои иҷтимоӣ бо коҳиши муошироти воқеӣ, суст гардидани робитаҳои мустақими иҷтимоӣ, паст шудани сатҳи фаъолияти ҷисмонӣ, вайроншавии низоми хоб ва пайдоиши аломатҳои вобастагии равонӣ алоқаманд мебошад. Дар баробари ин, дар як қатор ҳолатҳо зуҳуроти равонӣ, аз қабили эҳсоси изтироб, танҳоӣ ва коҳиши сатҳи худбаҳодиҳӣ дар байни наврасон мушоҳида мегардад, ки ин ҳолат ба ниёз ба таваҷҷуҳи бештар дар самти ҳифзи солимии равонӣ ишора мекунад.

Аз натиҷаҳои таҳқиқ бармеояд, ки татбиқи барномаҳои тарбиявӣ, густариши малакаҳои медиаӣ ва тақвияти нақши оила дар раванди назорат ва роҳнамоии истифодаи муҳити рақамӣ метавонад ба коҳиши таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ мусоидат намояд. Дар ин замина, наврасоне, ки дорои сатҳи баланди маърифати иттилоотӣ мебошанд, қобилияти бештар барои таҳлили интиқодии муҳтавои рақамӣ ва муқовимат ба таъсироти манфии он нишон медиҳанд.

Таҳқиқот инчунин муайян намуд, ки муассисаҳои таълимӣ дар самти ташаккули фарҳанги рақамии наврасон дорои имкониятҳои васеъ мебошанд, вале сатҳи татбиқи барномаҳои муосири таълимӣ ва тарбиявӣ ҳанӯз ба таври пурра ҷавобгӯи талаботи замони муосир нест. Илова бар ин, норасоии мутахассисони соҳавӣ дар самтҳои психологияи рақамӣ ва медиаомӯзӣ ҳамчун яке аз омилҳои маҳдудкунанда дар раванди пешгирии таъсири манфии муҳити иттилоотӣ ба наврасон муайян гардид.

Муҳокима

Муҳокимаи натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳад, ки шабакаҳои иҷтимоӣ дар шароити муосир ба яке аз омилҳои муҳими таъсиргузор ба раванди ташаккули маънавӣ ва иҷтимоии наврасон табдил ёфтаанд. Дар заминаи равандҳои ҷаҳонишавӣ муҳити иттилоотӣ на танҳо ҳамчун фазои иртиботӣ, балки ҳамчун воситаи таъсиррасонии фарҳангӣ, арзишӣ ва ҳатто идеологӣ низ баромад менамояд, ки ин ҳолат аҳаммияти омӯзиши ҳамаҷонибаи онро бештар месозад.

Натиҷаҳои таҳқиқот собит менамоянд, ки танҳо маҳдудсозии техникӣ ё назорати оддии дастрасӣ ба шабакаҳои иҷтимоӣ наметавонад мушкилоти вобаста ба таъсири манфии муҳити рақамиро пурра ҳал намояд. Аз ин рӯ, зарурати татбиқи равишҳои комплексӣ ба миён меояд, ки дар он омилҳои маърифатӣ, тарбиявӣ, равонӣ ва иҷтимоӣ ба таври ҳамоҳанг ба назар гирифта шаванд. Дар ин замина, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги иттилоотӣ, рушди малакаҳои таҳлили интиқодӣ, тақвияти нақши оила ва муассисаҳои таълимӣ, инчунин ташаккули муҳтавои миллии рақамӣ ҳамчун самтҳои калидии пешгирӣ арзёбӣ мегарданд.

Дар доираи таҳқиқот стратегияҳои пешгирӣ ба якчанд самтҳои асосӣ ҷудо карда мешаванд. Аввалан, стратегияҳои тарбиявӣ, ки ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ, эҳсоси масъулият ва фарҳанги дурусти истифодаи интернет нигаронида шудаанд. Сониян, стратегияҳои психологӣ, ки ҳадафи онҳо ҳифзи солимии равонӣ, коҳиши стресс ва пешгирии вобастагии рақамӣ мебошад. Сеюм, стратегияҳои иҷтимоӣ, ки ба таҳкими ҳамкории оила, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат мекунанд. Чорум, стратегияҳои технологӣ, ки истифодаи воситаҳои назорат, филтратсия ва маҳдудсозии муҳтавои зарароварро дар бар мегиранд.

Муҳокимаи натиҷаҳо ҳамчунин нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои заминаҳои мусоиди фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва арзишӣ барои ҳифзи рушди маънавии насли наврас мебошад. Бо вуҷуди ин, истифодаи самараноки ин имкониятҳо ба такмили сиёсати давлатӣ дар соҳаи фазои рақамӣ, рушди инфрасохтори маърифати иттилоотӣ ва омодасозии мутахассисони соҳибихтисос дар самтҳои психологияи рақамӣ ва медиаомӯзӣ вобастагӣ дорад.

Ҳамзамон, таҳқиқот таъкид менамояд, ки тақвияти ҳамкории мутақобилаи байни оила, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад ба ташаккули муҳити солими иттилоотӣ мусоидат намуда, сатҳи таъсири манфии муҳити маҷозиро ба рушди маънавии наврасон ба таври назаррас коҳиш диҳад.

Аҳамияти илмии таҳқиқоти илмӣ. Аҳамияти илмии таҳқиқоти мазкур дар он зоҳир мегардад, ки масъалаи таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии наврасон дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ ба таври маҷмӯӣ баррасӣ карда мешавад. Дар мақола омилҳои асосии таъсиррасонии муҳити рақамӣ ба ҷаҳонбинӣ, рафтори иҷтимоӣ ва низоми арзишҳои маънавии наврасон муайян гардида, зарурати баланд бардоштани фарҳанги иттилоотӣ ва медиаомӯзӣ асоснок карда шудааст. Арзиши илмии таҳқиқот инчунин дар он ифода меёбад, ки робитаи байни истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, пастшавии сатҳи муоширати воқеӣ, вобастагии равонӣ ва тағйирёбии арзишҳои ахлоқӣ таҳлил мегардад. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои такмили назарияи тарбияи маънавии наврасон дар муҳити рақамӣ ва таҳияи равишҳои нави педагогӣ, психологӣ ва иҷтимоӣ истифода шаванд. Аз ин рӯ, таҳқиқоти мазкур барои рушди минбаъдаи илмҳои педагогика, психологияи рақамӣ, ҷомеашиносӣ ва технологияи иттилоотӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Аҳамияти амалии тадқиқоти илмӣ. Аҳамияти амалии тадқиқоти мазкур дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои он метавонанд барои таҳияи чорабиниҳои муассири пешгирии таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди маънавии наврасон истифода шаванд. Маводи мақола барои муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорон, равоншиносон ва волидон ҳамчун дастури амалӣ ҷиҳати баланд бардоштани фарҳанги иттилоотӣ ва малакаҳои медиаии наврасон аҳаммияти муҳим дорад. Бо назардошти он ки дар мақола масъалаҳои

вобастагии рақамӣ, таъсири муҳтавои носолим ва зарурати ҳамкории оила, мактаб ва ҷомеа таъкид гардидаанд, натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд дар таҳияи барномаҳои тарбиявӣ ва омӯзишӣ истифода шаванд. Ҳамчунин, хулосаҳои тадқиқот барои такмили сиёсати муассисаҳои таълимӣ дар самти истифодаи бехатар ва мақсадноки интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ мусоидат менамоянд. Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои мақола метавонанд заминаи амалӣ барои ташаккули муҳити солими иттилоотӣ, таҳкими арзишҳои ахлоқӣ ва ҳифзи рушди маънавии насли наврас дар шароити рақамикунонии ҷомеа гарданд.

Хулоса

Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки шабакаҳои иҷтимоӣ дар шароити ҷомеаи муосир ба яке аз омилҳои калидии таъсиргузор ба рушди маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии наврасон табдил ёфтаанд. Ин муҳит, дар баробари фароҳам овардани имкониятҳои васеи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, дар ҳолати истифодаи бемақсад ё назоратнашуда метавонад ба тағйирёбии арзишҳои маънавӣ, суст гардидани фарҳанги муошират, афзоиши вобастагии равонӣ ва дигар паёмадҳои номатлуб оварда расонад.

Натиҷаҳои таҳқиқот собит менамоянд, ки барои коҳиш додан ва пешгирии таъсири манфии муҳити рақамӣ татбиқи равишҳои комплексӣ ва бисёрсамта зарур мебошад. Дар ин замина, баланд бардоштани сатҳи маърифати иттилоотӣ ва рушди малакаҳои медиаӣ, таҳкими нақши оила ҳамчун муҳити аввалиндараҷаи тарбия, такмили фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, инчунин истифодаи самараноки механизмҳои ҳуқуқӣ ва воситаҳои технологӣ метавонанд ҳамчун омилҳои муҳими ҳифзи рушди маънавии наврасон хизмат намоянд.

Ҳамзамон, муайян гардид, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои заминаҳои мусоиди фарҳангӣ, ахлоқӣ ва тарбиявӣ барои ташаккули муҳити солими иттилоотӣ мебошад. Истифодаи мақсадноки ин имкониятҳо метавонад ба таҳкими ҳувияти миллӣ, рушди ҷаҳонбинии солим ва баланд бардоштани сатҳи фарҳанги рақамии ҷомеа мусоидат намояд.

Дар маҷмӯъ, ҳифз ва рушди маънавии наврасон дар шароити раванди рақамикунонии ҷомеа муносибати ҳамгироёна, пайгирона ва дарозмуддати сиёсати давлатӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро тақозо менамояд. Дар ин самт, татбиқи барномаҳои миллии рушди маърифати рақамӣ, баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисон ва таҳкими ҳамкории самараноки байни ниҳодҳои давлатӣ, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад заминаи устувор барои рушди солими насли наврас фароҳам оварад.

Самтҳои таҳқиқоти оянда. Дар таҳқиқоти оянда зарур аст, ки таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди маънавӣ, равонӣ ва иҷтимоии наврасон бо истифода аз таҳқиқоти оморӣ ва пурсишҳои васеъ дар байни хонандагон, омӯзгорон ва волидон амиқтар омӯхта шавад. Бо дарназардошти он ки дар мақола сатҳи маърифати иттилоотии наврасон ва таъсири муҳтавои рақамӣ ҳамчун масъалаи муҳим нишон дода шудааст, таҳияи модели миллии баланд бардоштани фарҳанги рақамӣ ва медиаомӯзии наврасон аҳаммияти калон дорад. Самти дигари муҳим омӯзиши нақши оила, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ташаккули рафтори солими иттилоотии наврасон мебошад. Ҳамчунин, дар таҳқиқоти минбаъда бояд имкониятҳои истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ барои муайян ва филтр кардани муҳтавои зараровар дар шабакаҳои иҷтимоӣ мавриди таҳлил қарор дода шаванд. Дар маҷмӯъ, таҳқиқоти оянда бояд ба таҳияи механизмҳои амалӣ, барномаҳои таълимӣ-тарбиявӣ ва стратегияҳои комплексии ҳифзи рушди маънавии наврасон дар шароити ҷомеаи рақамӣ равона карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Акимова, А. Н. Особенности интернет-зависимости подростков / А. Н. Акимова, Л. И. Афанасьева // Проблемы современного педагогического образования. – 2024. – № 84-1. – С. 390-392. – EDN: ADZPDC.

2. Виленская, Г. А. Исследования психологии интернета в "Психологическом журнале": некоторые итоги и перспективы / Г. А. Виленская // Психологический журнал. – 2019. – Т. 40, № 4. – С. 5-14. – DOI 10.31857/S020595920005330-9. – EDN: GNALBN.

3. Гайрбекова, Б. С. Психология подростка как фактор Интернет- зависимости / Б. С. Гайрбекова, В. М. Миназова // Социализация молодежи в условиях современных перемен в мировом сообществе: материалы Всероссийской научно-практической конференции, Махачкала, 06–07 декабря 2019 года. – Махачкала: Дагестанский государственный педагогический университет, 2019. – С. 82-89. – EDN: NSHPQP.

4. Глибина, Е. С. Профилактика интернет-зависимости у детей и подростков: Учебно-методическое пособие для самостоятельной работы студентов / Е. С. Глибина. – Санкт-Петербург: ООО "Медиапапир", 2024. – 92 с. – ISBN 978-5-00110-432-2. – EDN: JUQGHO.

5. Григорьев М. В. Психология подросткового возраста: учебник / М. В. Григорьев. - Москва: Юрайт, 2018. – 380 с.

6. Ермолова, Е. О. Психологические аспекты интернет-зависимости у подростков / Е. О. Ермолова, О. А. Шамшикова, И. А. Кудрявцева // Евразийское Научное Объединение. – 2020. – № 6-5(64). – С. 419-422. – EDN: GEEAKH.

7. Мудрик А. В. Социализация подростка / А. В. Мудрик. - Москва: Академия, 2004. - 304 с.

8. Қодиров А. С. Масъалаҳои тарбияи маънавии насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. С. Қодиров. - Душанбе: «Ирфон», 2015. - 220 с.

9. Муҳаббатов Х. М. Фарҳанги миллӣ ва арзишҳои маънавии тоҷикон / Х. М. Муҳаббатов. - Душанбе: «Адиб», 2016. – 195 с.

10. Нагорная, В. О. Психологические особенности межличностных отношений подростков, склонных к зависимости от онлайн-общения / В. О. Нагорная // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. Серия: Педагогика. Психология. – 2017. – № 4(10). – С. 124-127. – EDN: YLBGWU.

11. Жданова, С. Н. Информационная культура социального педагога / С. Н. Жданова, М. А. Валеева, Ю. П. Яблонских; Под редакцией С.Н.Сальцевой; М.А.Валеевой; Ю.П.Яблонских. – Оренбург: ОренПечать, 2013. – 192 с. – ISBN 978-5-9905246-3-7. – EDN: RTJTVT.

12. Петрова Е. А. Психология интернет-зависимости подростков: учебное пособие / Е. А. Петрова. - Санкт-Петербург: Питер, 2010.- 256 с.

13. Проблемное использование Интернета подростками с ограниченными возможностями здоровья / И. П. Волкова, Н. Н. Королева, И. М. Богдановская [и др.] // Образование и наука. – 2019. – Т. 21, № 9. – С. 98-121. – DOI 10.17853/1994-5639-2019-9-98-121. – EDN: GYXFZE.

14. Раҳимов Ф. Р. Таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди шахсияти наврасон: монография / Ф. Р. Раҳимов. - Душанбе: «Эр-граф», 2020. - 168 с.

15. Рерке, В. И. Интернет-зависимость младших подростков: изучение и организация профилактики / В. И. Рерке, Я. А. Портная // Вестник Омского университета. Серия: Психология. – 2021. – № 2. – С. 25-33. – DOI 10.24147/2410-6364.2021.2.25-33. – EDN: PIZZIP.

16. Саидов И. М. Стратегияҳои давлатӣ оид ба ҳифзи насли наврас дар фазои иттилоотӣ / И. М. Саидов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – Хуҷанд, 2022. - № 3 (92). - С. 56 - 64.

17. Удалова, Т. Ю. Краткосрочная профилактика интернет-зависимости у старших подростков / Т. Ю. Удалова, З. А. Аксютина // Вестник Омского университета. Серия: Психология. – 2023. – № 2. – С. 49-58. – DOI 10.24147/2410-6364.2023.2.49-58. – EDN: QBYGQQ.

18. Уманский Л. И. Информационная культура личности: теория и практика формирования / Л. И. Уманский. - Москва: НИИ школьных технологий, 2012. - 288 с.

19. Шалимов, К. М. Риски интернет-зависимости в подростковой среде в условиях цифровизации / К. М. Шалимов // Когнитивные науки в информационном обществе. – 2022. – Т. 2, № 1. – EDN: VWULCQ.

УДК 37.018.52:373

УСУЛҲОИ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯИ НАВРАСОН ДАР САМТИ ТҲУВВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР СИСТЕМАИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ

ЗОКИРОВ БОБОШАРИФ

ассистенти кафедари таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Телефон: (+992) 908800889.

Дар мацолаи мазкур муаллиф тарзи усулҳои таълим ва тарбияи наврасон дар самти ҳуввияти миллӣ дар системаи таҳсилоти умумӣ ба муҳокима мегузорад. Мавзӯи мазкур масъалаҳои инкишофи ин самтро аз нуқтаи назари илми муосир ҳаматарафа таҳлил намуда, ҷанбаҳои илмии онро барраси менамояд. Муаллиф қайд менамояд, ки дар замони истиқлолият бо сиёсати давлат дар ин самт яке аз омилҳои асосии рушди тарбия гардид. Ҳазмамон ҷиҳатҳои манфии ҷомеаро нишон дода, нақши тарзи усулҳои таълим ва тарбияи наврасон дар самти ҳуввияти миллӣ дар ҷомеа нишон медиҳад. Тамоми дастовардҳои ин самти сиёсати давлати Ҷумҳурии Тоҷикистонро ёдрас шуда, барномаҳои давлатиро дар раванди ташвиқи ҳуввияти миллӣ дар ҷомеа маънидод менамояд. Дар мақолаи мазкур инчунин масъалаи худшиносии миллӣ ҳамчун як омили муҳим баррасӣ мегардид. Таҳлили ин масоил нишон медиҳад, ки дар шароити кунунии ҷомеаи муосир яке аз масъалаҳои илм ин усулсозии тарбия мебошад. Дар таърихи тарбияи насли наврас аз ибтидои ба даст омадани истиқлолияти давлатӣ хатари ифротгароӣ ва терроризм таҳдид менамуд. Маҳз бо шарофати сиёсати сулҳпарварона, инсондӯстона ва бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон миллати тоҷик тавонист аз ин амрози иҷтимоӣ бар канор монда, бо ташаккули худшиносӣ, худогоҳии миллӣ ба тарбияи насли наврас шуруъ намояд.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, усул, тарбия, худшиносӣ, худогоҳӣ, миллат, таҳлил, наврасон, маърифат, ҳуввияти миллӣ.

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ПОДРОСТКОВ В НАПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОПОЗНАНИЯ В СИСТЕМЕ ВСЕОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

ЗОКИРОВ БОБОШАРИФ

ассистент кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства. Телефон: (+992) 908800889.

В данной статье автор ставит на обсуждение вопрос методов обучения и воспитания подростков в направление национального самопознания в системе всеобщего образования. Также обращает особое внимание научному аспекту развития данной отрасли и отражает проблему с точки зрения современной науки. В статье приведены основные факторы которые способствуют развитию методов обучения и воспитания подростков в направление национального самопознания в системе всеобщего образования. Автор отмечает взаимосвязанность развития методов воспитания для предотвращения деградации молодежи. В связи с этим автор отмечает роль решений государства направленных на методов обучения и воспитания подростков в направление национального самопознания в системе всеобщего образования. В статье также рассматриваются проблемы национального самосознания как основного фактора деятельности системы образования. Анализ данной проблемы показывает, что в нынешней обстановке в современном обществе является воспитание подросткового поколения. Только благодаря миролюбию и гуманистической политике Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан

уважаемого Эмомали Рахмона таджикская нация сумела устранить эту социальную угрозу и с помощью развития национального самосознания борется с терроризмом, экстремизмом и укрепляет основы государственности.

Ключевые слова: Лидера нации, метод, воспитание, самопознание, самоутверждение, нация, анализ, просвещение, национальное самосознание.

TEACHING METHODS OF TEENAGERS IN THE WAY OF NATIONAL SELF – COGNITION IN THE SYSTEM OF COMMON EDUCATION

ZOKIROV BOBOSHARIF

Assistant history and philosofee disciplines of the International University of tourism and Entrepreneurship Tajikistan. Phone: (+992)908800889.

In this article the author give to discussion the problem of teaching methods of teenagers in the way of national self – cognition in the system of common education. Author note the role of teaching elements like as a peculiarities of the use of the concept nurture traditions and customs as a part of culture and their influence to national self cognition. This concept was used as an additional tool for studying critical moments in the research and author note the main role of government policy as a main cause of teaching methods of teenagers in the way of national self – cognition in the system of common education. A significant place in the article is given to the role of methods of national idea that show as a example for the new generations. By the base of this researches author made comparative analyses of national self – cognition in the system of common education. The article deals with the problems of national self-consciousness as a main factor in the fight against extremism and terrorism. The analysis of this problem shows that in the current situation of the modern world, one of the problem is teaching process. Only in consequence of the peaceful and humanistic policy of the Founder of Peace and National Unity – the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rakhmon Tajik nation could remove this social threat, fight against terrorism and extremism through the development of national self-consciousness and strengthen statehood foundations.

Keys words: Leader of the Nation, method, nurture, self-consciousness, nation, self-cognition, nation, analyses, enlightenment, national self-consciousness.

Муққаддима. Дар таҳқиқот масъалаи усулҳои таълим ва тарбияи наврасон дар самти ҳуввияти миллӣ дар системаи таҳсилоти умумӣ аз нигоҳи фарзияи илмии замони муосир дар самти кор бо мактаббачагон ва наврасон дида баромада шуда, шаклҳои ин самт таҳлил шуданд. Мақсади мо дар таҳқиқот аз таҳлили амиқи кор дар самти тарбияи ҳуввияти миллӣ ва муайян намудани шаклҳои нави он вобаста ба талаботи замон гузошта шуд. Вазифаи таҳлилро муайянсозии хусусиятҳои кор бо наврасон ташкил дода, мушкилоти асосӣ дар душвории ҷалби наврасон ба кори тарбиявӣ мебошад, зеро аксари онҳо тарзи ҳаёти индивидулиро бартарӣ медонанд.

Усулҳои таҳқиқот. Дар давоми таҳлили мавзуи усулҳои таълим ва тарбияи наврасон дар самти ҳуввияти миллӣ дар системаи таҳсилоти умумӣ мо бештар аз мушоҳида ва таҳлили маводи воситаҳои ахбори омма истифода намудем. Тамоми маълумоти ҷамъшуда дар доираи муқоисаи якчанд шакли кор амалӣ гардид. Дар таҳқиқот усули таҳлил ва муқоисаи усулҳо мавқеи асосӣ гирифт.

Натиҷаҳо. Таҳлили усулҳои таълим ва тарбияи наврасон дар самти ҳуввияти миллӣ дар системаи таҳсилоти умумӣ нишон дод, ки фарзияи мо оид ба интихоби шакли нави кор байни наврасон оиди ҳуввияти миллӣ самти беҳтари кор мебошад. Зеро дар сурати индивидуалишавии тарзи ҳаёти ҷавонон муносибат бояд низ характери фардӣ гирад.

Муҳокима. Дар раванди таълими маърифати шаҳрвандии хонандагон консепсияи инфиродӣ ҷои асосиро ишғол мекунад. Роҳи инфиродии таълимро олимон ҳамчун таълими

дифференсионалии мақсаднок муайян кардаанд, ки барои худмуайянкунӣ ва худшиносии педагогии хонандагон ёрӣ мерасонад. Дар баробари консепсияи «инфиродии таълимӣ» мафҳуми «траекторияи индивидуалии таълим» низ вуҷуд дорад [13; 14; 15], (Пейзинский, Филд, Галагер), ки маънои васеътар дорад. Траекторияи рушди инфиродӣ роҳи фардиро таълимро тақозо мекунад.

Мақсади асосии омӯзгор дар таълим ва тарбияи маърифати шаҳрвандии хонандагон ин амалӣ намудани барномаи таълимӣ ва аз ҷониби хонандагон ба даст овардани донишу малакаҳои зарурӣ оиди маърифати шаҳрвандии хонандагон мебошад. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки хонандагон табиатан яксон нестанд ва аз ин рӯ фарқиятҳои инфиродии онҳо барои муаллимон ҳамчун як монеаи ногузир дида мешавад. Бинобар ҳамин муаллим роҳҳои бартараф намудани хусусиятҳои фардии талабагонро дар кори худ ба назар гирифта, худи системаи таълимро мувофики хусусияти фардии онҳо тартиб медиҳад. А. Фахрутдинова менависад, ки муаллимон аксар вакт муносибати инфиродиро танҳо нисбат ба гурӯҳи хурд истифода мебаранд, дар ҳоле ки ба хонандагони болаёқат диққати дода мешавад. Ё баръакс ба хонандагони аълохон диққат дода, дигар хонандагонро ба назар намегирад. Дар ин миён "хонандаи миёна" аксар вақт аз диққати муаллим (муносибати индивидуалӣ) маҳрум мешаванд. Бинобар ин ба амал баровардани самти кори фардӣ (маршрути индивидуалӣ) роҳи асосии тарбияи баробари хонандагон дар дарсҳои тарбиявӣ доир ба маърифати шаҳрвандии хонандагон маҳсуб мешавад [11; 12].

Дар партави сиёсати идеологии Тоҷикистон масъалаи тарбияи шаҳрванди ватандуст вазифаи асосии системаи маорифи Тоҷикистон маҳсуб мешавад ва ин масъала борҳо аз тарафи Асосгузориисулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат мунтазам баррасӣ мегардад [1; 2]. Муаллим кӯшиш мекунад, ки шогирдро ҳамчун шахси комил инкишоф диҳад, бинобар ин, пеш аз оғози тарбия нақшаи инфиродӣ лозим аст, то ки траектория ва шаклу технологияи таълимро дар асоси консепсияи инфиродӣ амалӣ намояд. Дар зери траектория ба маънои классикӣ "хати ҳаракат" фаҳмида мешавад ва ин усул имкон медиҳад, ки аз миёни технологияҳои гуногуни таълимӣ, усусли ягонаи мувофиқ интихоб карда шавад. Ташкили таълиму тарбия аз рӯи траекторияи инфиродӣ техника ва технологияи махсус, муносибати индивидуалиро талаб мекунад. Ба ибораи дигар, траекторияи таълимии инфиродӣ роҳи индивидуалии амалӣ гардондани иқтидори шахсии хар хонандаро дар раванди таълим инъикос мекунад. Траекторияи таълимии инфиродӣ дар таълими маърифати шаҳрвандии хонандагон ҳамчун усули барномаи таълимии мақсаднок ҳамчун ёрии педагогӣ, худмуайянкунӣ ва худтаъминкунии муаллим хизмат мерасонад [3, с. 87]. Траекторияи инфиродии омӯзиш ин траекторияест, ки дар он хонандагон дар алохидагӣ дар раванди таълим пеш мераванд. Хангоми тартиб додани траекторияи индивидуалии таълим муаллим бояд ба нуқтаҳои зерин диққат диҳад:

- барои интихоби қобилияти фардии хонанда шароит фарохам оварад ва худи муаллим ба сифати мушовир баромад мекунад. Дар дарс муаллим шавку хаваси хонандаро нисбати мавзӯъ ба назар мегирад;

- навъҳои афзалиятноки дарс ба монанди ҷаласаҳои омӯзишӣ, усулҳои кор бо маводи таълимӣ, хусусиятҳои азхудкунии маводи таълимӣ ва намудҳои фаъолияти таълимӣ баррасӣ мешаванд;

- хангоми тартиб додани траекторияи индивидуалии талаба бештар ба имкониятҳо, қобилиятҳо, дурнамо, манфиатҳо, кӯшишҳои хонандагон дар роҳи ба даст овардани ин ё он мавод ҷалб мегардад;

- натиҷаҳои дарс бо таваҷҷӯҳ ба кушиш, ғайрат ва маҳорати хонандагон ва маҳсулоте, ки аз ҷониби хонандагон офарида шудааст гузаронида мешавад.

Ҳар як талаба дар натиҷаи тарбияи инфиродӣ оид ба маърифати шаҳрвандии хонандагон ғояҳои худро пешниҳод мекунад, шеър эҷод мекунад, моделҳо таҳия мекунад ё аз руи маводи омӯхташуда маснуоти эҷодӣ ва ҳунармандиро тартиб медиҳад.

Дар таҳлилҳои олимон Т. Зиёзода, М. Лутфуллоев, Б.Н. Ҷумъаев асосҳои илмии тарбияи шаҳрвандии хонандагон дар шароити мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ амалисозии чораҳои зерин зарур дониста мешавад:

- таҳияи усулҳое, ки хонандаро барои ошкор кардани маҳорати худ ташвиқ мекунанд;
- тайёр кардани усулу воситаҳои махсуси психологию педагогӣ барои чамъ кардан ва тахлили маълумот дар бораи мавзӯъ дар шакли фардӣ;
- тахияи усулҳо ва технологияҳои педагогӣ, ки ба муаллим имконият медиханд муносибати индивидуалии таълимро дар амал ҷорӣ намояд;
- мустақилияти фардӣ таъмин шавад ва ба ҳар як хонанда имкон фароҳам оварад, ки бо роҳи худ вазифаи гузошташударо ҳал намояд.

Ба қисмҳои асосии траекторияи таълимии инфиродӣ дар тарбияи маърифати шаҳрвандии хонандагон инҳо дохил мешаванд:

- барномаи таълимӣ, ки ба хонанда ҳуқуқи интихобро фароҳам меорад;
- таҳия ва татбиқи стандарти таълимӣ дар самти тарбияи инфиродии маърифати шаҳрвандии хонандагон;
- дастгирии педагогӣ дар самти худмуайянкунӣ ва худтаъминкунии хонандагон;
- мачмуи воситаҳои конкретии дидактикӣ ва методӣ барои таълими маърифати шаҳрвандии хонандагон;
- инкишофи хонанда дар асоси хусусиятҳои фардӣ [5; 6; 7].

Усули фардии таълим тафриқаи омӯзишро дар бар мегирад, ки мувофиқи он ба ҳар як хонанда бояд алоҳида муносибат кард. Маводи мавриди омӯзиш аз рӯи дараҷаи мураккабӣ, ҳаҷм, мақсад ва ғайра параметрҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд ва хонандагон аз рӯи намуд ба гурӯҳҳо тақсим мешаванд. Масалан, математика, илмҳои гуманитарӣ, технология ва ё аз рӯи қобилият - қавӣ, миёна ва заиф. Рохи дуюм - чунин тарзи ташаккули худи ҳар як хонанда мебошад, ки имконияти сохтани траекторияи худро барои рушди ҳама фанҳо дар доираи маърифати шаҳрвандии хонандагон муайян мекунад. Траекторияи таълимии инфиродӣ дар тарбия ва таълими маърифати шаҳрвандии хонандагон самаранок аст ва имкон медиҳад, ки инкишоф дар асоси имкониятҳои хонандагон пешрафт намояд.

Дар самти таълими инфиродӣ ва траекторияи таълими фардӣ роҳҳои зерини тарбия ва таълим истифод мешаванд:

– масири навъи мутобиқшавӣ (истифодаи таълим барои омодагии хонанда ба вазъи кунунии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ);
- масири ташаккули интихоб (рушди васеи имкониятҳо, кобилиятҳо ва тамоми неруи эчодии шахс);
- масири самти эҷодӣ (на танҳо рушдро дар бар мегирад, балки ба мақсад мувофиқ истифода бурдани онҳоро барои дигаргунсозии худ, таҳсилоти худ, касб, ҳаёти худро низ баррасӣ мекунад) [3, с. 98].

Дар ин раванд ба субъектҳои фаъолияти таълимӣ табдил додани талабагон асоси таълим ва тарбия мебошад, зеро шавқи хонандагон бо мустақилияти онҳо вобастагӣ дорад.

Муаллим ба саволҳои зерин ҷавоб медиҳад:

— чи гуна тагйирот дар хислатҳои шахсӣ ва индивидуалӣ метавонад дар шогирдонаш ба амал ояд?

— дар назди ин талаба чӣ гуна мақсадҳои педагогиро гузоштан мумкин аст ва кадом натиҷа ба даст оварда мешавад?

— ин шартҳоро дар вазъияти мушаххас чӣ тавр ба амал баровардан мумкин аст?

Дар асоси муносибати инфиродӣ ба таълими талабагон принсипҳои муайян кардани хусусиятҳои фаъолияти тарбиявӣ, захираи баланд бардоштани фаъолияти эҷодӣ, истеҳсолнокии мехнат ва фардикунонии раванди таълимро аз худ мекунанд [6, с.18]. Бояд гуфт, ки дар раванди таълим ва тарбия муаллим худаш марҳилаҳои тарбияи маърифати шаҳрвандии хонандагонро муайян мекунад. Дар марҳилаи аввал, муаллим сатҳи рушд ва дараҷаи дониши хонандагонро ташхис мекунад. Дар аввал, ҳаҷми ибтидоии мундариҷа, таълими фанни хонандагон, шумора ва сифати он маълумот, қобилият ва малака оиди

мавзӯи дарсӣ муқаррар карда мешавад. Муаллим ангезаҳои фаъолияти хонандагонро дар соҳаи таълим аз рӯи шавқи онҳо муайян мекунад. Дар марҳилаи дуюм, ҷойгиркунии объектҳои асосии таълимӣ, соҳаи таълим, мавзуъ, мақсади мавзуи минбаъда, дониши нав баррасӣ карда мешавад. Муаллим ва хонандагон дар охири тренинг мавод тартиб медиҳанд. Объекти таълим дар шакли фардӣ тақсим карда мешавад. Дар марҳилаи сеюм - ташаккули системаи муносибати шахсии хонанда ба соҳаи таълим ё мавзуе, ки омӯхта мешавад, баён мегардад. Объектҳо, масъалаҳо, саволҳо, байни хонандагон тақсим мешавад. Дар марҳилаи чорум барномарезии таълимии инфиродӣ дар бораи таҳсилоти хонанда ва ҳадафҳои таълим аз тарафи хонанда амалӣ мешавад. Дар марҳилаи панҷум - фаъолиятҳо барои амалисозии ҳамзамон барномаҳои интихобшуда аз ҷониби хонандагон ба соатҳо тақсим мешаванл. Тақсими соатҳо барои тарбияи маърифати шаҳрвандии хонандагон вобаста ба синну сол амалӣ мегардад. Дар марҳилаи шашум намоиши дастоварди фардии хонандагон ва натиҷаи таълими коллектив баҳогузорӣ мешавад [4, с. 34]. Хусусияти ин марҳила дар он аст, ки инкишофи хонандагон дар асоси маводи таърихии фарҳангӣ хислатҳои муаллим, диди ӯ дар бораи он чи баён мекунадро қайд мекунанд. Ҳамаи талабагон якбора ҳам дар нақши объект ва ҳам субъекти тарбияи маърифати шаҳрвандии хонандагон дар шакли фардӣ баромад мекунанд. Дар марҳилаи ҳафтум (рефлексивӣ) объектҳои таълимии умумии фаъолият намудҳои татбикшаванда гирифта дар шакли консепсия муқаррар ва тасниф карда мешаванд. Ҳамунин роҳҳои ичрои корҳо ва натиҷаҳои ба даст овардашуда бо мақсад муқоиса карда мешаванд. Ҳар як хонанда дараҷаи ноил шудан ба ҳадафҳои инфиродӣ дараҷаи дигаргуниҳои дохилии онҳо, усулҳои азхудкардаи таълимро дарк ва арзёбӣ мекунад [8, с. 78].

Натиҷаи пешравии хонанда дар таълими инфиродӣ тавассути усули «траектория - маҳсули таълимӣ - натиҷаи фаъолият» баҳогузорӣ карда мешавад. Барои ташаккул ва мустахкам намудани фаъолияти универсалии таълимӣ дар самти рушди маърифати шаҳрвандии хонандагон дар синфҳои поёнӣ муаллимон метавонанд аз шаклҳои фаъолиятҳои зерин истифода баранд [5, с. 32]:

-навиштани ҳикоя, афсона, шеър, хониши ҳикоя дар мавзӯи «Ватани ман – Тоҷикистон»;

-тартиб додани кроссворд дар мавзӯи «Зодгоҳи ман»;

-гузаронидани озмуни шеър доир ба Ватан – Модар;

-кашидани расм дар мавзӯҳои номдаршуда.

Дар синфҳои болоӣ бошад ин усул шакли навро гирифта, ба хонандагон вазифаҳои зерин дода мешаванд:

-таҳия ва ҳимояи лоиҳаҳо, презентатсияҳо дар мавзӯи «Вазъияти геополитикии Осиёи Миёна»; -таҷриба, мушоҳида, тадқиқот дар самти ҳифзи сарҳад;

-тартиб додани тест, супоришҳо;

-истеҳсоли китобҳо, брошюраҳо;

-тартиб додани луғати хурд оиди арзишҳои миллӣ;

-омода кардани намоишгоҳи дастовардҳо;

-омода кардани филми ахборотӣ;

-омода кардани барномаи телевизионӣ дар мавзӯи «Ватан»;

-омода кардани рекламаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ [7, с. 112].

Таҷриба нишон медиҳад, ки хангоми таълиму тарбия, траекторияи таълим, шакли самарабахштарини назорат мебошад, зеро имкон медиҳад мавзӯъ тавассути фикру мулоҳизаҳои омӯзгор-шогирд, хонанда-муаллим баррасӣ шавад ва тариқи худбаҳодихии доимии хонанда бо назардошти намунаҳои пешниҳодшуда ва иштирок дар баҳодиҳии муаллим амалӣ карда шавад.

Самаранокии таҷрибаро дар самти таълими маърифати шаҳрвандии хонандагон метавон ҳамчун натиҷаҳои берунӣ ва дохилӣ баррасӣ кард, ки онҳо дар шакли зерин таҳия мешаванд:

1. Ташаккули услуби инфиродии тарбиявию маърифатӣ барои инкишофи истеъдоди бачагон мусоидат мекунад.

2. Конеъ гардондани талаботи таълимии мактаббачагон бо ёрии ин усул дар барномаи таълимии инфиродӣ пешрафт ҳосил мекунад.

3. Ин фаъолият, шахсияти хонандаро инкишоф медиҳад ва ба хонанда имкон медиҳад, ки ҷиҳатҳои тавонои худро ҳамчун мавзӯи фаъолияти маърифатӣ ва инкишофи иловагии зарурӣ биёмузанд.

4. Эҷоди маҳсулоти инфиродии таълимӣ боиси тағйироти рафтори хонанда гардида, барои ташаккули он дар самти маърифати шаҳрвандӣ мусоидат мекунад [10, с .22].

5. Имконияти ба раванди омодасозии дарс шомил намудани хонандагонро ба тарбияи маърифати шаҳрвандӣ зиёд мекунад.

Ҳамчунин дар раванди дарс дар хонандагон муносибати некхоҳона, инсондӯстона нисбат ба шахси соҳибистеъдод, ташаккули шахсияти он, ба вуҷуд овардани имконияти худшиносӣ дар фазои маданию маърифатӣ, интихоби хонанда асосан мувофиқи қобилияташ, мазмуни таълим бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи маърифатӣ, маънавӣ, талаботи маданию хаётии хонандагон рушд менамояд. Дар системаи омузонии наврасон дар сатҳи байналмилалӣ имруз технология нақши калидӣ дора два хусусияти чунин шакли тарбия дар ду чиз ифода мешавад: аввалан мавод бо истифодаи технология таҳия мешавад ва дуюм он кутоҳшуда ва тасвирӣ мебошад [7, с. 112].

Агар дар дарси анъанавӣ мақсади асосии муаллим «додани дониш ба бачагон» бошад, шахсият ва малакаи эҳсосотии онҳо кам ба назар гирифта мешавад. Дар таълими маърифати шаҳрвандии хонандагон бошад, омӯзиши мунтазами сифатҳои психологии хонанда дар мадди аввал меистад, зеро на ҳама дарси таълимиро медонанд, аммо муҳаббат ба Ватан, садоқат ба арзишҳои он ва қобилияти фоидаовар баҳри хонавода дар аксари хонандагони «сустхон» хеле хуб афзоиш дорад ва инро бояд ба назар гирифт. Ин нақш одатан ба равоншиноси мактаб дода мешавад ва аксар вақт психологи мактаб хусусиятҳои гурӯҳи хурди хонандагони "мушкил" – ро бо вазифаҳои алоҳида (тавсиявӣ) маҳдуд менамояд.

Хулоса. Баландтарин сатҳи маърифати шаҳрвандӣ дар синфҳои 10-11 мушоҳида мегардад ва ин бевосита натиҷаи хуби камолоти хонандагонро дар самти тарбияи шаҳрвандӣ нишон медиҳад. Дар баробари ҳамин тадқиқот нишон дод, ки маърифати сиёсии шахс баъди хатми мактаб ру ба пастшавӣ меорад ва ин феномен ба зинаи нави мавқеи сиёсии шахс ишора мекунад, ки он бештар характери иқтисодӣ ва иҷтимоиро фаро мегирад. Ҳамин тавр маълум гардид, ки инкишофи шахсияти эго – ин зинаи аввали гузариш ба донишҳои маърифати шаҳрвандӣ ташкил дода, дар синни аз 14 то 16 солагӣ он ба марҳилаи камолоти худ мерасад. Дар робита ба статуси шаҳрвандӣ, динамикаи мусбати вобаста ба синну сол муайян гардид. Тадқиқоти оянда метавонад ба таҳқиқи аҳамияти умумӣ дар синну соли аз 18 сола боло нигаронида шавад, зеро ин барои муайянсозии мавқеи шаҳрвандии ҷавонони имрӯза аҳамияти хоса дорад ва дар натиҷаи он сабабҳои эҳтимолии нобаробарии иҷтимоӣ, мавқеи сиёсӣ, ҳисси ватандӯстӣ ва дигар аломатҳои маърифати шаҳрвандӣ муайян мегарданд.

Ҳамин тавр хулоса кардан мумкин аст, ки дар дарсҳои маърифати шаҳрвандии хонандагон усули баназаргирии сифатҳои психологии хонанда, қобилияти фоидаовари вай, хусусиятҳои гурӯҳи хурди хонандагони «мушкил», «сустхон», «душвортарбия» ҳамчун усулҳои барномаи таълимии мақсаднок истифода мешаванд. Ҳамзамон усулҳои худидоракнӣ ва мустақилият низ дар тарбияи маърифати шаҳрвандӣ нақши босазо доранд, ки татбиқи онҳо ҳануз дар давлатҳои пасошуравӣ хеле суст ба роҳ монда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Раҳмонов Э. Ҷашни истиқлолият ва анҷумани дуюми умумиҷаҳонии тоҷикон. – Душанбе.: Ирфон, 1993. – 456 с.

2. Раҳмонов Э. Ҷавонон ояндаи миллат – Душанбе.: Ирфон. 1998. – 567 с.

3. Анталогия педагогической мысли таджикского народа. – Душанбе.: Матбуот, 2009. - 447 с.
4. Асосҳои маърифати шахрвандӣ. - Дастури таълимию методӣ барои таълимгоххои олии касбӣ. – Душанбе.: Ирфон, 2010. - 356 с.
5. Зиёзода Т., Лутфуллоев М. Маърифати шаҳрвандӣ. – Душанбе, 2009. - 234 с.
6. Зиёев Т.Н., Ҷумъаев Б.Н. Асосҳои илмии тарбияи шаҳрвандии хонандагон дар таълими таърихи кишвар. – Душанбе.: Паёми ошно, 2004. - 243 с.
7. Зиёев Т. Маъриати шаҳрвандӣ. – Душанбе.: Ирфон, 2009. – 265 с.
8. Емельянова Е.А. Зуҳури шаҳрвандӣ дар заминаи рушд: шахсияти эго дар ҷавонони барвақт ва дер // Бюллетени Донишгоҳи Санкт-Петербург. Психология. 2021. Ҷилди 11. Шумораи 3. С. 250 – 264. https: // doi.org /10.21638/ spbu16.2021.304
9. Международная энсиклопедияи образования, второе издание, том 7. Макмиллан Рефэренси США, 2004. – 542 с.
10. Консепсияи маърифати шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе. - 2008. - 34 с.
11. Фахрутдинова А.В. Гражданское воспитание учащихся в англоязычных странах на рубеже XX–XXI веков : автореф. дис. … д-ра пед. наук. - Казань, 2012. – 34 с.
12. Фахрутдинова А. В. Гражданское воспитание и формирование общности граждан в условиях становления государств: зарубежный опыт // Перспективы науки, 2011. - № 7. - С. 45–52.
13. Peiczynski Z. The state and civil society: studies in Hegel's' political philosophy. - Cambridge, 1984. - 327 p.
14. Field S. L. Citizens for a "New World Order": A Historical Perspective of Citizenship Education in the United States // Citizenship, Education and the Modern State. - L., 1997. - 321 p.
15. Gallagher J. Muticulturalism at a crossroads // The education diges, 1998. Vol. 63. - № 8. - P. 23–28.

УДК 37(09)(575.3)

ТАЪРИХИ МУХТАСАРИ ТАШАККУЛИ МАОРИФ ДАР НОҲИЯИ ШАМСИДДИНИ ШОҲИН

ФАРАНГИСИ ИЗЗАТУЛЛО
ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. E-mail: farangis.izatullo92@mail.ru

Маориф соҳаи муҳимтарини сохтори ин ё он давлат ба шумор рафта, ягон давлат бе рушди ҳаматарафаи ин соҳа пеш рафтан наметавонад. Сарчашмаҳои таърихӣ аз рушди маориф дар дунё шаҳодат медиҳанд, ки маорифи Тоҷикистон таърихи худро дорад. Аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолии кишвар то кунун танҳо 35 сол паси сар шуд, вале пешрафти ин 35 сол ба ҳазорсолаҳо баробар аст. Маорифи кишвар дар Тоҷикистон дар баробари дигар соҳаҳо хеле босуръат пеш рафта, дастовардҳои навин дар ин соҳа арзи вуҷуд намуданд. Дар гушаҳои дурдасттарин ва кӯҳистони Тоҷикистон низ маориф бо суръат рушд ёфта, теъдоди муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорону шогирдон сол аз сол зиёд гардид. Маҳз дар ин мақола мо таърихи мухтарсари рушди соҳаи маорифи кишварро дар мисоли ноҳияи Шамсиддини Шоҳини Тоҷикистон ба таҳқиқ фаро гирифтем.

Калидвожа: таърих, маориф, кишвар, муассисаҳои таълимӣ, омӯзгор, хонанда, рушд, афзоиш, мақом, зан, натиҷа.

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ШАМСИДДИН ШОХИНСКОМ РАЙОНЕ

ФАРАНГИСИ ИЗЗАТУЛЛО
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры истории и философии, г. Душанбе, Таджикистан E-mail: E-mail: farangis.izatullo92@mail.ru

Образование считается важнейшей сферой структуры любого государства, и ни одно государство не может развиваться без всестороннего прогресса данной отрасли. Исторические источники свидетельствуют о развитии образования в мире, а система образования Таджикистана имеет свою богатую историю. Со дня обретения государственной независимости страны прошло всего 35 лет, однако достижения этого периода можно сравнить с тысячелетиями. Система образования Таджикистана наряду с другими сферами развивалась весьма стремительными темпами, и в данной отрасли появились новые значительные достижения. Даже в самых отдалённых и горных уголках Таджикистана образование развивалось быстрыми темпами, ежегодно увеличивалось количество образовательных учреждений, учителей и учащихся. Именно в данной статье мы рассматриваем краткую историю развития сферы образования страны на примере Шамсиддин Шохинского района Таджикистана.

Ключевые слова: история, образование, страна, образовательные учреждения, учитель, ученик, развитие, рост, статус, женщина, результат.

A BRIEF HISTORY OF THE FORMATION OF THE EDUCATION SYSTEM IN SHAMSIDDIN SHOHIN DISTRICT

FARANGISI IZZATULLO

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, assistant Department of History and Philosophy, Dushanbe, Tajikistan. E-mail: farangis.izatullo92@mail.ru.

Education is considered the most important sector in the structure of any state, and no country can progress without the comprehensive development of this field. Historical sources testify to the development of education throughout the world, and the education system of Tajikistan has its own history. Since the first days of the country's independence, only 35 years have passed, yet the progress achieved during this period is comparable to that of centuries. Alongside other sectors, the education system in Tajikistan has developed very rapidly, and new achievements have emerged in this field. Even in the most remote and mountainous regions of Tajikistan, education has developed swiftly, and the number of educational institutions, teachers, and students has increased year by year. In this article, we examine a brief history of the development of the education sector in the country using the example of Shamsiddin Shohin District of Tajikistan.

Keywords: history, education, country, educational institutions, teacher, student, development, growth, status, woman, result.

Муқаддима. Маорифи Тоҷикистон имрӯз яке аз пешрафтатарин маорифи дунё мебошад, ки ба талаботҳои байналмилалӣ пурра ҷавобгӯ аст. Маориф дар Тоҷикистон бо ба даст омадани Истиқлолият бо суръати баланд рушд карда, натиҷаҳои зиёд ба даст омаданд. Дар ин мақола мо мухтасаран рушди маориф дар ноҳияи Шамсиддини Шоҳини вилояти Хатлонро ба таҳқиқ фаро гирифтем.

Баррасии адабиёти илмӣ. Таҳқиқи рушди маорифи Тоҷикистон ва пешрафти маориф дар минтиқаҳои мухталифи он, дар мисоли ноҳияи Шамсиддини Шоҳин мавзуи актуалӣ ва тақозои замон буда, дар ҳаёти насли наврас ва ҷавон аҳамияти калон дорад. Оид ба мавзуи интихобшуда олимони соҳаи таърих ва сиёсатшиносӣ баъзе корҳоро анҷом додаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқони таърихшинос Р. Масов, А.М. Махсудов, С.Ҷ. Саидов, А.А. Идибеков, Ю. Ёқубов А. Мухторов М., Зокиров Н., Қурбонов К., М. Шакурӣ ва дигарон оид ба паҳлӯҳҳои гуногуни таърихи муосири тоҷик корҳои илмӣ анҷом додаанд. Аммо сирф дар мавзуи рушди маориф дар ноҳияи Шамсиддини Шоҳини вилояти Хатлон кори мо нахустин аст.

Методологияи таҳқиқот. Дар таҳқиқи мавзуи интихобшуда усули омӯзиши адабиёти мувофиқи илмӣ, методӣ, таърихӣ оид ба пешрафти маорифи кишвар дар солҳои соҳибистиқлолӣ, таҳлилҳои муқоисавӣ ба роҳ монда шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Таълиму тарбия аз замонҳои қадим, аз даврони ҷомеаи ибтидоӣ арзи вуҷуд карда, марҳила ба марҳила инкишоф ёфт. Дар асоси таҳқиқотҳои олимони таърихшинос мардуми тоҷик аз давраҳои хеле қадим ба мушкилиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ нигоҳ накарда, ба таълиму тарбияи насли худ диққати асосӣ равона намуда, омӯхтани илму дониш дар зиндагии ин мардум қисми ҷудонашавандаи ҳаёти онҳо буд. Дар ин бора таърихнигорон овардаанд: "Бо вуҷуди ҳамагуна мушкилиҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар ин минтақа (Тоҷикистон Ф.И.) дар охири соли 1918 19 мактаб ва соли 1919 73 мактаби дараҷаи якум ва дуюм амал мекард. Соли 1920 аввалин мактаби ибтидоии духтарона дар Хуҷанд таъсис дода шуд" [4, с. 7]. Ин қадамҳо сол аз сол ба пешравӣ майл дошта, соли 1924 баъди тақсимоти миллии Осиёи Марказӣ Ҷумҳурии Худмухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон 14-уми декабри соли 1924 Комиссариати маорифи халқи ҶХШС Тоҷикистон ташкил гардид. Ин падида барои пешрафти соҳаи маориф боз ҳам шароитҳои беҳтарро муҳайё намуд. Масалан, дар асоси таҳқиқотҳои таърихнигорон соли хониши 1927-1928 ҳамагӣ 5,6% ва дар соли хониши 1928-1929 21,3% бачагони синни мактабӣ ба таълим фаро гирифта шуда буданд. Аммо қайд кардан ба маврид аст, ки агар аз як тараф муҳайё гардидани шароитҳо боиси пешрафти маориф гардида бошад, аз тарафи дигар халқи тоҷик донишдӯсту маорифпарвар буд ва анъанаи неки ниёгонро дар самти таълиму тарбия идома

медод. Дар шароитҳои номусоид низ гузаштагони тоҷик аз омӯхтан даст намекашиданд ва бо вуҷуди мушкилиҳо дар таълими фарзандон саҳми назаррас мегузоштанд.

Мо аз таҳқиқотҳои таърихнигорон дарёфт намудем, ки кори таълиму тарбия ҳатто дар замони Ҷанги бузурги Ватанӣ низ дар Тоҷикистон сукут накард. Албатта мушкилиҳои зиёд ба вуҷуд омаданд, вазъият ноорому ногувор гардид, аммо саъю талош барои таълими хонандагон аз тарафи мардуми тоҷик аз байн нарафт. Масалан, дар моҳҳои аввали ҶБВ бисёр биноҳои мактабҳо ба шифохонаҳо ва муассисаҳои ҳарбӣ мубаддал гардиданд, зеро беҳдошти саломатии мардум ва озод кардани кишвар аз чанги бадхоҳон дар мадҳи аввал меистод. Шароит маҷбур сохт, ки мактаббачагон дар ду ё се баст мехонданд ва ҳатто таълими хонандагон дар хонаҳои алоҳидаи шахсӣ ба роҳ монда шуд. Маводҳои лозимии таълим намерасиданд, чоп кардан ва таъмини мактабҳо бо китобҳои дарсӣ муваққатан қатъ карда шуд. Аммо аҳдулимкон мардуми тоҷик фарзандони худро аз таълим гирифтан дар канор намонд, як омӯзгор аз якчанд фан дарс медод, омӯзгорони ҷавон ба фронт мерафтанд, аммо бо ҳамаи ин мушкилиҳо нигоҳ накарда, халқи тоҷик соҳаи маорифи худро аз даст надод. Соли 1945 ҷанг бо ғалабаи Иттиҳоди Шуравӣ поён ёфт ва аз худи ҳамон сол барқароркунии баъдиҷангӣ дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ, аз ҷумла соҳаи маориф оғоз гардид ва сол аз сол мориф ташаккул ёфт.

Баъд аз ба даст омадани Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф муносибатҳои сифатан нав ба вуҷуд омаданд. Ин муносибатҳо дар ҳуҷҷати асосӣ ва тақдирсоз - Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтанд. Маҳз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус Сарвари давлат Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон новобаста аз мушкилиҳои ҷиддии ҷойдоштаи замони гузариш соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар эълон намуда, зери назар ва пуштибонии худ қарор дод. Таърихнигорон исбот кардаанд ва мо шаҳрвандони даврони соҳибистиқлолӣ худ шоҳиди ҳол мебошем, пешравиҳое, ки дар соҳаи маорифи кишвар дар замони 35 соли Истиқлоли кишвар ба даст омаданд, дар ягон давру замон чунин дастовардҳо ба даст наомада буданд. Масалан, дар асоси пажӯҳишҳои таърихнигорон аз соли 1992 то соли 2010 дар миқёси ҷумҳурӣ зиёда аз 2000 бинои нави муассисаҳои таҳсилоти умумӣ сохта шуда, ба истифода дода шуданд, ки ин масъла дар Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии кишвар чунин садод дод: “Дар ин давра 200 муассисаи таълимии нав ва биноҳои иловагӣ барои беш аз 85 ҳазор хонанда сохта, ба истифода дода шудааст” [6, с. 12]. Бо афзудани теъдоди муассисаҳои нави замонавии таълим фарогирии хонандагон низ ба ин муассисаҳо зиёд гардида, сифати таълиму тарбия ба дараҷаи баланд бардошта шуд. Худи зиёд гардидани теъдоди хонандагон дараҷаи баланди таълим ва қонеъкунанда будани он мебошад. Дар тақвияти ин фикр овардани иқтибос аз Паёми Пешвои миллат ба мавқеъ аст: “Соли 2017 низоми маорифи кишвар 2,1 миллион нафарро ба таҳсил фаро гирифта бошад, пас дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 2,6 миллион нафар расидааст.

Тибқи дурнамо ин шумора то соли 2025 ба 2,7 миллион нафар мерасад. Ин раванд зарурати бунёди муассисаҳои таълимии нав ва баланд бардоштани имкониятҳои низоми маорифро тақозо мекунад. Агар дар соли 2023 шумораи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар 103 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, пас қабул ба синфи 1-ум ба 261 ҳазор нафар расидааст” [6, с. 11].

Дар саросари кишвар чунин пешравиҳо ба амал омаданд, ки ноҳияи Шамсиддини Шоҳини вилояти Хатлон аз ҷумлаи ин минтиқаҳост. Бояд қайд кард, ки дар давраи шуроҳо асосан ба пойтахти республикаҳо диққати асосӣ дода шуда, ноҳияҳои дурдаст ва деҳотҳо дар мадҳи дуввум ва сеюм меистоданд. Аммо дар давоми ба даст омадани Истиклолият тамоми гӯшаву канори кишвар зери назорати бевоситаи Роҳбари давлат қарор дода шуда, дастовардҳои навин рӯи кор омаданд.

Дар исбот намудани андешаҳои болозикр овардан ба мақсад аст, таҳлилҳо нишон доданд, ки бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илм, Мақомоти маҳалии ҳокимияти давлатии ноҳияи Шамсиддини Шоҳин як қатор пешравиҳо дар маорифи ноҳия ба амал омаданд, ба унвони мисол: “Агар соли таҳсили 1991-1992 дар

ноҳия шумораи мактабҳо 34 адад, шумораи омӯзгорон 905 адад ва шумораи хонандагон 6173 ададро ташкил дода бошад, баъди 5 сол, яъне соли таҳсили 1995-1996 дар ноҳияи номбурда шумораи мактабҳо ба 48 адад, шумораи омӯзгорон ба 810 адад ва шумораи хонандагон ба 7884 нафар расид [13, с. 22].

Дар асоси нишондоди сарчашмаҳои таърихӣ чун дигар минтиқаҳои кишвар тавачҷуҳ ба пешрафти соҳаи маориф дар ноҳияи болозикр бо мурури гузашти солҳо боз ҳам бештар гардида, тафовут байни солҳо хеле зиёд ва назаррас аст, масалан: “Дар соли таҳсили 2024-2025 дар ноҳияи Шамсиддини Шоҳин шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба 47 адад, шумораи омӯзгорон ба 1169 адад ва шумораи хонандагон ба 11346 адад расид” [13, с. 22].

Имрӯз дар баъзе кишварҳои дунё масъалаи гендерӣ – баробарҳуқуқии занону мардон, дар мисоли Ҷумҳурии исломии Афғонистон ташвишовар боқӣ мемонад. Зан дар ин кишварҳо мақоми паст дошта, аз биёр ҳуқуқҳо маърум мебошад. Аммо таърихи 35 соли Истиқлолияти Тоҷикистон гувоҳ аст, ки дар таърихи давлатдории навини тоҷикон ба масъалаи гендерӣ – баробарҳуқуқии занону мардон диққати асосӣ равона карда шуд. Дар ин бора мисол овардан ба маврид аст, ки айни ҳол дар ноҳия 1255 омӯзгор фаъолият дорад, ки 592 нафарашон занон мебошанд, аз байни ин омӯзгорон бо таҳсилоти олӣ 973 нафар, аз ҷумла, 360 зан кор мекунанд. Ин нишондодҳо аз тавачҷуҳи бевоситаи Пешвои миллат ба соҳаи маориф мебошад.

Дар маҷмуъ, дар даврони Истиқлолият дар таърихи давлатдории Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маориф дар ноҳияи Шамсиддини Шоҳин ташаккули назаррасро таҷриба кард. Бо дастгирии давлат, сиёсати маорифпарваронаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва саҳми мақомоти маҳаллӣ, шароити таълиму тарбия дар ноҳия тадриҷан беҳтар гардид, ки нуктаҳои зайл ин пешравиҳоро инъикос мекунанд:

- сохтану ба истифода додани биноҳои нави замонавӣ дар ноҳия ва азнавсозии муассисаҳои таълимии мавҷуда. Ин тадбирҳо боиси беҳтар гардидани шароити таҳсил гардиданд;
- теъдоди муассисаҳои таълимӣ афзуда, шароити мусоиди ин муассисаҳо, ки ба талаботи байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошанд, боиси рушди ҳаматарафаи соҳаи маориф дар ин минтиқа гардид;
- муҷаҳҳазгардонии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, муассисаҳо бо мизу курсӣ, тахтаҳои электронӣ, компютер ва дигар воситаҳои техникии таълим таъмин гардида, аксарияти муассисаҳо дорои технологияи нави замонавӣ мебошанд:
- шароити омӯзгорон ҳаматарафа беҳтар гардида, ҳамзамон ба такмили маҳорати касбии онҳо диққати асосӣ равона карда шуд. Ҷиҳати баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорон дар муассисаҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маорифи ноҳия ва ҷумҳурӣ барои омӯзгорон курсҳои бозомӯзӣ ва семинарҳои методӣ баргузор гардида, бо усулҳои фаъоли замонавии таълим фаро гирифта шуданд;
- фарогирии хонандагон ба таҳсил дараҷаи баландро касб кард ва шумораи хонандагон афзоиш ёфт;
- ҷиҳати иҷро намудани дастуру супоришҳои Роҳбарияти олии кишвар тавачҷуҳ ба омӯзиши фанҳои дақиқ ва забонҳо боз ҳам бештар гардида, имрӯз хонандагон аз фанҳои номбурда ва забонҳои ҷаҳонии русӣ ва англисӣ дониши баланд доранд. Дониши хонандагон инчунин аз забони давлатӣ – забони ноби тоҷикӣ баланд гардид;
- иштирок дар озмунҳо. Хонандагони ноҳия дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» ва «Илм — фурӯғи маърифат» фаъолона иштирок намуда, ба дастовардҳо ноил шудаанд;
- Дар маҷмӯъ, соҳаи маорифи ноҳияи Шамсиддини Шоҳин дар даврони истиқлолият ба марҳилаи нави рушд ворид шуда, барои баланд бардоштани сатҳи дониш ва тарбияи насли ҷавон заминаи мусоид фароҳам овардааст.

Дар замони муосир рушди барвақтии кӯдак яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Ба роҳбарияти ноҳия муяссар гардид, ки дар кушодани муассисаҳои томактабӣ бо

номи «Марказҳои инкишофи кӯдакон» муваффақ гардад. Ҳамзамон, ташкили боғчаҳо ва кӯдакистонҳои хусусӣ барои рушди ин зинаи таҳсилот мусоидат намуда истодааст. Мувофиқи ин барнома дар кӯдакистон марказҳои гуногуни омӯзиши хат, мусиқӣ, илм, рассомӣ, дӯзандагӣ, адабиёт, сохтмон ва ғайра ташкил шуда буд.

Хулосаи мақола ин аст, ки таърихи миллати тоҷик бо хатҳои зарҳалин дар таърихи дунё сабт гардид. Таваҷҷуҳи Пешвои маорифпар имкон дод, ки маорифи кишвар дар муддати кӯтоҳ рушд ёфта ба тақозои замон ҷавобгӯ шавад

АДАБИЁТ

1. Зокиров, Н.Г. Сиёсатштиносӣ / Н.Г. Зокиров. – Душанбе: Эр-граф. – 210. – 520 с.
2. Қурбон, Н. Саҳми Пешвои миллат дар рушди илму маориф // [Манобеи электронӣ]. – https.//mfa.tl.
3. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ. Конфренсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Рушди илм ва маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ дар мисоли шароити кӯҳистон: мушкилот, равишҳои нав ва таҳқиқотҳои дахлдор”. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев. – Хоруғ, 2022. - 500 с.
4. Маориф дар Тоҷикистон [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: https://tg.wikipedia.org.
5. Маорифи Тоҷикистон дар давраи истиқлолият. – Душанбе: Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, 2015. – 320 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе, соли 2023. – нашири мавод: Тоирзода Малика Тоир Санаи интишор: Ҷум, 05/01/2024 - 00:00.
7. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2002. - 128 с.
8. Раҳмонов, Э. Бист қадами созанда / Мураттибон: Ғ. Ғоибов, С. Аҳмадов. Таҳти назари А. Ализода / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2014.
9. Рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (1991–2020). – Душанбе: Вазорати маориф ва илми ҶТ, 2021. – 280 с.
10. Саидиброимов Ш.О. Усулҳои ташаккули худшиносӣ ва худогоҳии миллии насли наврас бо истифода аз ашъори шуарои муосири тоҷик // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №7. – С. 286-291.
11. Саҳми Пешвои миллат дар рушди илму маориф // [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: www.prezident.tj.
12. Феҳристи номи маҳалҳои Тоҷикистон. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2013. – 332 с.
13. Ҳисоботи шуъбаи маорифи ноҳияи Шамсиддини Шоҳин барои соли таҳсили 2023 – 2024. – нусхаи асл.
14. Шамсиддин Шоҳин (ноҳия) // Википедия: донишномаи озод. – [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ:: Wikipedia Шамсиддин Шоҳин (ноҳия). - (санаи муроҷиат: 08.05.2026).
15. Шоҳин Шамсиддин // Энсиклопедияи Миллии Тоҷик. – Душанбе, 2015. – Ҷ. 8. – С.421–423.
16. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. - Китоби I–IV. – Душанбе: Ирфон, 2002–2011.

СИЁСАТШИНОСӢ. ПОЛИТОЛОГИЯ. POLITOLOGY

УДК 327(575.3:4)

ТАҲКИМИ ПАЙВАНДҲОИ ДӮСТӢ БО МАМОЛИКИ АВРУПОИ ҶАНУБӢ – ВАТИКАН, КИПР, ЮНОН, МАЛТА ВА МОНАКО – АМРИ САРИВАҚТИСТ

ШАРИФЗОДА АБДУФАТТОҲ АБДУВАҲҲОБ
котиби матбуотии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2003-2024), доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33; E-mail: abdufattoh@yahoo.co.uk

ШАРИФЗОДА ФИРДАВС АБДУФАТТОҲ
котиби якуми раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих 734001, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шероз 33; тел: (+992 37) 221-18-08; e-mail: firdavs.sharifzoda@mfa.tj

Мақолаи мазкур ба таҳлилу тадқиқи таърихи ташаккул ва рушди муносибатҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистон бо кишварҳои Аврупои Ҷанубӣ тайи солҳои истиқлолияти давлатии кишвар бахшида шудааст. Муаллифон хосатан диққатро ба моҳияту мундариҷа ва самараҳои равобити Тоҷикистон бо панҷ кишвари минтақа – Ватикан, Кипр, Юнон, Малта ва Монако, аз ҷумла дар самти таҷриба, вазъ ва дурнамои тамосу музокироти сиёсиву дипломатии сатҳи оливу баланд, ҳамкориҳо дар соҳаҳои иқтисоду тиҷорат, гуманитарӣ, муҳитизистӣ, шарикӣ дар доираи созмону сохторҳои байналмилалӣ, аз қабили СММ, САҲА, ИА равона намудаанд. Эҳтимоми муштараки ҳамгироӣ бо кишварҳои мазкур ва тадобиру тасмимоти неки Сарвари давлати тоҷикон ва мактаби дипломатияи миллӣ ҷиҳати таҳкими пайвандҳои дӯстӣ ва ҳамкорӣ дар бахшҳои гуногун бо ин давлатҳои аврупоӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Зимни таҳияи мақола китобҳову рӯзномаҳо перомуни фаъолияти сиёсати хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нашрияҳои Вазорати корҳои хориҷӣ, маълумотномаҳои соҳавӣ ва маводди бойгонӣ, инчунин дигар матолиби электронии дохилию хориҷӣ истифода шудааст.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Аврупои Ҷанубӣ, Ватикан, Кипр, Юнон, Малта, Монако, муносибатҳои дипломатӣ, таърих, Президенти Тоҷикистон, мулоқотҳои сиёсӣ, робитаҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ, табодули сафирон, сафарҳо ва паёмҳо, заминаи ҳуқуқии ҳамкориҳо, созмонҳои байналмилалӣ, ташаббусҳои ҷаҳонӣ.*

УКРЕПЛЕНИЕ УЗ ДРУЖБЫ СО СТРАНАМИ ЮЖНОЙ ЕВРОПЫ – ВАТИКАНОМ, КИПРОМ, ГРЕЦИЕЙ, МАЛЬТОЙ И МОНАКО – СВОЕВРЕМЕННЫЙ ШАГ

ШАРИФЗОДА АБДУФАТТОХ АБДУВАХХОБ
Пресс-секретарь Президента Республики Таджикистан (2003-2024 гг.), доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33;
e-mail: abdufattoh@yahoo.co.uk

ШАРИФЗОДА ФИРДАВС АБДУФАТТОХ
первый секретарь Управления стран Европы и Америки Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, кандидат исторических наук 734001, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шероз 33; e-mail: firdavs.sharifzoda@mfa.tj

Данная статья посвящена анализу и изучению истории становления и развития многоплановых связей Таджикистана со странами Южной Европы в годы государственной независимости страны. Особое внимание авторы уделяют сути, содержанию и результатам отношений Таджикистана с пятью странами региона – Ватиканом, Кипром, Грецией, Мальтой и Монако, включая с точки зрения опыта, состояния и перспектив политико-дипломатических контактов и переговоров на высшем и высоком уровнях, продвижения сотрудничества в экономической и торговой, гуманитарной, экологической областях, партнерства в рамках международных организаций и структур, таких как ООН, ОБСЕ и ЕС. Дана оценка взаимной заинтересованности в интенсификации взаимодействия с этими странами, а также конструктивным намерениям и мерам Главы государства таджиков и национальной школы дипломатии по укреплению уз дружбы и сотрудничества в различных сферах с этими европейскими странами. При подготовке статьи использованы книги и газеты относительно внешнеполитической деятельности Президента Республики Таджикистан, публикации Министерства иностранных дел, отраслевые справочники и архивные материалы, а также другие отечественные и зарубежные электронные издания.

Ключевые слова: Таджикистан, Южная Европа, Ватикан, Кипр, Греция, Мальта, Монако, дипломатические отношения, история, Президент Таджикистана, политический диалог, экономические и гуманитарные связи, обмен послами, визитами и посланиями, правовые основы сотрудничества, международные организации, глобальные инициативы.

STRENGTHENING THE TIES OF FRIENDSHIP WITH COUNTRIES OF SOUTHERN EUROPE –VATICAN, CYPRUS, GREECE, MALTA AND MONACO – A TIMELY STEP

SHARIFZODA ABDUFATTOH ABDUVAHHOB
Press-Secretary of the President of the Republic of Tajikistan (2003-2024), doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33; E-mail: abdufattoh@yahoo.co.uk

SHARIFZODA FIRDAVS ABDUFATTOH
First Secretary of the Department of European and American countries of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, candidate of historical sciences 734001, Tajikistan, Dushanbe city, Sheroz str. 33; E-mail: firdavs.sharifzoda@mfa.tj

This article is devoted to the analysis and study of the history of the formation and development of multifaceted relations between Tajikistan and the countries of Southern Europe during the years of state independence of the country. The authors pay special attention to the essence, content and results of relations between Tajikistan and five countries of the region - the Vatican, Cyprus, Greece, Malta and Monaco, including from the point of view of experience, state and prospects of political and diplomatic contacts and negotiations at the highest and high levels, promotion of cooperation in the economic and trade, humanitarian, environmental fields, partnership within the framework of international organizations and structures such as the UN, OSCE and the EU. An assessment is given of mutual interest in intensifying interaction with these countries, as well as the constructive intentions and measures of the Head of State of the Tajiks and the national school of diplomacy to strengthen the ties of friendship and cooperation in various fields with these European countries. In preparing the article, books and newspapers on the foreign policy activities of the President of the Republic of Tajikistan, publications of the Ministry of Foreign Affairs, reference and archival materials, as well as other domestic and foreign electronic sources were used.

Key words: Tajikistan, Southern Europe, the Vatican, Cyprus, Greece, Malta, Monaco, diplomatic relations, history, President of Tajikistan, political dialogue, economic and humanitarian

ties, exchange of ambassadors, visits and messages, legal basis for cooperation, international organizations, global initiatives.

Минтақаи таърихию сиёсӣ ва фарҳангию ҷуғрофии Аврупои Ҷанубӣ, бо шумули Ватикан, кишварҳои ҷазиравии Кипр ва Малта, Князигарии Монако ва Ҷумҳурии Юнон, ба туфайли иқлими тафсони субтропикӣ, релефи кӯҳӣ ва ҷангалҳои ҳамешасабз, таъриху тамаддуни бой ва обҳои гарми Баҳри Миёназамин шуҳрат пайдо кардааст. Ба хотири тасаввуроти мушаххас оид ба вижагиҳои ҳар яке аз ин кишварҳои зебои аврупоӣ, пеш аз тасвири муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистон бо онҳо, дар поён маълумоти мавриди таваҷҷуҳи дипломатҳо ва умуман доираи васеи хонандагон манзур мегардад.

Хурдтарин кишвари дунё ва монархияи теократӣ – Ватикан (масоҳаташ 0,44 км. кв.) давлат-анклави бо Италия алоқамандшуда дар дохили қаламрави шаҳри Рим қарор дошта, сарвари ин давлат Попи Рим (Франсиск аз соли 2013 инҷониб) молики пурраи ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ мебошад. Ин давлат аз Тахти Олишаън ё Муқаддас, ки маркази роҳбарикунандаи Калисои римӣ-католикӣ аст, иборат буда, ҳамзамон давлат-шаҳри Ватиканро, ки иқоматгоҳи Попи Рим мебошад ва соҳибихтиёрии ҳудудии Тахти Олишаънро таъмин мекунад, дар бар мегирад. Дар Созмони Милали Муттаҳид мақоми нозири расмиро дошта, узви комилҳуқуқи Созмон ба истиснои ҳуқуқи овоздиҳӣ аст. Тахти Олишаън ба корҳо дар муҳити илмӣ таваҷҷуҳи зиёд дода, ҳамчунин соҳиби хазинаҳои бузург ва имкониятҳои васеъ дар соҳаҳои санъат ва фарҳанг мебошад, ки онҳоро фаъолона дар самти табодулҳои фарҳангӣ ва осорхонавӣ-намоишгоҳӣ мавриди корбаст қарор медиҳад. Бахусус Китобхонаи Ватикан беш аз 2 млн. ашёи маҳфузро фаро мегирад, аз ҷумла зиёда аз як миллион китобҳои беназири чопӣ ва беш аз 150 ҳазор китоби дастхатӣ [10]. Ватикан ҳамчун давлати беназир дар аксари лоиҳаҳои Иттиҳоди Аврупо иштирок намекунад, аммо евроро ба сифати асъор истифода мебарад ва тангаҳои евроро ба муомилот мебарорад.

Дар навбати худ, ҷумҳурии президентии Кипр, ки дар қисмати шарқии Баҳри Миёназамин (бо масоҳати 9,251 км. кв. ва аҳолии қариб 1 млн. нафар) ҷойгир аст, давлати узви Иттиҳоди Аврупо (аз соли 2004), Шурои Аврупо, САҲА, СУС, Иттиҳоди миллатҳо (Британское Содружество) ба шумор меравад. Иқтисодаш дорои даромади баланд буда (ҳаҷми ММД номиналӣ 34 млрд. 790 млн. долл. ИМА ва ММД ба ҳар сари аҳолӣ 37,767 долл. ИМА бо арзёбии соли 2024), аз ҷониби ХБА соли 2001 ба феҳристи иқтисодҳои пешрафта шомил шудааст. Дар замони начандон дур мавҷҳои афзоишёбандаи сармоя аз Ғарб тариқи Кипр ба Осиё, бахусус Чин ва Ҳиндустон, Америкаи Ҷанубӣ ва Ховари Миёна сурат гирифта, илова бар ин ширкатҳои берун аз ИА Кипрро ҳамчун нуқтаи дохилшавии сармоя ба Аврупо истифода мебаранд. Сайёҳӣ яке аз бахшҳои асосии даромади миллияш буда, мавқеи ҷуғрофии ин кишвар дар чорроҳаи се қитъа (континент) ва наздикӣ ба Канали Суэтс киштигардии тиҷоратиро ҳамчун саноати муҳим барои ин миллати ҷазиравӣ ташвиқ кардааст. Бахшҳои саноати хӯрока, токпарварӣ, табак, бофандагӣ, пойафзол рушдкарда буда, ҳамзамон Кипр маҳсулоти фарматсевтӣ, химиявӣ, маснуоти саноати коркард, мошинҳо ва таҷҳизот, металҳо, мебел, либос, лавозимот барои автомобилҳоро содирот мекунад [15].

Каме шарқтар аз Кипр, Ҷумҳурии Юнон (бо аҳолии 10,6 млн. нафар/соли 2022 ва масоҳати 131,957 км. кв.) дар Аврупои Ҷанубӣ дар марз бо Осиёи Хурд ҷойгир буда, ба таркиби он қариб 2 ҳазор ҷазира шомил аст. Кӯҳи баландтаринаш Олимпи муқаддас (қуллаи Митикас, 2917 м.) буда, Юнони ҳозира меросбари фарҳанги Юнони Қадим мебошад, ки гаҳвораи тамаддуни ғарбӣ, ватани демократия ва фалсафаи ғарбӣ, усулҳои асосии илмҳои физикӣ-математикӣ, театр ва Бозиҳои муосири олимпӣ ба шумор меравад. Мероси ғании фарҳангӣ ва мавқеи ҷуғрофии Юнон ин кишварро аз диданитарин давлатҳои дунё карда, сайёҳӣ ба буҷаи давлат 15% ММД-ро таъмин мекунад *(дар соли 2023 қариб 33 млн. сайёҳ Юнонро зиёрат намуданд).* Ин ҷумҳурии парлумонӣ кишвари узви Иттиҳоди Аврупо, СААШ, СММ, Шурои Аврупо, САҲА буда, ба аъзогии ғайридоимии Шурои

Амнияти СММ барои давраи солҳои 2025-2026 интихоб гардид. Юнон фаъолона қолабҳои бисёрҷонибаи ҳамкориро бо кишварҳои Баҳри Миёназамин, аз қабили Кипр, Исроил, Миср, Урдун ва дигарон инкишоф дода, омили калидии пешрафт ва суботро дар минтақаи Балкан бо дурнамои васли кишварҳои ин ҳавза бо ИА алоқаманд медонад. Юнон давлати мутараққии саноатӣ-аграрӣ (ҳаҷми ММД номиналӣ 252 млрд. 732 млн. долл. ИМА ва ММД ба ҳар сари аҳолӣ 24,342 долл. ИМА бо арзёбии соли 2024) буда, бахшҳои асосии саноати онро киштигардии тиҷоратӣ ва киштисозӣ, сайёҳӣ, саноатҳои хӯрока ва табак, бофандагӣ, химиявӣ, маҳсулоти металӣ, масолеҳи сохтмонӣ, кӯҳкорӣ, нафтухимия, сементбарорӣ, мошинсозӣ, таҷҳизоти нақлиётӣ, телекоммуникатсия ва асбобҳои электрикӣ ташкил медиҳанд. Юнон, ки соҳаи кишоварзиаш пешрафта аст (истеҳсолгари бузургтарини пахта ва писта дар ИА, зайтун (ҷойи 2-юм), анҷир ва полезиҳо (ҷойи 3-юм), бодом (ҷойи 4-ум)), баҳрагирандаи асосии Сиёсати умумии кишоварзии Иттиҳоди Аврупо мебошад [16].

Ҷумҳурии Малта – ҷумҳурии парлумонии пайрави принсипи бетарафӣ дар қисмати марказии Баҳри Миёназамин дар галаҷазираҳо (бо масоҳати 316 км. кв. ва аҳолии 542 ҳазор нафар) ҷойгир аст. Авлавиятнокии сиёсати хориҷияшро узвияташ дар Иттиҳоди Аврупо ва иштирок дар равандҳои Баҳри Миёназамин, муносибатҳо бо зумрае аз давлатҳои африқоӣ, пеш аз ҳама минтақаи Мағриб, муайян мекунанд. Ба таври анъанавӣ Малта дар СММ ва САҲА фаъол буда, соли 2017 дар Шурои ИА раисӣ кард ва солҳои 2023-2024 дар Шурои Амнияти СММ узви ғайридоимӣ буд. Иқтисоди Малта (ҳаҷми ММД номиналӣ 17,3 млрд. долл. ИМА ва ММД ба ҳар сари аҳолӣ 27,891 долл. ИМА бо арзёбии соли 2024) босубот рушд карда, он кишвари индустриалии молики саноату тиҷорати пешрафта ва бахшҳои молияву хизматрасонии муосир *(яке аз бузургтарин марказҳои молиявии аврупоӣ)* мебошад. Даромади назаррасро барои буҷааш сайёҳӣ, филмсозӣ ва таъмиру сохтмони киштиҳо таъмин карда, ҳамзамон самтҳои пешбарандаи саноаташ электроника, бофандагӣ, хӯрока, табак, химиявию фарматсевтӣ ба ҳисоб мераванд [17].

Князигарии Монако пас аз Ватикан кӯчактарин давлати дунё (2,02 км. кв. ва аҳолияш 38 ҳазор нафар) буда, монархияи меросии конститутсионӣ мебошад. Дар арсаи ҷаҳонӣ князигарӣ мавзуоти мубориза бо тағйирёбии иқлим, омӯзиш ва ҳифзи табиатро пеш бурда, дар талошҳои байналмилалӣ оид ба кумак баҳри рушд ширкат меварзад. “Бунёди Княз Алберти II” корҳои илмиро дар соҳаҳои экология, биогуногунӣ, коҳиши паёмадҳои тағйирёбии иқлим анҷом медиҳад. Монако кишвари узви СММ, САҲА, Шурои Аврупо, Интерпол, ЮНЕСКО ва СУТ буда, ҳамзамон дар ин давлат-шаҳр қароргоҳи Созмони байналмилалии гидрографӣ ҷойгир аст. Гарчанде ки Монако узви Иттиҳоди Аврупо ва СААШ нест, ин кишвар бо дастгоҳи иқтисодии ИА тавассути иттиҳоди гумрукӣ бо Фаронса ва такя ба евро ба ҳайси асъори расмӣ зич алоқаманд аст. Маҷмуи маҳсулоти дохилияш ба ҳисоби номиналӣ дар соли 2022 ба 8,7 млрд. долл. ИМА ва ММД ба ҳар сари аҳолӣ 240,862 долл. ИМА расид. Дар Монако минтақаи махсуси иқтисодӣ, ба ном “бандари андозӣ” амал карда, барои ин кишвар шуҳрат ва даромади бузургро бизнеси қиморбозӣ (казино дар Монте-Карло) ва сайёҳӣ (аз ҷумла варзишӣ ва соҳибкорӣ; солона 7-8 миллион сайёҳ) меоранд. Яке аз марҳилаҳои чемпионати Формула-1 – “Гран-при Монако” ва мусобиқаҳои оламшумули теннис дар инҷо мегузаранд. Маъруфияти ҷаҳониро Опера ва Балети Монте-Карло, Оркестри филармонии Монте-Карло, Фестивали байналмилалии сирк ва Осорхонаи океанографии Монако *(қаблан директораш Жак-Ив Кусто буд)* касб намудаанд [18].

Муносибот бо Ватикан. Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ватикан 15 июни соли 1996 барқарор шудаанд. Яке аз аввалин намояндагони мухтори Тахти Олишаън дар Тоҷикистон, нунсии апостолӣ (сафири Ватикан) Юзеф Веселовский буд, ки 6 феврали соли 2003 ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эътимоднома супурд. Зимни мулоқот оид ба инкишофи муносибатҳо байни Тоҷикистон ва Ватикан мубодилаи афкор сурат гирифта, иброз гардид, ки ба роҳ мондани гуфтугӯи тамаддунҳо, динҳо ва фарҳангҳо талаби замон мебошад.

Муҳовараи дигари судманду пурмуҳтаво оид ба ҳамкории Тоҷикистону Ватикан 22 апрели соли 2009 дар пайи маросими таслими эътимоднома аз ҷониби сафири нави Ватикан дар Тоҷикистон Мигел Маури Буэндия ба Сарвари давлати тоҷикон анҷом дода шуд. Ғояҳои сулҳ, накӯкорӣ ва адолат, ки аз тарафи намояндагони тамоми дину фарҳангҳо арҷгузорӣ мешаванд, аз омилҳои асосии дӯстию ҳамкории миёни халқҳои гуногун ва эҳтирому таҳаммулпазирӣ маънидод гардид. Таъкид гардид, ки эътиқоди динӣ ва ҳамкории намояндагони дину мазҳабҳои олам, хосатан бояд ба мубориза бо хатару чолишҳои аҳли башар, аз қабили терроризм, ифратгароӣ, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир ва ҳамчунин ба дастгирии бенавоёну ниёзмандон нигаронида шавад. Изҳори қаноатмандӣ карда шуд, ки дар Тоҷикистон барои намояндагони тамоми динҳои ҷаҳонӣ шароити мусоиди кору зиндагӣ муҳайё буда, онҳо русуми динию эътиқодии худро бемонеа анҷом медиҳанд, аз ҷумла ибодаткунандагони 3 муассисаи мавҷудаи Калисои римӣ-католикӣ [2, С. 105-106].

Новобаста аз муносибатҳои неки байнидавлатӣ тайи солҳои гузашта, муколамаи роҳбарияти олӣ, ҳусни тафоҳум ва шарокат миёни Тоҷикистону Ватикан дар соли 2024 ба марҳилаи сифатан нав ворид гардид. Ташрифи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо сафари расмӣ ба Ватикан 26 апрели соли 2024 далели ин гуфтаҳост. Дар бошишгоҳи Тахти Олишаън Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро Попи Рим Франсиск самимона истиқбол гирифт. Ҳангоми дидору гуфтугӯ миёни Президенти Тоҷикистон ва Попи Рим мавзуҳои таҳкими ҳамкории судбахш баррасӣ шуданд. Роҳбари мамлакат иброз намуданд, ки дар Тоҷикистон тамоми заминаҳо барои таҳаммулпазирӣ ва ҳамзистии осоиштаи намояндагони кулли дину мазҳабҳо фароҳам оварда шудааст. Ба қавли Пешвои миллат, мардуми тоҷик, ки таърихан дар тамаддуни ҷаҳонӣ бо рушди илму адаби ғании худ ҳиссаи намоён гузоштааст, аз ҳама гуна гуфтугӯҳои байнидинӣ ва байнитамаддунӣ истиқбол мекунад. Ҳамзамон, нақши Тахти Олишаън ҳамчун субъекти низоми байналмилалӣ дар умури ҷаҳонӣ, инчунин саҳми доимиаш дар татбиқи усулҳои сулҳу субот, таҳаммул ва ҳамоҳангӣ дар арсаи байналмилалӣ назаррас арзёбӣ шуд. Дар фароварди мулоқоту музокирот Попи Рим бо ҳайати расмии Ҷумҳурии Тоҷикистон шинос шуда, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Попи Рим бо якдигар туҳфаҳои хотиравӣ мубодила карданд [19].

Президенти муҳтарами Тоҷикистон зимни музокирот бо Котиби давлатии Ватикан ҷаноби Пиетро Паролин хосатан ба масоили амният дар миқёси ҷаҳон дахл карда, зуҳуроти терроризм ва ифратгароиро аз таҳдиду чолишҳои даврони муосир номиданд. Бо баёни он маром, ки Тоҷикистон ҳамеша ҷонибдори бо роҳҳои мусолиҳатомез танзим кардани ҳама муноқишаҳо дар сайёра мебошад, ҳамзамон Пешвои миллат бо ишора ба нуфузи рӯзафзуни Ватикан мавқеи онро дар ҳалли низоҳои мавҷуда муҳим хонданд. Дар ин зимн қайд гардид, ки Тоҷикистон ва Ватикан дар бештари масъалаҳои рӯзномаи ҷаҳонӣ мавқеи ҳамсон доранд.

Дар навбати худ Котиби давлатӣ Пиетро Паролин, ки масъули пешбурди робитаҳои байналмилалии Ватикан бо кишварҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад, ташрифи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои рушди робитаҳо муҳим арзёбӣ намуд. Ӯ изҳороти Президенти Тоҷикистонро, ки дар рафти суханронӣ дар иҷлоси Маҷмаи Умумии СММ дар боби сулҳ, рушди устувор ва инкишофи ҳамкориҳои давлатҳо эрод гардида буд, тавсиф карда, ба мавқеи Тоҷикистон дар мавриди истифодаи ҳама абзору василаҳо дар мубориза бар зидди терроризм, ифратгароӣ ва тундгароӣ баҳои баланд дод. Иброз гардид, ки Ватикан дар мавзуҳои болозикр бо Тоҷикистон ҳамфикр аст ва падидаҳои номатлуби замони мо, аз ҷумла истифодаи зӯровариро маҳкум мекунад. Аз ин лиҳоз, имконияти роҳандозӣ намудани ҳамкориҳо дар атрофи мавзуҳои бисёри мавҷуда таъкид гардид.

Таклиф карда шуд, ки ҳарду кишвар дар бахшҳои илму фарҳанг аз ҳамдастии бештар кор гиранд. Роҳбари давлати тоҷикон аз бойгонии Ватикан ситоиш намуда, арз карданд, ки ба олимону пажӯҳишгарони Тоҷикистон барои истифода аз он имкон дода шавад. Зимни таваҷҷуҳи Кардинал ба мавзуи мавҷудияти пиряхҳои Тоҷикистон ва ҳолати кунунии онҳо,

Президенти кишвар омили обшавии зиёда аз 1000 пиряхро яке аз сабабҳои тағйирёбии иқлим ва паёмадҳои он номида, дар бораи ташаббуси нави Тоҷикистон роҷеъ ба эълони Соли байналмилалии ҳифзи пиряххо маълумот доданд. Вобаста ба чорабинии дигари сатҳи ҷаҳонии дарпешистода, Сарвари давлати тоҷикон аз Кардинал Пиетро Паролин даъват ба амал оварданд, ки ба Душанбе ташриф оварда, дар кори Конфронси сеюми байналмилалии сатҳи баланд оид ба Даҳсолаи байналмилалии амал "Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028" ширкат варзад. Ба даъвати мазкур посухи мусбат дода шуда, Кардинал афзуд, ки дар баробари иштирок дар чорабинӣ, сафари мазкур барояш аз вазъи ҷомеаи католикҳои Тоҷикистон огаҳ шудан имкон хоҳад дод. Андешаҳои он ҷониб оид ба салоҳ будани дар оянда ифтитоҳ намудани Сафорати Тоҷикистон дар Ватикан низ садо доданд, ки ин аз эҳтирому эътимоди баланди Тахти Олишаън нисбати давлату мардуми Тоҷикистон гувоҳӣ медиҳад [8].

Инак, раванди муколамаи байнидавлатӣ ба хотири рушди бештари муносибатҳо миёни Тоҷикистон ва Ватикан тавассути доиршавии сафари расмии Котиби давлатии Тахти Муқаддас Кардинал Пиетро Паролин ба Душанбе рӯзҳои 10-13 июни соли 2024 идомаи мантиқӣ ёфт. Дар ҷараёни ташрифи мазкур меҳмони воломақоми ватиканӣ дар кори Конфронси сеюми "Раванди оби Душанбе" иштирок карда, ҳамчунин бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Сарвазири кишвар, вазири корҳои хориҷӣ, раиси Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раиси Шурои уламои Маркази исломӣ мулоқотҳо барпо намуд. Ҳамин тавр, дар оғози суҳбат бо намояндаи олии Ватикан (11 июни 2024) Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин изҳор доштанд: "Мо дастгирии Ватиканро аз ташаббусҳои байналмилалии Тоҷикистон дар соҳаи об ва иқлим хеле қадр мекунем ва иштироки Шуморо дар чорабинии имрӯзаи муҳими байналмилалӣ мисоли дигари ин дастгирӣ медонем". Натиҷаҳои музокироти сатҳи олии Тоҷикистон ва Ватикан, ки 26 апрели соли 2024 баргузор шуда буд, гоми муҳим дар ҷодаи вусъат додани ҳамкории минбаъдаи ҳарду тараф арзёбӣ гардид. Зимни мулоқот доир ба масоили мубрами ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз қабили тағйирёбии иқлим, таъсири манфии он ба муҳити зист, мавзуоти норасоии оби ошомиданӣ ва коҳиш додани зарари он ба иқтисоди кишварҳо табодули андеша сурат гирифт. Ҳамзамон, таҳкими ҳамкории кишварҳо дар соҳаҳои гуманитарию фарҳангӣ, илм, сайёҳӣ зарур дониста шуда, итминон баён гардид, ки талошҳои муштараки ҷонибҳо ба раванди рушду тавсеаи равобити мусоиди Тоҷикистону Ватикан такони нав хоҳад бахшид [5].

10 июн ҳангоми гуфтушунид бо вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон Сироҷиддин Муҳриддин Кардинал Паролин аз мароми ҷониби мо ҷиҳати имзои Ёддошти тафоҳум оид ба ҳамкорӣ байни Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Бойгонии апостолии Ватикан ва Китобхонаи апостолии Ватикан истиқбол намуда, омодагии ҷониби Ватиканро дар ин бора изҳор кард. Ҷаноби Паролин бо мақсади шиносоӣ ва муайян намудани самтҳои ҳамкорӣ (таърих, фарҳанг, муколамаи динҳо ва ғайра) бо Китобхона ва Бойгонии апостолии Ватикан ва имзои санад пешниҳод кард, ки масъулини Академияи миллии илмҳо аз Ватикан боздид намоянд. Мавзуи дигаре, ки мавриди таваҷҷуҳи ҷонибҳо қарор гирифт, дастгирии минбаъда ва таъмини шароити мусоид барои фаъолияти Ташкилоти динии Калисои римӣ-католикӣ "Юсуфи Муқаддас" (дар назди Кумитаи дин 28 сентябри соли 2009 сабти ном шудааст) буд. Боиси зикр аст, ки Кардинали ватиканӣ инчунин дар рафти сафар бо ҳамроҳонаш аз Масҷиди ҷомеи марказии шаҳри Душанбе дидан кард [8].

Ҳамин тавр, дар соли 2024 таҳкурсии қавӣ барои рушди минбаъдаи робитаҳои судманд миёни Тоҷикистон ва Ватикан дар асоси мутақобила ба шарофати табодули сафарҳои сатҳи оливу баланд – ташрифи Президенти Тоҷикистон ба Ватикан ва Котиби давлатии Тахти Олишаън ба Душанбе, кашфи уфуқҳои нави ҳамгироӣ, аз қабили ҳамкориҳои илмӣ бо Бойгонии апостолӣ ва Китобхонаи апостолии Ватикан, гузошта шуд. Дар ин замина, метавон дар дурнамо механизми машваратҳои сиёсии байниидоравии ду кишварро ба роҳ монда, дар мавриди бахшҳои ояндадори сайёҳӣ, санъату фарҳанг ва фаъолияти осорхонавӣ-намоишгоҳӣ аз ташаббусҳои наву созанда кор гирифт.

Муносибот бо Кипр. Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Кипр 27 феврали соли 1992 барқарор шуда, то чанд соли охир бо мукотибаву мубодилаи паёмҳо маҳдуд буданд.

Дидору мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро бо Президенти Ҷумҳурии Кипр ҷаноби Никос Анастасиадес дар доираи кори Форуми Париж оид ба масъалаҳои сулҳ (12 ноябри соли 2019) чун яке аз рӯйдодҳои муҳим дар таърихи робитаҳои ду кишвар эътироф бояд кард. Суҳбати ҷонибҳо ба масъалаҳои марбут ба таъмини сулҳу амният, ҳифзи муҳити зист, рушди соҳаҳои мухталифи барои тарафҳо манфиатбахш, муносибатҳои ҳамкории дуҷониба ва дигар мавзуҳои мавриди таваҷҷуҳ тамаркуз ёфт [7].

Илова бар ин, ирсоли паёмҳои табрикӣ аз ҷониби Президенти Кипр ҷаноби Никос Христодулидис дар солҳои охир ба унвони Президенти Тоҷикистон ба муносибати ҷашни Истиқлолияти давлатӣ шоистаи таҳсину таваҷҷуҳ буда, дар он таманниёти беҳтарин барои шукуфоӣ ва пешрафти доимии кишвари барои Кипр дӯсти Тоҷикистон изҳор шудааст. Тавре дар номаи шодбошии Роҳбари давлати Кипр аз 9 сентябри 2023 омадааст, "тӯли солҳои зиёд Кипр ва Тоҷикистон талош варзидаанд, ки робитаҳои қавиро ба хотири заминагузории ояндаи муштараки самаранок ва пурсаодат ба роҳ монанд. Ман ба ҳамкорӣ бо Шумо баҳри таъмини рушди бомуваффақияти муносибатҳои дуҷонибаи кишварҳоямон ба нафъи давлату мардумони мо такя мекунам". Дар навбати худ, Сарвари давлати тоҷикон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни табрику таҳнияти Президент Н. Христодулидис ба ифтихори ҷашни миллии Ҷумҳурии Кипр (1 октябри соли 2023), бо ишора ба муҳим будани таҳкими робитаҳои дӯстонаи Тоҷикистон бо Кипр, итминон додааст, ки тавассути саъю кӯшишҳои якҷоя сатҳи ҳамкориҳои ду давлат дар тамоми бахшҳои мавриди таваҷҷуҳи тарафайн ба пояҳои баландтар бардошта хоҳанд шуд. Дар паёми навбатии роҳбари олии Кипр (9 сентябри соли 2024) бори дигар садоқати Ҳукумати ин кишвар ҷиҳати рушду густариши муносибатҳои дуҷониба бо Тоҷикистон ба суди мардумони ду давлат таъйид шуда, инчунин нақши давомдори мусбат ва созандаи он дар пешбурди рӯзномаи ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо ва Тоҷикистон таъкид гардид [11].

Тайи солҳои охир ҷоннокшавии муколамаву тамосҳои муфид байни ниҳодҳои сиёсати хориҷии ду кишвар ба назар мерасад. Ҳамин тариқ, дар ҳошияи иҷлосҳои 78-ум ва 79-уми Маҷмаи Умумии СММ (22 сентябри 2023 ва 27 сентябри 2024) мулоқотҳои натиҷабахши вазирони корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Кипр Сироҷиддин Муҳриддин ва Константинос Комбос баргузор гардиданд. Зимни музокирот масоили мубрами тавсеаи муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистон ва Кипр муҳокима шуданд. Дар интиҳои вохӯрии соли 2023 вазирони корҳои хориҷӣ ҳамчунин ба Ёддошти тафоҳум оид ба машваратҳои дуҷониба байни вазоратҳои корҳои хориҷии ду кишвар имзо гузоштанд [20]. Сатҳи кунунӣ ва дурнамои рушди ҳамкориҳои дуҷониба бо Кипр ҳамчунин дар меҳвари мулоқоти муовини якуми вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Исматулло Насредин бо котиби доимии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Кипр Андреас Какурис *(дар ҳошияи 31-умин нишасти Шурои вазирони корҳои хориҷии САҲА дар шаҳри Валлеттаи Ҷумҳурии Малта)* қарор дошт.

Пойтахти Кипр – шаҳри Никосия 5-7 октябри соли 2022 мизбони Конфронси 9-уми вазирони муҳити зист таҳти шиори «Дигаргуншавии сайёра» гардид, ки дар кори он ва як қатор чорабиниҳои иловагӣ оид ба самтҳои рушди устувор, экология ва муҳити зист ҳайати Тоҷикистон зери роҳбарии раиси Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Шерализода Баҳодур иштирок намуда, аз ҷумла бо ҳайатҳои иштирокдори ин ҳамоиш мулоқотҳои дуҷониба ва бисёрҷониба барпо кард [23].

Ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Кипр дар соҳаи маориф ва таҳсилоти олӣ ба таври самаранок роҳандозӣ шудааст. Масалан, дар соли 2024 Ҳукумати Ҷумҳурии Кипр барои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 бурсия ҷудо намудааст. Хосатан, бурсияҳо аз ҷониби донишгоҳҳои Кипр, аз қабили Донишгоҳи Кипр, Донишгоҳи кушодаи Кипр, Донишгоҳи Фредерик, "UCLan Cyprus", Донишгоҳи Лимассол ва дигарон, барои 11 нафар

довталабон аз Тоҷикистон ҷиҳати гирифтани дараҷаи бакалаврӣ ва 6 нафар барои дараҷаи магистрӣ бо шарту шароити мусоид дода мешаванд [11].

Яке аз сутунҳои устуворсозии муносибатҳои байнидавлатӣ ва ҳамкориҳо дар соҳаҳои мухталиф таҳкими заминаи шартномавӣ-ҳуқуқӣ мебошад. Дар ин ҷода корҳо бо ҷониби Кипр идома дошта, дар баррасии ҷонибҳо бахусус лоиҳаи Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Кипр дар бораи алоқаи ҳавоӣ қарор дорад. Гузашта аз ин, мавҷудияти санади ҳамкорӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷӣ имкон хоҳад дод, то машваратҳои сиёсии байниидоравӣ танзим шуда, роҳу василаҳои дақиқи рушди муносибатҳои гуногунҷанба, аз ҷумла дар бахшҳои ояндадори сармоягузорӣ, соҳибкорӣ ва бонкдорӣ, хизматрасонӣ ва сайёҳӣ, логистика, технологияҳои иттилоотӣ, озуқаворӣ ва кишоварзӣ, муайян гарданд.

Муносибот бо Юнон. Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Юнон 30 сентябри соли 1992 ба роҳ монда шудаанд.

Равобити Тоҷикистону Юнон дар руҳияи дӯстию эҳтироми мутақобила ҷараён дошта, аммо новобаста аз пешрафтҳои даҳсолаи аввали солҳои 2000-ум ниёз ба таконбахшии ҷиддӣ дорад. Далели омодагии ҷонибҳо ҷиҳати рушди бештари муносибатҳои байнидавлатӣ таъйин ва қабули сафирон мебошад. Аз ин рӯ, ҳанӯз 19 январи соли 2005 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни пазируфтани эътимоднома аз сафири фавқулодда ва мухтори Юнон дар Тоҷикистон Димитрос Параскевопулос гуфта буданд: *“Мамлакатҳои мо барои ҳамкорӣ захираю имкониятҳои калон доранд. Ин ба онҳо барои боз ҳам бештар ривоҷ додани муносибатҳои мутақобилан муфиди тиҷоратию иқтисодӣ шароити мусоид муҳайё месозад”.* Мусоҳибон ба зарурати густариш бахшидани тамоюли мусбати савдои дуҷониба миёни ду кишвар, ки дар давоми 11 моҳи соли 2004 зиёда аз 6 млн. долл. ИМА-ро ташкил дод, ишора карданд. Зикр гардид, ки захираи фаровони сарватҳои табиии Тоҷикистон ва иқтидорҳои истеҳсолии мавҷудаи он, ки мутаассифона, мавриди баҳрабардорӣ қарор нагирифтаанд, бо истифодаи имкониятҳои бузурги илмию техникии Юнон барои ҳамкории мутақобилан муфиди ҳарду кишвар заминаи мусоид гузошта метавонад [3, С. 26-27].

Дар солҳои баъдӣ муколамаи сиёсӣ байни Тоҷикистон ва Юнон бо иродаи муштараки роҳбарияти олии кишварҳо тақвият ёфт. Чунончи, 20 майи соли 2008 машваратҳои дуҷонибаи сиёсӣ миёни Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Юнон дар шаҳри Душанбе баргузор шуданд. Ҷонибҳо роҷеъ ба муносибатҳои дуҷониба, вазъи сиёси-иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар ҳарду кишвар, мавзуоти ҳамкориҳои минтақавӣ ва амниятӣ, инчунин шарикии Тоҷикистон ва Юнон дар чаҳорчӯби созмонҳои байналмилалӣ, аз қабили САҲА ва СММ, изҳори назар карданд. Дар руҳияи идомаи муттасили тамосҳои корӣ, 17 сентябри соли 2008 дар шаҳри Париж дар доираи нахустин форуми Иттиҳоди Аврупо ва кишварҳои Осиёи Марказӣ бахшида ба масъалаҳои амният вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Юнон Дора Баккояни мулоқот намуд. Изҳори боварӣ карда шуд, ки муносибатҳои деринаи таърихӣ миёни халқҳои тоҷику юнонӣ ҳамкориҳоро дар соҳаҳои гуногун таҳрик хоҳанд дод [1, С. 153].

Иштирок дар 17-умин нишасти вазирони корҳои хориҷии САҲА (шаҳри Афина, 1 декабри соли 2009) фурсати муносибро барои дидору гуфтугӯйи вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вазири корҳои хориҷии Юнон Георг Папандреу фароҳам овард. Зимни суҳбат тарафҳо ба муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистону Юнон, бавежа дар соҳаи иқтисод ва савдо, инчунин ба қаринаи минтақавӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуданд [14].

Тайи солҳои охир низ муносибатҳои ду кишвар дар мадди назари мақомоти сиёсати хориҷӣ буда, 1 декабри соли 2022 дар шаҳри Лодз дар ҳошияи иҷлоси 29-уми Шурои вазирони корҳои хориҷии САҲА вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сироҷиддин Муҳриддин бо вазири корҳои хориҷии Юнон Никос Дендиас вохӯрӣ намуд. Табодули афкори судманд миёни ҷонибҳо дар бобати густариши ҳамкориҳо дар соҳаҳои иқтисоду тиҷорат, сайёҳӣ, маориф ва фарҳанг, инчунин масоили ҳамёрӣ дар чаҳорчӯби

созмонҳои байналмилалӣ анҷом дода шуд [21]. Мулоқоти муҳими дигар 3 майи соли 2023 дар шаҳри Афинаи Ҷумҳурии Юнон миёни муовини вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон Шараф Шерализода ва муовини вазири корҳои хориҷии Юнон Константинос Фрагкогианнис дар ҳошияи иштирок дар Форуми 7-уми байналмилалии шарикии давлат ва бахши хусусии Комиссияи иқтисодии СММ барои Аврупо барпо гардид. Дар вохӯрии мазкур сатҳи кунунии равобити сиёсиву иқтисодӣ ва дурнамои рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар бахшҳои мухталиф баррасӣ шуд [22]. Пойтахти Юнон ҳамчунин 24-26 сентябри соли 2024 мизбони 38-умин Конфронси байналмилалии солонаи мақомоти салоҳиятдори мубориза бо маводи мухаддир (IDEC XXXVIII) шуд, ки дар кори он дар қатори роҳбарони ниҳодҳои зиддимухаддиротии зиёда аз 105 давлати ҷаҳон директори Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Зафар Самад ширкат варзид.

Мавзуоти ба вуҷуд овардани заминаи ҳуқуқии муносибатҳо мубрам буда, айни ҳол дар баррасии ҷонибҳо лоиҳаи Созишномаи байниҳукуматӣ дар бораи рафтуомади бераводид барои дорандагони шиносномаҳои дипломатӣ ва хизматӣ, Ёддошти тафоҳуми байниҳукуматӣ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг ва Ёддошти тафоҳум байни “Enterprise Greece-EG”-Агентии давлатии сармоягузорӣ ва пешбурди савдои Юнон (зери сарпарастии Вазорати корҳои хориҷӣ фаъолият мекунад) ва ниҳоди дахлдори Тоҷикистон қарор доранд [12]. Ба замми ин, тасмимоти устувори ҷониби Юнон дар самти рушди тамосу робитаҳои корӣ миёни мақомоти қонунгузории ду кишвар дар он инъикос ёфтааст, ки Парлумони Ҷумҳурии Юнон моҳи феврали соли 2023 дар бораи таъсиси Гурӯҳи дӯстии “Юнон-Тоҷикистон” дар ин ниҳод таҳти сарварии роҳбари он Келетсис Ставрос ва бо шумули 6 нафар намояндагони 3 ҳизби сиёсӣ (Демократияи нав, СИРИЗА ва ПАСОК/КИНАЛ) қарори дахлдор қабул намуд [12].

Масъалаҳои ба маротиб зиёд кардани гардиши савдо байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Юнон, таъсиси корхонаҳои муштарак дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ, рушди ҳамкориҳои дуҷониба дар бахши тиҷорати электронӣ ва дигар масъалаҳои муҳими ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ ва сармоягузорӣ зимни мулоқоти муовини вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон Абдураҳмонзода Абдураҳмон бо сафири навтаъйини Ҷумҳурии Юнон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қароргоҳ дар ш.Москва) Екатерини Нассика (22 ноябри соли 2022) матраҳ карда шуданд. Бахусус, ба манзури вусъат бахшидани ҳамкориҳо як қатор пешниҳодҳо, аз ҷумла фароҳам овардани шароити мусоид барои пайдо кардани бозорҳо ва харидорони нави маҳсулоти кишоварзӣ, содироти молу маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаи Тоҷикистон ба монанди меваю сабзавот, хушкмева, асал ва обҳои нӯшокӣ ба Ҷумҳурии Юнон, таъсиси корхонаҳои муштарак оид ба коркарди нахи пахта ва дигар самтҳои афзалиятнок ироа гардиданд [9]. Қобили зикр аст, ки тайи даврaҳои сипаришудаи шарикии иқтисодию тиҷоратӣ бо Юнон бахшҳои асосии содиротро пахтаи маҳинах, сангҳои қиматбаҳо ва алюминий ташкил дода, ҷузъиёти асосии воридот аз маҳсулоти химиявӣ, асбобҳои механикӣ, қисмҳои эҳтиётӣ ва лавозимоти саноати бофандагӣ иборат буд. Дар баробари ин, агар дар соли 2022 ҳаҷми савдо байни ду кишвар беш аз 1 млн. долл. ИМА-ро дар бар мегирифт, солҳои 2023 ва 2024 бошад ин нишондиҳанда тақрибан то ба 260 ҳаз. долл. ИМА коҳиш ёфт [4]. Дар ин росто, танзими даври навбатии машваратҳои сиёсии байниидоравӣ, анҷумани соҳибкорону сармоягузорон ва бунёди пояи мукаммали қарордодию ҳуқуқии муносибатҳои Тоҷикистону Юнон сатҳи ҳамкориҳоро бо корбасти зарфиятҳои мавҷудаи истифоданашуда бамаротиб вусъат хоҳад дод.

Муносибот бо Малта. Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Малта 25 сентябри соли 2007 истиқрор шудаанд. Робитаҳои ду кишвар тайи марҳилаи сипаришуда асосан дар чаҳорчӯби Созмони Милали Муттаҳид, Иттиҳоди Аврупо ва Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ба таври қаноатбахш роҳандозӣ гардидаанд.

Ҳамин тавр, дар қолаби бисёрҷониба яке аз тамосҳои мустақим миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Малта дар доираи ҷаласаи шашуми Шурои ҳамкорӣ байни

Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо сурат гирифт. 15 майи соли 2017 дар шаҳри Брюссел ҳайати кишвар таҳти роҳбарии вазири корҳои хориҷӣ Сироҷидин Аслов бо ҳайати Иттиҳоди Аврупо зери сарварии вазири корҳои хориҷии Малта Ҷорҷ Велла, ҳамчун намояндаи кишвари раисикунандаи Иттиҳоди Аврупо, нишасти мазкурро доир карданд. Рӯзномаи ҷаласа баррасии ҷанбаҳои калидии шарикӣ ва ҳамкории Тоҷикистон бо Иттиҳоди Аврупо, мавзуоти сиёсӣ ва иқтисодӣ, ҳуқуқи инсон, инчунин масъалаҳои байналмилалӣ ва минтақавиро дарбар гирифт [25].

Солҳои баъдӣ табодули паёмҳо дар сатҳи олӣ нияту мароми неки ҷонибҳоро ҷиҳати рушду густариши муносибатҳо собит намуд. Аз ҷумла, 22 октябри соли 2020 дар сипосномаи худ ба унвони Президенти Тоҷикистон Президенти Малта ҷаноби Ҷорҷ Велла ҷавобан ба табрикоти 56-умин солгарди Истиқлолияти Ҷумҳурии Малта изҳори умед кард, ки пайванди дуҷонибаи ду кишвар ва ҳамчунин ҳамкориҳо дар сатҳи бисёрҷониба минбаъд дар як руҳияи ҷадиди дӯстона ва эҳтироми тарафайн таҳким ва тавсеа меёбанд. Гузашта аз ин, 9 сентябри соли 2021 дар паёми шодбошии худ ба ифтихори 30-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон Роҳбари давлати Малта ба Пешвои миллати тоҷик муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо итминони комил баён дошт, ки *“байни кишварҳои мо силсилаи имкониятҳои ҳамкории муштараки мутақобилан судманд вуҷуд дорад, ки метавонанд ба нафъи халқҳо ва кишварҳои мо бошанд”* [24].

Бо гузашти се сол, 26 июни соли 2024 вазири корҳои хориҷӣ, аврупоӣ ва тиҷоратии Малта, раиси амалкунандаи Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) ҷаноби Ян Борг бо сафари корӣ ба Душанбе ташриф овард. Он рӯз дар мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндаи баландмақоми Малта дар баробари масоили мубрами минтақавӣ ва глобалӣ, инчунин тавсеаи муносибатҳои низомиву сиёсӣ ва иқтисодиву муҳитизистӣ дар чорчӯби САҲА, сатҳи ҳамкории ду кишвар дар доираи созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, бахусус СММ ва ИА баррасӣ шуд. Роҳу усулҳои ҷонноксозии равобити Тоҷикистону Малта дар самтҳои мавриди таваҷҷуҳи тарафайн, аз ҷумла муносибатҳои байнипарлумонӣ, савдо, сармоягузорӣ, соҳибкорӣ, сайёҳӣ ва гуманитариву фарҳангӣ шомили мавзуҳои суҳбат буд [6].

Дар рафти гуфтушуниди вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сироҷиддин Муҳриддин бо ҳамтои малтиаш маҷмуи васеи масъалаҳои ҳамкории дуҷониба ва бисёрҷониба бо Малта, инчунин ҳамкориҳо дар чаҳорчӯби САҲА матраҳ шуданд. Мубодилаи афкор инчунин атрофи қазияҳои мубрами байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла муқовимати муштарак ба чолишҳои муосир, тағйирёбии иқлим, терроризму ифратгароӣ, қочоқи маводи мухаддир ва киберҷиноят сурат гирифт.

Ҳаҷми савдои Тоҷикистон бо Малта дар соли 2023, ки ҳамагӣ воридотро аз ин кишвар ташкил медод, тахминан ба 100 ҳаз. долл. ИМА расид. Бад-ин хотир, барои ноилшавӣ ба мақсадҳои ҳамгироии самаранок бо ин давлати офтобрӯяи аврупоӣ омӯхтани таҷрибаи пешқадами Малта дар самтҳои ҷалби сайёҳон, рушди логистика, тиҷорат, молия ва хизматрасонӣ, табодули молу колои саноати химиявию фарматсевтӣ, электроника, хӯрока ва дигар бахшҳо қобили таваҷҷуҳ аст.

Муносибот бо Монако. Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Князигарии Монако 13 январи соли 2017 барқарор шуданд. Баёнияи муштаракро дар ин бора дар ш. Париж сафири фавқулодда ва мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Фаронса Ҳомидҷон Назаров ва сафири фавқулодда ва мухтори Князигарии Монако ҷаноби Клод Коттalорда ба имзо расониданд. Баъди маросими баимзорасонии санад мубодилаи афкор роҷеъ ба густариши муносибатҳо дар самтҳои мутақобилан судманд, аз ҷумла дар соҳаҳои сайёҳӣ, маорифу фарҳанг, бонкдорӣ, масъалаҳои рӯзномаи байналмилалӣ ва минтақавӣ сурат гирифт [13].

Сарфи назар аз бароҳмонии равобити дипломатӣ бо Монако дар соли 2017, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба унвони Князи Монако Алберти II ҳанӯз 7 апрели соли 2005 барқияи ҳамдардӣ фиристода, вобаста ба вафоти Княз

Ренеи III таъзияву тасаллияти самимӣ изҳор доштанд. Зикр гардид, ки марҳум бо фаъолияти хастагинопазири худ ба манфиати Ватан ва халқаш сазовори эҳтироми бепоёни мардуми тамоми ҷаҳон гардида буд. Бо номи Княз Ренеи III вобаста будани комёбиҳои Монако дар бобати пешрафти иқтисодиёт, ободии мамлакат ва баланд гардидани обрӯю эътибори он дар арсаи ҷаҳонӣ таъкид шуд [3, С. 60].

Таҷрибаву имкониятҳои Монако дар самтҳои молияву бонкдорӣ, сайёҳӣ, илм, санъату фарҳанг ва варзиш фарох буда, Тоҷикистонро мебояд робитаҳои судмандро бо ин кишвари пешрафтаи аврупоӣ фаъол созад. Албатта мушорикат байни ду давлат дар доираи созмонҳои байналмилалӣ низ муҳим аст ва ҳамкории кишвари мо бо Созмони байналмилалии гидрографӣ, ки қароргоҳаш дар Монако мавқеъ гирифтааст, инчунин бо муассисаҳои соҳибнуфузи илмию фарҳангии монакоӣ салоҳи кор хоҳад буд.

Барои ҷалби бештари сайёҳон, сабуксозии сафарҳои корию расмии ҳайатҳои кишварҳои аврупоии мавриди назар, афзоиши таваҷҷуҳи олимон ва соҳибкорону сармоягузорони аврупоӣ ба ҷумҳурӣ, аз 1-уми январи соли 2022 нисбати Юнон, Лихтенштейн ва Монако ва аз 1-уми апрели соли 2024 нисбати Ватикан, Кипр, Малта, Андорра, Сан-Марино ва баъзеи дигар давлатҳои ИА низоми сафарҳои бераводид ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳлати будубоши то 30 рӯз ба таври яктарафа ҷорӣ карда шуд. Андешидани тадбирҳои муассири ҷонноксозии равобити созанда бо давлатҳои пешрафтаи Ғарб яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии “дарҳои кушода” ва бисёрҷанбаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буда, умед аст, ки ин омилҳо боиси боз ҳам қавитар шудани пайвандҳои дӯстӣ бо кишварҳои Аврупои Ҷанубӣ хоҳад гашт.

АДАБИЁТ ВА САРЧАШМАҲО

1. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2009. – 296 с.
2. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2009). – Китоби 9. Нашри дуюм. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
3. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли фарҳанги оламгир (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2005). – Китоби 5. Нашри дуюм. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
4. Бюллетенҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2022, 2023, 2024)
5. Рӯзномаи “Садои мардум”. – 2024. – 12 июн. – №74.
6. Рӯзномаи “Садои мардум” – 2024. – 26 июн. – №83-84.
7. Рӯзномаи “Ҷумҳурият”. – 2024. – 13 ноябр. – №213.
8. Маълумотномаи муфассали муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистон ва Ватикан // Бойгонии ҷории Раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон
9. Вохӯрии Муовини Вазири рушди иқтисод ва савдо бо Сафири навтаъини Ҷумҳурии Юнон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://medt.tj
10. Маълумотномаи кишварии “Ватикан” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Федератсияи Русия. URL: https://mid.ru/ru/maps/va/
11. Мукотибаи солҳои 2023-2024 бо Ҷумҳурии Кипр // Бойгонии ҷории Раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон
12. Маълумотномаи муфассали муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистон бо Юнон. // Бойгонии ҷории Раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон
13. Истикрори муносибатҳои дипломатӣ байни Тоҷикистон ва Монако [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://mfa.tj/tg/main/view/1932/istiqrori-munosibathoi-diplomati-baini-tojikiston-va-monako

14. Маълумотномаи «Муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистон бо Юнон» [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://mfa.tj/tg/main/view/170/munosibathoi-tojikiston-bo-yunon

15. Мақолаи “Иқтисоди Кипр” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Cyprus (ба заб. англ.)

16. Мақолаи “Юнон” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Greece (ба заб. англ.)

17. Мақолаи “Малта” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Malta# (ба заб. англ.)

18. Мақолаи “Монако” дар Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Монако (ба заб. русӣ)

19. Мулоқот бо Попи Рим Франсиск [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: http://www.president.tj/node/33245

20. Мулоқоти вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон бо вазири корҳои хориҷии Кипр [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://mfa.tj/tg/main/view/13423/ muloqoti-vaziri-korhoi-khorijii-tojikiston-bo-vaziri-korhoi-khorijii-kipr

21. Мулоқоти вазирони корҳои хориҷии Тоҷикистону Юнон [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://mfa.tj/tg/main/view/11689/muloqoti-vaziruni-korhoi-khorijii-tojikistonu-yunon

22. Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: www.mfa.tj

23. Сомонаи расмии Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://tajnature.tj

24. Табрикоти роҳбарони кишварҳои хориҷӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати ҷашни истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://www.president.tj/event/news/23937 (Санаи нашр: 09.09.2021)

25. Шурои ҳамкорӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://mfa.tj/tg/main/view/2228/shuroi-hamkori-mijoni-jumhurii-tojikiston-va-ittihodi-avrupo

УДК 327(575.3:497.2+498)

МУШОРИКАТИ ТОҶИКИСТОН БО БУЛҒОРИСТОН ВА РУМИНИЯ: НИГОҲЕ БА ТАЪРИХ ВА ПАҲЛУҲОИ РУШД

ШАРИФЗОДА АБДУФАТТОҲ АБДУВАҲҲОБ,
Котиби матбуотии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2003-2024), доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон 734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33; E-mail: abdufattoh@yahoo.co.uk

ШАРИФЗОДА ФИРДАВС АБДУФАТТОҲ,
котиби якуми раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих 734001, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шероз 33; тел: (+992 37) 221-18-08; e-mail: firdavs.sharifzoda@mfa.tj

Шарҳи мухтасар: Мақолаи мазкур ба пажуҳиши ҷиҳатҳои гуногуни равобити байнидавлатии Тоҷикистон бо Булғористон ва Руминия давоми солҳои барқарории муносибатҳои дипломатӣ бахшида шудааст. Муаллифон хислат ва шиддати муносибатҳои созанда ва рӯйдоду чорабиниҳои муҳим дар ҷодаи шарикии муътамади ҷонибҳо, хосатан дар асоси муҳтавои дидору мулоқот ва мукотиботи роҳбарияти олии онҳо, боздиду музокироти дипломатҳои аршади ҷонибҳо, ҳолат ва иқтидори ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратиро таҳлил намудаанд. Такмили сатҳу сифати муҳовараи сиёсӣ, ҳамгироии иқтисодӣ, иртибототи башардӯстона ва тавсеаи заминаи ҳуқуқии муносибатҳои Тоҷикистон бо Булғористон ва Руминия салоҳ дониста шудааст. Зимни таълифи мақола аз мундариҷаи китобҳо ва нашрияҳои Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон дар робита ба фаъолияти дипломатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотномаҳои тахассусии раёсати марбутаи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон, инчунин дигар маводи расмии электронии дохилию хориҷӣ ва маводи иттилоотию оморӣ истифода карда шудааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Булғористон, Руминия, муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати хориҷӣ, таърих, Пешвои миллат, музокироти дуҷониба, машваратҳои сиёсӣ, равобити иқтисодӣ, ҳамкориҳои фарҳангӣ ва таҳсилотӣ, санадҳои ҳамкорӣ.

ПАРТНЕРСТВО ТАДЖИКИСТАНА С БОЛГАРИЕЙ И РУМЫНИЕЙ: ВЗГЛЯД В ИСТОРИЮ И АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ

ШАРИФЗОДА АБДУФАТТОХ АБДУВАХХОБ,
Пресс-секретарь Президента Республики Таджикистан (2003-2024 гг.), доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33;
e-mail: abdufattoh@yahoo.co.uk

ШАРИФЗОДА ФИРДАВС АБДУФАТТОХ,
первый секретарь Управления стран Европы и Америки Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, кандидат исторических наук 734001, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шероз 33; e-mail: firdavs.sharifzoda@mfa.tj

Аннотация: Статья посвящена изучению различных аспектов межгосударственных отношений Таджикистана с Болгарией и Румынией с момента установления дипломатических отношений. Авторы проанализировали характер и динамику конструктивных отношений, а также важные события и мероприятия на пути прочного партнерства сторон, особенно на основе содержания встреч и переписки их высшего руководства, визитов и переговоров высокопоставленных дипломатов сторон, а также

состояние и потенциал торгово-экономического сотрудничества. Подчеркнута целесообразность повышения уровня и качества политического диалога, экономических и гуманитарных взаимосвязей, расширения договорно-правовой базы отношений Таджикистана с Болгарией и Румынией. При написании статьи были использованы материалы книг и публикации Министерства иностранных дел Таджикистана, посвященные дипломатической деятельности Президента Республики Таджикистан, специализированных справочников соответствующего управления Министерства иностранных дел Таджикистана, а также других официальных отечественных и зарубежных электронных изданий и информационно-статистических материалов.

Ключевые слова: Таджикистан, Болгария, Румыния, международные отношения, внешняя политика, история, Лидер нации, двусторонние переговоры, политические консультации, экономические связи, культурное и образовательное взаимодействие, документы о сотрудничестве.

TAJIKISTAN'S PARTNERSHIP WITH BULGARIA AND ROMANIA: A GLANCE AT HISTORY AND ASPECTS OF DEVELOPMENT

SHARIFZODA ABDUFATTOH ABDUVAHHOB,

Press-Secretary of the President of the Republic of Tajikistan (2003-2024), doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33; E-mail: abdufattoh@yahoo.co.uk

SHARIFZODA FIRDAVS ABDUFATTOH,

First Secretary of the Department of European and American countries of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, candidate of historical sciences 734001, Tajikistan, Dushanbe city, Sheroz str. 33; E-mail: firdavs.sharifzoda@mfa.tj

Abstract: The article is devoted to the study of various aspects of interstate relations between Tajikistan and Bulgaria and Romania since the establishment of diplomatic relations. The authors analyzed the nature and dynamics of constructive relations, as well as important events and activities on the path to a strong partnership between the parties, especially based on the content of meetings and correspondence between their top leadership, visits and negotiations of high-ranking diplomats of the parties, as well as the state and potential of trade and economic cooperation. The expediency of increasing the level and quality of political dialogue, economic and humanitarian interaction, expanding the legal framework of relations between Tajikistan and Bulgaria and Romania is emphasized. When writing the article, materials from books and publications of the Ministry of Foreign Affairs of Tajikistan dedicated to the diplomatic activities of the President of the Republic of Tajikistan, specialized reference documents of the relevant department of the Ministry of Foreign Affairs of Tajikistan, as well as other official domestic and foreign electronic sources and information and statistical materials were used.

Keywords: Tajikistan, Bulgaria, Romania, international relations, foreign policy, history, Leader of the Nation, bilateral negotiations, political consultations, economic ties, cultural and educational interaction, cooperation documents.

Гарчанде ки дар таърихи нав Булғористон ва Руминия ду маротиба аз сабаби баҳсҳои ҳудудӣ ҷанг карда буданд (Ҷанги дуюми Балкан ва Ҷанги якуми ҷаҳон), миёни ҳардуяшон мухолифати сиёсатҳои хориҷӣ ва идеологӣ (вобаста ба "Азнавсозӣ"-ии ИҶШС) вуҷуд дошт ва якдигарро то соли 1991-ум бинобар олудакунии муҳити зист маҳкум мекарданд, сарҳади байни ду давлат дар худ робитаҳои амиқи фарҳангӣ ва таърихии муттаҳидсозандаи онҳоро таҷассум менамояд. Ҳамин муштаракот буд, ки Булғористон ва Руминия якҷоя соли 2007 ба узвияти Иттиҳоди Аврупо (ИА) пазируфта шуда, аз оғози соли 2025 ҳамчунин ба Минтақаи Шенген пайвастанд. Ҳамин тавр, аҳолии умумии 25-миллион нафараи ду кишвар имкони

рафтуомади мутақобилаи беназоратро ба 29 кишвари Минтақаи Шенген, ки нуфуси он дар маҷмуъ қариб 450 миллион нафарро ташкил медиҳад, ба даст овараданд. Дигар пайванди Булғористону Руминия ифтитоҳи Пули "Аврупои Нав" аз болои дарёи Дунай дар соли 2013 буд, ки ба додугирифти тиҷоратӣ тариқи шаҳрҳои Видин ва Калафати ҷонибҳо саҳми мусбат мегузорад. Барои тасаввурот пайдо кардан оид ба вижагиҳои кишварии ин ду давлати нисбатан ҷавони ИА пеш аз таҳлили муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистон бо онҳо, маълумоти зайл пешкаш мегардад.

Ҷумҳурии Булғористон (бо қаламрави 110,994 км^2 ва аҳолии 6,5 млн. нафар) кишварест дар Аврупои Ҷанубу Шарқӣ, ки дар қисмати шарқии минтақаи Балкан мустақиман дар ҷанубии дарёи Дунай ва ғарбии Бахри Сиёҳ ҷойгир аст. Шоҳроҳи байналмилалии аврупоӣ Софияро бо Истанбул васл карда, ҳамзамон он ҳамчун нуқтаи убурӣ аз Салоникии Юнон то Аврупои Шимолӣ ва аз соҳили Баҳри Адриатика то соҳили Баҳри Сиёҳ мебошад [7].

Булғористон ҷумҳурии парлумонӣ буда, дар он Сарвазир ё Раиси Шурои вазирон (аз соли 2025 ҳоло сиёсатмадори ҳизби ростгарои марказӣ "Шаҳрвандон барои рушди аврупоии Булғористон" [GERB] ҷаноби Росен Желязков) Раиси Ҳукумат ва Президент (ҷаноби Румен Радев) Сарвари давлат мебошанд. Мақоми олии қонунгузор – Маҷлиси мардумии якпалатагӣ [9].

Робитаҳои хориҷии Булғористон ба туфайли мавқеи ҷуғрофӣ ва узвияти муосири он дар Иттиҳоди Аврупо ва Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (СААШ) шакл гирифта, ҳамчунин он бо Румииния ва Юнон ҳамкориҳои зичи иқтисодӣ ва дипломатӣ, бо Чин ва Ветнам муносибатҳои матлуб ва бо Русия пайвандҳои таърихиро дорост. Ҳамкориҳои ҳарбии байналмилалияш бинобар шомилшавӣ ба СААШ дар соли 2004 ва имзои Созишномаи ҳамкорӣ дар соҳаи мудофиа бо ИМА дар соли 2006 тавсеа ёфтанд. Кишвари узви СММ, САҲА, Хазинаи байналмилалии асъор (ХБА), Созмони ҷаҳонии савдо (СҶС) мебошад. Дар солҳои 2002-2003 узви даврии Шурои Амнияти СММ ва дар соли 2004 раисикунандаи САҲА буда, дар нимаи якуми соли 2018 раёсатро дар Шурои Иттиҳоди Аврупо бар уҳда дошт, ки зимни он ба ҳамгироии аврупоии давлатҳои Балкани Ғарбӣ афзалият медод. Моҳи январи соли 2022 София ҷиҳати оғози музокирот барои шомилшавӣ ба узвияти Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд даъват шуд. Дар соли 2020 он ҳамроҳи Скопие фаъолияти "Раванди Берлин"-ро роҳбарӣ намуда, дар соли 2021 дар раъси "Ташаббуси се бахр" қарор дошт [8].

Булғористон (бо маҷмуи маҳсулоти дохилии номиналии 115,53 млрд. долл. ИМА ва ММД ба ҳар сари аҳолӣ 18,4 ҳаз. долл. ИМА) молики иқтисоди озоди бозаргонии саноатишуда бо бахши бузурги хусусӣ ва бахши хурдтари давлатӣ мебошад. Асъори миллияш лев ном дошта, иқтисоди сердаромадаш қисми Бозори ягонаи аврупоӣ аст, ки аксаран ба бахши хизматрасонӣ сипас истеҳсолот ва кӯҳкорӣ, инчунин кишоварзӣ такя мекунад. Нақши он ба ҳайси кишвари убурӣ (транзитӣ) барои лулаҳои гази табиӣ ва нафт, инчунин ҷойгиршавии стратегӣ дар соҳили Баҳри Сиёҳ муассир аст. Энергетика, саноатҳои кӯҳӣ, металлургия, мошинсозӣ, кишоварзӣ ва сайёҳӣ бахшҳои қавитарини иқтисодиёташ ба шумор мераванд. Ашёи асосии саноатии содиротшавандааш либосу анҷом, оҳану пӯлод, мошинолот ва сӯзишвориҳои тозашуда, инчунин ангуру помидор, вино, сигор, маҳсулоти ширӣ ва гӯшт мебошанд. Дар соли 2024 беш аз 13 миллион сайёҳи хориҷӣ аз Булғористон дидан карданд, ки онҳо аксаран ба осоишгоҳҳои соҳили Баҳри Сиёҳ, тамошои марказҳои таърихӣ, аз қабили шаҳрҳои София, Пловдив ва Дайри Рила, инчунин марказҳои варзиши зимистона, ба монанди Боровец дар Кӯҳҳои Родоп мераванд [10].

Ширкатҳои барҷастаи Булғористон Lukoil Neftochim Burgas (нафту газ), Aurubis Bulgaria AD (мисгудозӣ), Astra Bioplant EOOD (биодизел, равғанҳои растанӣ, равғанҳои тозашуда ва олуда, глисерин ва ғизои равғанӣ), Saksa LTD (тақсимоти сӯзишворӣ), BA Glass Bulgaria EAD (истеҳсоли шиша ва маснуоти шишагӣ), Sparky (истеҳсоли анвои васеи асбобҳои дастии электрикӣ барои сохтмон, таъмир ва рӯзгор), Sopharma Trading AD (дорусозӣ) ва соири дигар мебошанд.

Руминия (бо қаламрави 238,397 $км^2$ ва аҳолии 19 млн. нафар) дар чорроҳаи Аврупои Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубу Шарқӣ, дар ҳавзаи Дунайи поёнӣ воқеъ аст. Қуллаи баландтаринаш – Молдовяну (2544 метр).

Ин кишвар ҷумҳурии унитарии нимапрезидентӣ бо низоми бисёрҳизбӣ буда, Сарвазираш (аз соли 2023 ҳоло роҳбари Ҳизби сотсиал-демократии Руминия ҷаноби Марчел Чолаку) Раиси Ҳукумат ба ҳисоб меравад. Руминия узви СММ, САҲА, ХБА, СҶС, Шурои Аврупо, Иттиҳоди иқтисодии Баҳри Сиёҳ, Ташаббуси Аврупои Марказӣ ба қайд расида, роҳбарияти он ба рушди шарикии стратегӣ бо ИМА аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳад. Руминия ҳамчун қудрати миёна бинобар зарфиятҳои ҳарбию мудофиавияш, инчунин ҳузури фаъоли дипломатияш дар арсаи ҷаҳонӣ эътироф шудааст. Ин кишвар чандест, ки ба таҳкими равобит ва кумак ба кишварҳои дигар (бахусус Молдова, Украина ва Гурҷистон) ва ҳамгироии хубтар бо Олами Ғарб авлавият медиҳад [11].

Иқтисодаш (бо маҷмуи маҳсулоти дохилии номиналии 406,2 млрд. долл. ИМА ва ММД ба ҳар сари аҳолӣ 21,6 ҳаз. долл. ИМА) гирандаи пешсафи сармояи мустақими хориҷӣ дар Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ мебошад. Руминия бузургтарин истеҳсолгари электроника, технологияҳои иттилоотӣ ва нақлиёти автомобилӣ дар минтақаи худ, инчунин маркази намоёни тахассусии технологияи мобилӣ, амнияти иттилооотӣ ва тадқиқоти марбутаи сахтафзор маҳсуб меёбад. Бухарест дар навбати худ яке аз марказҳои пешсафтарини молиявӣ ва саноатӣ дар Аврупои Шарқӣ аст. Бахшҳои асосии саноатӣ – мошинсозии электрикӣ ва таҷҳизот, васлу насби автомобилӣ, бофандагӣ ва пойафзол, мошинсозии сабук, металлургия, химия, коркарди хӯрока, тозакунии бензин, кӯҳкорӣ, чӯбу тахта, маводҳои сохтмонӣ. Нуфузаш дар соҳаи сайёҳӣ рӯзафзун буда, 14 млн. нафар сайёҳи хориҷӣ дар соли 2024 аз ин кишвар дидан карданд [12].

Ширкату корхонаҳои намоёну муқтадираш – S.C. Automobile Dacia S.A. ва Ford Otosan Romania SR (истеҳсоли автомобилҳо), OMV Petrom S.A. ва Rompetrol Rafinare S.A. (истеҳсолгарони бузурги нафту газ), Vilmar S.A. (истеҳсоли таҷҳизоти қубурӣ барои ҳамлу нақли моеъ: нафт, газ, об, нафтухимия, маҳсулоти тавлиди неруи ҳастаӣ ва барқӣ), Adapta Robotics & Engineering SRL (тарроҳӣ ва истеҳсоли маҳсулоти роботикӣ), Kim 4 Industry (автоматизатсияи бизнес-равандҳо бо нармафзор), Azad Enterprises (истеҳсоли мебелу маснуот барои муассисаҳои таҳсилотӣ, идораҳо ва беморхонаҳо), Dedeman SRL (маснуот барои хона ва боғ).

Муносибот бо Руминия. Руминия 15-умин кишвари аврупоӣ буд, ки Тоҷикистон бо он дар соли 1992 (20 июл) муносибатҳои дипломатӣ барқарор кард. Дар ин зимн бояд аз сафари расмии ҳайати Руминия бо сарварии вазири корҳои хориҷӣ ҷаноби Адриан Нэстасе ба ш. Душанбе рӯзҳои 20-21 июли 1992 зикр кард, ки ӯро гурӯҳи арбобони илму фарҳанг, тоҷирон ва соҳибкорони ин кишвар ҳамроҳӣ намуда, 20 июл меҳмони воломақомро Президенти онвақтаи Тоҷикистон Раҳмон Набиев ба ҳузур пазируфтанд. Аз натиҷаи гуфтушунидҳо дар Вазорати робитаҳои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Созишнома дар бораи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ байни Тоҷикистон ва Руминия, инчунин Протокол дар бораи машваратҳо байни мақомоти сиёсати хориҷии ду кишвар ба имзо расид, ки ин иқдом дар таърихи ҳарду кишвар рӯйдоди муҳим ба шумор меравад [1, С. 160].

Яке аз воқеаҳои назаррас дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон, ки бо номи яке аз дипломатҳои варзидаи Руминия алоқаманд аст, ин бо назардошти вазъияти ташвишовари низомӣ-сиёсии Тоҷикистон аз 1 феврали соли 1993 дар Душанбе ба кор оғоз кардани Дафтари нозирони СММ таҳти роҳбарии ҷаноби Ливиу Бота (Руминия) мебошад [2, С. 126].

Тамосҳои сатҳи баланди Тоҷикистон бо Руминия ба ибтидои солҳои 2000-ум рост меоянд, ки боз ҳам, ба мисли робитаҳо бо аксари кишварҳои аврупоӣ, ба узвият ва фаъолият дар чаҳорчӯби Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) рабт доранд. Ҳамин тавр, 17 октябри соли 2000 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон намояндаи шахсии раиси оянда САҲА аз Руминия Константин Эне ва роҳбари Намояндагии Руминия дар назди САҲА Ливиу Ботаро қабул намуда, зимни мулоқот чунин

ақидаронӣ карданд, ки барои Тоҷикистон дар марҳилаи муосир омилҳои иқтисодӣ ва ғайриҳарбии таъмини амният дорои аҳаммияти афзоянда мебошад. 7 июни соли 2001 Сарвари давлат Э.Раҳмон вазири корҳои хориҷии Руминия ҷаноби Мирча Ҷоанеро, ки ба ҳайси Раиси амалкунандаи САҲА ба пойтахти Тоҷикистон ташриф овард, ба ҳузур пазируфтанд. Зимни суҳбат масъалаҳои инкишофи равандҳои демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ ва рушди давлати ҳуқуқбунёд, инчунин саҳми боризи САҲА дар таҳкими сулҳ ва босуботсозии иқтисодӣ дар кишвар матраҳ гардид [3, С. 116].

Дар иртибот ба ҷонноксозии равобити ду кишвар бояд аз ҷумла ба муҳтавои мулоқоти Президенти кишвар Э.Раҳмон бо сафири нави фавқулодда ва мухтори Руминия дар Тоҷикистон (бо иқоматгоҳ дар ш. Остонаи Қазоқистон) ҷаноби Эмил Рапча, ки 21 апрели соли 2009 пас аз маросими қабули эътимоднома сурат гирифт, руҷуъ намоем. Роҳбари давлати тоҷикон дар оғози суҳбат таъкид доштанд, ки «Тоҷикистон ба барқарорсозӣ ва рушди минбаъдаи муносибатҳо бо кишварҳои Аврупои Шарқӣ, аз ҷумла Руминия, манфиатдор аст». Дипломати руминӣ дар навбати худ иброз дошт, ки «Тоҷикистон дӯсти хуб ва шарики боэътимоди Руминия дар минтақаи Осиёи Марказӣ» буда, дар кишвари ӯ кишвари мо «чун пул ё пайвандгари Аврупо бо Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ шинохта шудааст». Сафири Руминия афзуд, ки роҳбарият ва мардуми ӯ аз кӯшишу заҳматҳои Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ҳифзу таҳкими амну субот ва эҷоди фазои мусоиди ҳамкорӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ хуб огаҳӣ доранд ва ба нақши Тоҷикистон дар ин минтақа баҳои баланд медиҳанд. Дар ҷараёни гуфтугӯ судманд будани роҳандозии ҳамкориҳо дар бахшҳои гидроэнергетика, истеҳсоли мебел, кишоварзӣ, коркарди меваю сабзавот ва пашму пӯст, истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ қайд гардид. Вобаста ба такмили сатҳу мазмуни робитаҳои дуҷониба ба зарурати ҳамдастии сохторҳои дахлдори ду кишвар дар эҷоди пояи шартномавию ҳуқуқии муносибатҳо махсус ишора карда шуд [5, С. 103-104].

Солҳои 2017-2019 дар амри пешбурди равобити дуҷонибаи мутақобилан судманди Тоҷикистон ва Руминия марҳилаи наверо дар худ таҷассум карданд.

Нахуст, 10 декабри соли 2017 муовини вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Музаффар Ҳусейнзода дар шаҳри Ашқобод дар ҳошияи кори чорабиниҳои сатҳи баланд бахшида ба Рӯзи байналмилалии бетарафӣ ва таҷлили 10-умин солгарди таъсиси Маркази минтақавии СММ оид ба дипломатияи бздоранда дар Осиёи Марказӣ бо котиби давлатии Вазорати корҳои хориҷии Руминия ҷаноби Данут Никулаеску мулоқот намуд. Ҷонибҳо роҷеъ ба масъалаҳои мавриди эҳтимоми тарафайн, аз ҷумла мушорикати Тоҷикистон ва Руминия дар чаҳорчӯби Созмони Милали Муттаҳид ва Иттиҳоди Аврупо гуфтугӯйи муфид доштанд.

Сониян, 18 апрели соли 2018 дар шаҳри Бухарести Руминия миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Руминия машваратҳои сиёсӣ дар сатҳи муовини вазир М. Ҳусейнзода ва котиби давлатӣ Д. Никулаеску баргузор гардиданд, ки имкони баррасии маҷмуи васеи масоили рушди муносиботи дуҷонибаи Тоҷикистону Руминия дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, маориф ва сайёҳиро фароҳам оварданд. Ба мавзуҳои роҳандозии робитаҳои байнипарлумонӣ, таҳкими заминаи ҳуқуқии муносибатҳо, инчунин густариши ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар чаҳорчӯби Стратегияи Иттиҳоди Аврупо барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳавасмандӣ зоҳир гардид.

Сипас, 6 декабри соли 2018 дар шаҳри Милан дар доираи иҷлосияи 25-уми Шурои вазирони корҳои хориҷии САҲА мулоқоти вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сироҷиддин Мухриддин бо муовини вазири корҳои хориҷии Руминия Данут Никулаеску барпо гашт. Зимни он мусоҳибон бобати таҳким бахшидани ҳамкориҳои дуҷонибаи сиёсӣ, иқтисодӣ, сайёҳӣ, маориф ва амниятӣ табодули андеша карда, барои баргузории даври ояндаи машваратҳои сиёсии дуҷониба миёни вазоратҳои корҳои хориҷии ду кишвар ба созиш омаданд. Ба замми ин, ҷонибҳо вобаста ба авлавиятҳои раёсати Руминия дар Иттиҳоди Аврупо дар нимаи аввали соли 2019 ва дар ин радиф вусъат додани ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо дар чаҳорчӯби стратегияи нави он бо кишварҳои Осиёи Марказӣ

ақидаронӣ намуданд. Дар поёни гуфтушунид Нақшаи амал оид ба ҳамкориҳо байни вазоратҳои корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Руминия барои солҳои 2019-2020 ба имзо расид.

Баъдан, 15 апрели соли 2019 вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон зимни сафари корӣ дар Бухарест дар Конфронси сатҳи баланд таҳти унвони “Стратегияи нави ИА бо кишварҳои Осиёи Марказӣ барои рушди устувор” иштирок ва суханронӣ кард. Дар ҳошияи конфронс миёни вазир С. Муҳриддин ва вазири корҳои хориҷии Руминия Теодор Мелешкану мулоқоти алоҳида роҷеъ ба мавзуоти муносибатҳои дуҷониба ва пайгирии ҳамкориҳо дар сиғаи бисёрҷониба дар доираи созмонҳои байналмилалӣ ороста шуд [6].

Тамосҳои сатҳи баланди ду кишвар 4 марти соли 2021 тавассути мулоқоти маҷозии муовини вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон М. Ҳусейнзода бо котиби давлатии Вазорати корҳои хориҷии Руминия Д. Никулаеску аз сар гирифта шуда, зимни он масъалаҳои мубрами ҳамкории Тоҷикистону Руминия дар соҳаҳои сиёсӣ, тиҷоративу иқтисодӣ ва фарҳангӣ муҳокима гардиданд [18]. Қобили зикр аст, ки миёни ҷонибҳо ҳамчунин масъалаи таҷдиди Нақшаи амал оид ба ҳамкорӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷӣ барои солҳои 2022-2023 ва имкони баргузории даври дуюми машваратҳои сиёсӣ баррасӣ шуданд.

Ахиран, 8 сентябри соли 2024 Президенти Руминия ҷаноби Клаус Вернер Йоханнис унвонии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 33-юмин солгарди соҳибистиқлолии кишвар паёми табрикӣ ирсол намуда, дар он итминон дод, ки муносибатҳои Руминия ва Тоҷикистон минбаъд ҳам ба манфиати умумии мардумони ҳарду кишвар рушд хоҳанд кард. Ӯ аз ҷумла яқинан изҳор дошт, ки Руминия рушди ҳамкории Иттиҳоди Аврупо ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба манзури мусоидат дар ҷодаи рушди устувор, тавсеаи лоиҳаҳои мавриди таваҷҷуҳи тарафайн дар соҳаи коммуникатсия ва таҳкими суботи минтақавӣ комилан ҷонибдорӣ менамояд [16].

Дар марҳилаи кунунӣ заминаи ҳуқуқии муносибатҳои ду кишвар он қадар рушд накарда, аз 4 санади ҳамкорӣ иборат аст, ки ба ғайр аз дутои дар боло зикршуда Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Руминия оид ба алоқаи тиҷоратию-иқтисодӣ ва ҳамкориҳои илмию-техникӣ ва Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Руминия дар бораи сафарҳои мутақобилаи шаҳрвандон аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Гузашта аз ин, ҳамёрии Тоҷикистону Руминия дар доираи созмонҳои байналмилалӣ мушоҳида гардида, Тоҷикистон номзадии ин кишварро ба Шурои Амнияти СММ ва Шурои СММ оид ба ҳуқуқи инсон дастгирӣ намудааст [6].

Вобаста ба ҷанбаи иқтисодӣ бояд зикр кард, ки мавзуоти муносибатҳои тиҷоративу иқтисодӣ, аз ҷумла эҷоди заминаи ҳуқуқӣ тариқи имзои созишномаи ҳамкорӣ ва дар заминаи он таъсиси Комиссияи байниҳукуматӣ 5 декабри соли 2018 дар шаҳри Душанбе зимни мулоқоти вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон Неъматулло Ҳикматуллозода бо сафири Руминия дар Тоҷикистон (бо иқоматгоҳ дар ш. Остона) ҷаноби Чезар Армеану баррасӣ шуд. Ҳамзамон масъалаҳои мубрами ҷалби сармояи хориҷӣ ва технологияҳои муосир, ташкили корхонаҳои муштарак ва содироти маҳсулоти онҳо ба кишварҳои ҳамсоя, ҳамкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ ва рушди сайёҳӣ матраҳ шуданд. Дар ин радиф, 14 майи соли 2019 вохӯрии кории доираҳои тиҷоратӣ – аъзои Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳайати Руминия зери роҳбарии раиси Палатаи савдо ва саноати Руминия Михай Дарабан баргузор гардид. Дар мулоқот намояндагони корхонаҳо ва ташкилотҳое, ки майли бо Руминия дар соҳаҳои бонкӣ, дорусозӣ, кишоварзӣ, инчунин дар бахши сохтмон ва савдо ҳамкорӣ кардан доранд, ширкат варзиданд. Он ҷониб иброз дошт, ки Руминия ҷузъи Иттиҳоди Аврупо буда, метавонад ба воридоти молҳои ватанӣ ба бозори Аврупо мусоидат намояд. Аз натиҷаи мулоқот байни палатаҳои савдо ва саноати Тоҷикистон ва Руминия Ёддошти тафоҳум оид ба ҳамкорӣ ба имзо расид [6].

Мутаассифона дар солҳои 2023-2024 гардиши мол миёни ду кишвар қонеъкунанда набуда, мутаносибан 1,7-2 млн. долл. ИМА-ро ташкил дод.

Перомуни самтҳои маориф ва фарҳанг бояд гуфт, ки дар солҳои 2018-2019 якчанд кӯшишу чорабиниҳо ба хотири ҷонноксозии онҳо пиёда гардиданд. Чунончи, 18 апрели соли 2018 дар шаҳри Бухарест муовини вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон Музаффар Ҳусейнзода бо вазири маорифи миллии Руминия Валентин Попа мулоқот намуд. Ҷонибҳо ҳамкории мутақобилан судбахши Тоҷикистон ва Румынияро дар соҳаи маориф, илм ва технология матраҳ карда, ба зарурати муҳайё сохтани пояи ҳуқуқӣ барои рушди ҳамкориҳои дуҷониба байни вазоратҳои маориф ва муассисаҳои таълимии ду кишвар таъкид карданд. Таваҷҷуҳи ҳайатҳо ҳамчунин ба таконбахшии муносибот дар доираи барномаҳои таълимии Иттиҳоди Аврупо, ба мисли Эразмус+, зоҳир гардид.

Дар боби иштирок дар чорабиниҳои таҳсилотӣ ва озмунҳо шоёни диққат аст, ки аз 27 апрел то 1 майи соли 2017 дар шаҳри Бухарести Румыния Олимпиадаи байналмилалии лоиҳавӣ «INFOMATRIX-2017» аз фанни технологияҳои иттилоотӣ баргузор гардида, дар он 10 нафар хонандагони болаёқати муассисаҳои таълимии Тоҷикистон ширкат варзиданд. Бино ба иттилои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар олимпиада аз 45 давлати олам хонандагон 359 лоиҳа муаррифӣ карда, аз натиҷаи иштирок 2 нафар хонандаи тоҷик сазовори медали тилло, 2 нафар – медали нуқра ва 6 нафар – сазовори медали биринҷӣ гардиданд [20]. Ҳамин тавр, Парчами Тоҷикистон дар пойтахти Румыния ба туфайли дастовардҳои парвардагони қобили мактабҳои миёнаи кишвар баланд бардошта шуд.

Дар навбати худ Румыния давоми солҳои 2018 ва 2019 аз лиҳози муаррифии фарҳанги худ дар Тоҷикистон фаъолнокӣ нишон дод. 6 декабри соли 2018 дар ҳошияи ҷашни солгарди Рӯзи миллии Румыния бо ибтикори Сафорати он кишвар (бо қароргоҳ дар ш. Остона) дар меҳмонхонаи “Dushanbe Serena Hotel”-и пойтахт намоиши аксҳо, ҳунарҳои мардумӣ ва саноеи нафисаи Румыния, ки ба рӯйхати мероси фарҳангии ЮНЕСКО шомил гардидаанд, баргузор шуд. Намояндагони масъули вазорату идораҳои кишвар, ҳайати дипломатии муқими Душанбе ва сокинони пойтахт, ки дар чорабинӣ ҳузур доштанд, ин иқдоми Сафорати Румынияро, ки ба муаррифии фарҳанги ғанӣ ва таърихи куҳани Румыния равона шуда буд, баланд арзёбӣ карданд. Илова бар ин, бахшида ба Рӯзи миллии Румыния 4 декабри соли 2019 дар толори Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов фестивали мусиқии Румыния бо рақсҳои анъанавии миллии руминӣ ва сурудҳо дар иҷрои ансамбли мусиқӣ ва рақсии Донишгоҳи Трансилвании Брашов пешкаши тамошобинон гардид. Рӯзҳои 6-7 декабр дар кинотеатри Муассисаи давлатии “Тоҷикфилм” намоиши филмҳои руминӣ ба таври ройгон танзим шуд [6]. Ҳамаи ин чорабиниҳо ба ташвиқи робитаҳои байнифарҳангии ду кишвар саҳми босазо гузоштанд.

Муносибот бо Булғористон. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Булғористон 14 июни соли 1993 муносибатҳои дипломатӣ ба роҳ мондааст.

Вазири корҳои хориҷии Булғористон ҷаноби Соломон Пассӣ яке аз аввалин намояндагони сатҳи баланди ҷониби булғористонӣ буд, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ӯро дар шаҳри Душанбе 8 апрели соли 2004 зимни сафари кориаш ба ҳайси раиси амалкунандаи САҲА ба ҳузур пазируфтанд. Раиси амалкунандаи САҲА С. Пассӣ нақши Президенти Тоҷикистон дар эҳёву пойдор кардани сулҳу амният ва ваҳдати миллӣ, мавқеи устувори кишвараш дар мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ ва ташаббусҳои байналмилалии ӯ дар пешниҳоду баргузории Соли байналмилалии «Оби тоза» ва Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт»-ро баланд арзёбӣ карда, иттилоъ дод, ки таҷрибаи беназири барқарории сулҳу салоҳ дар Тоҷикистон аз ҷониби САҲА мавриди пажуҳиш қарор дорад. Дар рафти мулоқот ҷонибҳо ба маҷмуи васеи масоили минтақавӣ ва байналмилалӣ, инчунин ба муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистону Булғористон дахл намуданд. Бино ба мароқи хоссаи вазир С. Пассӣ ҷиҳати рушди ҳамкориҳои дуҷониба, ӯ омодагии хешро оид ба кушодани Сафорати кишвараш дар шаҳри Душанбе изҳор дошта, ҳамзамон даъвати Президенти Булғористонро ба Президенти Тоҷикистон ҷиҳати анҷом додани сафари расмӣ ба София расонид, аммо

мутаассифона ин ду нақша дар он давра бинобар сабабҳои номаълум дар амал татбиқ наёфт [4, С. 67-68].

Новобаста аз ин, солҳои 2007-2008 дар амри тақвиятсозии муколамаи сиёсӣ миёни ду кишвар фарқкунанда буданд. Чунончи, моҳи сентябри соли 2007 Президенти Тоҷикистон Э. Раҳмон муовини Раиси Шурои вазирон, вазири корҳои хориҷии Булғористон ҷаноби Ивайло Калфинро зимни ташрифи расмиаш ба пойтахти кишварамон (4-5 сентябр) ба ҳузур пазируфта, дар рафти вохӯрӣ масъалаҳои ҳамкории Тоҷикистон бо ин кишвари аврупоӣ дар сатҳи дуҷониба ва дар ҳошияи созмонҳои аврупоӣ ва байналмилалиро муҳокима намуданд [1, С. 277]. 29 ноябри соли 2008 тамосҳои ҷонибҳо бинобар иштирок дар Саммити ғайрирасмии Созмони Милали Муттаҳид оид ба баррасии масъалаҳои вобаста ба буҳрони ҷаҳонии молиявӣ (шаҳри Давҳаи Давлати Қатар) ба сатҳи олӣ бароварда шуд. Дар ҷараёни дидору гуфтугӯ бо Президенти Ҷумҳурии Булғористон ҷаноби Георгий Пирванов Роҳбари давлати Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавзуҳои таҳкиму густариши ҳамкориҳои судманди дуҷониба ва бисёрҷонибаро матраҳ карданд. Президенти Тоҷикистон ба рушди ҳамкориҳо бо Булғористон ва барқарор намудани робитаҳои анъанавии қаблӣ ҳавасмандӣ зоҳир карда, Георгий Пирвановро даъват намуданд, ки ба Тоҷикистон баҳри тавсеаи заминаҳои сиёсию ҳуқуқии мушорикат ташрифи расмӣ биёрад [15].

Дар солҳои охир низ тамосҳои роҳбарияти олии ду давлат дар сатҳи мукотибаи илтифотӣ нигоҳ дошта мешаванд. Ҳамин тавр, 9 сентябри соли 2020 Президенти Булғористон ҷаноби Румен Радев зимни ироаи паёми табрикӣ ба унвони Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати ҷашни Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон сидқан изҳори умедворӣ кард, ки “таҳкими ҳамкории дӯстона ва робитаҳои шарикии Булғористон ва Тоҷикистон дар заминаи судмандии мутақобила ва имкониятҳои муосир дар ҳама арсаҳои мавриди эҳтимоми тарафайн минбаъд ҳам идома хоҳад ёфт. [17]”

Дар таърихи навини муносибатҳо аз ҷумла дидору мулоқотҳои сатҳи баланд ба назар мерасанд. Дар ин қарина, 23 сентябри соли 2019 дар ҳошияи иҷлоси 74-уми Маҷмаи Умумии СММ вазири корҳои хориҷӣ Сироҷиддин Муҳриддин бо Муовини Сарвазир оид ба ислоҳоти судӣ ва вазири корҳои хориҷии Булғористон хонум Екатерина Захариева вохӯрӣ карда, роҳҳои амиқсозии ҳамкориҳои ду кишварро дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, тиҷорат, фарҳанг ва маориф муҳокима намуданд. Ҳамчунин табодули афкор роҷеъ ба самтҳои нави ҳамкориҳо дар чаҳорчӯби Стратегияи нави Иттиҳоди Аврупо барои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла вобаста ба масъалаҳои амнияти минтақавӣ ва мубориза бо терроризм, анҷом дода шуд [19].

Муносибатҳои ҳасанаи Тоҷикистон бо шахсиятҳои маъруфи булғористонӣ дар мақомҳои роҳбарикунандаи қолабҳои бисёрҷониба дар мисоли тамосу гуфтушунидҳои Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Директори идории Хазинаи байналмилалии асъор (ХБА) хонум Кристалина Георгиева *(иқтисодшинос, профессор ва сиёсатмадори булғористонӣ)* мушоҳида мегардад. Ҳамин тариқ, 6 ноябри соли 2022 Пешвои миллат Э. Раҳмон дар шаҳри Шарм-уш-Шейхи Ҷумҳурии Арабии Миср дар ҳошияи иҷлоси бисту ҳафтуми Конфронси ҷонибҳои Конвенсияи қолабии СММ оид ба тағйирёбии иқлим (КОП-27) бо Директори идории ХБА К. Георгиева мулоқот карда, таҳкими ҳамкориҳои минбаъда бо ХБА-ро барои амалисозии минбаъдаи ислоҳоти иқтисодӣ ва рушди бомароми кишвар амри зарурӣ маънидод намуданд. Сониян, 16 майи соли 2024 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хонум Кристалина Георгиеваро ба сифати Директори идории Хазинаи байналмилалии асъор (ХБА), ки тибқи даъвати ҷониби мо дар ш.Душанбе қарор дошт, ба ҳузур пазируфтанд. Дар мулоқот андешаҳои ҷолиб перомуни таҳкиму тавсеаи ҳамкорӣ бо шарикони рушд дар соҳаҳои судбахши саноат, кишоварзӣ, энергетика ва тақвияти неруи инсонӣ садо доданд, ки ин аз бархурди некбинонаву созандаи роҳбарияти ХБА дар симои сиёсатмадори мазкури булғористонӣ нисбати пешрафту шукуфоии Тоҷикистон гувоҳӣ медиҳад [14].

Заминаи қарордодию ҳуқуқии ду кишвар ниёз ба афзунгардонӣ дошта, яке аз санадҳои барои ҷонибҳо манфиатовар ин Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Булғористон оид ба ҳамлу нақли байналмилалии автомобилии мусофирон ва борҳо аз соли 2016 ба шумор меравад. Ба ғайр аз ин, аз соли 2018 инҷониб ҳамкориҳои самараноки Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон бо Донишгоҳи тиббии Софияи Булғористон роҳандозӣ шудааст [13].

Солҳои охир (2023-2024) ҳаҷми савдо байни Тоҷикистон ва Булғористон атрофи 1 млн. долл. ИМА-ро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда бо инобати зарфиятҳои ҳанӯз истифоданошуда ниёз ба афзоиш дорад.

Ҳамчун хулосагирӣ метавон гуфт, ки гарчанде дар муносибатҳои Тоҷикистон бо Румания, ба фарқ аз равобити кишварамон бо Булғористон, дидору мулоқотҳои сатҳи олӣ ба қайд нарасида бошанд ҳам, бо ҷониби руминӣ аллакай муколамаи сиёсии сатҳи баланд ба тариқи мулоқоту музокиротҳои расмӣ ва машваратҳои сиёсӣ миёни вазоратҳои корҳои хориҷӣ, инчунин чорабиниҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ ба таври қонеъкунанда ба роҳ монда шудаанд. Дар ин робита, месазад, ки ҷонибҳо сатҳу сифати муҳовараи сиёсӣ, ҳамгироии иқтисодӣ ва иртибототи башардӯстонаро боло баранд ва дар ин ҷода иродаи олии сиёсии ду кишвар ва иқдомоти ҷомеаҳои дипломатии онҳо нақши бузург мебозад.

АДАБИЁТ ВА САРЧАШМАҲО

1. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2009. – 296 с.
2. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 352 с.
3. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва оғози марҳилаи созандагӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 2000-2003). Китоби 3. Нашри дуюм. / А.Шарифзода, С. Фаттоев, муҳаррир масъул: Т.Н. Назаров – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
4. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соле, ки ба қарнҳо баробар аст (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2004). – Китоби 4. Нашри дуюм. / А. Шарифзода, С. Шамсиддинов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
5. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2009). – Китоби 9. Нашри дуюм. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
6. Маълумотномаи муфассали муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистон бо Румания // Бойгонии ҷории Раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон
7. Мақолаи кишваршиносии "Булғористон" [Манбаи электронӣ] // Донишномаи "Britannica". URL: https://www.britannica.com/place/Bulgaria (ба заб. англ.)
8. Мақолаи кишваршиносии "Булғористон" [Манбаи электронӣ] // Донишномаи "Wikipedia". URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Bulgaria (ба заб. англ.)
9. Маълумотномаи кишваршиносии "Булғористон" [Манбаи электронӣ] // Сомонаи Вазорати корҳои хориҷии Федератсияи Русия. URL: https://mid.ru/ru/maps/bg/ (ба заб. русӣ)
10. Мақолаи "Иқтисоди Булғористон" [Манбаи электронӣ] // Донишномаи "Wikipedia". URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_ Bulgaria (ба заб. англ.)
11. Мақолаи кишваршиносии "Румания" [Манбаи электронӣ] // Донишномаи "Wikipedia". URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Romania (ба заб. англ.)
12. Мақолаи "Иқтисоди Румания" [Манбаи электронӣ] // Донишномаи "Wikipedia". URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Romania (ба заб. англ.)
13. Пресс-релизи "Маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон" [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://www.president.tj/government/government_sessions/10600

14. Пресс-релизи “Мулоқот бо Директори идории Хазинаи байналмилалии асъор (ХБА) хонум Кристалина Георгиева” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://www.president.tj/event/meetings/37569
15. Пресс-релизи “Мулоқот бо Президенти Булғористон Георгий Пирванов” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://www.president.tj/event/foreign_trips/2621
16. Пресс-релизи “Табрикот ба номи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати ҷашни Рӯзи истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://www.president.tj/event/news/47270
17. Табрикоти роҳбарони кишварҳои хориҷӣ ва шахсиятҳои маъруф ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати Рӯзи истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: https://www.president.tj/event/telegrams/21413
18. Хабари иттилоотии “Мулоқоти Муовини вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон бо Котиби давлатии вазорати корҳои хориҷии Руминия” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: https://mfa.tj/tg/main/view/7229/muloqoti-muovini-vaziri-korhoi-khorijii-tojikiston-bo-kotibi-davlatii-vazorati-korhoi-khorijii-ruminiya
19. Хабари иттилоотии “Мулоқот бо Муовини Сарвазир оид ба ислоҳоти судӣ ва Вазири корҳои хориҷии Булғористон” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: https://mfa.tj/tg/main/view/4890/muloqot-bo-muovini-sarvazir-oid-ba-islohoti-sudi-va-vaziri-korhoi-khorijii-bulgoriston
20. Хабари “Хонандагони тоҷик аз Руминия бо 10 медал баргаштанд” [Манбаи электронӣ] // Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон “Ховар”. URL: https://khovar.tj/2017/05/honandagoni-to-ik-az-ruminiya-bo-10-medal-bargashtand/

УДК 35.08(575.3)

РОҲҲОИ ТАЪМИНИ РУШДИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ ДАР ДОИРАИ ТАТБИҚИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ФАЙЗАЛИЗОД АБДУРАҲМОНҶОН ФАЙЗАЛӢ
ассисенти кафедраи «Идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ»-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, Душанбе Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел.:+992883883366, E-mail:alijon-faberlic_1993@mail.ru

Таҳқиқоти мазкур давоми солҳои Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон такмили низоми идоракунии давлатӣ ва ташаккули хизмати давлатӣ ҳамчун ҷузъи таркибии он дар меҳвари сиёсати созандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда мешаванд. Таҳаввулоти ҷаҳони муосир ҳамарӯза дар назди институти хизмати давлатӣ низ вазифаҳои боз ҳам пурмасъулиятро пеш мегузорад. Имрӯз хизмати давлатӣ ҳамчун қисми таркибии сохтори давлат бояд беш аз пеш миёни давлат ва ҷомеа нақши ҳалқаи васлкунандаро бозида, барои татбиқи манфиатҳои миллӣ, фаъолияти судманди мақомоти давлатӣ ва боло бурдани имиҷи мақомоти давлатӣ мусоидат намояд.

Калидвожаҳо. хизмати давлатӣ, хизматчии давлатӣ, идоракунии давлатӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзии хизматчиёни давлатӣ, эъломия, снадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, музди меҳнат, машғулиятҳои идоравӣ, мақомоти марказӣ, мақомоти маҳаллӣ.

РОЛЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В РАМКАХ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ФАЙЗАЛИЗОД АБДУРАХМОНЖОН ФАЙЗАЛИ
ассистент кафедры «Государственное и местное управление» Таджикского международного университета туризма и предпринимательства, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: +992883883366, E-mail: alijon-faberlic_1993@mail.ru

В настоящем исследовании анализируются процессы совершенствования системы государственного управления и формирования государственной службы как её составной части в годы Государственной независимости Республики Таджикистан, находящиеся в центре созидательной политики Основателя мира и национального единства—Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, направленной на развитие Республики Таджикистан. Современные глобальные трансформации ежедневно ставят перед институтом государственной службы всё более ответственные задачи. Сегодня государственная служба, как составная часть государственной структуры, должна в ещё большей степени играть роль связующего звена между государством и обществом, способствовать реализации национальных интересов, обеспечению эффективной деятельности государственных органов и повышению их имиджа.

Ключевые слова: государственная служба, государственный служащий, государственное управление, переподготовка, повышение квалификации и стажировка государственных служащих, декларация, нормативно-правовые акты, оплата труда, служебные занятия, центральные органы, местные органы.

THE ROLE OF ENSURING THE DEVELOPMENT OF THE CIVIL SERVICE IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE STRATEGIC GOALS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

FAIZALIZOD ABDURAHMONJON FAIZALI
Assistant Professor, Department of State and Local Administration, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Republic of Tajikistan.
Tel: +992883883366, E-mail: alijon-faberlic_1993@mail.ru

This study analyzes the improvement of the public administration system and the formation of the civil service as its integral component during the years of State Independence of the Republic of Tajikistan, which have been at the core of the constructive policy of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, aimed at the development of the Republic of Tajikistan. Contemporary global transformations continuously place increasingly responsible tasks before the institution of the civil service. Today, the civil service, as an integral part of the state structure, must play an enhanced role as a connecting link between the state and society, contribute to the implementation of national interests, ensure the effective functioning of public authorities, and improve the public image of state institutions.

Keywords: civil service, civil servant, public administration, retraining, advanced training and internships of civil servants, declaration, regulatory legal acts, remuneration, official activities, central authorities, local authorities.

Хизматчиёни давлатӣ ба ҳайси нерӯи асосӣ ва пешбарандаи давлат бояд барои ҷомеа намунаи садоқат ба ватану миллат ва Конститутсия, тимсоли ростқавлию поквиҷдонӣ, меҳанпарастию масъулиятшиносӣ бошанд ва дастрас будан ба мардум, робитаи наздик доштан бо аҳолӣ, татбиқи ҳамкории созанда бо ҷомеаро асоси фаъолияти худ ва мақомоти давлатӣ шуморанд.

Ҳамин аст, ки ба масъалаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар паёмҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад.

Дар Паёми Президенти кишвар ба Маҷлиси Олӣ аз 22 декабри соли 2017 таъкид гардид, ки ҳалли муваффақонаи масъалаҳои рушди минбаъдаи кишвар, пеш аз ҳама, бо самаранокии низоми идоракунӣ, баланд бардоштани масъулияти хизматчиёни давлатӣ, бартараф намудани монеаҳои сунъӣ ва таъмини шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатӣ алоқаманд мебошад. [7, с.7-8]

Дар замина ба Ҳукумати мамлакат супориш дода шуд, ки фаъолиятро дар самти такмили низоми идоракунии давлатӣ батадриҷ идома дода, асосҳои банақшагирии стратегиро дар сатҳи марказӣ ва маҳаллии идоракунӣ тарҳрезӣ ва амалӣ намояд.

Мувофиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (минбаъд-СМР-2030) ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои рушди минбаъда қабл аз ҳама ба таъмини фаъолияти самараноки низоми идоракунии давлатӣ алоқаманд дониста мешавад.

Дар ин раванд шаффофият ва ҳисоботдиҳии фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ омили муҳим маҳсуб меёбад.

Дар марҳилаи навбатии рушди Тоҷикистон фароҳам овардани шароити то ҳадди имкон мусоид барои зиндагӣ ва инкишофи минтақаҳо бояд принсипи асосии фаъолияти кормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ гардад. Дар робита ба ин таҳкими иқтидори ниҳодҳои давлатӣ, такмили низоми ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шарикони рушд зарур арзёбӣ мегардад.

Дар чорчӯбаи СМР-2030 мушкилоте, ки ба рушди хизмати давлатӣ монеа мегарданд, чунин муқаррар гардидаанд:

-низоми хизмати давлатӣ бо мушкилоти сифатнок пур намудани сафи худ рӯ ба рӯ шудааст ва сабаби он дар сатҳи пасти ҷолибияти хизмати давлатӣ ҳамчун корфармо дар бозори меҳнат ба ҳисоб меравад;

-дар мақомоти давлатӣ усулҳои интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳо дар сатҳи зарурӣ истифода намешаванд, низоми идоракунии захираҳои инсонӣ такмилдиҳиро талаб мекунад;

-низоми ҳавасмандгардонӣ ҷиҳати нигоҳдорӣ ва ҷалби мутахассисони баландихтисос мавҷуд нест;

-низоми нави пардохти музди меҳнати хизматчиёни давлатӣ мутобиқи ҷадвали ягонаи тарифӣ сатҳи кофии подоши мутахассисони босалоҳиятро таъмин намекунад ва бо механизми арзёбии фаъолияти хизматчиёни давлатӣ суст алоқаманд карда шудааст;

-дастрасии нобаробари мардону занон ба хизмати давлатӣ, хусусан дар сатҳи қабули қарорҳо ҷой дорад;

-ҳавасмандкунии хизматчиёни давлатӣ дар дастгирии шаффофияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи паст қарор дорад;

-феҳристи автоматикунонидашудаи вазифаҳои давлатӣ ба такмил додан эҳтиёҷ дорад. [5, с.32-35]

Дар баробари ин, дар самти таъмини самаранокии механизмҳои зиддикоррупсионӣ мушкилоти зерин, ки ба соҳаи хизмати давлатӣ алоқаманданд, муқаррар шудаанд:

-низоми эъломияи даромад ва хароҷотҳои хизматчиёни давлатӣ такмилдиҳиро тақозо мекунад;

-музди меҳнат дар бахши хизмати давлатӣ дар сатҳи хеле паст қарор дорад;

-механизмҳои ҳамкории бахши давлатӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ дар истифода бо шӯроҳои ҷамъиятӣ ва дигар майдонҳои машваратӣ суст фаъолият мекунад.

Дар Стратегияи мазкур бо мақсади аз байн бурдани мушкилоти зикргардида ва таъмини рушди бомароми хизмати давлатӣ амалӣ намудани тадбирҳои зерин пешбинӣ шуданд:

-баланд бардоштани сатҳи ҷолибияти хизмати давлатӣ барои кормандони соҳибихтисос ва таҳким бахшидани афзалиятҳои рақобатпазирӣ ба сифати корфармо дар муқоиса бо бахши хусусӣ;

-таҳия намудани барномаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ асосноки нигоҳдории кадрҳои соҳибихтисос дар хизмати давлатӣ;

-такмил додани механизмҳои зиёд намудани шумораи занон дар мансабҳои роҳбарӣ дар сатҳи гуногуни мақомоти ҳокимияти давлатӣ;

-ҷорӣ намудани низоми муосири идоракунии захираҳои инсонӣ дар хизмати давлатӣ ва автоматикунонии он;

-такмил додани механизми арзёбии фаъолияти хизматчиёни давлатӣ ва алоқамандии он бо низоми пардохти музди меҳнати хизматчиёни давлатӣ;

-татбиқи мунтазами сиёсати кадрӣ, ташкили низоми самараноки таълим, бозомӯзии кадрҳои роҳбарикунанда ва ташаккули иқтидори кадрӣ ҳамчун захираи муҳимтарини зеҳнию касбӣ;

-рушди модели хизмати давлатӣ дар асоси қобилият бо дарназардошти таҷрибаи пешқадами кишварҳои ҷаҳон.

Тибқи вазифаҳои СМР-2030 дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 дар бахши ислоҳоти идоракунии давлатӣ ба сифати самтҳои асосии фаъолият дар бахши рушди хизмати давлатӣ чунин муқаррар гардиданд:

-баланд бардоштани ҷолибияти хизмати давлатӣ барои кормандони баландихтисос ва таҳким додани бартариятҳои рақобатнок барои корфармо нисбат ба бахши хусусӣ;

-таъсиси низоми самараноки тайёркунӣ ва бозомӯзии кадрҳои роҳбарикунанда ва ташкили иқтидори кадрӣ ҳамчун захираи муҳимтарини зеҳнию касбӣ;

-баланд бардоштани нақши зан дар раванди қабули қарорҳо дар сатҳҳои гуногуни мақомоти ҳокимияти давлатӣ;

-зиёд кардани шумораи ҷавонон дар мақомоти давлатӣ. [5, с.35-37]

Ҳамзамон дар самти таъмини самараноки механизмҳои зиддикоррупсионӣ дар робита ба хизмати давлатӣ такмили минбаъдаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар самти муқовимат ба коррупсия, аз ҷумла такмил додани қонунгузории ҷиноятӣ ва чораҳои ҷавобгарӣ барои

коррупсия, ислоҳоти музди меҳнати хизматчиёни давлатӣ, ки ба маҳдуд намудани ҳавасмандӣ ба коррупсия равона шудааст, инчунин тақвият бахшидани низоми назорати рафтори хизматии хизматчиёни давлатӣ ва ташкили механизмҳои муассири пешгирии бархӯрди манфиатҳо ҳамчун омилҳои муҳими ноил гардидан ба афзалиятҳо муайян карда шудаанд.

Дар самти инкишофи хизмати давлатӣ вобаста ба афзалиятҳои зикршуда вазифаҳои зерин муқаррар гардидаанд:

-таҳия намудани барномаи инкишофи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳамчунин масъалаҳои ҳавасманд гардонидан ва нигоҳ доштани хизматчиёни баландихтисосро бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ пешбинӣ менамояд;

-такмил додани механизми арзёбии фаъолияти хизматчии давлатӣ ва пайваста гузаронидани курсҳои такмили ихтисоси мутахассисони ҳадамоти кадрии мақомоти давлатӣ бо мақсади таъмини иҷрои самараноки чорабиниҳои низоми хизмати давлатӣ;

-баланд бардоштани сифати тайёрии касбии хизматчиёни давлатӣ дар ҳамаи сатҳҳои идоракунии давлатӣ;

-такмил додани механизмҳо оид ба зиёд намудани шумораи занон дар мансабҳои роҳбарикунандаи мақомоти ҳокимияти давлатии сатҳҳои гуногун;

-такмил додани низоми музди меҳнати хизматчиёни давлатӣ;

-такмил додани модели хизмати давлатӣ, ки ба хизматҳои шоён асос ёфтааст, бо дарназардошти таҷрибаи пешқадами кишварҳои ҷаҳон;

Вобаста ба татбиқи вазифаҳо дар самти инкишофи хизмати давлатӣ дар доираи матритсаи амалиёти Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 то имрӯз тадбирҳои мушаххас андешида шуданд, ки ба таври мушаххас тавзеҳ дода мешаванд.

Бо дарназардошти натиҷаҳои таҳлили вазъи имрӯзаи хизмати давлатӣ ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи ҷолибияти хизмати давлатӣ барои кормандони соҳибихтисос ва таҳким бахшидани рақобатпазирии хизмати давлатӣ дар муқоиса бо бахши хусусӣ, нигоҳдории кадрҳои соҳибихтисос дар хизмати давлатӣ барои ноил гаштан ба афзалиятҳои СМР-2030 дар самти рушди хизмати давлатӣ аз ҷониби Агентии хизмати давлатӣ лоиҳаи Барномаи рушди хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022, таҳия гардид, ки он дар маҷмӯъ ба ташаккули хизмати давлатии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст.

Барнома дар заминаи омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта, аз ҷумла, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Беларус ва ғайра таҳия гардида, барои таҳким ва такмили асосҳои ҳуқуқии рушди хизмати давлатӣ, такмили механизми арзёбии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва баланд бардоштани самаранокии он, такмил додани низоми музди меҳнати хизматчиёни давлатӣ, баланд бардоштани сатҳи хизматрасониҳои давлатӣ, такмили низоми музди меҳнат ва тақвият додани ҳифзи иҷтимоии хизматчиёни давлатӣ, такмили низоми таҳсил, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзии хизматчиёни давлатӣ, баланд бардоштани сифати тайёрии касбии хизматчиёни давлатӣ дар ҳамаи сатҳҳои идоракунии давлатӣ, такмил додани механизмҳо оид ба зиёд намудани шумораи занон дар мансабҳои роҳбарикунандаи мақомоти ҳокимияти давлатии сатҳҳои гуногун, пешгирии коррупсия ва таъмини шаффофият дар хизмати давлатӣ нигаронида мешавад.

Яке аз самтҳои фаъолият ҷиҳати таъмини ҳадафҳои Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 такмил додани модели хизмати давлатӣ, ки ба хизматҳои шоён асос ёфтааст, бо дарназардошти таҷрибаи пешқадами кишварҳои ҷаҳон маҳсуб мегардад.

Дар таҷрибаи байналмилалӣ дохил шудан ба хизмати давлатӣ дар асоси озмун сурат мегирад. Ин таҷриба дар Тоҷикистон низ ба роҳ монда шуда, принсипҳои асосии он воқеъбинона ва холисона гузаронидан, баҳогузорӣ ба довталабон, таъмини баробарҳуқуқии онҳо мебошад.

Дар моделҳои хизмати давлатии байналмилалӣ гузаронидани озмун дар шакли

санҷиши тестӣ ва суҳбат бо довталаб пешбинӣ мешавад.

Дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи сӯҳбат бо довталаб пешбинӣ шудааст ва ҳангоми муайян кардани сатҳи дониш ва малакаи касбии довталабон мумкин аст аз дигар шаклҳои санҷиш (навиштани реферат, санҷиши тестӣ ва ғ.) истифода шавад.

Дар баробари ин, бо мақсади таъмини шаффофияти бештар зимни интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳои соҳаи хизмати давлатӣ Агенти хизмати давлатӣ лоиҳаи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба Низомнома дар бораи тартиби гузаронидани озмун барои ишғоли мансабҳои холии маъмурии хизмати давлатӣ»-ро таҳия намуд, ки аз 10 марти соли 2016, №647 дар таҳрири нав тасдиқ гардид.

Дар Низомнома талаботи Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (СҲИР) барои Тоҷикистон дар доираи Нақшаи амалиёти истамбулии Шабакаи мубориза бо коррупсия барои кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ дар бораи таъмини шаффофияти бештар ҳангоми баргузории озмун, пешбинӣ намудани расмиёте, ки холисӣ ва беғаразиро дар ҷараёни баҳогузории номзадҳо таъмин мекунад, ба инобат гирифта шудаанд. [5, с.40-43]

Барои дастрас намудани эълони озмун ва ҷалби бештари довталабони мансабҳои давлатӣ нашри эълон дар бораи гузаронидани озмун дар сомонаи мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ ва сомонаи мақомоти дахлдори давлатӣ пешбинӣ гардидааст.

Дар Низомномаи мазкур талаботи дигари СҲИР дар мавриди тариқи электронӣ пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳои довталабон низ ба инобат гирифта шуда, инчунин имконияти истифода аз таҷҳизоти техникӣ, сабт намудани рафти суҳбат ва дар протоколи ҷаласаи ҷамъбастии комиссияи озмун қайд кардани ин раванд пешбинӣ гардидааст.

Назорати риояи талаботи тахассусӣ дар Низомномаи мазкур танзим гардида, аз ҷумла, дар банди 3 Низомнома пешбинӣ шудааст, ки дар озмун довталабоне ҳуқуқи иштирок карданро доранд, ки ба талаботи тахассусии мансаби холии маъмурии хизмати давлатӣ ва Низомнома мазкур мувофиқат мекунанд. Талаботи тахассусӣ ба мансаби ишғолнамуда дар асоси Дастурамали талаботи тахассусӣ барои хизматчиёни давлатии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо фармоиши Агентии хизмати давлатӣ аз 24 августи соли 2011, №153 тасдиқ ва аз 26 сентябри соли 2011, №436 дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифта шудааст, ба роҳ монда шудааст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар рафти гузаронидани озмун барои дохил шудан ба хизмати давлатӣ ҳолатҳои риоя нашудани принсипҳои хизмати давлатӣ ҷой дошта, дар амалия баъзе номуайяниҳо мушоҳида мешаванд.

Набудани Маркази ягонаи тестӣ ҷиҳати ба таври тестӣ гузаронидани озмунҳо барои ишғоли мансабҳои маъмурии хизмати давлатии мақомоти давлатӣ ва аттестатсияи хизматчиёни давлатӣ ва ба ин васила тақвият бахшидани низоми интихоби дуруст ва самараноки кадрҳо, таъмини шаффофияти қабул ба хизмати давлатӣ, пешгирӣ ва паст кардани сатҳи коррупсия, аз байн бурдани бархӯрди манфиатҳо ва дар маҷмӯъ татбиқи самарабахши Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеа мегардад.

Дар доираи татбиқи Барнома ҷиҳати ворид намудани усулҳои муосири татбиқи технологияҳои кадрӣ тадбирҳои мушаххас пешбинӣ гардиданд. Аз ҷумла:

-такмили тартиби гузаронидани озмун, содда гардонидани ҳуҷҷат-гузории комиссия ва тартиби додани эълони озмун дар ВАО;

-дастрас намудани маълумоти ҳатмии мақомоти давлатӣ дар бораи гузаронидани озмун дар шакли хаттӣ ва электронӣ то нашр ба мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ бо мақсади ҷой додани маълумот дар сомонаи мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ;

-роҳандозии васеи пешниҳоди электронии ҳуҷҷатҳо ба мансабҳои холии хизмати давлатӣ, ташаккули механизми назорати риояи талаботи тахассусии номзадҳо;

-сабти ҳатмии сӯҳбат бо довталабон бо истифода аз таҷҳизотҳои техникии сабт;

-бо мақсади таъмини шаффофият ҳангоми муайян намудани сатҳи дониши қонунгузории соҳаи хизмати давлатӣ ва соҳавӣ, салоҳиятнокии касбӣ ва шахсии довталаб,

ки барои самаранок иҷро кардани уҳдадориҳои мансабии хизматчиёни давлатӣ муҳиманд, дар асоси санҷиши тестӣ баргузор намудани озмун ва аттестатсияи хизматчиёни давлатӣ ва бо ин мақсад ба таври пилотӣ ташкили намудани марказҳои тестӣ, муайян намудани тартиби кори онҳо.

Баланд бардоштани ҷолибияти хизмати давлатӣ ва нигоҳ доштани кадрҳои баландихтисос такмили низоми ҳифзи иҷтимоӣ ва ҳавасмандгардонии хизматчиёни давлатӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Дар Барномаи рушди хизмати давлатӣ дар ин самт тадбирҳои зерин пешбинӣ шудаанд:

- таҳияи номгӯи бастаи (*пакети*) иҷтимоӣ барои хизматчиёи давлатӣ ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба пешбинӣ намудани он;

- такмили низоми додани рутбаҳои тахассусии хизматчиёни давлатӣ;

-таҳияи механизми бо хонаҳои хизматӣ ва хобгоҳҳо таъмин намудани хизматчиёни давлатии ҷавон;

-такмили низоми додани қарзҳои имтиёзнок ба хизматчиёни давлатӣ барои бунёди манзил ва ё харидани хона;

-таҳияи тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба додани кӯмакпулӣ ҷиҳати солимгардонӣ дар вақти ба рухсатии меҳнатӣ баромадани хизматчиёни давлатӣ, пешбинӣ намудани хизматрасонии имтиёзноки тиббӣ барои хизматчиёни давлатӣ, аз ҷумла баъди ба нафақа баромадан;

- омӯзиши масъалаи таҷдиди назар намудани нафақаи хизматчиёни давлатӣ бо мақсади дар пиронсолӣ ва дар ҳолати маъюбӣ барои онҳо таъмин намудани зиндагии шоиста;

- таҳияи барномаҳои сатҳи маҳаллӣ барои ҳавасмандгардонии хизмат-чиёни давлатӣ ва рушди иқтидори кадрӣ;

- такмили заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба имтиёзҳо ва кафолатҳои иҷтимоию иқтисодӣ барои мутахассисони ҷавон.

Мувофиқи афзалиятҳои СМР-2030 барои ташаккули хизмати давлатии касбӣ такмил додани низоми музди меҳнати хизматчиёни давлатӣ ногузир аст.

Барои ташаккули механизми муносиби таъмини музди меҳнат ва татбиқи ислоҳот дар системаи музди меҳнат, инчунин ҷиҳати ҳавасмандсозӣ ва батанзимдарории ҳифзи иҷтимоии кормандони вазорату идораҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 марти соли 2008, №98 Консепсияи ислоҳоти музди меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардида, дар доираи он чорабиниҳои мушаххас амалӣ шуданд.

Вале дар баробари сол ба сол афзоиш ёфтани музди меҳнати хизматчиёни давлатӣ имрӯз бо дарназардошти талабот ва шароити бозори байналмилалии меҳнат барои ҷалб кардан ва нигоҳ доштани мутахассисони варзида ва ҳайати шахсии босалоҳият зарурати такмили низоми ҳавасмандгардонии хизматчиёни давлатӣ низ ба миён омадааст.

Ҷиҳати расидан ба хизмати давлатии касбӣ, ки дар худ донишу маърифати баланд, малакаи идоракунӣ, поктинатию поквиҷдонӣ ва хизмати софдилона ба ватанро таҷассум менамояд, бояд мо қабл аз ҳама барои хизматчиёни давлатӣ ва аҳли оилаи онҳо шароити мусоидро фароҳам биёрем.

Нисбатан кам будани музди меҳнати миёнаи моҳонаи хизматчиёни давлатӣ дар муқоиса ба музди меҳнати миёнаи моҳонаи умумиҷумҳуриявӣ ва баъзе соҳаҳои ғайри хизмати давлатӣ боиси суст гардидани ҷолибияти хизмати давлатӣ дар бозори ҷумҳуриявии меҳнат шуда, инчунин сабаби холӣ мондани ҷойҳои корӣ гардидааст. Чунин ҳолат ба самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ таъсир мегузорад.

Дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 таъкид гардид, ки бо дарназардошти рушди иқтисодиёти мамлакат ва имкониятҳои молиявӣ аз 1-уми сентябри соли 2018 музди

меҳнати кормандони мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, муассисаҳои маориф, илм, фарҳанг, варзиш, тандурустӣ, муассисаҳои соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ ва дигар ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ 15 фоиз, инчунин, музди меҳнати кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва хизматчиёни ҳарбӣ 10 фоиз зиёд карда мешавад.

Дар асоси фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 марти соли 2006, №1716 «Дар бораи тадбирҳои тақвият додани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ ва зиёд намудани музди меҳнати ҳадди ақал, маоши амалкунандаи вазифавии кормандони муассисаю ташкилотҳои буҷетӣ, нафақа ва стипендия» аз 1 апрели соли 2006 музди меҳнати хизматчиёни давлатии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва андозаи иловапулӣ барои рутбаи тахассусӣ, собиқаи корӣ муқаррар шуда, ҳаҷми иловапулӣ барои рутбаҳои тахассусӣ ба хизматчиёни давлатӣ бо фоиз аз музди меҳнати вазифавӣ ба андозаи аз 10 то 25 фоиз ва ҳаҷми иловапулӣ барои собиқаи корӣ бо фоиз аз маоши вазифавии моҳона бо назардошти иловапулӣ барои рутбаҳои тахассусӣ дар ҳолати доштани собиқаи кории хизмати давлатӣ ба андозаи аз 5 то 25 фоиз муайян гардида буд. [https://www.ahd.tj.]

Мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2006, №790 «Дар бораи тасдиқи Дастурамал оиди ҳавасмандгардонии хизматчиёни давлатӣ» бошад, ба хизматчиёни давлатӣ барои дастовардҳои хизматӣ ба андозаи на камтар аз 5 ва на зиёда аз 30 фоизи маоши мансабӣ ба муҳлати на зиёда аз 3 моҳ иловапулӣ пардохт карда мешуд.

Вале пас аз ҷорӣ шудани Ҷадвали ягонаи тарифӣ, ки он бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 августи соли 2011, №387 муқаррар гардид, аз соли 2011 додани иловапулӣ барои рутбаҳои тахассусӣ ва тартиби зикршудаи ҳавасмандгардонӣ боз дошта шуд.

Ҳамчунин механизми дақиқи татбиқи моддаи 152 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 июни соли 2016, №478 вобаста ба додани иловапулӣ ба кормандоне, ки бе озодшавӣ аз кори асосӣ корҳои иловагиро аз рӯи дигар ихтисос, ё вазифаҳои кормандони муваққатан ба кор ҳозирнабударо иҷро мекунанд, моддаи 29 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» оид ба вогузор намудани иҷрои ухдадориҳои иловагии хизмати давлатӣ ба зиммаи хизматчии давлатӣ ва моддаи 38 Қонуни мазкур оид ба ҳавасманд гардонидани хизматчии давлатӣ барои дастовардҳои хизматӣ, хизмати бардавому бенуқсон, иҷрои супоришҳои махсусан муҳими давлатӣ таҳия нашудаанд, ки боиси душворӣ дар фаъолияти ҳаррӯза мегардад.

Аз ин рӯ, бо вуҷуди зиёдшавии музди меҳнат зарур аст, ки барои дастгирии хизматчиёни давлатӣ, баланд бардоштани масъулиятшиносӣ, ҳифзи иҷтимоии хизматчиёни давлатӣ, ҳавасмандкунӣ ва самаранок гардондани фаъолияти онҳо дар идоракунии давлат ва таъмини иҷтимоии оилаҳои хизматчиёни давлатӣ пардохти иловапулӣ ва ҳавасмандгардонии хизматчиёни давлатӣ дар қонунгузорӣ пешбинӣ карда шавад.

Вобаста ба масъалаи мазкур гузоришҳои таҳлилии Агентии хизмати давлатӣ, ки дар ҳамоҳангӣ бо мақомоти дахлдори давлатӣ таҳия гардиданд, аз 26 сентябр ва аз 30 декабри соли 2016, №04-1177, №04-1571 ба Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол гардида, таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқии дахлдор оғоз гардидааст.

Дар баробари ин, барои такмил додани механизми арзёбии фаъолияти хизматчии давлатӣ барои таъмини идораи самарабахши захираҳои инсонӣ дар низоми хизмати давлатӣ тадбирҳои зерин ба нақша гирифта шуда, марҳила ба марҳила амалӣ мегарданд:

-такмили механизмҳо, тартиб ва критерияҳои баҳодиҳии самараи фаъолияти хизматчиёни давлатӣ бо мақсади таъмини баҳодиҳии самараноки хизматчии давлатӣ;

-такмили низоми гузаронидани аттестатсия ҷиҳати мусоидати бештари натиҷаҳои мусбии аттестатсия ба пешравӣ дар мансаб ва банақшагирии боловарии мансабӣ;

-таҳияи механизми болоравии мансабии хизматчиёни давлатӣ дар асоси натиҷаи самаранокии фаъолият дар мансаби ишғолнамуда.

Тибқи талаботи моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» таҳсили хизматчиёни давлатӣ дар муассисаҳои таълимии олии касбӣ ва таҳсилоти миёнаи касбӣ амалӣ карда шуда, он дар шакли тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили

ихтисос ва таҷрибаомӯзӣ сурат мегирад. Тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ ва такмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ бар асоси дархости мақомоти давлатӣ бо пешниҳоди мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ роҳандозӣ мегардад.

Дар асоси Низомномаи Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2014, №179 тасдиқ шудааст, яке аз самтҳои фаъолияти Агентии хизмати давлатиро ташкили курсҳои тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзии хизматчиёни давлатӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ дар масъалаҳои тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихисос ва таҷрибаомӯзии хизматчиёни давлатӣ ташкил медиҳанд.

Ҳамзамон мувофиқи банди 6 Низомномаи мазкур Агентии хизмати давлатӣ дар ҳамкорӣ бо мақомоти давлатӣ таҳсили хизматчиёни давлатиро ташкил, масъалаҳои вобаста ба таҳсили хизматчиёни давлатӣ ва таъмини мақомоти давлатӣ бо кадрҳои баландихтисосро ҳамоҳанг месозад, механизми таҳсили хизматчиёни давлатиро таҳия карда, якҷоя бо мақомоти давлатӣ арзёбии эҳтиёҷот ба таҳсилро муайян мекунад, шумораи хизматчиёни давлатӣ, категорияҳои мансабҳои давлатии маъмуриро барои таҳсил ва эҳтиёҷот ба таҳсили онҳоро муайян менамояд.

Амалияи давлатдории кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки татбиқи самарабахши сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат ва нуфузи он дар назди ҷомеа ба салоҳиятнокӣ, донишу малакаи касбии хизматчиёни давлатӣ вобаста аст. Яъне дар хизмати давлатӣ чи қадар хизматчиёни давлатӣ дорои донишу малака, маҳорат ва салоҳиятнокии касбӣ бошанд, ҳамон қадар фаъолияти хизматии онҳо самарабахш гардида, рушди ҳаматарафаю бомароми давлат ва ҷомеа таъмин карда мешавад.

Дар маҷмӯъ дар марҳилаи навбатии рушди кишвар дар назди ниҳоди хизмати давлатӣ вазифаҳои хеле муҳим ва пурмасъулият барои ташаккули хизмати давлатии касбӣ меистад.

АДАБИЁТ:

1.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 13 ноябри соли 1998 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1998,№11.С. 13-26.

2. А.Я. Кибанов. – Основы управления персоналом: Масква, 2007. – 447с

3.Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1998. №22. М.297; 2007. №3. М.166; 2007. №6. М.429.

4.«Санадҳои меъёрии ҳуқуқии хизмати давлатӣ». Душанбе 2021. – 412 саҳ.

5.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636.

6.Идоракунии захираҳои инсонӣ дар хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷкистон. (Дастури таълимӣ). – Душанбе: "Эҷод" 2009. – 120 саҳ.

7.Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сомонаи расмии https://www.president.tj.

8.А.Я. Кибанов. – Основы управления персоналом: Масква, 2007. – 447с

9.А.Я. Кибанов, И.Б. Дуракова. – М.: Издательство "Экзамен", 2004. – 416с

10.З.Зенков, М.Ю.Зарубежный опит управления: Государственная служба: Учебное пособие. – Новосибирск: НГАУ, 2004. – 130с

11.Идоракунии захираҳои инсонӣ дар хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷкистон. (Дастури таълимӣ). – Душанбе: "Эҷод" 2009. – 120 саҳ.

12.Сомонаи расмии https://www.ahd.tj.

УДК 316.347:316.42

НАҚШИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ДАР ТАҲКИМИ СУБОТИ ҶОМЕА

ЗОКИРОВ БОБОШАРИФ МИРЗОЕВИЧ
ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға: 734055 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад 48/5. Тел.: +992 90 880 08 89

Худшиносии миллӣ муҳимтарин ва заруртарин ҷанбаи ҳаёти инсон аст, ки аз дӯст доштани Ватан, модар, забон, таърих ва арзишҳои таърихиву фарҳангӣ сарчашма мегирад. Худшиносии миллӣ шоҳсутуни давлат ва решаи миллат аст, агар он коста шавад, миллат пароканда мегардад ва ҳатто ба нестӣ мерасад. Бинобар ин, мо бояд дар мустаҳкам намудани мактаби худшиносии миллӣ, ки асоси он ватандӯстӣ, хештаншиносӣ ва ҳувияти миллӣ мебошанд, нақши асосӣ гузорем. Худшиносии миллӣ чист? Ҷавоб ҳамин аст, ки аслан худшиносии миллӣ ин ватандӯстӣ, ба қадри Истиқлолияту ваҳдат расидан, дарк намудани зарурати ваҳдат, якпорчагии обу хок ва марзу буми миллӣ, иттиҳоди мардум, дарки зарурати иттифоқ, ҳамбастагӣ ва саҳми арзанда гузоштан дар рушду нумӯи кишвар аст. Марҳилаи начандон тӯлонии таърих собит сохт, ки халқи тоҷик дар ҳақиқат миллати соҳибтамаддун, бомаърифату ватандӯст, ватанпарвар ва сулҳофару мардумдӯст мебошад. Аз ин лиҳоз надонистани таърих, фарҳангу тамаддун, забон, адаб, расму оин ва анъанаҳои миллӣ нобахшиданист. Ҳар як насли наврасу ҷавонро муҳим аст, ки худшиносу худогоҳ бошад ва ба қадри Истиқлолияту ваҳдат расад. Аз ин лиҳоз дар ин мақола мо нақши худшиносии миллӣ дар таҳкими суботи ҷомеаро ба таҳқиқ фаро гирифта, асоснок намудем.

Калидвожа: худшиносии миллӣ, худогоҳӣ, Ватан, Истиқлолият, сулҳ, ваҳдат, нали наврас, ҷавонон, ҳифзи марзу бум.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ В УКРЕПЛЕНИИ СОЦИАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

ЗОКИРОВ БОБОШАРИФ МИРЗОЕВИЧ
ассистент кафедры истории и философии, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055 Таджикистан, г. Душанбе, улица Борбад 48/5 Тел.: +992 90 880 08 89

Национальное самосознание — важнейший и необходимый аспект человеческой жизни, проистекающий из любви к родине, родине, языку, истории, историко-культурным ценностям. Национальное самосознание — это опора государства и корень нации; если оно ослаблено, нация распадется и даже исчезнет. Поэтому мы должны играть ключевую роль в укреплении школы национального самосознания, основой которой являются патриотизм, самосознание и национальная идентичность. Что такое национальное самосознание? Ответ таков: национальное самосознание — это, по сути, патриотизм, признание независимости и единства, понимание необходимости единства, целостности водных ресурсов, земли, границ и национальной родины, единство народа, солидарность и внесение ценного вклада в развитие и рост страны. Относительно короткий период истории доказал, что таджикский народ — это действительно цивилизованная, образованная, патриотичная, миролюбивая и любящая людей нация. В этом отношении невежество в отношении истории, культуры и цивилизации, языка, литературы, обычаев и традиций непростительно. Важно, чтобы каждое молодое поколение обладало самосознанием и ценило независимость и единство. Таким образом, в данной статье мы исследовали и обосновали роль национального самосознания в укреплении социальной стабильности.

Ключевые слова: национальное самосознание, самосознание, родина, независимость, мир, единство, молодежь, защита границ и пограничный контроль.

THE ROLE OF NATIONAL IDENTITY IN STRENGTHENING SOCIAL STABILITY

ZOKIROV BOBOSHARIF MIRZOEVICH
The Assistant Department of History and Philosophy International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 48/5 Borbad Street, Dushanbe, Tajikistan, 734055. Tel.: +992 90 880 08 89

National self-awareness is the most important and necessary aspect of human life, which stems from love for the homeland, motherland, language, history, and historical and cultural values. National self-awareness is the pillar of the state and the root of the nation; if it is weakened, the nation will disintegrate and even disappear. Therefore, we must play a key role in strengthening the school of national self-awareness, the basis of which is patriotism, self-awareness, and national identity.

What is national self-awareness? The answer is that national self-awareness is essentially patriotism, appreciation of independence and unity, understanding the need for unity, the integrity of water, soil, borders and national homeland, the unity of the people, understanding the need for unity, solidarity and making a valuable contribution to the development and growth of the country. A relatively short period of history has proven that the Tajik people are truly a civilized, educated, patriotic, patriotic, peace-loving and people-loving nation. In this regard, ignorance of history, culture and civilization, language, literature, customs and traditions is unforgivable. It is important for every young and young generation to be self-aware and to appreciate independence and unity.

Therefore, in this article, we have investigated and substantiated the role of national self-awareness in strengthening social stability.

Keywords: national self-awareness, self-awareness, homeland, independence, peace, unity, youth, protection of borders and borders.

Муқаддима. Вазъи ноороми ҷаҳони муосир, фаъол гаридани равияҳои гуногуни иртиҷоиву тундгароӣ, ки ба анъана, расму оин, тарзи зист, афкори мардумӣ ва таъриху фарҳанги халқи тоҷик бегона мебошанд, ҳар як нафари моро водор месозанд, ки беш аз пеш зирактару ҳушёртар бошем ва анъанаҳои аҷдодии худро аз даст надода, тақвият бахшем, дар рушди худшиносиву худогоҳии насли наврасу ҷавон саҳми худро гузошта тавонем.

Баррасии адабиёти илмӣ. Мавзуи мақолаи мо дар ҳамаи давру замон диққати олимонро ба худ ҷалб карда, дар ин бора олимони соҳаи фалсафа, таърих, сиёсатшиносӣ ва адабиёту педагогика корҳои зиёдро анҷом додаанд. Аз ҷумла, олимону мутафаккирони тоҷик Ф.Розӣ, С.Шерозӣ, М.А. Ҳамадонӣ, С.Айнӣ, Ҳ.В. Кошифӣ, А.Дониш, Ш.Шоҳин, А.Сомӣ, Э.Раҳмон, Ф.Шарифзода, М.Лутфуллоев, У.Зубайдов, Б.Қодиров, Сабуров, Ш.О. Саидиброимов, Ҷ.Булбулов, Г.Зокиров, Н.Давлатшоев, Ҷ.Ҷ. Исомиддинов, А.Муллоев, Н.Алиев, олимони русу хориҷӣ К.Маркес, Ф.Энглес, В.И. Ленин, Г.Лассуэлл, А.Каплан, М.Вебар, Н.Макиавелли, Ж.Ж. Руссо ва дигарон ба ин масъала диққат дода, корҳои илмиро анҷом додаанд, ки мо дар навиштани ин мақола аз ин корҳо истифода бурдем.

Методологияи таҳқиқот. Усулҳои таҳқиқоти моро истифодаи маводҳои илмӣ, методӣ, таърихӣ оид ба худшиносиву худогоҳии миллӣ ва нақши он дар суботи ҷомеа, таҳлилу муқоиса ва таҳлили андешаҳо ташкил медиҳад.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Дар замони муосир падидаи ҷаҳонишавӣ, рушди босуръати технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ, ба фарҳанги таҳҷоӣ ҳамроҳ гардидани фарҳанги бегона, аз байн рафтани китобхонӣ, густариш ёфтани доираи гурӯҳҳои террористиву экстримистӣ як навъ чолиш барои фард ва дар маҷмӯъ башарият гардидааст. Дар чунин ваъияти нооромиҷаҳон барои нигоҳ доштани Истиқлоли давлатӣ ҳар як фарди тоҷикро зарур аст, ки худшиносии миллиро дар доираи арзишҳои ниёкон, ки таърихан ташаккул ёфтаанд, тақвият дода, насли имрӯз ва ояндаро дар руҳияи он тарбият намоем. Суботи ҷомеа, пешрафти тараққиёти кишвар, пеш аз ҳама ба худшиносиву худогоҳии миллӣ ва

доштани тафаккури миллии ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ вобаста аст. Дар ин бора сиёсатмадори шинохтаи ҷаҳонӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон овардааст: «Халқи моро зарур аст, ки дар рафти чунин мубориза ҳои шадиди ғоявию идеологӣ, ки дар фазои иттилоотӣ, ҷараён мегиранд, минбаъд зиракии сиёсиро аз даст надода, фирефтаи бозиҳои геопалитикӣ ва хоҷагони пасипардагии кишварҳои бегона нашаванд, аз ҳарвақта дида ба қадри Истиқлолият ва озодӣ расанд » [16, с. 211].

Халқи тоҷик мардуми куҳан ва таърихӣ буда, таърихи чандинҳазорсола, анъанаву расму оини худро дорад. Ҳамчун миллат ташаккул ёфтани тоҷикон раванди дуру дарози таърихӣ дошта, соҳиби донишмандону мутафаккирон будан, тарбияи баланд, ҳувияти миллӣ, урфу одат, анъана, хотираи таърихӣ, доштани шуур ва тафаккури миллии мо тоҷикон моро ҳамчун миллати тамаддунофар, бофарҳангу маданият дар ҷаҳон муаррифӣ намуд. Мардуми тоҷик бо нобиғаҳои худ аз қадим худшиносу худогоҳ ва сулҳдӯсту ботамаддун буд. Дар ин бора муҳаққиқ Ш.О. Саидиброимов овардааст: “Худшиносӣ, иттиҳоду иттифоқ, ватандориву якдилӣ, бародариву баробарӣ, сулҳу озодӣ марому мақсади одамони равшанфикру равшанзамир буд, аст ва хоҳад монд» [13, с. 286]. Пас имрӯз мо тоҷиконро дар замони муосир лозим аст, ки аз таҷрибаҳои таърихии аҷдодони худ сабақ гирифта, дар ташаккули худшиносиву худогоҳии миллӣ, ки суботи давлат ва тамоми ҷомеа ба он вобаста аст, нақши асосӣ гузорем. Сатҳи баланди худшиносӣ ва ҳифз намудани арзишҳои миллӣ боис гардиданд, ки тоҷикон аз туфонҳои харобиовари таърих солим берун баромада, ҳувияти миллии худро ҳифз намоянд. Имрӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ дигар шуда, тағйиротҳо ба худшиносии миллӣ ҳам таъсири манфӣ ва ҳам мусбат мерасонанд. Тавре сиёсатшинос Н.Г. Зокиров овардааст: «Муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба тарзи муносибат хусусиятҳои гуногунро ба худ мегиранд» [8, с. 313]. Дар чунин вазъият мо падару модарон, мураббияҳо ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумуву олӣ вазифадорем, ки таълимоти ниёгонро сармашқи кори худ карда, ба таълиму тарбияи фарзандони худ диққати ҳаматарафа диҳем. Сарвари мамлакат борҳо дар суханрониҳо қайд намуданд, ки дар таълиму тарбияи фарзанд се омили асосӣ: оила, мактаб ва ҷомеа нақш доранд.. Пас дар ташаккули худшиносиву худогоҳии миллӣ ва таълиму тарбияи фарзанд дар ин руҳия аввал оила, яъне падару модар ва баъд аз он муассисаҳои умумиву олӣ ва ҷомеа вазифадоранд. Фарзандро бояд пеш аз ҳама волидайн тарбия намоянд. Тарбияи фарзанд яке аз масъалаҳои асосии инсоният ба ҳисоб рафта, фарзандон дар муассисаҳои таълимӣ, дар муассисаҳои берун аз мактаб тарбия меёбанд, аммо ин барои ташаккули худшиносиву худогоҳии миллӣ дар ниҳоди насли наврасу ҷавон кофӣ нест. Дар ин раванд алоқаи зичи падару модар бо муассисаҳои таълимӣ муҳим аст, зеро трабиятгари асосӣ падару модар буда, аз рӯзҳои аввали таваллуд ба тарбияи фарзанд диққати аввалиндараҷа медиҳанд. Баъзан падару модарон тарабияи фарзандро дар руҳияи худшиносиву худогоҳии миллӣ фақат кори муассисаҳои таълимӣ дониста, тақдири фарзанди худро ба омӯзгорон ҳавола мекунанд. Ҳатто баъзе нофаҳмиҳо ё муноқишаҳое, ки байни ҷавонону наврасон берун аз муассисаи таълимӣ ҳам рух медиҳанд, айби омӯзгор мешуморанд. Дар ин замина таҳлили дуруст лозим аст. Падару модар бояд таҳлил кунанд, ки фарзандонашон дар муассисаи таҳсилоти умумӣ ё олӣ 5-6 соат таълиму тарбия мегиранд, боқимондаи вақт дар хона, дар тарбияи падару модар мебошанд. Аз ин лиҳоз кори тарбия на аз сини мактабӣ, балки аз гаҳвора сар мешавад.

Аз таҳқиқотҳо муайян аст, ки рӯзе падаре назди донишманд ва табиби бузурги тоҷик Абуалӣ ибни Сино меравад ва ба ӯ муроҷиат мекунад, ки фарзанди ман 6 моҳа шуд ва ман аз кай ба тарбияи ӯ шуруъ кунам? Сино дар ҷавоби ин мард мегӯяд: «Афсус барои тарбияи фарзандатон аллакай 6 моҳ дер кардед» [12, с. 28]. Ин нукта бисёр муҳим аст. Имрӯз ташаккули худшиносиву худогоҳии миллӣ диди нав ва таълимоти ба замон ҷавобгӯро талаб дорад.

Баҳамназдикшавӣ ва ҳамдигарро ғанӣ гардонидани умумиятҳои иҷтимоӣ, муттаҳид гаштани онҳо дар асоси равобити моддии ҷаҳонӣ рӯз аз рӯз зиёд гардида, ба чизи муқаррӣ табдил меёбад, аммо арзишҳои бузурги миллати тоҷик, ки худшиносиву худогоҳии миллӣ

ва ифтихори миллӣ аз ҷумлаи онҳо мебошад, бояд тағйир наёфта, баръакс ташаккул ёбад. Дар ин бора олим Зокиров, Н.Г. овардааст: «Равандҳои баҳамназдикшавӣ ва ҳамдигарро ғанӣ гардонидани умумиятҳои иҷтимоӣ, муттаҳид гаштани онҳо дар асоси равобити моддии ҷаҳонӣ тадриҷан воқеӣ мегардад, аммо аз тарафи дигар умумиятҳои мухталифи миллию этникӣ, мекӯшанд, ки тафовутҳо маҳфуз монанд» [9, с. 302]. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар руҳияи худшиносиву худогоҳӣ тарбия намудани насли наврас ва ҷавон, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, олӣ, падару модарон ва ҳар як аъзои ҷомеа вазифадоранд.

Яке аз воситаҳо ё роҳҳои ташаккули худшиносиву худогоҳии миллӣ намунаи ибрат будани рафтори худи омӯзгорон ва падарону модарон барои насли наврас ва ҷавон аст. Албатта, аз омӯзгори масъулиятшинос ва падару модари меҳнатдӯсту дорои хислатҳои неки инсонӣ фарзандон ва шогирдони хуб ба воя мерасанд. Масалан, падари майзадаи коргурез фарзандони нағзро тарбия кардан наметавонад. Ё падару модар агар бадсухану дағалмизоҷ, ҷанҷолӣ бошанд, фарзандонашон ҳам дорои ҳамин гуна хислатҳои бад мешаванд, онҳо тарбияи муҳити оилавиро гирифта ташаккули худшиносиву худогоҳии миллиашон ғайриимкон аст. Ё баъзан падару модар баръакс фарзандонашро аз ҳад зиёд навозиш мекунанд. Дар натиҷа фарзанд эрка калон мешавад, дар вай ҳисси худбинию такаббур, кибру ғурур инкишоф меёбад. Ба омӯзгорон низ гӯш намедодагӣ мешавад.

Дар урфият мегӯянд: «Фарзандро ба дил дӯст дор, на ба забон». Дар протссеси тарбия намудани насли наврас ва ҷавон дар руҳияи худшиносиву худогоҳии миллӣ як қатор камбудиҳо баръало мушоҳида шудаанд. Масалан, падар ба фарзанд як супориш медиҳад, модар бошад садди роҳ шуда, ӯро ба кори дигар ҷалб мекунад. Дар байни падару модар нофаҳмӣ ва мунокиша ба амал меояд. Фарзанд ҳайрон мешавад, ки аввал супориши кадоми онҳоро иҷро кунад. Супориш бояд аз тарафи падару модар на дар як вақт, балки баъди иҷрои як супориш дода шавад. Супоришро мувофиқи синну соли фарзанд бояд дод. Ё ки фарзанд ягон хатое содир карда, падар ӯро насиҳат мекунад, аммо модар дар чунин вақт фарзандро тарафдорӣ мекунад. Дар натиҷа эътибори падар дар назди писар паст мешавад. Рафтори падару модар бояд намунаи ибрати фарзандон бошад ва ин омили асосии ташаккули худшиносиву худогоҳии миллии насли наврасу ҷавон ва ҳам калонсолон аст.

Сифатҳои беҳтарини инсонӣ монанди меҳнатдӯстӣ, эҳтироми калонсолон, дӯст доштани Ватан заминаи асосии ташаккули худшиносиву худогоҳии миллӣ мебошанд. Пас, насли наврас бояд дар ин рӯҳия тарбия карда шавад. Вобаста ба ин ҷой доштани чунин хислатҳо дар оила, аз қабили дар аввал иҷрои вазифаҳои майдаи рӯзгор, баъдтар супоришҳои муайян, муносибати софдилона ба иҷрои вазифаи хонагӣ, дарстайёркунӣ, боиси дар кӯдак тарбия ёфтани муносибати софдилона ба меҳнати ҷамъиятӣ мегарданд, ки худшиносиву худогоҳии миллӣ аст. Пас барои он ки дар насли наврас ва ҷавон худшиносиву худогоҳии миллӣ ташаккул ёбад, дар оилаҳое набояд аз хурдӣ фарзандон эрка бошанд ва аз таълиму тарбия дур монанд. Дар чунин ҳолат фарзандон аксар вақт коргурезу танбал, нодону ноуҳдабаро тарбия меёбанд. Ин ҳодиса аксар вақт дар оилаҳое, ки яккаву ягона фарзанд доранд, ба чашм мерасад ва ба ташаккули худшиносиву худогоҳии миллии насли наврасу ҷавон халал мерасонад.

Аз таҷрибаҳо аён аст, ки имрӯз давлати мо - Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ бо фарҳангу тамаддуни пурғановаташ эътироф намуда, миллати тоҷикро ҳамчун миллати куҳанбунёд ва бофарҳангу соҳибтамаддун ва халқияти дорои худшиносиву худогоҳии миллии баланд мешиносанд ва эҳтиром мекунанд. Аз ин рӯ, дар замони муосир боз ҳам муҳим аст, ки аз арзишҳои миллӣ ифтихор дошта бошем. Барои таҳкими боз ҳам бештари ин дастовардҳо зарур аст, ки мафҳумҳои Истиқлолу озодӣ, сулҳу субот, ваҳдату ягонагӣ, худшиносиву худогоҳии миллӣ ба шиори созанда ва муттаҳидкунандаи мардуми шарифи Тоҷикистон табдил дода шаванд ва аз нигоҳи илмӣ низ собит шудааст, ки ин мафҳумҳои муқаддас дар қалбу шуури насли наврасу ҷавон ҳисси эҳтиром ба Тоҷикистони азиз ва муқаддасоти Ватанро устувор месозанд. Ба насли имрӯз бори дигар собит мешавад, ки миллати куҳанбунёди тоҷик метавонад корҳои бузурги ободкориву созандагиро ба анҷом расонад ва барои наслҳои оянда як кишвари ободу зеборо ба мерос гузорад.

Аз ин рӯ, барои расидан ба дараҷаи баланди ташаккули худшиносиву худогоҳии миллии насли наврасу ҷавон ҳамкории муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорон, падару модар ва ҳар як аъзои ҷомеа муҳим аст. Омӯзгори муассисаи таҳсилоти умумӣ ё олӣ бо падару модарон бо ду роҳ: фардӣ ва гурӯҳӣ ҳамкорӣ карда метавонад. Шакли фардии кори омӯзгор бо падару модарон аз суҳбатҳо дар муассисаҳо, оила аз суҳбатҳои доимӣ ва шакли гурӯҳӣ бошад, аз даъват кардан ва гузаронидани ҷаласаҳо, маҷлисҳои падару модар, фаҳмондадиҳӣ педагогӣ дар байни падарону модарон иборат мебошад. Дар маҷлисҳо бояд он масъалҳое мавриди муҳокима қарор гиранд, ки ба масъалаи тарбия, бахусус ташаккули худшиносиву худогоҳии миллӣ дахл доранд. Одатан, падару модарон ба маҷлис омада, суханони омӯзгорро гӯш карда, худ дар муҳокимаи масъала фаъолият нишон намедиҳанд. Аз ин рӯ хуб мешуд, ки омӯзгор ҷаласаро тарзе ташкил диҳад, ки худи падару модарон масъала гузоранд, муҳокима ронанд, баҳсу мунозира намоянд, фикру ақидаҳояшонро баён кунанд. Ин гуна ҷаласаҳо дар хотири падару модарон дуру дароз монда, самараи хуб медиҳанд. Омӯзгор дар ин кор нақши асосӣ мебозад. Ӯ бояд мавзуъҳоро вобаста ба ташаккули худшиносиву худогоҳии миллӣ чунон интихоб намояд, ки он боиси баҳсу мунозира қарор гирад. Ба фикри ман чунин масъалаҳоро мавриди муҳокима қарор додан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Риояи реҷаи рӯз дар оила аз тарафи насли наврас ва ҷавон.
2. Ҷалби бештари насли наврасу ҷавон ба истифодаи китоб.
3. Ҷавобгӯ будани рафтору одоби насли наврасу ҷавон дар ҷойҳои ҷамъиятӣ.
4. Муҳокимаи барномаҳои телевизионӣ бо фарзандону шогирдон.
5. Насиҳатҳои одамони бообрӯи деҳа, шаҳр ба насли наврасу ҷавон.
6. Зи мардум зодаӣ бо мардумӣ бош.
7. То бад накунӣ зи бад маандеш.
8. Мардумро азиз дору, азизи дигарон хоҳӣ шуд.
9. Техники муосирро дар чаҳорчӯбаи ахлоқ истифода бояд кард.
10. Фарзанди хуб боғи падар.

Хулоса, ташаккули худшиносиву худогоҳии миллӣ дар ниҳоди насли наврас ва ҷавон вазифаи як кас нест ва ин вазифаи муқадасро бояд ҳар як омӯзгор, падару модар ва аҳли ҷомеа содиқона иҷро намояд. Насли наврас ва ҷавон пеш аз ҳама сиёсати пешгирифтаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро сармашқи кори худ карда, саҳми худро дар ободии кишвар гузорад. Ҳар як фарзанди миллат бояд бо ҳисси баланди худшиносиву худогоҳии миллӣ гуфтаҳои Пешвои миллатро шиори рӯзмарраи худ намуда, нагузорад, то нохалафе ба мақсадҳои ғаразноки худ расад. Шукронаи даврони истиқлол намуда, кӯшиш ба харҷ бояд дод, то барои рушди иқтисоди кишвар ва устувории пояи ваҳдат саҳми арзанда гузорем.

АДАБИЁТ

1. Ҳайдаров А. Афкори педагогии Аҳмад Махдуми Дониш / А. Ҳайдаров. – Душанбе: Ирфон. - 2011. – 159 с.
2. Абуали ибни Сино. Осори мунтахаб иборат аз 10 ҷилд. Ҷ. 1 / А.Сино. - Душанбе: Ирфон. - 1980. - 477 с.
3. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития / А. Дониш. - Душанбе: Сарват. - 1992. – 98 с.–
4. Давлатшоев, Н. Тарбияи маънавии мактабиён дар шароити кунунӣ / Н.Давлатшоев. – Душанбе. 2006. – 252 с.
5. Исомиддинов, Ҷ.Ҷ. Ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқии миллӣ ва умумибашарӣ дар заминаи мероси шоирону нависандагони классики тоҷик // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2021. - №3- 4(7-8). С. 178-184
6. Қомуси тарбия // Мураттибон: А.Муллоев, Н.Алиев … / А.Муллоев.- Душанбе: Ирфон. - 2011. - 336 с.

7. Лутфуллоев, М. Тулуи хуршеди истиқлол ва масъалаҳои тарбия / М.Лутфуллоев. – Душанбе. - 2018. -179 с.

8. Зокиров Н.Г. Донишномаи сиёсӣ / Н.Г. Зокиров. – Душанбе. – 207. – 602 с.

9. Зокиров Н.Г. Сиёсатштиносӣ / Н.Г. Зокиров. – Душанбе: Эр-граф. – 210. – 520 с.

10. Нақши ҳамкориҳои педагогӣ дар камолоти ахлоқию маънавии кӯдакону наврасон. Маҷмуаи илмӣ / Мураттиб: И.Давлатшоев. – Душанбе. - 2012. – 237 с.

11. Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. – Душанбе. - 2009. – 680 с.

12. Саидиброимов Ш.О. Нақш ва ҷойгоҳи падару модар дар таълимоти мутафаккирони асрҳои X-XI (дар ҳаммуаллифӣ) // Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон. – 2021. - Серия 2. - №2(6). – С. 27-31.

13. Саидиброимов Ш.О. Усулҳои ташаккули худшиносӣ ва худогоҳии миллии насли наврас бо истифода аз ашъори шуарои муосири тоҷик // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №7. – С. 286-291.

14. Амир Ҷ. Нақши ориёиҳо дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ (хулосаи мақола ва гузоришҳои конференсия)» // Ҷ.Амир, М.Холов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. - 2006. – 134 с.

15. Булбулов Ҷ. Такмили ихтисос, воқеият, махсусият ва андешаҳо / Ҷ.Булбулов. – Душанбе. - 2013. - 370 с.

16. Раҳмон Э. Уфуқҳои Истиқлол / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ-нашриёт – 2018. – 436 с.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд аслӣ буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмии муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад.

2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш.Душанбе, к. Борбад 48/5 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии majala.dbsst@gmail.com мефиристад.

3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад:

Абдуллоев Абдулло Абдуллоевич – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 234-88-02, E-mail: majala.dbsst@gmail.com

4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), руйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгуй).

5. Ҳаҷми мақола (ҳуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.

6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, чап -3 см.

7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шавад.

8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шавад.

9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.

10. Нохунакҳои китобӣ («») истифода бурда шавад. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шавад.

11. Руйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.

12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.

13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.

Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намоянд.

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА

Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудиҳо баргардонида мешавад.

Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 88 02 ё почтаҳои электронии majala.dbsst@gmail.com хабардор шавад.

Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА

Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи **«МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҶОМЕА ВА ҲУҚУҚИ МУОСИР»** ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмии номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиаи иқтисодиёт дошта бошад.

1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамояд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:
- сатҳи илмии мавод;
- муҳимияти масъалагузорӣ;
- навгонӣ ва иттиллоотӣ;
- мувофиқати миқдор оид ба интихоби мавзӯъ ва талаботи таҳририя.

2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад:
- мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат;
- маводро чоп кардан мумкин аст ё не;
- мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда);
- мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия).

3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад…» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).

4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо такроран

ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.

ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ

1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.

2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электроном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Борбад 48/5, E-mail: majala.dbsst@gmail.com;

3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом:

Абдуллоев Абдулло Абдуллоевич – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 234-88-02, E-mail: majala.dbsst@gmail.com

4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).

5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).

6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.

7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с .77].

8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт-Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.

9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).

10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-».

11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.

12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.

13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.

ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ

По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.

Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 88 02; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ

Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала **«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА, ОБЩЕСТВА И ПРАВА»** проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.

1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:

- научный уровень материала;
- актуальность освещаемых вопросов;
- новизну и информационность.

- соответствие объема выбранной темы требованиям редакции.

2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:

- замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата
- следует ли материал опубликовать;
- вернуть ли автору (авторам) для доработки;
- направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов);
- или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа).

3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки…» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.

4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

NOTE FOR AUTHORS

1. The material proposed for publication should be original, not previously published in other editions, written in the context of modern scientific literature and contain an obvious element of creation of new knowledge.

2. The author(s) send to the editorial office 2 copies of the article (signed by the author) in hard copy and in electronic form by (electronic) mail for non-resident authors to the address: 734061 Dushanbe, 48/5 Borbad St., E-mail: majala.dbsst@gmail.com;

3. Information about the author(s) shall be formatted as follows:

Abdulloev Abdullo Abdulloevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Tajik State University of Commerce, Tel: (+992) 234-88-02, E-mail: majala.dbsst@gmail.com.

4. Surname and initials (Surname I.O.), title of the article, short abstract of the article (up to 600 characters), key words (7-10 words), bibliographic list referenced in the text of the article (up to 10 titles).

5. The volume of the article should not exceed 0.5 p.l. (1800 characters -888). (1800 characters - 8 pages) of A4 format computer text, including tables, reference list and figures (schemes).

6. Files with the text of the article and information about the author should be in MS Word format, font - Times New Roman, size-12 pt, spacing-1. Margins: top, bottom - 2 cm, right -1,5 cm, left - 3 cm.

7. Tables, figures and schemes should be: black and white, numbered and titled, with references to sources, for example, [12, p. 77].

8. For the design of tables and figures should be used the following parameters: font - Times New Roman (TJ), size - 12 pt, spacing - 1.

9. Denotation of units of measurement of various quantities (m, kg, somoni, etc.), abbreviations such as "g." (year). (year).

10. When quotation marks are used in the text, typographical quotation marks ("") are used. A dash is indicated by the symbol "-" (long dash); a hyphen "-".

11. The bibliographic list is given in the order of citation at the end of the article. References to foreign sources are given in a foreign language and accompanied, in case of translation into Tajik or Russian, with an indication of the translation.

12. The names of foreign companies, financial institutions are given in the text in Latin letters without quotation marks and emphasis. After mentioning in the text the names of foreign scientists, heads of companies, etc. in Russian, in parentheses the name and surname are written in Latin letters, if this is not followed by a reference to the work of a foreign author.

13. Materials (articles) containing information labeled "Secret" or "For Official Use" cannot be published in this journal.

The Editorial Board reserves the right, if necessary, to reduce the volume of the article, subjecting them to editorial revision.

PROCEDURE FOR RECEIVING MATERIALS RECEIVED BY THE EDITORIAL OFFICE

Upon receipt, the article is registered, reviewed by the editorial board and sent for review to specialists in the subject. If negative feedback is received, the article is passed to the author for revision.

The author can find out the results of reviewing within 30 days and the fate of his/her article by calling the editorial office by tel. (+992 37) 234 88 02; or sending a request by e-mail to the editorial office E-mail: majala.dbsst@gmail.com.

If the article, revised by the author taking into account the fundamental comments of the reviewer and the editorial board, meets the requirements for publication, it is accepted back by the editorial board of the journal.

PROCEDURE FOR REVIEWING THE MANUSCRIPT OF AN ARTICLE

Each article submitted to the editorial board of the journal "**CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE, SOCIETY AND LAW**" undergoes a mandatory review procedure. This procedure is anonymous for both the author and the reviewer. As reviewers, the editorial board attracts members of the editorial board, as well as external experts from among scientists and specialists. The reviewer should have a degree of candidate or doctor of economic sciences or practical experience in this area.

1. After the article is received by the editorial board, it is registered, reviewed by the editorial board and sent for review to specialists in the relevant profile. The reviewer should evaluate:

- scientific level of the material;
- relevance of the issues covered;
- novelty and informativeness.
- compliance of the volume of the selected topic with the requirements of the editorial board.

2. Within 15 working days the article should be considered by the reviewer and his written feedback should be formalized in the form of a review, which should meet the following requirements:

- remarks and deficiencies, whether there are no elements of plagiarism;
- whether the material should be published;
- whether the material should be returned to the author(s) for revision;
- whether the material should be sent for additional review (indicating possible reviewers);
- or reject the material as unsuitable for publication (with justification of the motivation for rejection).

3. When recommending "to publish the material after revision..." the comments (requirements to the material), which are mandatory, from the reviewer's point of view, and the comments, which can be considered as wishes, should be indicated.

4. In case of disagreement with the reviewer's opinion, the author of the article has the right to provide a reasoned response to the editorial board of the journal. The article with changes based on the comments is resubmitted to the reviewer for approval. If the article revised by the author and approved by the reviewer meets the requirements of the editorial board, it is published in the journal.

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-mail: dsx_ips@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Кудратов Некруз Абдунабиевич
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Котиби масъул: Матробиён Матроб Хуррам
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-mail: dsx_ips@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Қудратов Некруз Абдунабиевич
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Ответственный секретарь журнала: Матробиён Матроб Хуррам
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Contact information:

Editor-in-chief of the journal: Asrorzoda Ubaidullo Sattor
Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02
E-mail: dsx_ips@mail.ru

Deputy editor-in-chief of the journal: Kudratov Nekruz Abdunabievich
Tel./Fax: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Executive secretary of the journal: Matrobiyon Matrob Khurram
Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02
E-mail: majala.dbsst@gmail.com

МУНДАРИҶА. СОДЕРЖАНИЕ. CONTENTS

	ҲУҚУҚ. ПРАВО. LAW	
1.	**Бобоҷонзода И.Ҳ., Қодирзода Т.Қ.** Масоили умуминазариявии ҳуқуқи исботкунӣ ва баҳодиҳии далелҳо дар мурофиаҳои судӣ	6
2.	**Бобоҷонзода И.Ҳ.** Теоретические основы правового воспитания в Республике Таджикистан как основа для формирования светского и правового государства	22
3.	**Қодирзода Т.Қ.** Тарбияи ҳуқуқӣ омили маърифати ҳуқуқӣ ва таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ	33
4.	**Қудратов Н.А.** Нақши афоризмҳо дар такмили қонуни ҷиноятӣ ва пешгирии ҷиноятко̄рӣ	41
5.	**Маҳмадуллозода Н.Р.** Мафҳум ва намудҳои вақти корӣ: равишҳои илмӣ ва аҳамияти онҳо барои қонунгузории меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон	50
6.	**Шарипов А.М.** Ҳуқуқ ҳамчун низоми назорати иҷтимоӣ: асосҳои сотсиологияи ҳуқуқ дар замони тағйироти иҷтимоӣ	60
	ПЕДАГОГИКА. PEDAGOGY	
7.	**Абдуллоева Г.А.** Нақши зеҳни сунъӣ дар такмили раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	68
8.	**Илчибекова Б.О.** Тақвияти педагогӣ дар ташаккул додани фаъолияти фикррони донишҷӯён	78
9.	**Саидибримов Ш. О.** Мақоми омӯзгор дар Тоҷикистони соҳибистиқлол	85
10.	**Саидиброимов Ш.О.** Инъикоси афкори тарбиявӣ – кумак ба ниёзмандон дар анъанаҳои наврӯзӣ	90
11.	**Мамаджонов С.Х.** Многоязычие как педагогический ресурс: теоретические основы подготовки будущих учителей начальных классов в условиях многоязычия Республики Таджикистан	96
12.	**Шарифзода И.И.** Меъёрҳои баҳодиҳии дараҷаи тарбиятнокии донишҷӯён	102
13.	**Воҳидова Н.А.** Алоқаманд намудани ҷараёни таълим ба шароити иқтисоди рақамӣ	105
14.	**Воҳидова Н.А.** Оила – маҳаки асосии тарбия	110
15.	**Ёдгоршоева Л.Н.** Баъзе андешаҳои педагогӣ оид ба ватндӯстӣ ва ҳифзи марзу буми он	115
16.	**Зарифов С.С.** Стратегияҳои пешгирӣ ва коҳиш додани таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ ба рушди маънавии наврасон	119
17.	**Зокиров Б.М.** Усулҳои таълим ва тарбияи наврасон дар самти тҳуввияти миллӣ дар системаи таҳсилоти умумӣ	128
18.	**Фарангиси И.** Таърихи мухтасари ташаккули маориф дар ноҳияи Шамсиддини Шоҳин	135
	СИЁСАТШИНОСӢ. ПОЛИТОЛОГИЯ. POLITOLOGY	
19.	**Шарифзода А. А, Шарифзода Ф. А.** Таҳкими пайвандҳои дӯстӣ бо мамолики аврупои ҷанубӣ – Ватикан, Кипр, Юнон, Малта ва Монако – амри саривақтист	140
20.	**Шарифзода А.А., Шарифзода Ф.А.** Мушорикати Тоҷикистон бо Булғористон ва Руминия: нигоҳе ба таърих ва паҳлуҳои рушд	152
21.	**Файзализод А.Ф.** Роҳҳои таъмини рушди хизмати давлатӣ дар доираи татбиқи ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон	162
22.	**Зокиров Б.М.** Нақши худшиносии миллӣ дар таҳкими суботи ҷомеа	170

Подписано в печать 18.06.2026. Бумага офсетная

Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 11.56

Тираж 100 экз.

«Соҳибкор»,

г. Душанбе, ул. Борбад 48/5